Ա. Դյուսյա

Գոնտ Մոնրեֆ-Քրիստո

հ. IV-րդ, V-րդ
VI-րդ

Գ. Դուման 1911 թ.

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՇՃԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՏԻՒՄԱ

ԿՈՄՍ ՄՕՆԹԷ-ՔՐԻՍԹՕ

ՖՐԱՆՍԵՐԷՆԷ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԱԾ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

PRINTED IN TURKEY

Ս. ԵԱՁՃԵԱՆ
ԳՐԱՎԱՃԱՌՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹ.
Կ. ՊՈԼԻՍ

Կ. ՊՈԼԻՍ
ԳՐԱՏՈՒՆ Ց. Կ. ԱՇՃԵԱՆ
1911

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ
№ 85

ԿՈՄՍ
ՄՕՆԹԷ-ՔՐԻՍԹՕ

Ա. ԴԱՒԱԼ

ԵՐԵՒՈՑԹ Ը

Ինչպէս ընդհ. դատախազը ակնկալած էր, վարանքին ապաքինած չէր տակաւին։

Պարտասած և ուժաթեկ, անկողինը պառկած էր, և իր անհեակին մէջ ակնկալած էր այն ամէն դէպքերը, զորս քիչ մը առաջ պատմեցինք, այսինքն՝ Էօժէնիի փախուստը և Անտրէա Գավալդանթիի կամ աւելի ճիշդը, Պէնեէթթոյի ձերբակալութիւնը, ինչպէս նաև անոր վրայ ծանրացած մարդասպանութեան ամբաստանութիւնը։

Սակայն վարանքին այնչափ տկար էր որ այդ պատմութիւնը այնքան ազդեցութիւն չգործեց իր վրայ, որչափ պիտի ընէր, եթէ իր սովորական առողջութեան վիճակին մէջ գտնուէր։

Իրօք իր հիւանդ ուղեղին մէջ և աչքերուն առջև տարօրինակ գաղափարներով և մտացածին խորհուրդներով խառն աղօտ գաղափարներ ու անորոշ կերպարանքներ կը ներկայանային, որոնք գրեթէ անհիշատակ կ՚անյայտանային և իր զգայութիւնները կ՚արթնցնէին։

Ցորեկը Վալանթին իր գոյութեան վրայ գոնէ ապահով էր, որովհետեւ Նուարթիէ ինքզինքը իր թոռան սենեակը տանել կուսար և հոն կը մնար իր հայրական խանդաղատագին հայեացքը անոր վրայ յառելով. յետոյ Վիլֆօր ալ դատարանէն դառնալով՝ մէկ-երկու ժամ իր հօրը և զաւկին քով կ'անցընէր:

Ժամը վեցին Վիլֆօր իր սենեակը կը քաշուէր. ժամը ութին պ. ա'Սավրինեի կուգար՝ ծաղկաման աղջկան համար պատրաստուած գիշերուան դեղը ինք բերելով. յետոյ Նուարթիէն ալ իր սենեակը կը տանէին:

Վերջապէս երբ ամէն մարդ հիւանդին սենեակէն կը հեռանար, բժիշկին կողմէ որոշուած հիւանդապահուհի մը վալանթինի վրայ կը հսկէր, և ան ալ ժամը տասնին կամ տասնըմէկին, Վալանթինի քնացած միջոցին, կը հեռանար:

Վար իջնելու տեն՝ Վալանթինի սենեակին լուսամուտները պ. որ Վիլֆօրին կը յանձնէր, այնպէս որ միայն սիկին որ Վիլֆօրի և փոքր Էտուարի սենեակներէն անցնելով հիւանդին քովը կարելի էր երթալ:

Սակն առաւ Մորել Նուարթիէի սենեակը կ'երթար Վալանթինի վրայ լուր առնելու համար. սակայն զարմանալի բան որ օրէ օր Մորելի մտահոգութիւնը կը նուազէր:

Նախ որ Վալանթին ալ օրէ օր աւելի կ'աղէկնար, թէև չզայրն տասիկ տագնապ մը ենթակայ էր. երկրորդ՝ իր չիտութեան մէջ Մոնթէ-Քրիսթոյի դիմած տեն՝ կոմսը իրեն ըսած չէր որ եթէ Վալանթին երկու ժամէն չմեռնէր, պիտի ազատէր:

Վալանթին կենդանի էր տակաւին, և չորս օրեր ալ անցած էին:

Այդ չզայրն տագնապը Վալանթինը անհանգստութեան կը մատնէր անոր քնացած, կամ աւելի ճիշտը, անոր թմրութեան տեն իսկ. այն տեն գիշերային լռութեան և կրակարանին վրայ դրուած սպիտակ կիճէ ցայգականթեղին կէս մթութեան մէջ այն տուներնները կը տեսնէր, որոնք հիւանդներու

սենեակը կը լեցուին, և իրենց քաոսային թեւերովը սենեակը կը չարժին:

Այն տեն իրեն այնպէս կը թուէր թէ մերթ իր մօրուն կը տեսնէ որ իրեն կը սպառնար, և մերթ Մորելը, որ իր բազուկները իրեն կ'երկարէր, և մերթ իր տովորական կեանքին օտար եղող էակներ, ինչպէս Մոնթէ-Քրիսթօ կոմսը:

Իր զառանցանքի ժամերուն, մինչև իակ կարասները չարժուն ու թափառիկ կ'երեւէին, և այս բանը առտուան մինչև ժամը երկու կամ երեքը կը տեւէր. յետոյ ծաղկաման աղջիկը ծանր քունի մը մէջ կ'ընկղմէր և մինչեւ առտու կը քնանար:

Էօժէնիի փախուստին և Պէնեդէթթոյի ձերբակալութեան լուրերը լսած իրիկունը Վիլֆօրի, ա'Սավրինեի, և Նուարթիէի մեկնելէն յետոյ, Վալանթինի զառանցանքին առարկաները սկսած էին երեւիլ: Սէն-Ֆիլիբ եկեղեցիին ժամացոյցը տասնըմէկ կը հնչէր, և Վալանթինի հիւանդապահուհին բժիշկէն պատրաստուած ըմպելին հիւանդին ձեռքին մօտ սեղանին վրայ դնելէն և սենեկին դուռը փակելէն ետքը, ծառաներուն քով երթալով՝ երեք տասէ ի վեր ընդհանուր դատախազին աղէտալի պատմութիւնները մտիկ ըրած էր: Այդ մէջոցին հիւանդին զգուշութեամբ փակուած սենեակին մէջ անակնկալ տեսարան մը պարզուած էր:

Իրենէ տասը վայրկեանէ ի վեր հիւանդապահուհին հեռացած էր անկէ:

Վալանթին ժամէ մը ի վեր ամէն գիշերուան չերմին նեթակայ, ակամայ իր գլուխը կը յանձնէր ուղեղին, յուզումնալից, միօրինակ և եռանդագին աշխատութիւնը չարունակելու համար, որ անդադար կը յոգնէր, նոյն գաղափարները և նոյն մտացածին տեսիլները յղանալու:

Եւ ահա, յայգականթեղին պատրոյգէն տարօրինակ ճաճանչներ կը ցայտէին, և անոր գողդոջուն յոլացումին մէջէն Վալանթինի այնպէս կ'երեւէր թէ կրակարանին մօտ պատին խոռոչաւոր կողմը գտնուող գրադարանին մեղմօրէն

բացուիլը կը տեսնէր, առանց անոր ծխնիներուն ձայնը լսելու։

Ուրիշ առեն վաղանթին կրնար զանգակին մեռաքէ ժապաւէնը ձեռքը առնել և օդնութիւն կանչել. սակայն իր այդ կացութեանը մէջ զարմանքը գրաւող բան մը չկար։

Անդամ համոզուած էր որ գինքը չրջապատող երեւոյթները իր զառանցանքին արդիւնքն են. որովհետեւ ամէն առտու կը տեսնէր որ գիշերուան երեւոյթներուն հետքը անգամ չէր մնար, և ցորեկուան լոյսին հետ անհետանալ կ'ըլլային առնանք։

Դրան առին մարդկային դէմք մը տեսնուեցաւ։

Վաղանթին իր տենդին մէջ այդ տեսակ երեւոյթներուն ընտանեցած ըլլալուն՝ չէր վախնար անոնցմէ. միայն թէ իր աչքերը լաւ մը բացաւ, որպէս զի տեսնէ թէ Մօրէ՞ն է երեւցողը։

Երեւոյթը իր անկողնոյն մօտենալով կեցաւ. խորին ուշադրութեամբ մակիկ ընդոյն մը կերպարանքը ունէր ան։

Այդ միջոցին կանթեղին լոյսը գիշերային այցելուին դէմքին զարկաւ։

—Ան չէ, մրմնջեց հիւանդը։

Ու կարծելով թէ երազ կը տեսնէ, սպասեց որ մարդը անհետանայ, ինչպէս երազի առեն կը պատահի, և կամ ուրիշ անձի փոխուի։

Իր բազկերակը բռնեց, և անոր ուժգին բաբախումը զգալով՝ միտքը եկաւ որ այդ տարաժամ երեւոյթները անհետացընելու լաւագոյն միջոցը դեղը խմելն էր, իր յուզումները հանդարտեցնելու նպատակաւ բժիշկէն խնդրած այդ ըմպելիին զօրութիւնը վաղանթինի ջերմը թեթեւցնելով ուղեղը կը հանդարտեցնէր, և քիչ մը առեն տագնապը կը նուազէր։

Ուստի վաղանթին իր ձեռքը երկնցուց, որպէսզի դեղը պարունակող գաւաթը առնէ. բայց իր դողդոջուն բազուկը անկողնէն դուրս երկարած միջոցին՝ երեւոյթը առաջուընէ աւելի չուտով երկու քայլ ևս մօտեցաւ անկողնոյն, և ծաղկաման

աղջկան այնչափ մօտ հասաւ որ հիւանդը անոր չնչառութիւնը լսեց և այնպէս կարծեց թէ իր ձեռքը կը բռնէ։

Այս անգամ մոռացածին, կամ աւելի ճիշդը, ճչմարիտ երեւոյթը առտակացուց վաղանթինի զգացումները։ Հիւանդը ըմբռնաւ իր թմրութիւնը թոթռուել և արթնութիւնը առուգել. տեսնելով որ տեսածը ցնորք մը չէ և խելքը գլուխն է՝ վախցաւ։

Վաղանթինի ձեռքը բռնելուն նպատակն էր արդիլել զայն։

Վաղանթին ձեռքը քաշեց մեղմօրէն։

Այն առեն, երեւոյթը, որուն աչքերը իր վրայէն չէր հեռանար և որուն նայուածքը աւելի պաշտպանողական կ'երեւէր քան թէ սպառնական, գաւաթը առաւ, ճրագին մօտեցուց, և կարծես անոր թափանցկութիւնը ու յստակութիւնը քննելու համար ըմպելիին նայեցաւ։

Բայց այդ առաջին փորձով չգաւականացաւ։

Այդ մարդը, կամ աւելի ճիշդը այդ երեւոյթը, որ խիստ կամաց քալելուն, իր քայլերուն ձայնը օթոցին վրայ չէր լսեցուեր, դգալ մը ըմպելիէն առաւ ու խմեց։

Վաղանթին այդ գործողութիւնները խոր ապշութեամբ կը դիտէր։

Անչուշտ կը կարծէր որ այդ երեւոյթը չուտով անհետանալի ըլլար և անոր տեղ ուրիշ տեսարան մը պիտի պարզուէր. սակայն մարդը փոխանակ առուերի մը պէս անհետանալու՝ իրեն մօտեցաւ, և գաւաթը վաղանթինին երկարելով՝ յուզուած ձայնով մը ըսաւ.

—Խմեցէ՛ք հիմա...։

Վաղանթին սարսռաց։

Առաջին անգամն էր որ այդ երեւոյթներէն մէկը կենդանի ձայնով կը խօսէր իր հետ։

Բերանը բացաւ որ ձայն մը հանէ. բայց մարդը չթողնելու վրայ դրաւ մատը։

—Պ. Մօնթէ-Քրիսթօ կ'ման է, մրմնջեց վաղանթին։

Ծաղկաման աղջկան աչքերուն մէջ նկարուած սարսափը,

անոր ձեռքերուն դողդոջիւնը, վերմակին տակ կծկուելու համար ըրած արագ չարժումը յայտնի կը ցուցնէին իր համոզմանը դէմ ունեցած վերջին պայքարը. այդպիսի պահու մը Մօնթէ-Քրիսթոյի ներկայութիւնը, գաղտնի, երեւակայական ու անըմբռնելի պատճառ մը մէջէն իր անհնակը մանելը անկարելիութիւններ կ'երեւէին Վալանթինի դրգռուած մտքին:

—Մարդ մի՛ կանչէք և մի՛ վախնաք, բսաւ կոմսը. կասկածի մը երեւոյթին ու մտահոգութեան մը առիթը անգամ ձեր սրտէն հեռացուցէք, ձեր առջեւը երեւցած մարդը, որովհետեւ այս անգամ իրաւունք ունիք, Վալանթին, տեսածնիդ աներեւոյթ տեսիլ մը չէ, ձեր առջեւը երեւցած մարդը այնպիսի խանդաղատալի հայր մը և այնպիսի պատուաւոր բարեկամ մըն է որ երբէք մտքերնէդ անցուցած չէք:

Վալանթին պատասխան մը չգտաւ տալու. իրեն հետ խօսողին ձայնէն այնչափ կը վախնար, որ իր ձայնը անոր հետ խառնելու կը սոսկար. սակայն իր սարսափահար նայուածքը կ'ուզէր ըսել. «եթէ ձեր դիտաւորութիւնները անմեղ են, ինչո՞ւ ուրեմն այս պահուս հոս կը գտնուիք»:

Իր հիանալի խորամանկութեամբը՝ կոմսը ծաղկաւոր աղջկան սրտէն բոլոր անցածները հասկցաւ:

—Մոխիկ ըրէք, բսաւ, կամ գոնէ երեսս նայեցէք. աչքերս կարմրած են և դէմքս սովորականէն աւելի գունատ է. պատճառը սա է որ չորս գիշերէ ի վեր վայրկեան մը աչքս չը գոցեցի, չորս գիշերէ ի վեր ձեր վրայ կը հսկեմ, ձեզ կը պաշտպանեմ, ու ձեր Մաքսիմիլիէն բարեկամին համար կը պահպանեմ ձեզ:

Ուրախութենէն, հիւանդին այտերը կարմրեցան խոյտն, որովհետեւ կոմսին արտասանած անունը իր կասկածը փարատեց:

—Մաքսիմիլիէն..., կրկնեց Վալանթին, այդ անունին արտասանութիւնը քաղցր թուելուն համար. ուրեմն Մաքսիմիլիէն ամէն բան խոստովանեցա՞ւ ձեզի:

—Ամէն բան. ինձի բսաւ որ իր կեանքը ձեր կեանքէն կախում ունի և ես խոստացայ որ ձեզ մահուանէ ազատեմ:

—Խոստացա՞ք մահուընէ ազատել զիս:

—Այո՛:

—Ուրեմն բժիշկ էք դուք:

—Այո՛, և այս միջոցիս Աստուած ինէ աղէկ բժիշկ մը չէր կրնար ղրկել ձեզի. հաւատացէք ինծի:

—Իմ վրաս հսկեցիք, կ'ըսէք, յարեց Վալանթին մտահոգութեամբ մը. բայց ուրկի՞ց, ես չտեսայ ձեզ:

Կոմսը իր ձեռքը գրաղարանին կողմը երկարեց:

—Այս դրան ետին պահուըտած էի, բսաւ, և այս դուռը քովի տանը մէջ կը բացուի, զոր ես վարձած եմ:

Վալանթին ամօթխած հպարտութեան չարժումով մը աչքերը դարձուց, և խիստ մեծ սոսկումով մը բսաւ.

—Պարո՛ն, ձեր այդ ըրածը տարօրինակ անխոհեմութիւն մըն է, և ձեր չնորհած պաշտպանութիւնը թշնամանքի մը կը նմանի:

—Վալանթին, բսաւ կոմսը, ձեր վրայ այնչափ երկար տեսն հսկելու միջոցիս՝ իմ տեսածներս էին ձեր անհնակը եղողները, ձեզի համար պատրաստուած կերակուրները և ըմպելիները. երբ այդ ըմպելիները վտանգաւոր երեւէին ինծի, հիմակուան պէս ներս կը մտնէի, գաւաթիդ կը պարպէի, և այն թոյնին տեղը աւազարար ըմպելի մը կը դնէի, որ ձեզի համար պատրաստուած մահուան տեղ՝ կեանք կը չնորհէր ձեզի:

—Թո՛յն և մա՛հ կ'ըսէք, գոչեց Վալանթին, կարծելով թէ նորէն զառանցանքի մէջ կ'իյնայ. ինչ խօսքեր են տոնք, պարո՛ն:

—Լսէ՛, աղջիկս, բսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, իր մտքը չըբթունքներուն վրայ դնելով, այո՛, թոյն ըսի, և կը կրկնեմ, մահ պատրաստուած էր ձեզի համար. բայց նախ խմեցէք սա դեղը: (Կոմսը իր գրպանէն արուակ մը հանեց, ու անոր պարունակած կարմիր չուրէն քանի մը կաթիլ բաժակին մէջ կաթեցուց): Սակէ ետքը ուրիշ բան մի տեսնէք այս գիշեր:

Վալանթին ձեռքը երկարեց, բայց գաւաթին չդպցուցած, սոսկումով ետ քաշեց:

Մօնթէ-Քրիսթօ գաւաթը առաւ և կէսը խմելէն յետոյ՝ Վալանթինին ներկայացուց, որ ըմպելիին մնացեալը խմեց ժպտալին:

— Ո՛հ, այո՛, ըսաւ ծովկաոի աղջիկը, իմ գիշերային դէ- զերուս համը ունի, այն ըմպելիին, որ սրտիս զովութիւն և և ուղեղիս հանդարտութիւն կուտայ. չմոռնակալ եմ, պարոն, չմոռնակալ եմ:

— Անա այս կերպով չորս գիշեր կարող եղաք ապրելու, Վալանթին, ըսաւ կոմսը: Սակայն ես ինչպէս կ'ապրէի, ո՛հ, ինչ անտանելի ժամեր կ'անցընէի, և ինչ ահռելի տառա- պանքներու կը մատնուէի, երբ ձեր գաւաթին մէջ մահացու թոյնին դրուելը կը տեսնէի, և կը վախնայի որ մի գուցէ զային կրակարանին մէջ թափելու առնն չունենայած, գուք խը- մէք:

— Գաւաթիս մէջ մահացու թոյն դրուելը տեսնելով՝ տա- ռապանքներ կը կրէիք, կ'ըսէք, պարոն, յարեց Վալանթին սոսկումով. ուրեմն՝ եթէ գաւաթիս մէջ թոյն դրուիլը տե- սաք, անշուշտ թոյնը դնող անձն ալ տեսած էք:

— Այո՛, տեսայ, պատասխանեց կոմսը:

Վալանթին իր անկողնին մէջ երես նստաւ, ձիւնէն ուռած սպիտակ կուրծքը բանուած բարակ կտաւով ծածկելէ յետոյ, որ զառանցանքի պատ քրտինքով խոնաւցած ըլլալէն զատ՝ սոսկումի առած քրտինքն ալ կը սկսէր անոր խառ- նուիլ:

— Դուք տեսա՞ք զայն, յարեց նորատի աղջիկը:

— Այո՛, ըսաւ կոմսը, երկրորդ անգամ ըլլալով:

— Այդ ինչ սոսկալի խօսք է որ կ'ընէք, պարոն. ինծի հաւատացընել ուզածնիդ դժոխային բան մըն է: Ինչ, իմ հօրս սա՞ն և իմ սենեակիս մէջ ու իմ վշտի անկողնոյս մէջ կ'ուզէն սպաննե՞լ զիս. ո՛հ, հեռացէք սակէ, պարոն. դուք իմ խիղճս կը փորձէք, և աստուածային բարութեան դէմ կը հայհոյէք. անկարելի է, պարոն, չի կրնար ըլլալ:

— Միթէ այն ձեռքէն թունաւորուողներուն մէջ առաջինն էք դուք, Վալանթին: Ձեր չուրջը Պ. ար Սէն-Մէրանին, սիկին ար Սէն-Մէրանին և Պարաւային մեռնիլը չտեսա՞ք. Պ. Նուարթիէին մեռնիլն ալ պիտի չտեսնէի՞ք, եթէ այդ ծերու- նին երեք տարիէ ի վեր տովութիւն ըրած չըլլար իր դեղե- րուն մէջ թոյն դործածել և թոյնին դէմ թոյնով պայքարիլ:

— Ո՛հ, Աստուած իմ, ըսաւ Վալանթին. ուրեմն այս է պատճառը որ դրեթէ ամէն մի ի վեր մեծ հարս կը պնդէ որ իր ըմպելիները դործածեմ:

— Անոր ըմպելիները կէս մը չորցած նարինջի կեղեւի պէս դառն համ մը ունին, այնպէս չէ՞, հարցուց Մօնթէ-Քրիսթօ:

— Այո՛, այո՛:

— Ո՛հ, հիմա ամէն բան կը հասկնամ, ըսաւ Մօնթէ- Քրիսթօ. ուրեմն ձեր մեծ հարսն ալ պիտի որ ձեր տան մէջ թունաւորիչ մը կայ և գուցէ թունաւորիչն ալ կը ճանչնայ: Դուք անոր խիստ սիրելի թոռը ըլլալնուդ՝ ձեզ մահացու թոյ- նէն զգուշացուցեր է, և այդ մահացու թոյնը, վարժուած ըլլալնուդ ազդեցութիւնն չէ դործած. ահա ինչպէս դուք կենդանի մնացած էք դեռ. պատճառը չէի կրնար հասկընալ որ չորս օր առաջ այնպիսի զօրաւոր թոյնով թունաւորուած ըլ- լալէ յետոյ տակաւին չէք մեռած:

— Բայց ո՞վ է այդ թունաւորիչը, այդ մարդասպանը:

— Ես ալ ձեզի կը հարցընեմ: Գիշերը ձեր սենեակը մէկուն մտնելը տեսած չէ՞ք միթէ:

— Այո՛: Շատ անգամ կը կարծէի թէ ուրուականներ կը տեսնեմ, որոնք ինծի կը մօտենային, կը հեռանային և անե- րեւոյթ կ'ըլլային. բայց կը կարծէի որ իմ տենդոտ տագնապէն առաջ եկած երեւոյթներ էին անոնք, և հիմա ալ երբ դուք սենեակս մտաք, երկար ատեն կարծեցի թէ կամ կը զառան- ցեմ, և կամ կ'երազեմ:

— Ուրեմն ձեր կեանքին թշնամի եղող անձը չէ՞ք ճանչնար:

— Ո՛չ, ըսաւ Վալանթին. բայց ինչ պատճառաւ իմ մահ- ուանս պիտի փափաքի:

—Ուրեմն հիմա պիտի ճանչնաք զայն, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, ականջ դնելով:

—Ի՞նչ կերպով, հարցուց Վալանթին, իր չուրջը նայելով սարսափահար:

—Որովհետեւ այս գիշեր ոչ տենդ ունիք և ոչ զառանցանքի մէջ կը գտնուիք, վասնզի այս գիշեր արթուն էք. ահա կէս գիշեր կը հնչէ, և մարդասպաններուն ժամանակը կէս գիշերն է:

—Տէր Աստուած, տէր Աստուած, ըսաւ Վալանթին, իր ճակտէն մարգարտի նման վազած քրտինքը սրբելով ձեռքովը:

Իրօք, ժամացոյցը կէս գիշեր կը հնչէր յամր և սխրագին. անոր իւրաքանչիւր հնչիւնը ծաղկաման աղջկան սրտին վրայ պղինձէ ուռի հարուածներ կ'իջեցնէին կարծես:

—Վալանթին, չարունակեց կոմսը, բոլոր ուժերնիդ ամփոփեցէք, ձեր սրտին բաբախումը զսպեցէք, ձայներնիդ ձեր կոկորդին մէջ արգիլեցէք, քուն ձեւացուցէք և պիտի տեսնէք, այո՛, պիտի տեսնէք:

Վալանթին կոմսին ձեռքը բռնեց:

—Կարծեմ թէ չղուկ մը կը լսեմ, ըսաւ, հեռացէք հոսկէ:

—Մնաք բարով, պատասխանեց կոմսը, և կամ ցտեսութիւն:

Ցետոյ այնպիսի սիրուն և հայրական ժպիտով մը, որմէ ծաղկաման աղջկան սիրտը երախտագիտութեան զգացումով չարժեցաւ, գրազարանին դրան մօտեցաւ ոսքին ծայրերուն վրայ կոխելով:

Բայց զայն զոցկէն առաջ, երեսը վերատին դարձնելով, ըսաւ.

—Շարժուա՛մ մի՛ ընէք քնաւ, ձայն մի՛ հանէք, թող ձեզ քնացած կարծեն, եթէ ոչ՝ գուցէ օգնութեան հասնելէս առաջ՝ սպաննել ուզեն ձեզ:

Ու այդ սոսկալի պատուէրէն յետոյ՝ կոմսը դրան եռին անհետացաւ եղաւ, որ իր վրայ զոցուեցաւ լռութեամբ:

Բ. ԳԼՈՒԽ

ԼԱԿՈՒՄԱ

Վալանթին առանձին մնաց. Սէն-Ֆիլիը եկեղեցիին ժամացոյցէն եա մնացող երկու ուրիչ ժամացոյցներ կէս գիշեր հընչեցին յաջորդաբար:

Ցետոյ՝ քանի մը հեռաւոր կառքերու ձայներէն զատ՝ ամէն կողմ լռութիւնը տիրեց:

Այն աեեն Վալանթինի բովանդակ ուշադրութիւնը իր անեակին ժամացոյցին վրայ կեդրոնացաւ, որուն ճօճանակը երկվայրկեանները կը նշանակէր:

Երկվայրկեանները համրելով՝ գիտեց որ անոնք իր սրտի բաբախումէն կրկնակի աւելի յամր էին:

Սակայն դարձեալ կը տարակուսէր. անմեղ Վալանթին չէր կրնար երեւակայել որ մէկը իր մահուան փափաքի. ինչո՞ւ համար, ինչ նպատակաւ, և ինչ չարութիւն մը գործած էր որ թշնամի մը ունենար:

Վախ մը չունէր որ քնանար:

Սոսկալի մտածում մը միայն իր միտքը գրաւած էր. աշխարհս մէջ անձ մը կար որ գինքը սպաննելու փորձ ըրած էր, և դարձեալ պիտի փորձէր:

Ինչ պիտի ընէր Վալանթին, եթէ այս անգամ նոյն անձը Թոյնին չազդուէն տաղակացած, Մօնթէ-Քրիսթոյի ըսածին պէս սուրի դիմէր, եթէ կոմսը օգնութեան հասնելու առեն չունենար, եթէ վերջին վայրկեանին հասնելով՝ Մորելը չկարենար տեսնել:

Այս մտածումին մէջ, որ իր դէմքը կապոյտ ժպտունեամբ մը և սառած քրտինքով մը պատեց, Վալանթին պատրաստած էր զանգակին ժապաւէնը քաշելու և օգնութիւն կանչելու:

Բայց իրեն այնպէս թուեցաւ թէ գրադարանին դրան մէջէն կոմսին աչքերուն վայրկը կը տեսնէ, այն աչքերուն որոնք իր վրայ կը հսկէին, և այն ատենին զինքը ամօթահար կ'ընէին որ ծաղկաման աղջիկը մտովի կը հարցնէր թէ արդեօք կոմսին այս անխորհուրդ բարեկամութեան փոխարէն պիտի կրնա՞ր իր երախտագիտութիւնը յայտնել:

Այդպէս երեսուն վայրկեան և վալանթինի համար երեսուն անվերջ դարեր անցան:

Վերջապէս ժամացոյցը հնչեց:

Նոյն միջոցին կոմսը գրադարանին սախտակը քերեց եղունգովը, հազիւ լսելի ըլլալու աստիճան, որով վալանթինին կ'իմացնէր թէ միշտ կը հսկէ և կը հրամայէր որ արթուն կենայ:

Վալանթինի այնպէս թուեցաւ որ գրադարանին դիմացի կողմը, այսինքն էտուարի սենեակին մէջ սախտակամածին վրայ ոտնաձայներ կը լսէ:

Իր գրեթէ հեղձամղձուկ չնչառութիւնը արդիլելով՝ ականջ դրաւ. փականքին երկաթը կռնչեց, և դուռը ծխնիներուն վրայ դարձաւ:

Վալանթին, որ իր արմուկին վրայ կրթնած էր, հազիւ ատեն ունեցաւ ինքզինքը անկողնոյն վրայ ձգելու և աչքերը թեւերուն տակը պահելու:

Անպատում սոսկումով, յուզումով և դողդոջումով բռպասեց:

Մէկը անկողնոյն մօտենալով վարագոյրը բացաւ:

Վալանթին իր բոլոր ոյժերը ամփոփեց և հանդարտօրէն քնացողի մը պէս կը շնչէր:

—Վալանթին, ըսաւ ձայնը մեղմօրէն:

Ծաղկաման աղջիկը իր սրտին մինչեւ խորը սարսաց, բայց չպատասխանեց երբեք:

—Վալանթին—, կրկնեց նոյն ձայնը:

Վալանթին դարձեալ լուռ կեցաւ. խօսք ատած էր որ արթուն ըլլալը չը յայտնէ ընաւ:

Այն ատեն լռութիւնը տիրեց:

Միայն վալանթինի զաւակին մէջ հեղուկի մը թափառելուն անդադար ձայնը կը լսուէր:

Այն ատեն ծաղկաման աղջիկը համարձակեցաւ իր երկընչութեան թեւերն տակէն իր արտաւանունքը կիսով չափ բանալու:

Գիշերազգեստով կին մը տեսաւ, որ սրտակի մը հեղուկը իր զաւակին մէջ կը պարպէր:

Այդ կարճ միջոցին դուէյ վալանթին իր չնչառութիւնը արգիլած կամ անտարակոյս չարժուամ մը ըրած էր, որովհետեւ կինը անձկութեամբ կանգ առաւ և դէպի հիւանդին անկողինը ծռեցաւ, որպէս զի լաւ մը տեսնէ թէ վալանթին քնացա՞ծ էր ատուգիւ:

Տիկին տը Վիլֆօրն էր ան:

Վալանթին իր մօրուն ճանչնալով այնքան ուժգին կերպով սարսաց որ չարժուամ մը պատճառեց իր անկողնոյն:

Տիկին տը Վիլֆօր իսկոյն պատին տակ քաշուեցաւ, և հոն անկողնոյն վարագոյրին եռին ապաստանած, վալանթինի ամենաթեթեւ չարժուամն իսկ լռութեամբ և ուշադրութեամբ կը դիտէր:

Ծաղկաման աղջիկը Մոնթէ-Քրիսթոյի սոսկալի խօսքերը յիշեց. իրեն այնպէս թուեցաւ որ մօրուն միւս ձեռքը երկար և սուր դաշոյն մը կը փայլէր:

Այն ատեն վալանթին իր կամքի զօրութիւնը օգնութեան կանչելով՝ չնաց իր աչքերը դոցելու, որ սովորաբար այնքան բնական է, մեր զգայարանքներուն համար, երբ վախու կ'ենթարկուին, այդ միջոցին գրեթէ անկարելի կ'ըլլար կատարել, որովհետեւ անյագ հետաքրքրութենէն կ'ուզէր իր արտաւանունքը բանալ և ճչմարտութիւնը ատուգել:

Սակայն տիկին տը Վիլֆօր վալանթինի չնչառութեան կանոնաւոր ձայնը նորէն լսելով և ապահովապէս կարծելով որ հիւանդը քնացած է՝ իր թեւը երկնցուց և անկողնոյն գլխին կողմի ամփոփուած վարագոյրին եռին կէս մը պահուըտած, իր սրտակին մէջ մնացած հեղուկին մնացորդը պարպեց:

Ցետոյ այնքան զգուշութեամբ և անձայն հեռացաւ որ Վալանթին չմմացաւ։

Միայն բաղկին անհերեւութանալը տեսած էր, որ քանը-հինգ տարեկան մանկամարդ ու գեղեցիկ կնոջ մը կլոր և մատղաշ բազուկն էր և իր գաւաթին մէջ մահուան հեղուկը կը թափէր։

Անկարելի է Վալանթինի զգացածը նկարագրել։ Սիկին որ Վիլֆօրի մէկուկէս վայրկեան իր սենեակը կեցած մնացին։

Գրադարանին վրայ եղունդի քերում մը լսելով, նորատի աղջիկը անզգայութենէն սթափեցաւ։

Վալանթին իր գլուխը սոսկումով վեր առաւ։

Գրադարանին դուռը երկրորդ անգամ իր ծխնիներուն վրայ դարձաւ և Մոնթէ-Բրիսթօ երեւցաւ։

—Ըսէք հիմա, դեռ կը տարակուսի՞ք, գոչեց կոմսը։

—Ո՛հ, Տէր Աստուած, մրմնջեց ծաղկաման աղջիկը։

—Տեսա՞ք։

—Սխա՜ս։

—Ճանչցա՞ք զայն։

Վալանթին հառաչանք մը արձակելով, պատասխանեց.

—Այ՛, բայց անհաւատալի կ'երեւի ինծի։

—Ուրեմն կը նախընտրէք մեռնիլ և Մաքսիմիլիէնի ալ մահուան պատճառ ըլլալ...։

—Ո՛վ Աստուած, Տէր Աստուած, յարեց ծաղկաման աղջիկը, գրեթէ չուարած. բայց այդ աունէն պիտի չկրնամ մեկնիլ և ազատիլ արդեօք...։

—Վալանթին, ձեզ հալածող ձեռքը ամէն տեղ հաւնտուդ պիտի հանի. դրամի ուժով ձեր ծառաները պիտի կաշառուին և մահը ամէն երեւոյթներով ձեր առջեւը պիտի ներկայանայ թէ՛ աղբիւրէն խմած ջուրերնուդ և թէ ծառէն կտրած պտուղներնուդ մէջ։

—Բայց դուք ըսիք թէ, թոյնէն չվնասուելու համար, մեծ հայրս նախազգուշութեամբ զօրացուցած է զիս։

—Մէկ տեսակ թոյնէն և այն ալ փոքր քանակութեամբ

գործածուած ատեն։ Կրնան թոյնը փոխել կամ քանակութիւնը աւելցնել։

Կոմսը գաւաթը առաւ և իր շրթունքները թրջեց անոր մէջ գտնուած հեղուկով։

—Ահա, ըսաւ, արդէն փոխած են. այս անգամ բեւեռնի թոյնով չեն թունաւորեր ձեզ, այլ պարզ թմրեցուցիչ դեղով մը, անոր հետքն կը ճանչնամ։ Ո՛հ, Վալանթին, Վալանթին, եթէ ձեր գաւաթին մէջ սիկին որ Վիլֆօրի դրած այս ըմպելին խմէիք, անշուշտ կորսուած էիք։

—Բայց, տէր Աստուած, գոչեց նորատի աղջիկը, ինչո՞ւ արդեօք զիս կը հալածէ։

—Ա՛յնչափ քաղցր ու բարեսիրտ էք, և այս եղեռնագործութեան չէք հաւատար որ չէք ըմբռներ, Վալանթին։

—Իրաւունք ունիք, որովհետեւ անոր չարութիւն մը ըրած չեմ, բսաւ նորատի աղջիկը։

—Պատճառը սա է որ դուք հարուստ էք, Վալանթին, որովհետեւ երկու հարիւր հազար ֆրանք եկամուտ ունիք, և դուք այդ երկու հարիւր հազար ֆրանք եկամուտը անոր գաւակէն կը յափշտակէք։

—Ինչո՞ւ. իմ հարստութիւնս անոր չվերաբերիր. իմ ծնողքէս ժառանգած եմ զայն։

—Անտարակոյս, և ահա այդ պատճառաւ է որ Պ. և տիկնին որ Սէն-Մէրան մեռան, որպէս զի դուք անոնց հարստութիւնը ժառանգէք. ահա այդ պատճառաւ է որ Պ. Նուարթիէ ալ ձեզ իր ժառանգորդը ըրած օրէն՝ թունաւորուելու ենթակայ եղած էր. և դուք ալ՝ այդ պատճառաւ պիտի մեռնէիք, Վալանթին, որպէս զի Պ. որ Վիլֆօր ձեր հարստութիւնը ժառանգէ, և ձեր եղբայրն անոր մեկ զաւակը մնալով՝ ձեր հօրը հարստութիւնը ժառանգէ։

—Աստուա՛ր, ո՛հ, խե՛ղճ աղայ, անո՞ր համար է որ այսչափ սիրտեր կը դործուին։

—Ո՛հ, վերջապէս հասկցա՞ք։

—Ո՛հ, տէր Աստուած, մի՛ թողուր որ այսչափ եղեռնագործութեանց մեղքը անոր վրայ ծանրանայ։

—Հրեշտակ մըն էք, վ.ալանթին։

—Բայց իմ մեծ հայրս թուլնաւորելէ ետ կեցած են։

—Անշուշտ մտածեր են որ ձեր եղբայրը բնականաբար բոլոր հարստութեանց տէր պիտի ըլլայ, եթէ զինքը ժառանգութենէ զրկել չուզեն. վերջապէս Պ. Նուարթիէն ալ թուլնաւորը անօգուտ ըլլալէն զատ՝ կրկնապէս վտանգաւոր էր։

—Եւ այդ եղեռնագործութեան գալափարը կնո՞ջ մը մըտքին մէջ ծնունդ առած է. ո՛հ, Աստուած իմ, Աստուած իմ։

—Մաքերնիդ բերէք Բէրուզ քաղաքը, պանդոկին ձողաբարձը և այն կապոյտ վերարկուով մարդը, որուն՝ ձեր մօրուն հարցումներ կ'ընէր դեղերու մասին. այն ժամանակէն ի վեր այդ դժոխային գաղափարով տոգորուած էր ուղեղը։

—Ա՛լ պարոն, գոչեց ծաղկաման սիրուն աղջիկը, աչքերը արտասուաթոր. եթէ այդպէս է՝ կը տեսնեմ որ մեռնելու դատապարտուած եմ։

—Ոչ, վ.ալանթին, ոչ. անոր լրած որոգայթները գուշակած եմ. ձեր թշնամին յայտնելով յաղթուած է. պիտի ապրիք դուք, վ.ալանթին, և անշուշտ պիտի ապրիք՝ սիրելու և սիրուելու, երջանիկ ըլլալու և ամենիւ սիրտ մը երջանկացնելու համար. բայց ապրելու համար, վ.ալանթին, պէտք է որ բոլորովին վստահ ըլլաք իմ վրաս։

—Հրամայեցէք, պարոն, ինչ ընելու եմ։

—Պէտք է որ իմ տալիք դեղս կուրծքին առնէք։

—Ո՛հ, վա՛յ ըլլայ երկինք, գոչեց վ.ալանթին, որ եթէ են աչխարհի մէջ առանձին ըլլայի, յօժարակամ պիտի ուզէի մեռնիլ։

—Մէկուն պէտք չէ որ վստահիք և ոչ իսկ ձեր հօրը։

—Բայց հայրս այդ ահեղի ոճիրին մասնակից չէ, այնպէս չէ՞, պարոն, ըսաւ վ.ալանթին, ձեռքերը միացնելով։

—Ոչ. սակայն ձեր հայրն ալ, որ դատական ամբաստանութեանց վարժուած անձ մըն է, պէտք է կասկածէր որ իր

տան մէջ յաջորդաբար պատահած մահերը բնական չեն։ Ձեր հայրը պարտաւոր էր ձեր վրայ հսկելու և այս ժամուս իմ տեղս ըլլալու էր. այս գաւաթը պարպելը, մարդասպանին ետեւէն իյնալը անոր պարտքն էր։ Ճիւաղին դէմ ճիւաղ պէտք է, մրմնջեց կամաց, իր խօսքը մեղմաձայն վերջացընելով։

—Պարոն, ըսաւ վ.ալանթին, ապրելու համար ամէն բան ընելու պատրաստ եմ. աչխարհս մէջ երկու էակներ կան, որոնք ա՛յնչափ կը սիրեն զիս որ եթէ ես մեռնիմ, անոնք ալ պիտի մեռնին, ատոնք են մեծ հայրս և Մաքսիմիլիէնը։

—Ինչպէս ձեր վրայ հսկեցի, անոնց վրայ ալ պիտի հսկեմ։

—Ուրեմն, պարոն, պատրաստ եմ ձեր հրամանը կատարելու. ինչ որ կ'ուզէք՝ ըրէք ինծի, ըսաւ վ.ալանթին։

Ցեսոյ կամաց ձայնով մը յարեց.

—Տէր Աստուած, Տէր Աստուած, զխուս ինչ պիտի պատճառք։

—Ինչ որ ալ գայ, վ.ալանթին, չըլլայ որ վախնաք. եթէ անհանգստութիւն մը զգաք, ձեր տեսութիւնը, լսողութիւնը, չարժողութիւնը կորնչընէք, ընաւ մի՛ վախնաք. եթէ առանց ա՛ր ըլլալիդ գիտնալու արթննաք, եթէ չիրիմի կամ դագաղի մը մէջ իակ գտնուիք, պէտք չէ որ վախնաք. իսկոյն խկքերնիդ գլուխնիդ բերէք և մտովի ըսէք.— Այս պահուս իմ ու Մաքսիմիլիէնի բարօրութեանը փափաքող բարեկամ մը, հայր մը և մարդ մը իմ վրաս կը հսկէ։

—Ախո՛ն, ախո՛ն, ինչ սոսկալի վիճակ է աս։

—վ.ալանթին, ձեր մօրուն ամբաստանելը նախամեծար կը համարէ՞ք։

—Ո՛հ, հարիւր անգամ նախամեծար կը համարիմ մեռնիլ քան թէ այնպիսի բան մը ընել։

—Ոչ, պիտի չմեռնիք դուք, և ինչ որ պատահի, կը խոստանա՞ք որ ընաւ պիտի չվհատանաք և պիտի յուսաք միշտ։

—Մաքսիմիլիէնը միտքս պիտի բերեմ։

—Սմենատրիլի աղջիկ է՛ք դուք, վ.ալանթին. ես միայն կրնամ ազատել ձեզ և պիտի ազատեմ։

Վալանթին ծայրայեղ վախին մէջ ձեռքերը իրարու միացուց, (որովհետեւ կը զգար որ Աստուծմէ այժ խնդրելու առնը հասած էր) աղօթք ընելու համար ելաւ՝ անկապ խոսքեր մըրմընջելով եւ մոռնալով որ իր սպիտակ ուսերը երկար մազերէն զատ ուրիչ ծածկոյթ չունէին, եւ իր գիչերազգեստին նուրբ ասեղնագործութեանը տակ արագ բաբախումը կը նչմարուէր:

Կոմսը իր ձեռքերը ծաղկատի աղջկան թեւերէն կանգնցուց մեղմօրէն, թաւիչէ մեծագոչն վերմակով մինչեւ անոր վիզը ծածկեց եւ հայրական ժպիտով մը ըսաւ.

—Սղջիկս, հաւատացէք իմ անձնուիրութեանս, ինչպէս Աստուծոյ բարութեանը եւ Մագքսիմիլիէնի սիրոյն կը հաւատաք:

Վալանթին երախտապարտ նայուածք մը ձգեց անոր վրայ, եւ իր անկողնոյն մէջ աղուս մը պէս հանդարտ կեցաւ:

Այն առեն կոմսը իր բաճկոնին գրպանէն չաքարահատերու զմրուխտէ տուփը հանեց, անոր ոսկի կափարիչը բացաւ եւ Վալանթինի աջ ձեռքին մէջ դրաւ որոյ մեծութեամբ կոր չաքարահատ մը:

Վալանթին միւս ձեռքովը առաւ զայն եւ ուշադրութեամբ նայեցաւ կոմսին երեսը:

Վեհութեան եւ կարողութեան ցոլացում մը կը տեսնուէր այդ անկրկիւղ պաշտպանին դիմագծերուն վրայ:

Ցայտնի էր որ Վալանթին իր նայուածքովը կը հարցնէր թէ կրնո՞ւ համար է:

—Այո՛, պատասխանեց կոմսը:

Վալանթին չաքարահատը բերանը տանելով կրնց:

—Մնաք բարով, զաւակս, նորէն կը տեսնուինք, ըսաւ կոմսը. ամէն եաքը հանդարտ պիտի քնանամ. որովհետեւ ապահոված:

— Գացէք, ըսաւ Վալանթին, ինչ որ ալ պատահի, կը խոստանամ որ պիտի չվախնամ:

Մօնթէ-Քրիսթօ երկար առեն իր աչքերը ծաղկատի աղջկան վրայ յառեց, որ իր տուած թմրեցուցիչ դեղին զօրութենէն յաղթուած, կամաց կամաց քնացաւ:

Այն առեն կոմսը առաւ գաւաթը, անոր պարունակութեան երեք մասը կրակարանին մէջ պարպեց, որպէս զի կարծուի թէ գաւաթին մէջէն պակասածը Վալանթին խմած է, եւ դիչերապահին սեղանին վրայ դրաւ զայն:

Յետոյ դրադարանին դուռը երթալով աներեւոյթ եղաւ Վալանթինի վրայ վերջին անգամ մըն ալ ձգելէն յետոյ, որ Տիրոջ ոտքերուն տակ հանգչող հրեշտակի մը վստահութեամբ ու անմեղութեամբը կը քնանար:

Գ. ԳԼՈՒԽ

Վ Ա Լ Ա Ն Թ Ի Ն

Ցայգականթեղը՝ ջուրին վրայ լողացող իւղին վերջին կաթիլները ապաւելով՝ Վալանթինի կրակարանին վրայ կը վառէր տակաւին:

Կարմրագոյն բոլորակ մը անոր սպիտակ կիճը կը գունաւորէր, եւ լուսաւոր բոցը իր վերջին կայծերը կ'արձակէր, որոնք անչունչ մարմիններուն հոգեվարքի վերջին չղաձգութիւններն էին դոգցես:

Աւակայծ եւ աղետալի լոյս մը նահեմ ցոլացում մը կ'արձակէր նորատի աղջկան սպիտակ վարագոյրներուն եւ սաւաններուն վրայ:

Փողոցին բոլոր աղմուկները դադրած էին, եւ ներքին լռութիւնը սոսկալի էր:

Այն առեն Լուսարի սենեակին դուռը բացուեցաւ, եւ արդէն մեղի ծանօթ գլուխ մը դրան դիմաց գտնուած հայելիին մէջ երեցաւ:

Տիկին սը Վիլֆօրն էր ան, որ թոյնին ազդեցութիւնը տեսնելու համար ներս կը մտնէր:

Պահ մը սեմին վրայ կեցաւ, ականջ դրաւ, եւ գրեթէ

ամայի սենեակին մէջ միայն ճրագին հազիւ լսելի կայծերուն պլպլուքները լսեց, յետոյ կամաց մը սեղանին մօտեցաւ, որպէս զի տեսնէ թէ Վալանթինի գաւաթը պարպուա՞ծ էր:

Ինչպէս ըսինք, գաւաթին մէջ ըմպելիին դեռ մէկ քառորդը մնացած էր:

Տիկին ոը Վիլֆօր առաւ զայն, և գնաց մոխիրին մէջ պարպեց, մոխիրն ալ խառնեց, որպէս զի աւելի դիւրաթեամբ ծծէ. յետոյ զգուշութեամբ գաւաթը լուաց, իր թաշկինակովը սրբեց զայն, և սեղանին վրայ դրաւ նորէն:

Եթէ մէկուն նայուածքը այդ սենեակին մէջ թափանցել կարենար, պիտի տեսնէր որ տիկին ոը Վիլֆօր իր աչքերը Վալանթինի վրայ դարձնելու և անկողնոյն մօտենալու կը վարանէր:

Ճրագին աղօտ լոյսը, սիրող լուսթիւնը, գիշերային մեղապարտ գործը անտարակոյս իր խղճի խայթին կը պատչաճէին. որովհետեւ թունաւորիչը իր գործէն կը վախնար:

Վերջապէս սիրտ առաւ, վարագոյրը վերցուց, և անկողնոյն վրայ հակելով՝ Վալանթինին նայեցաւ:

Ծաղկաման աղջկան չունչը դադրած էր, և կիսաբաց ակռաներուն մէջէն կենդանութիւնը յայտնող չունչին չոգին չէր ելլեր:

Իր սպիտակացած շրթունքները չարժելէ դադրած էին:

Իր աչքերը գոգցես մորթին տակէն մզուած մանիշակագոյն չոգիով մը քօղարկուած էին, և անոր կոպերը ուռեցնող գլնտակներուն վրայ աւելի սպիտակ կ'երեւէին. իր երկար սեւ արտեւանունքները կը գծուէին մոմի պէս դեղին մորթի մը վրայ:

Տիկին ոը Վիլֆօր իր անչարժութեանը մէջ եռանդագին զգացում մը դնելով՝ այդ դէմքը դիտեց. յետոյ սիրտ առաւ և վերմակը վերցնելով, ձեռքը նորատի աղջկան սրտին վրայ դրաւ:

Վալանթին անչունչ ու սառած էր. իր ձեռքին տակ մատներուն երակները կը բաբախէին. ուստի սոսկումով մը ետ քաշեց ձեռքը:

Վալանթինի թեւը անկողնէն դուրս կախուած էր:

Ուզէն մինչեւ արմուկը, այդ թեւը ժէրմէն Բիլլոնի երեք ընտրչքներու արձաններէն մէկուն թեւին կը նմանէր. սակայն արմուկէն մինչեւ դաստակը եղած մասին ձեւը, կարկամած ըլլալուն ձեւը փոխուած էր, և իր գեղեցիկ դաստակը, որ պիրկ կ'երեւէր և մատները անջատ, կանենիին վրայ կռթնած էր:

Եղունգներուն ծայրը կապուտագոյն էր:

Տիկին ոը Վիլֆօր ա՛լ տարակոյս չունէր. ամէն բան լմնցած էր. իր փափաքած այդ սոսկալի գործը վերջապէս ի գլուխ հանած էր:

Թունաւորիչը ալ գործ չունէր այդ սենեակին մէջ:

Այնչափ զգուշութեամբ հեռացաւ որ աչուներեւ էր թէ օդիոցին վրայ ատնաձայն հանելէն կը վախնար. բայց մինչեւ մեկնիլը՝ անկողնոյն վարագոյրը վեր բռնած էր և իր նայուածքը մահուան այդ տեսարանին վրայ յառած, որ ձգտողական անդիմադրելի գօրութիւն մը ունի, մինչ մեռեալը միայն անչարժ կը կենայ և իր կերպարանքը այլայլած. գաղտնիք մը կ'ուզենայ բայց զգուանք չպատճառեր:

Վայրկեաններ կ'անցնէին, և տիկին ոը Վիլֆօր չէր կրնար ձեռքէն թողուլ այն վարագոյրը, զոր պատանքի մը պէս Վալանթինի գլխուն վրայ բռնած էր:

Մտածումի մէջ թաղուեցաւ:

Ոճրի մը վրայ մտածելը խղճի խայթէ առաջ կուգայ:

Նոյն պահուն կանթեղին կայծերը պլպլացին:

Այդ ձայնէն տիկին ոը Վիլֆօր սարսաւեց և վարագոյրը ձեռքէն թողուց:

Նոյն միջոցին կանթեղը մարեցաւ և սենեակը անարկու մթութեան մը մէջ ընկղմեցաւ:

Ժամացոյցն ալ նոյն լուռ մթութեան մէջ ժամը չորսուկէս հնչեց:

Թունաւորիչը այդ կրկնակի չարժումէն վախցած, խարխափմամբ սենեակին դուռը գտաւ, և ճակատը քրտինքով ու անձկութեամբ պատած, իր սենեակը հասաւ:

Մթութիւնը երկու ժամ ալ տեւեց։

Ցետոյ աղօտ լոյս մը սենեակին վանդակապատներէն ներս թափանցեց. կամաց կամաց աւելի լուսաւորուելով՝ սենեակին առարկաներուն և մարմիններուն գոյնը և ձեւը երեւան եկան։

Այն ատեն հիւանդապահուհին հազին ձայնը անդուլին վրայ լսուեցաւ, և քիչ մը ետքը, Վալանթինի սենեակը մտաւ, ձեռքը գաւաթ մը բռնած։

Հօր մը կամ սիրահարի մը առաջին նայուածքը խոցոն պիտի վճռէր որ Վալանթին մնռած էր. բայց այդ վարձկան կնոջ համար Վալանթին քնացած էր։

—Աղէկ, ըսաւ հիւանդապահուհին, գիշերուան սեղանին մօտենալով, դեղին մէկ մասը խմեր է, և գաւաթին երկու երրորդ մասը պարապ է։

Ցետոյ վառարանին մօտեցաւ, կրակը վառեց և թիկնաթոռի մը վրայ նստաւ. թէեւ իր անկողնէն նոր ելած էր, սակայն Վալանթինի քնացած միջոցին պահ մը ինքն ալ հոն քնացաւ։

Ժամացոյցը ութը հնչելուն պէս արթնցաւ ան։

Այն ատեն ծալկաթի աղջկան ծանր քունէն վրայ զարմացած, և անկողնէն դուրս տարածուած ձեռքէն վախնալով, որ քանի մը ժամ առաջ տեսած դիրքին մէջ մնացած էր, անկողնէն մօտեցաւ, և անոր պաղ շրթունքները ու սառած կուրծքը դիտեց։

Ուզեց թեւը մարմնէն մօտեցնել, բայց թեւը այնպէս մը պրկուեցաւ որմէ հիւանդապահուհի մը չէր կրնար խաբուիլ։

Այն ատեն սոսկալի ձայն մը հնչեց, և դէպի դուռը վազելով աղաղակեց.

—Հասէ՛ք, հասէք։

—Ի՞նչ կայ, պատասխանեց ա՛Ավրինեի ձայնը, անդուլին վարէն։

Բժիշկին այցելութեան սովորական ժամը հասած էր։

—Ի՞նչ կայ, գոչեց Վիլֆոր, խոցոն իր դահլիճէն դուրս

նետուելով. պարոն բժիշկ, օդնութեան կանչելու ձայն մը լսեցի՞ք։

—Այո՛, այո՛, վեր ելլենք, պատասխանեց ա՛Ավրինեի. չուտով Վալանթինի սենեակը երթանք։

Բժիշկն ու հայրը չհասած՝ նոյն յարկին վրայ սենեակներուն և ննջասենեակներուն մէջ գտնուող ծառաները հիւանդին սենեակը վազած էին, և Վալանթինը իր անկողնոյն վրայ գուռնատու անշարժ տեսնելով, ձեռքերնին դէպ ի երկինք կը վերցնէին, ու խելայեղ մարդու մը պէս կը դեղեէին։

—Տիկին սը Վիլֆորը կանչեցէ՛ք, չուտով տիկին սը Վիլֆորը արթնցուցէք, գոչեց ընդհ. դատախազը սենեակին դռնէն, ուր կարծես չէր համարձակեր մտնել։

Բայց ծառաները փոխանակ հնազանդելու՝ պ. ա՛Ավրինեին երեսը կը նայէին, որ Վալանթինի մօտ վազելով՝ իր թեւերուն մէջ առաւ զայն։

—Սա ալ լմնցած է..., մրմնջեց բժիշկը, անկողնոյն վրայ դնելով զայն. աէր Աստուած, աէր Աստուած։

Վիլֆոր սենեակին մէջ նետուեցաւ։

—Ինչ ըսիք, պարոն բժիշկ, գոչեց, ձեռքը դէպ ի երկինք բարձրացնելով. ըսէք, պարոն բժիշկ..., պարոն բժիշկ...։

—Կ՛ըսեմ թէ Վալանթին մեռած է, պատասխանեց ա՛Ավրինեի, հանդիսաւոր և սոսկալի ձայնով մը։

Պ. սը Վիլֆոր, իր սրունգներուն ոյժը կորսնցուցած, Վալանթինի անկողնոյն վրայ ինկաւ։

Բժշկին խօսքերուն և հօրը ձայներուն վրայ, ծառաները գաղանի անէծք կարդալով, սարսափահար փախան։

Ննջասենեակներուն և սանդուխներուն վրայ անոնց աճապարոտ ոտնաձայնները և յետոյ ստորին բակին մէջ մեծ չարժում մը լսելի եղան։

Ցետոյ ձայները դադրեցան։

Ամենքն ալ անհետ տունէն հեռացած էին։

Այդ միջոցին տիկին սը Վիլֆոր իր ցայգազգեստին մէջ թեւը կէս մը անցուցած, դուռը բացաւ։

Պահ մը սեմին վրայ կեցաւ՝ ինչ պատահած ըլլալը հոն դանուողներուն հարցնել ձեւացընելով և ըմբռնաս արտասուքներու քանի մը կաթիլներ իրեն օգնութեան կանչելով։

Ծանկարծ քայլ մը կամ թէ ըսենք ոտիւն մը ըրաւ դէպ ի յառաջ՝ թեւերը սեղանին վրայ տարածելով։

Տ՝Ավրինեին սեռած էր որ անիկա հետաքրքրութեամբ սեղանին վրայ հակած և գաւաթը առած էր. վատահ էր որ գիշերը Վալանթին խմած էր անոր պարունակութիւնը։

Գաւաթին մէջ ըմպելիին դեռ մէկ երրորդ մասը մնացած էր, ճիշդ մոխրին մէջ թաղուածին չափ։

Եթէ այդ վայրկեանին Վալանթինի ոգին թռնատուրիչին առջեւ ներկայանար, այնչափ ապաւորութիւն պիտի չգործէր։

Սառգիս, Վալանթինի գաւաթին մէջ իր դրած հեղուկին գոյնը ունէր ան և որուն միւս մասը Վալանթին խմած էր։

Գաւաթին մէջինը թոյն մըն էր, զոր ճանչնալու համար, պ. ա՝Ավրինեի չէր կրնար խաբուիլ և այդ միջոցին ուշադրութեամբ կը դիտէր։

Անտարակոյս, Սառուած հրաչք մը գործած պիտի ըլլար, որպէս զի ոճրագործութեան մէկ հետքը, մէկ ապացոյցը կամ մէկ նշանը մնայ, թէև մարդասպանը չյայտնելու համար այնքան զգուշութիւններ ի գործ դրած ըլլար։

Մինչ տիկին ը Վիլֆօր Սոսկումի արձանին նման անշարժ մնացած էր և Վիլֆօր իր գլուխը մեռեալին անկողնոյ սաւաններուն մէջ պահած, իր չուբլը տեղի ունեցածները չէր տեսներ, ա՝Ավրինեի պատուհանին մօտեցաւ, որպէս զի գաւաթին պարունակութիւնը աւելի լաւ քննէ. մահին ծայրովը կաթիլ մը անկէ առնելով՝ համը նայեցաւ։

—Ո՛հ, մրմնջեց բժիշկը, բևեռին թոյն չէ այս անգամ. տեսանենք ինչ է։

Այս ըսելով Վալանթինի սենեակին պահարաններէն մէկուն քով փութաց, որ դեղավաճառի խանութ մը դարձած էր, և իր արծաթ արկղիկին մէջէն սրսուակ մը բորակածնի թթուտա հանեց, անկէ քանի մը կաթիլ գաւաթին մէջ կաթեցուց, խառկոյն անոր պարունակութիւնը արեան գոյնի փոխուեցաւ։

—Ա՛հ, ըսաւ ա՝Ավրինեի, ճշմարտութիւնը երեւան հանող գաւաւորի մը սարսափին հետ դժուար խնդիր մը լուծող գիտունի մը ուրախութեամբը լցուած։

Տիկին ը Վիլֆօր, չուարած, իր չուբլը կը դառնար։

Իր աչքերը չդիր արձակելով նուաղեցաւ։

Ու դեղեւելով, ձեռքովը դուռը փնտռեց և անելեւոյթ եղաւ։

Վայրկեան մը եաքը, սախսակամածին վրայ մարմնոյ մը անկման հեւաւոր ձայնը լսուեցաւ։

Բայց մարդ ուշադրութիւն չի դարձուց անոր։

Հիւանդապահուհին քիմիական լուծումը դիտելու զբաղած էր։

Վիլֆօր միշտ ինքզինքը կորնցուցած էր։

Միայն պ. ա՝Ավրինեի իր աչքերը տիկին ը Վիլֆօրի վրայէն հեռացուցած չէր և անոր աճապարանքով դուրս ելլելը դիտած էր։

Վալանթինի սենեակին դրան վարագոյրը բացաւ, և իր նայուածքը էստաբի սենեակին մէջէն մինչև տիկին ը Վիլֆօրի սենեակը թափանցեց. գեահինը անշարժ տարածուած տեսաւ գայն։

—Դեռ տիկին ը Վիլֆօրին օգնութեան հասիր, ըսաւ բժիշկը, խօսքը հիւանդապահուհիին ուղղելով. տիկին ը Վիլֆօր նուաղեցաւ։

—Բայց օրիորդ Վալանթինը, կակազեց հիւանդապահուհին։

—Օրիորդ Վալանթին ա՛լ օգնութեան պէտք չունի, ըսաւ ա՝Ավրինեի, որովհետեւ օրիորդ Վալանթին մեռաւ։

—Մեռա՜ւ, մեռա՜ւ, գոչեց Վիլֆօր հառաչելով ու իր պղնձէ սրտին համար անսուր և անձանօթ վիշտերը մորմոքելով։

—Մեռա՜ւ, կ՝ըսէք, գոչեց երրորդ ձայն մը. ո՞վ ըսաւ թէ Վալանթին մեռաւ։

Բժիշկն ու Վիլֆոր երեսին դարձուցին, և դրան սեմեռուն վրայ Մորելը տեսան, որ դունատ, այլայլած և սոսկալի երեւոյթ մը ունէր։

Ահա թէ ինչ պատահած էր երիտասարդին։

Սովորական ժամուն՝ Նուարթիէի անհետակը տանող դռնակէն Մորել ներս մտած էր։

Սովորութեան հակառակ՝ դուռը բաց գտած էր։

Ուստի պէտք չունեցաւ զանգակը հնչեցնելու։

Ներս մտաւ. գաւիթին մէջ վայրկեան մը սպասեց՝ տրէէ ծառայ մը կանչելու համար որ դինքը ծերունի Նուարթիէի քով տանի։

Բայց մէկը չպատասխանեց։

Ինչպէս ըսինք, ծառաները տունէն հեռացած էին։

Մորել այդ օրը մատնոգութեան մասնակցելու պատճառ մը չունէր։

Մոնթէ-Քրիսթօ իրեն խոստացած էր որ Վալանթինն պիտի տպըի, և մինչեւ այն օրը իր խոստումը ճշդիւ կատարած էր։

Սէնն իրիկուն կոմսը աղէկ լուրեր տուած էր, զորս Նուարթիէ ալ հետեւեալ առաւօտ կը հասուսէր։

Սակայն տան մէջ եղած ամայութիւնը իր զարմանքը գըրաւեց. երկրորդ և երրորդ անգամ ձայն հանեց. նոյնպէս պատասխան չստացաւ։

Այն ատեն որոշեց վեր ելլել։

Նուարթիէի դուռը միւս դռներուն պէս բաց էր։

Ծերունին իր սովորական տեղը Թիկնաթոռին վրայ նըստած էր։

Իր խոշոր բացած աչքերը կարծես ներքին սոսկում մը կը յայտնէին, սոսկում մը զոր իր դիմագծերուն վրայ տարածուած տարօրինակ դունատութիւնն ալ կը հաստատէր։

—Ինչպէս էք, պարոն, հարցուց երիտասարդը, առանց մատնոգութիւնը փարատած ըլլալու։

—Աղէկ եմ, ըսաւ ծերունին, աչքը գոցելով, աղէկ եմ։

Բայց իր կերպարանքը կը ցուցնէր թէ սրտին անձկութիւնը կ'աւելնար հետզհետէ։

—Ինչ կը մտածէք, չարունակեց Մորել. քանի մը պէտք ունի՞ք. կուզէ՞ք որ ծառաներէն մէկը կանչեմ։

—Այ՛, ըսաւ Նուարթիէ։

Մորել զանգակին չուանը ձեռք առաւ, և զայն փրցընելու չափ քաշեց. բայց մարդ չեկաւ։

Այն ատեն Նուարթիէի մօտ դարձաւ։

Ծերունին դէմքին ժպտութիւնը ու անձկութիւնը ակնհանդարտ կ'աւելնային։

—Տէր Աստուած, ըսաւ Մորել, բայց ինչո՞ւ արդեօք մէկը չգար. ատեն մէջ հիւանդ մը կայ արդեօք։

Նուարթիէի աչքերը իրենց կապիճներէն դուրս պիտի ցայտէին կարծես։

—Բայց ինչ ունիք, չարունակեց Մորել, կը սարսափեցընէք զիս։ ...Վալանթին հիւանդ է...։

—Այ՛, այ՛, ըսաւ Նուարթիէ։

Մաքսիմիլիէն բերանը բացաւ որ խօսի, բայց իր լեզուն չկրցաւ հնչիւն մը արտաբերել։

Գլուխը դեղեւեցաւ և կարասիի մը կրթնելով կեցաւ։

Ցեղոյ ձեռքը դէպի դուռը երկարեց։

—Այ՛, այ՛, այ՛, ըսաւ ծերունին։

Մաքսիմիլիէն դէպի սանդուխը վազեց, երկու ոտիւնով վեր խոյացաւ, մինչ Նուարթիէ ալ զոգցես իր ետեւէն պոռալ կ'ուզէր.

—Աւելի չուտ, աւելի՛ չուտ վազեցէք։

Վայրկեանէ մը երիտասարդը տան միւս մասերուն պէս առանձնացած քանի մը սենեակներուն մէջէն անցաւ և մինչեւ Վալանթինի սենեակը հասաւ։

Դուռը հրելու պէտք չունեցաւ, որովհետեւ կռնակի վրայ բաց էր ան։

Սոսկի լսած ձայնը հեծկլտալու ձայն մըն էր։

Սմպի մը մէջէ տեսնելու պէս՝ սեւ կերպարանք մը

նչմարեց, որ ծնրադրած և իր դէմքը անկողնին ճերմակեղէններուն մէջ կորսուած էր։

Վախը, սոսկալի վախը իր ոտքերը սեմոյ վրայ գամած էր։

Ան ատեն ձայն մը լսեց, որ կ՚ըսէր թէ Վալանթինն մեռած էր, և երկրորդ ձայն մը արձագանգի մը պէս անոր կը պատասխաներ.

—Մեռա՜ծ, մեռա՜ծ։

Գ. ԳԱՂՈՒԱ

ՄԱՔՍԻՄԻԼԻԷՆ

Վիլֆոր գրեթէ ամօթապարտ եղաւ, իր լուռն վիշտերուն մէջ տեսնելով որ օտարական մը ներս կը մտնէ։

Քահանայնիգ տարիէ ի վեր վարած սոսկալի պաշտօնին չընտրիւ ատնականութեան սիրացած էր։

Պահ մը չփոթահար, աչքերը Մորելի վրայ դարձուց։

—Ո՞վ էք դուք, պարոն, ըսաւ, որ այսպէս մահ պատճառած տունն մը կը մտնէք անխորհրդապահօրէն։ Դո՛ւրս ելէք, պարոն, դո՛ւրս ելէք։

Սակայն Մորել անշարժ կեցած էր. իր աչքերը սահնուելով եղած անկողնոյն ահռելի տեսարանին և անոր մէջ պառկած ժպտուն դէմքին վրայէն չէր կրնար հեռացնել։

—Դո՛ւրս ելէք, կը լսէ՞ք, գոչեց Վիլֆոր, մինչ ա՛Ավրինեի կը մօտենար, Մորելը դուրս հանելու համար։

Երիտասարդը այլայլած դէմքով մը բոլոր սենեակը, դիակը և երկու մարդիկը դիտեց. պահ մը վարանումի ցուցուց. բերանը բացաւ որ խօսի, սակայն պատասխանելու խօսք մը չգտնելով, թէեւ չատ մը ազեատալի գաղափարներ ուղեղը զբաղած էին, ձեռքերը մազերուն մէջ խօթած, ետ դարձաւ,

այնպէս որ Վիլֆոր և ա՛Ավրինեի վայրկեան մը իրենց մտածումէն սթափած, անոր ետեւէն նայելով, իրարու երես նայեցան, որով ըսել կ՚ուզէին.

—Խե՜նթ է։

Այդ դէպքէն յետոյ հինգ վայրկեան չանցած՝ սանդուխին վրայ ծանր ոտնաձայներ լսեցին, և քիչ մը ետքը Մորելը տեսան, որ գերմարդկային ուժով մը Նեւարթիէն թիկնաթոռով մէկտեղ դրկած, տան առաջին յարկը կը բերէր զայն։

Սանդուխին վրայ հասնելուն պէս՝ Մորել թիկնաթոռը գետինը դրաւ, և անուանիներուն վրայ քալեցնելով, մինչեւ Վալանթինի սենեակը տարաւ ձերունին։

Երիտասարդը այդ ամէնը կը կատարէր իր սասակ յուզումէն կրկնապատկուած ուժով։

Բայց ամենէն աւելի սոսկալին Վալանթինի մօտեցած միջոցին Նեւարթիէի դէմքին սացած երեւոյթն էր, ուր մտայինն բոլոր կարողութիւնը կը տեսնուէր և որուն աչքերը իրենց բոլոր ոյժը կ՚ամփոփէին, որպէս զի միւս զգայարանքներուն թերութիւնները լրացնեն։

Ուսաի անոր բոցավառ նայուածքը ու ժպտուն դէմքը սարսափելի թուեցան Վիլֆորի։

Ամէն անգամ որ իր հօրը հետ դէմ առ դէմ գտնուէր, միշտ սոսկալի դէպք մը պատահած կ՚ըլլար։

—Տեսէք լինչ ձիւն բերին Վալանթինի գլխուն, գոչեց Մորել, մէկ ձեռքը թիկնաթոռին յենարանին կռթնցուցած, զոր մինչեւ անկողնոյն քով տարած էր, և միւս ձեռքը դէպի Վալանթին երկարած. տեսէք, հայր իմ, տեսէք։

Վիլֆոր քայլ մը եա քաշուեցաւ և զարմանքով նայեցաւ այն երիտասարդին երեսը, որ գրեթէ իրեն անծանօթ էր, և Նեւարթիէն իր հայրը կը կոչէր։

Այդ միջոցին ձերունին հոգեկան բոլոր կարողութիւնը կարծես աչքերուն մէջ կեդրոնացաւ, որոնք արիւնով լցուեցան. իր վզին երակները ուռեցան. լուսնտոի մը մորթը պատող կապոյտ գոյնին նման գոյն մը իր վիզը, այտերը

ու քունքը պատեց. Ներքին ազդու յուզման ձայն մը կը պակսէր անոր:

Այդ ձայնը, որ իր համրութեամբը աւելի սոսկալի և լռութեամբը աւելի կսկծեցուցիչ էր, իր մորթին ծակոտիքներէն դուրս ելաւ գոռգոռ:

Տ'Ավրինեի ծերունին մօտ վազեց և կազդուրիչ ոգելից հեղուկ մը հոտոտել տուաւ անոր:

—Պարոն, գոչեց այն ատեն Մորել, կաթուածահարին անշարժ ձեռքը բռնելով, այս պարոնները ծ՛ուլլալ և լ՛ինչ իրաւամբ հոս գտնուիլս կը հարցընեն ինձի. դուք որ ամէն բան գիտէք, ըսէք, կ՛ազատեմ, ըսէք:

Երիտասարդին ձայնը հեծկլտանքով մարեցաւ:

Իսկ ծերունին հետ ի հետ չնչառութիւնը գրեթէ կը ցընցէր իր կուրծքը: Կարծես թէ օրհասականի առաջնորդող ստգնապին մէջ կը գտնուէր:

Վերջապէս ծերունին աչքերէն արտասուքը սկսաւ բղխիլ. կաթուածահարը երիտասարդէն աւելի երջանիկ էր, որ կը հեծկլտար, բայց չէր կրնար լալ: Իր գլուխը ծռել չկրնալուն՝ աչքերը գոցուեցան:

—Ըսէք, չարունակեց Մորել, հեզձամղձուկ ձայնով մը, ըսէք որ ես անոր նշանածն էի: Ըսէք որ օրիորդը իմ ազնիւ բարեկամուհիս և աշխարհի մէջ միակ սիրոյ առարկան էր: Ըսէք, ըսէք որ այս դիակը ինձի կը վերաբերի:

Ու երիտասարդը իր ուժին մնծութիւնը յուցնելէն յետոյ՝ վհատած՝ անկողնոյն առջեւ ծնկան վրայ ինկաւ, և իր կծկած ձեռքերովը բռնեց ցաւն:

Երիտասարդին վիշտը այն աստիճան կսկծալի էր որ տ'Ավրինեի իր յուզումը ծածկելու համար, գլուխը միւս կողմը դարձուց, իսկ Վիլֆոր այն մաղձիական զօրութենէն մղուած, որ մեզ դէպի այն անձերը կը քաշէ, որոնք մեր կորսնցուցած անձը սիրած են, ձեռքը երիտասարդին երկնցուց, առանց ուրիշ բացատրութիւն մը խնդրելու:

Սակայն Մորել բան մը չէր տեսներ. Վալանթինի սառած ձեռքը բռնած էր, և չկրնալով արտասուել, անկողնոյն սահանները կը խածնէր մանչելով:

Պահ մը սենեակին մէջ միայն հեծկլտանքներու, անէծքներու և աղօթքներու ձայներ կը լսուէին: Բայց այդ ամենուն մէջ չուկ մը կը լսուէր. ծերունիին սոսկալի և սրտառուչ չընչառութիւնն էր ան, որ ամէն մէկ չունչին, Նուարթիէի կուրծքին մէջ անոր կենդանութեան ապրերէն մէկը կը խորտակէր կարծես:

Վերջապէս Վիլֆոր, որ ամենէն աւելի կը պահէր պաղատիւնութիւնը, պահ մը իր տեղը Մաքսիմիլիէնի ձգելէն յետոյ բերանը բացաւ:

—Պարոն, ըսաւ Մաքսիմիլիէնին, կ՛ըսէք թէ Վալանթինը կը սիրէիք և անոր նշանածն էիք. ձեր այդ սէրը իմացած չէի և ձեր որոչումէն տեղեկութիւն չունէի. սակայն իրրև անոր հայրը՝ կը ներեմ ձեզի, որովհետև կը տեսնեմ որ ձեր վիշտը անպայման, անկեղծ և ճշմարիտ է: Մանաւանդ որ մեծ վիշտեր ունենալուս՝ սրտիս մէջ բարկութեան տեղ տալու տեղ չունիմ: Սակայն ինչպէս կը տեսնէք, ձեր յուսացած հրեշտակը աչխարհէս բաժնուած է. մարդոց սիրոյն պէտք չունի ա՛լ, քանի որ այս ժամուս Աստուած կը պաչտէ ան. ուստի ձեր հրաժարական ողջոյնը տուէք անոր ախուր դիակին, զոր մեր մէջը ձգած է. վերջին անգամ մըն ալ բռնեցէք անոր ձեռքը, զոր կը յուսայիք եթէ ձերը ըլլար. յաւիտեան բաժնուեցէք անկէ: Վալանթին, հիմա քահանայէ շատ ուրիշ մէկու պէտք չունի:

—Կը սխալիք, պարոն, գոչեց Մորել մէկ ծնկան վրայ եկելով ու մինչև այն ատեն զգացած ցաւերէն աւելի ազդու ցաւ մը զգալով. կը սխալիք, պարոն, Վալանթին՝ իր այդ մահուանը մէջ՝ ոչ միայն քահանայի այլ և վրէժխնդրի մը պէտք ունի: Պ. ը Վիլֆոր, քահանան կանչել տուէք. ես պիտի ըլլամ անոր վրէժխնդիրը:

—Ի՞նչ ըսել կ՛ուզէք, պարոն, մրմնջեց Վիլֆոր, Մորելի այդ շատանցքէն վախնալով:

—Լսել կ'ուզեմ, չարունակեց Մորել, թէ դուք երկուսդ կը ներկայացընէք, պարոն. հայր էք և ընդհ. դաստիարակ. հայրը բաւական լացաւ, ընդհ. դաստիարակը հիմա թող իր գործը սկսի:

Նուարթիէի աչքերը բոցավառեցան. ա'Ավրինեի անոր մօտեցաւ:

—Պարոն, չարունակեց երիտասարդը, ներկայ գտնուողներուն դէմքերուն վրայ յայտնի երեցած զգացումները ըմբռնելով, ես ըսածս դիտեմ, և ըսելիքս լսնդի չափ աղեկ դուք ալ գիտէք. Վալանթինն սպանուած մեռաւ:

Վիլֆոր դուխը խոնարհեցուց. ա'Ավրինեի քայլ մըն ալ յառաջացաւ, և Նուարթիէ աչքերովը այ՛ ըսաւ:

—Պարոն, չարունակեց Մորել, այնպիսի ժամանակի մէջ կ'ապրինք, ուր, մէկը Վալանթինի չափ նորատի, գեղեցիկ և սիրելի ալ չըլլայ, չկրնար յանկարծ աչխարհէս անհետանալ ըլլալ, առանց հասկցուելու անոր անհետանալման պատճառը: Ափսո՛ս, պարոն ընդհ. դաստիարակ, ուղղուց Մորել ուղիղ ձայնով մը, պէտք չէ դիմել. դործուած ոճիրը իմացուցի ձեզի. պարտքերնիդ է մարդասպանը փնտռել:

Ու իր անողոք աչքերը Վիլֆորի վրայ յառեց, որ իր նայուածքովը մերթ Նուարթիէին օգնութիւն կը խնդրէր և մերթ ա'Ավրինեիին:

Սակայն Վիլֆոր իր հօրմէն ու բժիշկէն օգնութիւն գըտնելու տեղ՝ տեսաւ որ անոնք ալ Մորելի չափ անողոք էին:

—Այո՛, ըսաւ ծերունին:

—Անչուշտ, յարեց ա'Ավրինեի:

—Պարոն, պատասխանեց Վիլֆոր չկանգով այդ երեք անձերուն կամքին և իր ներքին յուզմանը դէմ պայքարիլ, պարոն կը սխալիք. իմ տանս մէջ ոճիր գործուած չէ. ճակատագիրս է որ կը հարուածէ զիս, և Աստուած զիս կը փորձէ. այդպիսի բան մը մտածելը տակտ կը պատճառէ ինձի. իմ տանս մէջ մէկը սպանուած չէ:

Նուարթիէի աչքերը բոցեր կ'արձակէին. ա'Ավրինեի խօսելու համար ըմբռնը բացաւ:

Մորել ձեռքը երկարելով լռութիւն հրամայեց:

—Եւ ես կ'ըսեմ որ այս տան մէջ մարդասպան մը կայ, դոչեց Մորել, ձայնը մեղմացնելով, բայց աւանց իր տակաւին արտասանութիւնը փոխելու. չորս ամսէ ի վեր չորս հոգի զոհ եղան անոր: Ես ալ կ'ըսեմ որ ասկէ չորս օր առաջ արդէն Վալանթինը թունաւորելու փորձ ըրին, բայց Պ. Նուարթիէի ի գործ դրած նախազգուշութեանց չնորհիւ իրենց փորձը ի դերև եղաւ: Սակայն թոյնին քանակութիւնը կրկնապատկելով կամ թոյնին տեսակը փոխելով՝ այս անգամ յաջողեցան: Ես ալ կ'ըսեմ որ դուք ալ լսնդի պէս այս ամէն եղածները գիտէք, որովհետև պարոնը իրրև բժիշկ և իրրև բարեկամ, առաջուընէ ամէն բան իմացուց ձեզ:

—Ո՛հ, կը զառանցէք, պարոն, ըսաւ Վիլֆոր, ի զուր ջանալով վիճիլ այնպիսի խնդրոյ մը վրայ, որուն մէջ իր յաղթուած ըլլալը կը զգար:

—Կը զառանցեմ, կ'ըսէք. չատ լաւ, թո՛ղ այնպէս ըլլայ, դոչեց Մորել. ուրեմն թո՛ղ Պ. ա'Ավրինեին իմ տեղս խօսի: Պարոն, հարցուցէք թէ արդեօք տակաւին կը յիշէ՞ այն խօսքերը, որոնք այս տան պարտէզին մէջ ձեզի ըսաւ տիկնոջ մը Սէն-Մէրանի մեռած իրիկունը, մինչ երկուքնիդ, դուք և պարոն բժիշկը, ինքզինքնիդ առանձին կարծելով, աղէտալի մահուան վրայ կը խօսէիք, որուն մէջ ձեր ճակատագիրը և Աստուած անիրաւաբար կը զրպարտէք:

Վիլֆոր և ա'Ավրինեի իրարու երես նայեցան:

—Այո՛, այո՛, մոքերնիդ բերէք, ըսաւ Մորել. ականջովս լսեցի այն խօսքերը, զորս դուք լռութեան և առանձնութեան մէջ կը կարծէիք ընել: Պ. ոը Վիլֆորի մեղադրելի ներողամտութիւնը տեսնելով՝ եթէ նոյն իրիկունը ամէն բան յայտնէի ոստիկանութեան, անտարակոյս անոր մեղսակիցը պիտի չըլլայի, ինչպես հիմա քու մահուանդ մեղսակիցն եմ, ո՛վ

Վալանթին, իմ սիրասուն Վալանթինս. սակայն մեղսակիցը վրէժխնդիր պիտի ըլլայ. այս չորրորդ մարդասպանութիւնը ամէնուն յայտնի ու ակներեւ է, և եթէ հայրդ քեզ թողու, Վալանթին, կ'երդնում որ քու սպանիչդ ես պիտի փնտռեմ ու պատժեմ:

Այս անգամ բնութիւնը կարծես վերջապէս դիմաց երիտասարդին ներքին բուռն յուզմանը, որուն ուժգնութիւնը իր կեանքին պիտի վնասէր. Մորելի վերջին խօսքերը կոկորդին մէջ մարեցան. իր կուրծքը հեծկլտանօք դուրս ելլեց, և այնչափ երկար ատեն ընդվզող արտասուքը սկսան իր աչքերէն հոսիլ. գլուխը խոնարհեցուց, և նորէն ծունկերուն վրայ ինկաւ Վալանթինի անկողնոյն քով:

Այն ատեն կարգը տ'Ավրինեին եկաւ:

—Ես ալ Պ. Մորելին հետ կը միանամ, գործուած յանցանքին դատաստանը պահանջելու, ըսաւ ուժգին ձայնով, որովհետեւ սիրտս կը յուզուի, երբ կը մտածեմ որ իմ վատ ներողամտութեամբս մարդասպանը քաջալերած եղայ:

—Տէր Աստուած, Տէր Աստուած, մրմնջեց Վիլֆոր վրդոված:

Մորել գլուխը վեր առաւ, տեսնելով որ ծերունիին աչքերը արտասուալոր կերպով կը փայլէին:

—Ահա, ըսաւ, տեսէք, Պ. Նուարթիէն խօսիլ կ'ուզէ:

—Այո՛, պատասխանեց Նուարթիէ այնպիսի ակներեւ նշանով մը, որ ցոյց կուտար թէ խեղճ անզօր ծերունիին բոլոր կարողութիւնները նայուածքին մէջ կեդրոնացած էին:

—Մարդասպանը կը ճանչնա՞ք, ըսաւ Մորել:

—Այո՛, պատասխանեց Նուարթիէ:

—Մեզ պիտի ճանչցնե՞ք, դոչեց երիտասարդը. մտիկ ընեն՛ք, Պ. տ'Ավրինեի, մտիկ ընեն՛ք:

Նուարթիէ հէգ Մորելին սխալ մը ուղղեց, աչքերու այն քաղցր ժպիտներէն մէկը, որ այնչափ անգամ Վալանթինի երջանկութիւն պարգեւած էր: Իր ուշադրութիւնը լարեց:

Ցետոյ իր նայուածքը դէպ ի դուռը ուղղեց:

—Կ'ուզէք որ դո՞ւրս ելլեմ, պարոն, դոչեց Մորել սրտխռովութեամբ:

—Այո՛, ըսաւ Նուարթիէ:

—Ախո՜ս, ախո՜ս. բայց գթացէք իմ վրաս, պարոն:

Ծերունիին աչքերը դրան վրայ յառած մնացին անգթօրէն:

—Դոնէ պիտի կրնա՞մ վերադառնալ, հարցուց Մորել:

—Այո՛:

—Առանձի՞ն դուրս պիտի ելլեմ:

—Ոչ:

—Ո՞վ պիտի գայ հետս. պարոն ընդհ. դատախա՞զը:

—Ոչ:

—Պ. բժի՞շկը:

—Այո՛:

—Պ. սը Վիլֆորի՞ հետ առանձին մնալ կ'ուզէք:

—Այո՛:

—Բայց ձեր խօսքերը պիտի կրնա՞յ հասկընալ:

—Այո՛:

—Ա՛հ, ըսաւ Վիլֆոր, գրեթէ ուրախանալով որ այդ խնդրոյն վրայ իր հօրը հետ առանձին պիտի խօսի, ա՛հ, անոգ եղէք իմ հօրս խօսքերը լաւ կը հասկընամ:

Ընդհ. դատախազին այդ խօսքերը ուրախ չեչտով ըսած ատեն իր ակռաները սաստկութեամբ կը կափկափէին իրարու վրայ:

Տ'Ավրինեի, Մորելի թեւը մտնելով, երիտասարդը մօտակայ սենեակը տարաւ:

Այն ատեն բոլոր տան մէջ տիրող մեռելական լռութենէն աւելի խորին լռութիւն մը տիրեց:

Վերջապէս քառորդ մը ետքը երկրուն քայլ մը լսուեցաւ, և Վիլֆոր այն սենեակին սեմերուն վրայ երեւցաւ, ուր տ'Ավրինեի և Մորել կը զտնուէին՝ մէկը մտածումներու մէջ ընկղմած, և միւսը խեղդուելու մօտ:

—Եկէք, ըսաւ:

Նուարթիէի թիկնաթոռին մօտ տարաւ զանոնք։

Ան առանց Մորէլ ուշադրութեամբ Վիլֆօրի երեսը նայեցաւ։

Ընդհ. դատախազին դէմքը կապարի գոյն ստացած էր. ժանգագոյն խորշեր իր ճակատը կ'ակօսէին. ձեռքը բռնած գրիչին մատներուն մէջ ճարճատումով փշրուելուն ձայնը կը լսուէր։

—Պարոններ, ձեր պատուոյ խօսքը կը խնդրեմ որ այս սոսկալի գաղտնիքը մեր մէջեւ գաղտնի մնայ, բաւ հեղձամըղձուկ ձայնով մը, խօսքը ուղղելով ա'Ավրինիին ու Մորէլին։

Երիտասարդը ու բժիշկը չարժում մը ըրին։

—Կ'երդմնցընեմ ձեզ..., չարունակեց Վիլֆօր։

—Բայց ո՞վ է չարագործը, ըսէք, մարդասպանը յայտնեցէք մեզ, յարեց Մորէլ։

—Անհոգ եղէք, պարոն, դատաստանը պիտի տեսնուի, բաւ Վիլֆօր։ Հայրս յանցաւորին անունը յայտնեց ինծի. ան ալ ձեզի պէս վրէժխնդրութեան ծարաւի է, սակայն ինծի պէս ձեզի երդում ընել կուտայ որ գործած յանցանքը գաղտնի պահէք։ Այնպէս չէ՞, հայր իմ։

—Այո՛, բաւ Նուարթիէ հաստատամտօրէն։

Մորէլ սոսկումի և չհաւատալու չարժում մը ըրաւ։

—Ո՛հ, գոչեց Վիլֆօր, Մաքսիմիլիէնի թեւէն բռնելով, երբ հայրս, այն անողոք մարդը, զոր դուք կը ճանչնաք, ձեզ այսպիսի առաջարկ մը կ'ընէ, պատճառը սա է որ գիտէ թէ Վալանթինի վրէժը սոսկալի կերպով պիտի լուծուի։ Այնպէս չէ՞, հայր իմ։

Ծերունին նչան ըրաւ թէ այո՛։

Վիլֆօր չարունակեց.

—Հայրս կը ճանչնայ զիս, և ես խոստացայ անոր։ Ուստի այս մասին ապահով եղէք, պարոններ. երեք օր կը խնդրեմ ձեռնէ, միայն երեք օր, որ ոստիկանութեան խնդրած պայմանաժամէն ալ քիչ է, և երեք օրէն իմ գլուխս համար

լուծած վրէժս ամենէն անսպասելի մարդոց սրտին մինչեւ խորը պիտի սպասուցընէ։ Այնպէս չէ՞, հայր իմ։

Այդ խօսքերը ըսելով՝ ակռաները կը կրճտէր և ծերունիին թմրած ձեռքը կ'երերցնէր։

—Այդ խոստումները պիտի կատարուի՞ն, պարոն Նուարթիէ, հարցուց Մորէլ, մինչ պ. ա'Ավրինի իր նայուածքովը նոյնը կը հարցընէր ծերունիին։

—Այո՛, բաւ Նուարթիէ դառն ուրախութեամբ մը։

—Երդում ըրէք ուրեմն, պարոններ, բաւ ան Վիլֆօր, իրարու միայնելով ա'Ավրինիի և Մորէլի ձեռքերը. երդում ըրէք որ իմ տանս պատուոյն պիտի խնայէք, և վրէժխնդրութեան հոգը ինծի պիտի ձգէք։

Տ'Ավրինի երեսը դարձուց և խիստ տակաւ ձայնով մը այո՛ մրմնջեց. բայց Մորէլ իր ձեռքը դատաւորին ձեռքերուն մէջէն քաշեց, դէպի անկողինը նետուեցաւ, իր շրթունքները վալանթինի սառած շրթունքներուն վրայ փակցուց և յուսահատութեան մէջ ընկղմած անձի մը պէս երկար հառաչանք մը արձակելով խոյս տուաւ։

Ինչպէս ըսինք, բոլոր ծառաները աներեւոյթ եղած էին։

Ուստի պ. ա'Վիլֆօր սպիպուեցաւ ա'Ավրինիէն խնդրել որ այն անթիւ ու փոխուկ ձեւակերպութիւնները կատարէ, որոնք մեծ քաղաքներու մէջ հարկեցուցիչ են կասկածելի պատրաստներու մէջ պատահած մահերու առթիւ։

Իսկ Նուարթիէի վիճակը սոսկալի էր. անոր դէմքը անշարժ էր ու լուիկ վիշտ մը կը յայտներ. արցունք կը թափէր անձայն։

Վիլֆօր իր դահլիճը մտաւ. ա'Ավրինի գնաց քաղաքապետական բժիշկը կանչելու, որ մեռեալներու քննութեան պաշտօնը ունէր, և որուն մեռեալներուն բժիշկ անունը կու տային։

Նուարթիէ բնաւ չուզեց իր աղջկան քովէն բաժնուիլ։

Կէս ժամ ետքը պ. ա'Ավրինի իր պաշտօնակիցին հետ վերադարձաւ. վողոցին դռները գոցուած էին, և որովհետեւ

դռնապանն ալ միւս ծառաներուն հետ փախած էր, Վիլֆօր ստիպուեցաւ անձամբ երթալ դուռը բանալու։

Սակայն սանդուխին մղտոտակին վրայ կեցաւ. մեռեալին սենեակը մտնելու այժ չունէր ա՛լ։

Ուստի երկու բժիշկները առանձինն մնչեւ Վալանթինի քով գացին։

Նուարթիէ մեռեալին պէս դունատ և անոր պէս անշարժ և անձայն, անոր անկողնոյն մօտ կը գտնուէր։

Մեռեալներու բժիշկը իր կէս կեանքը դիակներու հետ անցընող մարդու մը անտարբերութեամբը մեռեալին մօտեցաւ, նորատի աղջկան վրայ ծածկուած սաւանը վերցուց, և անոր չքնաղքները միայն կէս մը բացաւ։

—Ա՛հ, խե՛ղճ աղջիկ, կատարելապէս մեռած է, ըսաւ ա՛Սվրինեի հառաչելով։

—Այո՛, պատասխանեց բժիշկը լակոնական ոճով, Վալանթինի դէմքը ծածկող սաւանը նորէն դոցելով։

Նուարթիէ կամաց մը խորհեցաւ։

Տ՛Սվրինեի անոր նայեցաւ ու տեսաւ որ ծերունիին աչքերը չորեր կ՛արձակէին։

Բարեկիրթ բժիշկը հասկցաւ որ Նուարթիէ իր թաւան երեսը տեսնել կ՛ուզէր։

Անկողնոյն մօտեցաւ, և երբ մեռեալներուն բժիշկը Վալանթինի չքնաղքներուն դպած մատերը քլորախառն ջուրի մէջ կը լուար, ա՛Սվրինեի նորատի աղջկան հանդարտ և արժանապատիւ երեսը բացաւ, որ ննջող հրեշտակի մը երեսին կը նմանէր։

Նուարթիէի աչքերուն մէկ ծայրը երեւցած արտասուքներու կաթիլ մը բարի բժշկին չնորհակալութեան նշանը եղաւ։

Մեռեալներուն բժիշկը Վալանթինի սենեակին մէջ սեղանի մը վրայ իր գրաւոր վկայութեան արարողութիւնը կատարելէն յետոյ տանը բժշկին առաջնորդութեամբը սենեակէն դուրս եկաւ։

Վիլֆօր անոնց վար իջնելը լսելով իր դահլիճին դուռը եկաւ։

Քանի մը խօսքով իր չնորհակալութիւնը յայտնեց բժիշկին և ա՛Սվրինեին դառնալով, ըսաւ.

—Հիմա քահանայ մը պէտք է։

—Եկեղեցական մը ունի՞ք, որպէս զի անոր յանձնէք Վալանթինի համար աղօթք ընելը, հարցուց ա՛Սվրինեի։

—Ոչ, ըսաւ Վիլֆօր, ամենէն մօտ բնակող քահանան կանչեցէք։

—Ամենէն մօտ գտնուողը, ըսաւ բժիշկը, խեղճացի բարի արբայ մըն է, որ ձեր տան քովի տունը բնակելու եկած է։ Կ՛ուզէ՞ք որ երթալու առնեմ իմացընեմ անոր։

—Տ՛Սվրինեի, ըսաւ Վիլֆօր, հաճեցէք, կ՛աղաչեմ, պատրաստել ընկերանալու։ Անա ատոնց բանալին, որպէս զի կարենաք ուզած ատենիդ մտնել ու ելլել։ Քահանան հետերնիդ բերէք, և իմ խեղճ զաւկիս սենեակը տարէք։

—Կը փափաքի՞ք անոր հետ խօսիլ, բարեկամ։

—Առանձինն մնալ կ՛ուզեմ։ Կը ներէք ինծի, այնպէս չէ՞։ Քահանայ մը անչուշտ բոլոր վիշտերը կը հասկընայ, հայրական վիշտն անգամ։

Ու Վիլֆօր, ա՛Սվրինեին բանալի մը տալով, օտար բժիշկը երկրորդ անգամ բարեւեց և իր դահլիճը մտաւ, ուր սկսաւ աշխատիլ։

Տեսակ մը խառնուածքի ուժ մարդոց համար աշխատութիւնը ամէն վշտերու դէմ դարման մըն է։

Փողոցին դուռը իջած սանդուխին եկեղեցականի հագուստով մարդ մը տեսան, որ մօտակայ դրան սեմին վրայ կայնած էր։

—Անա ձեզի կոչած քահանաս, ըսաւ մեռեալներուն բժիշկը, խօսքը ա՛Սվրինեին ուղղելով։

Տ՛Սվրինեի եկեղեցականին մօտենալով, ըսաւ.

—Պարո՛ն, կը բարեհաճի՞ք մեծ ծառայութիւն մը մատուցանել թշուառ հօր մը, Պ. սը Վիլֆօր ընդհ. դատախազին, որ իր զաւակը կորնչուց։

—Ա՛հ, պարո՛ն, պատասխանեց քահանան քունի իտալական արտասանութեամբ մը, այո՛, գիտեմ, մեռեալը անոր տան մէջ կը գտնուի։

— Ուրեմն հարկ չկայ խմացնելու ձեզ թէ ինչ տեսակ ծառայութիւն կը սպասէ ձեզմէ։

— Հիմա ես անձամբ պիտի գայի, պարոն, բայց քահանան. մեր կոչումն է մեր պարտքը կատարելու համար պատրաստ դանուիլ միշտ։

— Մեռեալը ծաղկաման աղջիկ մըն է։

— Այո՛, դիտեմ. տունէն փախչող ծառաներէն խմացայ։ Նոյնպէս խմացայ որ անոր անունը Վալանթին է, և արդէն ուրիշ համար աղօթք ըրի։

— Շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ, պարոն, բայց ա՛Ավրինեի. ուրեմն քանի որ ձեր սուրբ պաշտօնը սկսած է՛ք ի գործ դնել, հաճեցէ՛ք չարունակել զայն։ Եկէ՛ք մեռեալին քով, ձեր պարտքը կատարելու։ Սուգի մէջ ընկղմած ամբողջ ընտանիք մը երախտապարտ պիտի ըլլայ ձեզ։

— Կուգամ, պարոն, պատասխանեց աբբան, և կը հաստատեմ ըսելու որ խիստ չկրնանք ուրիշ ոեւէ պիտի աղօթեմ։

Տ՛Ավրինեի բունեց աբբային ձեռքէն և առանց Վիլֆօրի հանդիպելու, որ իր գանկիը փակուած էր, մինչև Վալանթինի սենեակը տարաւ զայն։ Դիապատիկները յաջորդ գիշերը պիտի գային իրենց գործը կատարելու։

Երբ սենեակը մտան, Նուարթիէ ուշադրութեամբ նայեցաւ աբբային. անտարակոյս անոր վրայ մանաւանդ բան մը տեսաւ որ իր նայուածքը անոր վրայէն չհեռացուց։

Տ՛Ավրինեի ո՛չ միայն մեռեալը այլ և կենդանի ծերունին ալ աբբային իմամքին յանձնեց, և աբբան խոստացաւ Վալանթինի համար աղօթել ու Նուարթիէի հոգ տանիլ. անտարակոյս իր աղօթելու առնն չընդմիջուելու և Նուարթիէն իր վիշտերուն մէջ ազատ ձգելու համար՝ ա՛Ավրինեին մեկնելուն պէս՝ ոչ միայն բժիշկին դուրս եկած դրան, այլ և սիկին ալ Վիլֆօրի սենեակը տանող դրան պարզուհակները դրաւ։

Ե. ԳԼՈՒԽ

ՏԱՆԿԼԱՐԻ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հետեւեալ առտու սխալ և ամպամած էր օդը։

Դիապատիկները գիշերանց իրենց ազալի պաշտօնը կատարած էին. անկողնին վրայ տարածուած մարմինը մեռեալներուն սխալ պատանքին մէջ կարած էին, այն պատանքին մէջ որ մեռեալին կեանքին մէջ իրեն սիրելի եղած բանին մէկ վերջին նշանը կը կրէ, թէև մեռեալները հաւասար ըլլան։

Այդ պատանքը տասնըհինգ օր առաջ ծաղկաման աղջկան գնած բարակ կտաւի ընտիր կտոր մըն էր։

Այդ գործին համար կանչուած մարդիկը, չլուսցած, Նուարթիէն Վալանթինի սենեակէն իր սենեակը տարած էին, և ամէնուն ակնկալութեան հակառակ՝ ծերունին բնաւ դժուարութիւն ցոյց տուած չէր իր թոռան մարմնոյն քովէն հեռանալու։

Սբբայ Պիւզոնին մինչեւ լուսնալը անոր վրայ հսկած էր, և առտուն միայն իր տունը գացած էր, առանց մէկը կանչելու։

Ժամը ութին տասնները տ՛Ավրինեի գալով՝ Վիլֆօրը տեսաւ որ Նուարթիէի սենեակը կ՛երթար. ինքն ալ անոր ընկերացաւ, որպէս զի իմանայ թէ ծերունին գիշերը ինչպէս անցուցած էր։

Սենեկապետ տեղ ծառայող մեծ թիւինաֆոսին վրայ քաղցր և գրեթէ ժպտախառն քունի մը մէջ գտան զայն։

Երկուքնին ալ զարմացած, սեմին վրայ կեցան։

— Տեսէ՛ք, բաւ տ՛Ավրինեի, խօսքը ուղղելով Վիլֆօրին, որ իր քնացող հօրը կը նայէր. տեսէ՛ք, ինչպէս բնութիւնը կարող է ամէնէն ասստիկ վիշտերը հանդարտեցնելու. անչուշտ չենք կրնար ըսել թէ պ. Նուարթիէն իր թոռը չէր սիրեր, ոսկան քնացած է։

— Այո՛, իրաւունք ունիք, պատասխանեց Վիլֆօր զար-

մանքով մը. քնացած է, և խիստ տարօրինակ կ'երեւի այդ բանը, որովհետեւ ամենափոքրիկ խոչընդոտ մը ամբողջ գիշերները անոր քունը կը փախցընէր:

—Վիշտը յաղթած է անոր, պատասխանեց ա'Սվրինեի:

Ու երկու-քնին միասին ընդհ. դառնախռովին դանդիմը վերադարձան:

—Հաւատացէք, ըսաւ Վիկֆոր, իր չարուած անկողինը ա'Սվրինեին ցուցընելով, որ աչքերս չդպցեցի. վիշտը երբէք չի յաղթեր ինծի. երկու գիշեր է որ անկողին մտած չեմ. բայց ասոր փոխարէն, իմ գրասեղանս նայեցէք, տէր Աստուած, երկու օրուան և երկու գիշերուան մէջ ա'րչափ գիր գրեցի... ա'րչափ անգամ այս թղթածարրները խառնեցի... և Պէնեդիքթոս մարդասպանին ամբաստանագիրը արձանագրեցի...: Ա'վ աշխատութիւն, աշխատութիւն. դուն իմ սէրս, ուրախութիւնս և բարկութիւնս ես, քեզմով կը յաղթեմ բոլոր վիշտերուս:

Ու դողդոջուն ձեռքով մը սեղմեց ա'Սվրինեի ձեռքը:

—Ինծի պէտք ունի՞ք, հարցուց բժիշկը:

—Ոչ, ըսաւ Վիկֆոր, միայն թէ ժամը տասնըմէկին կը խնդրեմ որ գաք. յուղարկաւորութիւնը կէս օրին տեղի պիտի ունենայ...: Տէր Աստուած, խեղճ զաւակս, խեղճ աղջիկս:

Ընդհ. դառնախռովը աչքերը դէպ ի երկինք բարձրացուց և հառաչանք մը հանեց:

—Ընդունելութեան սրահը դո՞ւք պիտի զանուիք, հարցուց ա'Սվրինեի:

—Ոչ, ազգական մը ունիմ, որ այդ տխուր պաշտօնը կատարելու յանձնառու պիտի ըլլայ: Իսկ ես պիտի աշխատիմ, պարո՛ն բժիշկ. երբ կ'աշխատիմ, ամէն բան կը մոռնամ:

Ստուգիւ, բժիշկը դեռ դուռը չհասած՝ արդէն ընդհ. դառնախռովը աշխատութեան նստած էր:

Սանդուխին անդաստակին վրայ՝ ա'Սվրինեի այն ազգականին հանդիպեցաւ, որուն վրայ Վիկֆոր խօսած էր. այդ անձը մեր պատմութեան, ինչպէս նաև այդ ընտանիքին մէջ

անհրաժեշտ մէկն էր, այնպիսի անձերէն էր, որոնք ծնած տեղերնին աչխարհիս օգտակար ըլլալու ուխտած են:

Ճշդապահութիւնը կը յարգէր, սեւ զգեստներ հագած էր, թեւին վրայ սեւ չղարչ մը կապած էր, և այդպիսի հանդիսի մը մէջ ներկայ գտնուող մարդու մը դէմքը առած էր առժամեայ կերպով:

Ժամը տասնըմէկին յուղարկաւորութեան կառքերը տան բակը խռնուեցան, և Ֆօսլար-Սէնթ-Օնօրէ փողոցը ժողովրդեան մրմունջներով լեցուեցաւ, որոնք հարուստներու ուրախութեանց կամ սուգին հետաքրքրապէս կը վախաքին, և ղեկուհիի մը ամուսնութեան երթալու չափ վարկաբեկութիւն կը ցուցնեն հանդիսաւոր յուղարկաւորութեան ներկայ գտնուելու համար:

Կամայ կամայ մեռելական սրահը լեցուեցաւ, և ամենէն առաջ մեր ճանչցած հին բարեկամները եկան, որոնք էին Տըպրէ, Շաթօ-Ռընօ և Պոչան. յետոյ եկան երեւելի ժողովականներ, դրագէտներ և պաշտօնատարներ. Պ. տը Վիլֆոր իր բարձր պաշտօնովը ու անձնական արժանիքովը բարիզեան ընկերութեան մէջ առաջնակարգ դիրք մը կը գրաւէր:

Ազգականը դուռը կեցած էր և ամէն մարդ կ'ընդունէր. ճիշդը ըսելով՝ անտարբեր մարդոց համար սովորական մըն էր այդպիսի անտարբեր դէմք մը տեսնելը, որ հոն գացողներէն պատիւ կերպարանք և կեղծ արտասուք չէր պահանջեր, ինչպէս հայր մը, եղբայր մը կամ նշանած մը պիտի պահանջէր:

Իրարու ծանօթ եղողները ակնարկով զիրար կը կանչէին, խմբակներ կազմելու համար:

Այս խմբակներէն մէկը կը բաղկանար Տըպրէէն, Շաթօ-Ռընոյէն և Պոչանէն:

—Խե՛ղճ աղջիկ, ըսաւ Տըպրէ, ուրիշներուն պէս ինքն ալ այն ցաւալի դէպքին վրայ ակամայ քանի մը խօսք ընելով, խե՛ղճ աղջիկ, որչա՛փ հարուստ և ի՛նչքան գեղեցիկ էր: Երբէք մտքերնէդ կ'անցնի՞ր այդ բանը, Շաթօ-Ռընօ, երբ ասկէ երեք չարաթ կամ առ առաւելն ամիս մը առաջ իր ամուս-

նուիրեան պայմանագրութիւնը ստորագրելու եկանք, և չկրցանք ստորագրել։

—Ստուգիւ, բնաւ մտքէս չէր անցներ, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ։

—Կը ճանչնայի՞ք զայն։

—Տիկին ու Մորէրթի պարահանդէսին մէջ մէկ-երկու անգամ հետը խօսեցայ. հիանալի աղջիկ մը երեւցաւ ինծի, թէեւ քիչ մը ախուր։ Ո՞ւր է անոր մօրուն, գիտէ՞ք։

—Մեզ ընդունող սա պարոնին կնոջը այցելութեան գնաց։

—Ո՞վ է այս պարոնը։

—Ո՞ր պարոնը։

—Մեզ ընդունողը. Երեսի. ժողովի անդամ է։

—Ոչ, ըսաւ Պոչան, ամէն օր մեր պատուհիները տեսնելու դատապարտուած եմ, բայց այդ դէմքը անոնց մէջ տեսած չեմ։

—Այդ մահուան վրայ ձեր լրագրին մէջ խօսեցա՞ք։

—Անոր մէջ յօդուած մը կայ, բայց իմս չէ, այնպիսի յօդուած մը, որ անտարակոյս Պ. ու Վիլֆօրին հաճելի չպիտի թուի։ Կարծեմ անոր մէջ ըսուած է թէ ընդհ. դատախազը անչուշտ աւելի պիտի յուզուէր, եթէ այդ չորս մեռեալները ուրիշ տան մէջ պատահէին յաջորդաբար։

—Սակայն, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ, ա՛Սվրինեի՝ որ մօրս բժիշկն է՝ կը հաստատէ որ պարոն ընդհանուր դատախազը մեծ յուսահատութեան մատնուած է։

—Բայց ո՞վ կը վիճաբէք, Տըպրէ։

—Պ. ու Մօնթէ-Բրիսթօն կը վիճաբեմ, պատասխանեց երիտասարդը։

—Հոս գալու միջոցիս ծառուղիին վրայ անոր հանդիպեցայ, ըսաւ Պոչան, որ իր սեղանաւորին տունը կ՛երթար. կարծեմ թէ հիմա անկէ բաժնուած է։

—Իր սեղանաւորին կ՛ըսէք. իր սեղանաւորը Տանկլարը չէ՞, հարցուց Շաթօ-Ռընօ, խօսքը Տըպրէին ուղղելով։

—Կարծեմ թէ ան է, պատասխանեց անձնական քարտուղարը, թեթեւ չփոթութեամբ մը. բայց Պ. ու Մօնթէ-

Քրիսթոյէն զատ ուրիշներ ալ կան, որոնք եկած չեն. Մորէլը չեմ տեսներ հոս։

—Մորէլ ըսիք, միթէ Մորէլ կը ճանչնա՞յ զանոնք, հարցուց Շաթօ-Ռընօ. կարծեմ թէ միայն տիկին ու Վիլֆօրին ներկայացաւ։

—Հոգ չէ, գալու էր, ըսաւ Տըպրէ. այս իրիկուն ինչ բանի վրայ պիտի խօսի. այս յուզարկաւորութիւնը օրուան լուրն է. բայց լսենք, անա ոստիկանութեան պաշտօնեան՝ որ իր վշտակցութիւնը պիտի յայտնէ լացող ազգականին։

Երեք երիտասարդները դրան մօտեցան, որպէս զի ոստիկանութեան պաշտօնեային փոքրիկ առնախանութիւնը լսեն։

Պոչանի ըսածը ստոյգ էր։

Յուզարկաւորութեան հանդէսին գալու առեն Մօնթէ-Քրիսթոն տեսած էր, որ Շոսէ-ա՛Անթէն փողոցը, Տանկլարի տունը կ՛երթար։

Սեղանաւորը տեսնելով որ կոմսին կառքը իր տան բակը կը մտնէր, զայն դիմաւորելու գացած էր ախուր բայց քաղցր դէմքով մը։

—Ո՛հ, կոմս, ըսաւ, ձեւքը Մօնթէ-Քրիսթոյին երկարեցուց, արդեօք ձեր վշտակցութիւնը յայտնելո՞ւ եկաք։ Տառապիլ դժբախտութիւնը իմ տանս մէջ կը բնակի, այնպէս որ երբ ձեզ տեսայ, իւրովի կը հարցընէի թէ արդեօք ես ալ խեղճ Մորէրթի ընտանիքին դժբախտութեանը պատճառ եղա՞յ. այդ բանով կը տառապի առակին սա խօսքը «Ո՛վ որ ուրիշին գէշ կ՛ուզէ, գէշը իր գլուխը կու գայ»։ Իրաւ կ՛ըսեմ, հաւատացէք որ իմ միտքս Մորէրթին գէշ ընել չէր։

«Մորէրթի ինծի պէս ոչինչէ առաջ եկած և ինծի պէս ամէն բան իր վատառակովը ձեռք բերած ըլլալուն՝ հպարտանալու չէր. բայց ամէն ոք իր պակասութիւնները ունի։ Ո՛հ, զգուշացէք, կոմս, մեր ժամանակակից մարդիկը...։ Բայց ներեցէք, դուք մեր ժամանակին չէք վերաբերիր, դուք երիտասարդ էք...։ Մեր ժամանակակիցները այս տարի խիստ դժբախտ են. տարի վկայ է խստասիրտ ընդհ. դատախազը,

վկայ է Վիլֆոր, որ իր աղջիկն ալ կորնգուց։ Կարճ խօսքով, Վիլֆոր իր բոլոր ընտանիքը կորնգուց տարօրինակ պարագաներու մէջ։ Մորսէրֆ անպատուհասեցաւ և ինքզինքը սպաննեց. ես ալ գարշելի Պէնէտէթթոյին եղեռնագործութեամբը խայտառակուեցայ. ահկէ գաս...։

—Ահկէ գաս ինչ ունիք, հարցուց կոմսը։

—Ախո՜ն, չէ՞ք գիտեր միթէ։

—Նոր դժբախտութի՞ւն մը պատահեցաւ։

—Աղջիկս...։

—Օրիորդ Տանկլա՞րը։

—Էօժէնին բաժնուեցաւ մինէ։

—Տէր Աստուած, ինչ կ'ըսէք։

—Այո՛, սիրելի կոմս, ո՛րքան երջանիկ էք եղեր որ ո՛չ կին ունիք և ոչ զաւակ։

—Այնպէ՞ս կը կարծէք։

—Ո՛հ, այո՛։

—Ուրեմն օրիորդ Էօժէնին...։

—Այդ թշուառականին ըրած նախատինքին չկրնալով հանդուրժել, ճամբորդելու համար հրաման խնդրեց ինձմէ։

—Մեկնեցա՞ւ։

—Անցեալ գիշեր։

—Տիկին Տանկլարի՞ հետ։

—Ոչ, ազգականուհիի մը հետ...։ Փոքր կորուստ մը չէ այս, որովհետև իր բնաւորութիւնը ճանչնալուս, մէկ մըն ալ Ֆրանսա դառնալուն վրայ կը տարակուսիմ։

—Ընտանեկան վիշտերը, սիրելի պարոն, բաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, անհանդուրժելի են այն խեղճ մարդուն համար, որուն զաւակը իր բոլոր հարստութիւնն է, սակայն միլիոնատէրի մը համար անցաւոր բաներ են անոնք։ Փիլիսոփաները ինչ կ'ուզեն՝ թող ըսեն. փորձառու մարդիկ իրենց դործերուվը կը հաստատեն անոնց ըսածին հակառակը. դրամը ամէն բանի մէջ մարդուս մխիթարութիւն կը պարգևէ. հետևաբար դուք ալ ո՛ր և է մարդէ աւելի սիրտանք կրնաք դտնել, և դրամին

գերազոյն զօրութիւնը կը ճանչնաք, դուք որ հարստութեան կռմէ թագաւորն էք, և կարողութիւններէ ամէն բանի կը հասնի։

Տանկլար կողմնակի ակնարկ մը ձգեց կոմսին վրայ, որպէս զի տեսնէ թէ դիմքը կը հերքէ՞ թէ կատակ կ'ընէ։

—Այո՛, բաւ, ստուգիւ հարստութիւնը մարդս կը մխիթարէ, և ես պէտք է մխիթարուիմ, հարուստ ըլլալուս համար։

—Այնչափ հարուստ էք որ ձեր հարստութիւնը բուրգերու կը նմանի, եթէ կրծանել ուզէ մարդ՝ պիտի չհամարձակի, և եթէ համարձակի իսկ՝ չպիտի կարենայ։

Կոմսին այս բարեսիրտ վստահութեանը վրայ ժպտեցաւ Տանկլար։

—Ըսածներդ ինծի կը յիշեցնէ որ հոս եկած առեններդ հինգ վեցը վճարպակիսիր չհներու վրայ էի. արդէն երկուքը ստորագրեցի, կը բարեհաճի՞ք թողլատրել որ միւսական երեքն ալ ստորագրեմ։

—Լմնցուցէք, սիրելի պարոն, լմնցուցէք։

Վայրկեան մը լռութիւն տիրեց, մինչ սեղանաւորը իր գրչին ձայնը կը հանէր, և կոմսը ցեղունին սակեզօծ քիւերուն կը նայէր։

—Սպանիական պարտաթուղթե՞ր են ատոնք, հարցուց Մօնթէ-Քրիսթօ, Հայիթիի՞ թէ Նաթոլիի։

—Ոչ, բաւ Տանկլար իր ամբարտաւան ծիծաղովը, Ֆրանսայի Պանքային վրայ քաշուած կրոշին վճարելի ատամներ են։ Նայեցէք, աւելցուց սեղանաւորը, պարոն կոմս, դուք որ հարստութեան կռմէ կայսր մըն էք, ինչպէս որ ես թագաւոր մըն եմ, այս մեծութեամբ թուղթի չատ կարներ տեսած էք, որոնք մէկ միլիոնի արժէք ունենան։

Տանկլարին կռմէ գոռոզութեամբ ներկայացուած հինգ կտոր թուղթերը կշռելու համար, Մօնթէ-Քրիսթօ իր ձեռքը առաւ դանոնք և կարդաց.

«Ֆրանսայի Պանքային անօրէնը բարեհաճի վճարել իմ հրամանիս, և ի հաշիւ իմ ունեցած դրամագլխոյս, մէկ միլիոն։

«ՊԱՌՈՆ ՏԱՆԿԼԱՐ»։

—Մէկ, երկու, երեք, չորս, հինգ, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ. հինգ միլիոն, կեցցե՛ս, այս ինչ գումարներ են, իշխանդ Կրեսոս։

—Ահա այսպէս գործեր կ'ընեմ, ըսաւ Տանկլար։

—Հիանալի են ատուգիս, մանաւանդ որ եթէ այդ գումարը կանխիկ վճարուի, ինչպէս տարակոյս չունիմ։

—Կանխիկ պիտի վճարուի, ըսաւ Տանկլար։

—Որքան լաւ բան է այսպիսի վարկ մը ունենալը. ատուգիս միայն Ֆրանսայի մէջ այսպիսի գործեր կ'ընեն. թուղթի հինգ կտորներ հինգ միլիոն արժին. մարդ մինչև որ չտեսնէ՝ չհաւատար։

—Կը տարակուսի՞ք։

—Ոչ։

—Այնպիսի ձայնով մը կ'ըսէք որ... Բայց կեցէք, զբօսնելու համար կ'ուզէ՞ք գրազբիս հետ պանքան երթալ, պիտի տեսնէք որ նոյն գումարին արժէքը առանալով դուրս պիտի գայ։

—Ոչ, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ հինգ տոմսերը ծալելով, ոչ, խիստ հետաքրքրական բան մըն է ատ և ես անձամբ կ'ուզեմ փորձել։ Ձեր վրայ վեց միլիոնի վարկ ունէի, ինը հարիւր հազար ֆրանքը ատի, հինգ միլիոն հարիւր հազար ֆրանք ինձի պարտք ունիք. ձեր հինգ կտոր թուղթերը կ'առնեմ, որոնց վրայ ձեր ստորագրութիւնը տեսնելով, իբրև վճարագիր կ'ընդունիմ զանոնք, և ահա ձեզի ընդհանուր ընկալագիր մը վեց միլիոն ֆրանքի համար, որով մեր հաշիւը կանոնաւորած կ'ըլլանք։ Աւաջուընէ պատրաստած էի զայն. պէտք է ըսել որ այսօր դրամի խիստ պէտք ունիմ։

Ու մէկ ձեռքով Մոնթէ-Քրիսթօ հինգ տոմսերը դրպանը դրաւ, և միւս ձեռքով սեղանաւորին երկնցուց ընկալագիրը։

Եթէ Տանկլարի ասքին առջև կայծակ մը իյնար, այնքան մեծ սոսկում մը չպիտի պատճառէր անոր։

—Ինչ, կակազեց սեղանաւորը, պարոն կոմս, այս գումարը դո՞ւք կառնէք. բայց ներեցէք, այս գումարը աւանդ մըն է իմ քովս. ալբասանոցներուն դրամն է. այս առտու վճարելու խօսք առած էի։

—Ո՛հ, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ, ատ տարբեր խնդիր է, և ես չեմ պնդեր որ ձիչտ այս հինգ տոմսերը ինձի տաք. ուրիշ կերպով վճարեցէք ինձի. միայն հետաքրքրութենէ չարժած, ատոնք ուզեցի, որպէս զի ամէն մարդու կարենամ ըսել թէ Տանկլարի դրամատունը, առանց կանխադոյն ազդարարութեան և առանց հինգ վայրկեան իսկ պայմանաժամ խնդրելու՝ կանխիկ հինգ միլիոն ֆրանք վճարեց ինձի. ո՛րչափ մեծ համբաւ պիտի չահէիք։ Ահա առէք ձեր վճարատոմսերը, և կը կրկնեմ, ուրիշ վճարատոմսեր առէք ինձի։

Ու հինգ տոմսերը Տանկլարին կը ներկայացնէր, որ կապոյտ գոյն մը առած, նախ ձեռքը երկնցուց, ինչպէս անզգայ մը իր առջևէն առնուած միսի կտորը բռնելու համար վանդակին մէջէն իր մագիլները կ'երկնցընէ։

Բայց յանկարծ միտքը փոխեց, ընդգինքը զսպեց և ձեռքը քաշեց։

Յետոյ սկսաւ ժպտիլ, և իր այլայլած դիմագիծերը աւելի հանդարտ երեսոյթ մը առին։

—Ո՛հ, իրօք ձեր ընկալագիրն ալ դրամ է, ըսաւ։

—Անշուշտ, և եթէ Հռոմ գտնուէիք, Թոմսըն և Թրէնչ վաճառատունը, ձեզի պէս առանց դժուարութիւն ցուցընելու, իմ ընկալագիրս պիտի վճարէր ձեզ, երբ իրեն ներկայացուէր։

—Ներեցէք, պարոն կոմս, ներեցէք։

—Ուրեմն այս տոմսերը կրնա՞մ առնել։

—Այ՛, առէք, ըսաւ Տանկլար իր մազերուն արմատէն մարգարտի նման վազած քրտինքը սրբելով։

Մոնթէ-Քրիսթօ հինգ տոմսերը իր դրպանը դրաւ, դէմքի այն անկարագրելի չարժումովը, որով ըսել կ'ուզէր.

—Մտածեցէք. եթէ ղջեացած էք, դեռ ատեն ունիք:

—Ոչ, ըսաւ Տանկլար, ոչ. ատոգիւ պահեցէք վճարատոմսերս: Բայց դուք լաւ գիտէք որ հարուստ մարդ մը ամենախոր քաներու ալ ուշադրութիւն կ'ընէ. այս գրամը աղքատասոցներու համար սահմանած էի, և ճիշդ այս տոմսերը չտալով կը կարծէի թէ անոնցմէ պիտի դողնամ, որպէս թէ ուրիշ գրամ մը այս գրամին արժողութիւնը չունի: Ներեցէք, կ'ապաչեմ:

Ու սկսաւ բարձրաձայն ծիծաղիլ, ջղային քրքիջով մը:

—Կը նեղեմ, պատասխանեց Մօնթէ-Բրիսթօ քաղցրութեամբ, և այս վճարատոմսերը կ'ընդունիմ:

Ու իր թղթապանակին մէջ գնեեղեց գանոնք:

—Բայց, ըսաւ Տանկլար, հարիւր հազար ֆրանքի հաշիւ մը ունինք:

—Ա՛հ, ոչինչ բան է, ըսաւ Մօնթէ-Բրիսթօ: Տոկոսը գուցէ նոյն դուռարին հաւասար ըլլայ. պահեցէք զայն, և մենք առնելիք տալիք չենք ունենար:

—Կոմս, ըսաւ Տանկլար, կատակ չէ՞ք ըներ միթէ:

—Սեղանաւորներու հետ բնաւ կատակ չեմ ըներ, պատասխանեց Մօնթէ-Բրիսթօ անպատեհ լրջութեամբ մը:

Ու մեկնելու համար դէպի դուռը յառաջացաւ ճիշդ այն միջոցին որ սենեկապանը աղքատասոցներու ընդհ. գրամատուաք Պ. սը Պովիլի գալուստը կ'իմացընէր:

—Կը տեսնեմ որ ճիշդ առնելն հասած եմ ձեր վճարատոմսերը ընդունելու, ըսաւ Մօնթէ-Բրիսթօ, եթէ ոչ ուրիշը պիտի առնէր զանոնք:

Տանկլարի գոյնը երկրորդ անգամ նետուեց, և ան փութաց կոմսին բաժնուելու:

Մօնթէ-Բրիսթօ պատուով ողջունեց Պ. սը Պովիլը, որ սպասման սրահը ոտքի վերայ կեցած էր: Մօնթէ-Բրիսթոյի մեկնելէն անմիջապէս յետոյ Պ. Տանկլարի գահլիճը հրամցուցին զայն:

Կոմսին դէմքին լրջութիւնը առժամանակեայ ժպիտի մը

փոխուեցաւ խոկոյն, երբ աղքատասոցներու պարոն դրամատուքին ձեռքը պարատմուրհակներու թղթապանակը տեսաւ:

Դրան առջեւ կառքը կը սպասէր. կոմսը կառապանին հրամայեց որ խոկոյն փողերատոյը տանի զինքը:

Տանկլար իր չիմիտութիւնը զսպելով, դրամատուաքը դիմաւորելու եկաւ:

Աւելորդ է ըսել թէ ժպիտն ու քաղցրութիւնը իր չըթունքներուն վրայ դրոշմուած էին:

—Բարի եկաք, պարոն պարոնատէրս, ըսաւ սեղանաւորը, որովհետեւ գրաւ կը դնեմ որ դուռարը պահանջելու եկած էք:

—Ճիշդ է դուշակածնիդ, պատուն, ըսաւ Պ. սը Պովիլ, որովհետեւ աղքատասոցները իմ միջոցաւս ձեզ կը ներկայանան. որբերն ու այրիները իմ բերանովս հինգ միլիոնի ողորմութիւն մը կը խնդրեն ձենէ:

—Որբերուն համար կ'ըսեն թէ ցաւալի վիճակի մէջ կը գտնուին, խե՛ղճ արարածներ, ըսաւ Տանկլար, կատակը չարունակելով:

—Ես ալ անոնց անունովը ձեզ կը ներկայանամ, ըսաւ Պ. սը Պովիլ. երկէկ նամակս ընդունեցիք հարկաւ:

—Այո՛:

—Ես ալ ընկալագրուիս եկայ:

—Սիրելի Պ. սը Պովիլ, ըսաւ Տանկլար, ձեր այրիները ու որբերը թող բարեհաճին քանըչորս ժամ սպասել. որովհետեւ Պ. սը Մօնթէ-Բրիսթօն, որուն տակէ դուրս ելլելը տեսաք... տեսաք զայն, այնպէս չէ՞:

—Այո՛, ինչ կայ:

—Ինչ կայ. Պ. սը Մօնթէ-Բրիսթօն անոնց հինգ միլիոնը առաւ գնաց:

—Ինչպէս:

—Կոմսը անսահման վարկ մը ունէր իմ վրաս, վարկ մը՝ զոր Հռոմի Թոմսըն և Ծրէնչ դրամատունը բացած էր: Այսօր եկաւ հինգ միլիոնը մէկտեղ ուզեց, ու ես փողերանոցին վրայ վճարատոմս մը տուի անոր. դրամագլուխս այդ դրամատան

մէջ ձգած ըլլալուս՝ կը վախնամ որ մէկ օրուան մէջ անկէ տասը միլիոն քաշկռտ տարօրինակ չերեւի անոր անօրէնին։ Բայց եթէ երկու օրուան մէջ տասը միլիոն քաշեմ, աւելցուց Տանկլար ժպտագին, հոգ չէ։

—Կատակը մէկդի, դոչեց Պ. ոը Պովիլ թերահաւատու-թեամբ, հինգ միլիոն վճարեցիք կ'ըսէք այն պարոնին, որ հի-մա առկէ դուրս կ'ելլէր. վա՛ս այնպէս մը բարեւեց որպէս թէ աւաղուբնակ կը ճանչնար։

—Գուցէ դուք դինքը չճանչցած ան ճանչնայ ձեզ. պով-հետեւ Պ. Մօնթէ-Քրիսթօ ամէն մարդ կը ճանչնայ։

—Հինգ միլիոն։

—Ահա անոր ընկալագիրը. Թովմաս առաքեալին պէս ըրէք. տեսէք և չօչափեցէք։

Պ. ոը Պովիլ՝ Տանկլարին իրեն ներկայացուցած թուղթը առաւ և կարդաց.

«Պառոն Տանկլարէ տասցայ հինգ միլիոն հարիւր հազար ֆրանքի գումարը զոր ուղած տեղը Հռոմի Թոմսըն և Ֆրէնչ վաճառատունէն պիտի ընդունի»։

—Թոմսըն և Ֆրէնչ վաճառատունը կը ճանչնա՞ք։

—Այո՛, ըսաւ Պ. ոը Պովիլ, ժամանակաւ երկու հարիւր հազար ֆրանքի գործ մը ըրի անոր հետ, բայց անկէ ի վեր չեմ լսած անոր վրայ խօսուիլը։

— Եւրոպայի ամէնէն երեւելի վաճառատուններէն մէկն է, ըսաւ Տանկլար, ընկալագիրը Պ. ոը Պովիլի ձեռքէն առնելով և դրասեղանին վրայ նետելով անտարբերութեամբ։

—Միայն ձեր վրայ հինգ միլիո՞ն ունէր. ի՞նչ կ'ըսէք, ու-բեմն նապաստակ մըն է Մօնթէ-Քրիսթօ կոմսը։

—Սուտ պիտ ըլլալը չեմ գիտեր. միայն սա գիտեմ որ երեք անսահման վարկեր ունէր, մէկը՝ իմ վրաս, մէկը՝ Րո-չիլտի և միւսը՝ Լաֆիթթի վրայ. հարիւր հազար ֆրանք միայն իր դրամական չահ, ինծի ձգեց։

Պ. ոը Պովիլ զարմացման նշաններ ցոյց տուաւ։

—Պէտք է որ երթամ այցելութիւն մը տամ անոր, ըսաւ, և մեզի համար բարեպաշտական նուէր մը խնդրեմ։

—Ո՛հ, ընդունած համարեցէք. ամուսան մը մէջ իր ըս-ւած ողորմութիւնները քան հազար ֆրանքի կը հասնին միայն։

—Ուրեմն կ'երթամ, և սիկին ոը Մորսէրֆին ու անոր զաւկին օրհնակը առաջ կը բերեմ։

—Ի՞նչ օրհնակ։

—Իրենց բոլոր հարստութիւնը աղքատանոցներուն ձգելին։

—Ի՞նչ հարստութիւն։

—Հանգուցեալ Մորսէրֆ զօրավարէն իրենց մնացած հարըս-տութիւնը։

—Ի՞նչ պատճառաւ։

—Որովհետեւ այդպիսի անպատուութեամբ ձեռք բերուած հարստութիւնը մերժելին։

—Ինչպէս պիտի ապրին հիմա։

—Մայրը իր քաղաքը պիտի երթայ և զաւակը վինուոր պիտի գրուի։

—Ի՛նչ կ'ըսես, յարեց Տանկլար. ահա խղճահարութիւնն ալ այսպէս կ'ըլլայ։

—Անոնց ըրած նուէրը երէկ արձանագրեցի։

—Ո՞րչափ հարստութիւն ունէին։

—Մեծ բան մը չէր, մէկ միլիոն երկու-երեք հարիւր հա-զար ֆրանք. բայց մեր միլիոններուն վերադառնանք։

—Սիրայօժար, ըսաւ Տանկլար բոլորովին բնական ձայնով. այդ դրամը սոսկալի կերպով կը խնդրէք։

—Այո՛, մեր դրամարկղին քննութեան օրը վաղն է։

—Վա՛ղը. ինչո՞ւ անմիջապէս չըրիք այդ խօսքը. մինչև վաղը դար մը կայ։ Վաղը ժամը քանիին պիտի կատարուի այդ քննութիւնը։

—Ժամը երկուքին։

—Կէս օրին դրամը պատրաստ է, ըսաւ Տանկլար ժպտագին։

Պ. ոը Պովիլ գրեթէ չէր պառաստանած։

Իր դլխովը այո՛ կ'ըսէր և իր թղթապանակը կը դարձնէր ձեռքերուն մէջ։

—Բան մը կը խորհիմ, որ ձեր գործը կրնայ լլկացընել, ըսաւ Տանկլար։

—Ի՞նչ բան։

—Մօնթէ-Քրիսթոյի ընկալագիրը դրամ ըսել է. այս ընկալագիրը Բոչիլոի կամ Լաֆիթի դրամատունը ներկայացուցէք, և անոնք անմիջապէս կ'ընդունին զայն։

—Թէեւ Հռոմի մէջ վճարելի ըլլայ, այնպէս չէ՞։

—Անշուշտ. միայն հինգ վեց հազար ֆրանքի դեղչ մը պիտի կորանցնէք։

Դրամահաւաքը դէպի ետ ցատկեց։

—Ոչ, ոչ, ըսաւ. կը նախընտրեմ մինչեւ վաղը սպասել. ո՞րքան չուտով գործերնիդ լմնցնել կ'ուզէք։

—Ներեցէք, ըսաւ Տանկլար մեծ անխոհեմութեամբ մը, կարծեցի թէ պակաս գումար մը ունիք լրացնելու։

—Ո՛հ, ոչ, ըսաւ դրամահաւաքը։

—Այդպիսի բաներ կրնան պատահիլ, և այն ատեն մարդ զոհողութիւն կ'ընէ։

—Փա՛ռք Աստուծոյ, այդպիսի պէտք մը չունիմ, ըսաւ Պ. ար Պովիլ։

—Ուրեմն վաղը, այնպէս չէ՞, սիրելիս։

—Այո՛, վաղը, բայց անչուշտ։

—Բայց կատա՛կ կ'ընէք միթէ։ Կէս օրին մէկը դրկեցէք, որպէս զի հարկ եղած զեկոյցը ընեմ անոր։

—Ես անձամբ կուգամ։

—Աւելի լաւ, որովհետեւ ձեզ տեսնելու ուրախութիւնը կ'ունենամ։

Երկու պարոնները իրարու ձեռք թօթուեցին։

—Լաւ միաքս հնկաւ, ըսաւ Պ. ար Պովիլ, խեղճ օրիորդ ար Վիլֆորի յուղարկաւորութեան պիտի չերթա՞ք. ծառուղիին վրայ մեռելական թափօրը տեսայ։

—Ոչ, ըսաւ սեղանաւորը, պէնեֆէքթոյի դէպքէն ի վեր քիչ մը անպատուհասած եմ և տունէն դուրս չեմ կրնար։

—Ի՞նչ կ'ըսէք, միթէ դուք յանցանք մը ունի՞ք այդ գործին մէջ։

—Մտիկ ըրէք, սիրելիս, ինձի պէս անարատ անուն մը ունեցող մարդը խիստ դիւրազգած կ'ըլլայ։

—Հաւատացէք որ ամէն մարդ ձեր վրայ կը ցաւի, մանաւանդ ձեր աղջկան վրայ։

—Ի՛նչ էօժէնի, ըսաւ Տանկլար խորունկ հառաչանքով մը։ Գիտէ՞ք որ վանք մը պիտի մտնէ։

—Ոչ։

—Ախո՛ն, այո՛, պարոն. դէպքին հետեւեալ առաւօտ հասարիմ բարեկամուհիի մը հետ մեկնելու որոշում տուաւ և Իտալիոյ կամ Սպանիոյ մէջ խստամբեր վանք մը փնտռելու գնաց։

—Ո՛հ, այդ ինչ տակալի բան է։

Պ. ար Պովիլ, այդ բացագանչութեան վրայ, միթիթարական խօսքեր ընելէն յետոյ մեկնեցաւ։

Բայց հազիւ թէ դուրս ելած էր, երբ Տանկլար եւանգաձին չարժուհիով մը (զոր Ռոպէր Մաքեր կոչուած խաղին Ֆրէդէրիքէնի դերը սեմսղները միայն կը հասկնան), աղաղակեց։

—Անմի՛տ։

Ու Մօնթէ-Քրիսթոյի ընկալագիրը իր փոքր դարանին մէջ սեղմելով.

—Վաղը կէս օրին եկո՛ւր, աւելցուց. վաղը կէս օրին առնէ հետացած պիտի ըլլամ։

Յետոյ իր դահլիճին մէջ փակուեցաւ. զրան փականքը կրկին դարձընելէն յետոյ, իր դրամարկղին գզրոցները պարպեց, յիսուն հազար ֆրանքի չափ պանքանոտներ հաւաքեց, զանազան թուղթեր այրեց, ուրիշ թուղթեր ալ քաց տեղը դրաւ, և սկսաւ նամակ մը գրել, զոր կնքելէն յետոյ՝ հետեւեալ հասցէն գրեց վրան.

«Ա. Պառոնուհի Տիկին Տանկլար»։

—Այս իրիկուն, մրմնջեց, ես ձեռքովս անոր զարդասեղանին վրայ պիտի դնեմ այս նամակը:

Ցետոյ անցագիր մը հանելով.

—Լաւ, բաւ, այս անցագիրը դեռ երկու ամիս վաւերական է:

Զ. ԳԱՂՈՒԽ

ՐԷՐ-ԼԱՇԷԶ ԴԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆԸ

Ստուգիւ, Պ. ար Պովիլ Վալանթինը իր վերջին կայանը տանող յուզարկաւորութեան հանդիսած էր:

Օդը տխուր և ամպամած էր. դեղնած տերեւներուն համար մահաւիթ հով մը արդէն մերկացած ոտերուն վրայէն կը խլէր զանոնք և ծառուղիներուն մէջ լցուած մեծ բազմութեան վրայ կ'իյնար:

Պարոն ար Վիլֆօր բուն Բարիզցի ըլլալով բարիզեան ընտանիքի մը դիակը ընդունելու արժանաւոր միակ դերեզմանատունը Բէր-Լաշէզինը կը նկատէր: Միւս գերեզմանատունները գեղջկական և ստորին կը թուէին իրեն:

Միայն Բէր-Լաշէզի մէջ բարձր դասու ընտանիքները իրենց մանաւոր գերեզմանը ունէին:

Ինչպէս ամէն առաջ տեսանք, Վիլֆօր հոն գտեր մը գնելով իր մանաւոր չիրիմը չունած էր, որուն մէջ իր առաջին կնոջ բոլոր անդամները այնչափ չուռուով ամփոփուած էին:

Շիրիմին ճակատին վրայ հետեւեալ արձանագրութիւնը կար.

ՍԻՆ-ՄԻՐԱՆԻ ԵՒ ՎԻԼՖՕՐԻ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

Սա էր Վալանթինի մօրը խեղճ Ընկէին վերջին փափաքը:

Ուստի Սէնթ-Օնօրէ արուարձանէն մեկնող հանդիսաւոր բազմութիւնը դէպի Բէր-Լաշէզ ճամբայ ինկած էր:

Յուղարկաւորները գրեթէ բոլոր Բարիզի մէջէն անցան, Թանբլի արուարձանը մտան, ու մինչեւ գերեզմանատունը երկարող արտաքին ծառուղիները յառաջացան:

Ցիսունէն աւելի կառքեր յուղարկաւոր քահանաները կ'երթային. յիսուն կառքերուն հետեւէն ալ հինգ հարիւրէն աւելի անձեր ոտքով կը հետեւէին:

Գրեթէ ամէնքն ալ երիտասարդներ էին. նորատի, գեղեցիկ և պարկեշտ աղջկան իր ծաղիկ հասակին մէջ մահուան ժանիքներէն յափշտակուիլը մեծ ազդեցութիւն մը գործած էր անոնց վրայ, կայծակի պէս ազդելով:

Բազմութիւնը՝ Բարիզէն դուրս ելլելու աեն՝ արագընթաց կառք մը տեսաւ չորս ձիերէ լծուած, որոնք իրենց սբրունգներուն աճառուտ յօդուածները պողպատէ զսպանակներու պէս պրկելով, յանկարծ կեցան:

Սյդ կառքին մէջ Մօնթէ-Քրիսթօ կոմսը կը գտնուէր, որ վար իջնելով, մեռելակառքին հետեւէն ոտքով կը յառաջանար:

Շաթօ-Ռընօ տեսաւ զայն, ու իր կառքէն իջնելով, անոր ընկերացաւ:

Պոչան ալ իր վարձած կառքը ձգեց և անոնց քովը գնաց:

Կոմսը բազմութեան մէջ ամէն կողմ կը դիտէր ուշադիր, մէկը կը փնտռէր յայտնապէս:

Վերջապէս չկրցաւ զսպել հնչգիծքը:

—Ո՞ւր է Մորել, հարցուց անոնց. պարոններ, ձեզմէ մէկը անոր ո՛ւր ըլլալը գիտէ՞:

—Հանգուցեալին տունը մենք մեզի նոյն հարցումը կ'ընէինք արդէն, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ. բնաւ չտեսանք զայն:

Կոմսը լռեց, բայց չարունակ իր չուրջը կը դիտէր:

Վերջապէս գերեզմանատունն հասան:

Մօնթէ-Քրիսթոյի սուր նայուածքը յանկարծ դեղձերուն և չոճիներուն անտառակին մէջ թափանցեց. մտահոգ երեւոյթ մը առաւ, երբ տեսաւ որ խիտ սև նշգարիներուն տակ ստուեր

մը կը մտնէր, և Մօնթէ-Քրիսթօ անտարակոյս իր վիճակը ճանչցած էր։

Այդ չքեղ դերեզմանատան մէջ թաղման հանդէսին ինչ-ըլլալը ամէն մարդ գիտէ. սեւազգեստ բազմութիւնը, խումբերու բաժնուած, դերեզմանատան ծառուղիներուն մէջ կը ցրուին. երկնի ու երկրի լուսթիւնը ամէն կողմ կը տիրէ, միայն խորտակուած ոտի մը կամ դերեզմանի մը չուրջը զբօսնող ցանկի մը քակուելուն ձայնը ու քահանաներուն տխուր երգը կը լսուին, որուն կը խառնուի ծաղիկներու խիտ բոյսերուն եղին պահուրտած և ձեռքերը միացուցած կիներ մը հառաչանքը։

Մօնթէ-Քրիսթոյի դիտած սուսերը Հէրոյիզի և Ալէյարի դերեզմանին եղին եռանկիւնի կարգով անկուած ծառերուն մէջէն անցաւ և եկաւ հանգուցեալին կառքը քաշող ձիապարմանիներուն մէջ մտաւ, և անոնց հետ յառաջանալով՝ թաղման համար որոշուած տեղը հասաւ։

Ամէն մարդ բանի մը կը նայէր։

Մօնթէ-Քրիսթօ միայն այն սուսերին կը նայէր, զոր հաղիւ նշմարած էին անոր քովը գտնուողները։

Երկու անգամ կռմռը իր կարգէն դուրս ելաւ, որպէս զի տեսնէ թէ արդեօք այդ մարդը զգեստներուն տակէն զէնք մը կը փնտռէ՞։

Երբ կեցաւ բազմութիւնը, ճանչցաւեցաւ որ այդ սուսերն էր Մորէլը, որ վերէն վար կռճկուած ևւ վերարկուովը, կապտագոյն ճակատովը, խռուչացած այտերովը, դողդոջուն ձեռքերովը, ծռմռտկած գլխարկովը չիրիմին նայող բլրակին վրայ անկուած ծառի մը կռթնած էր, ուրկէ կատարուելիք թաղման բոլոր արարողութիւնը շատ լաւ պիտի տեսնէր։

Ամէն բան սովորութեան համեմատ կատարուեցաւ։

— Քանի մը անձեր, որոնք, ինչպէս միշտ կը պատահի, մեռելային վրայ ամենէն քիչ ցաւողներն էին, դամբանականներ արտասանեցին։

Ոմանք վատնթինի կանխահաս մահուանը վրայ կը ցաւէին, ուրիշներ անոր հօրը վիշտը կը պատմէին երկարօրէն։

Անոնց մէջ քանի մը հանճարեղներ ալ գտնուեցան, որոնք կը պատմէին թէ այդ նոթատի աղջիկը Պ. ոը Վիլֆօրէն շատ անգամ ներքուստ խնդրած էր այն յանցաւորներուն համար, որոնց գլխին վրայ ընդհ. դատախազը արդարութեան դաշոյնը կախած էր։

Մօնթէ-Քրիսթօ քնաւ մտիկ չէր ըներ անոնց, բան մը չէր տեսներ, և կամ սապէս բանք՝ միայն Մորէլին կը նայէր. անոր հանդարտութիւնը ու անչարժութիւնը սոսկալի տեսարան մը կը պարզէին այն անձին, որ կարող էր երիտասարդ պաշտօնատարին սրտին խորէն անցածը գուշակել։

— Հոն նայեցէք, ըսաւ յանկարծ Պոչան, խօսքը Տըպրէյին ուղղելով. տեսէք Մորէլը ուր գացեր միտեւր է։

Ու երկուքնին ալ Շաթօ-Ռընոյին ցոյց տուին զայն։

— Որքա՜ն գոյնը նետած է, ըսաւ այս վերջինը սարսռագին։

— Պաղած է, ըսաւ Տըպրէ։

— Ոչ, ըսաւ կամաց մը Շաթօ-Ռընօ. կարծեմ թէ անոր սիրտը չարժած է. խիստ զգայուն մարդ մըն է Մաքսիմիլիէն։

— Ես չեմ կարծեր, ըսաւ Տըպրէ, օրիորդ ոը Վիլֆօրը հաղիւ թէ կը ճանչնար... դուք ձեր բերնովը ըսիք։

— Սապէս է. սակայն կը յիշեմ որ տիկին ոը Մորսէրֆի պարահանդէսին մէջ երեք անգամ անոր հետ պարեց. կը յիշէ՞ք, կոմս, այն պարահանդէսին մէջ ուր դուք այնչափ սրտպաւորութիւն գործեցիք։

— Ոչ, չեմ յիշեր, պատասխանեց Մօնթէ-Քրիսթօ, առանց գիտնալու թէ ինչ բանի և որո՛ւ կը պատասխանէ, այնչափ միտքը զբաղած էր Մորէլի վրայ հակելով, որուն այտերը կը գունատուէին, ինչպէս կը պատահի իրենց չնչառութիւնը զսպել ուզողներուն։

— Արարողութիւնները վերջացան. մնաք բարով, պարոներ, ըսաւ յանկարծ կոմսը։

Ու աներեւոյթ եղաւ, առանց յայտնի ընելու ա՛ր-կողմէն երթալը։

Թաղման հանդէսը կատարուած ըլլալով ներկայ գտնուողները դէպի Բարիզ ճամբայ ինկան։

Միայն Շաթօ-Ռընօ իր նայուածքովը վնտռեց Մորելը. սակայն կոմսին եռեւէն նայած ատեն Մորել իր եղած տեղէն աներեւոյթ եղած էր. Շաթօ-Ռընօ ի զուր զայն վնտռելէն յետոյ, Տըպրէյին ու Պոչանին եռեւէն գնաց։

Մոնթէ-Քրիսթօ խիտ ծառերուն մէջ նետուելով՝ լայն գետեզրի մը եղին պահուըտեցաւ, ուրկից Մորելի ամենափութը շարժումները կը դիտէր. երիտասարդը կամաց կամաց Վալանթինի չրփոին մօտեցած էր, որուն քովէն նախ հետաքրքրները և յետոյ ծառայողները հեռացած էին։

Մորել հանդարտ և անորոշ կերպով իր չուրջը դիտեց, բայց իր նայուածքը կոմսին կեցած տեղին հակառակ կողմը դարձուցած ատեն, Մոնթէ-Քրիսթօ առանց աներեւութելու, տասը քայլի չափ ալ մօտեցաւ անոր։

Երիտասարդը ծնկան վրայ եկաւ։

Կոմսը վիզը երկնցուցած, աչքերը միօրինակ երիտասարդին վրայ յառած, և անոր մէկ շարժումը աներեւոյթին պէս՝ գոգցես վրան յարձակելու համար ծունկերը ծալած՝ չարուեստակ Մորելի կը մօտենար։

Մորել իր ճակատը մարմարին մօտեցուց, երկու ձեռքովը երկաթէ վանդակները գրկեց և մրմնջեց։

— Ո՛հ, Վալանթին։

Կոմսին սիրտը դղաձուեցաւ, անոր բերնէն այդ երկու բառերը լսելով։

Բայց մըն ալ յառաջացաւ, և Մորելի ուսին զարնելով, ըսաւ.

— Հո՞ս էք, բարեկամ. ձեզի կը վնտռէի։

Մոնթէ-Քրիսթօ կը կարծէր որ երիտասարդը պիտի բարկանայ, գինքը պիտի կշտամբէ և յանդիմանէ. սակայն կը սխալէր։

Մորել իր կողմը դարձաւ և հանդարտ երեւոյթով մը ըսաւ։

— Կը տեսնէք որ աղօթք կ'ընեմ։

Մոնթէ-Քրիսթօ հետազօտիչ նայուածքով մը երիտասարդը լաւ մը քննեց, յետքէն մինչեւ գլուխը, ու այն ատեն աւելի հանդարտ ձեւով մը առաւ։

— Կ'ուզէ՞ք որ ձեզ Բարիզ տանիմ, ըսաւ։

— Ոչ, չնորհակալ եմ։

— Վերջապէս բան մը կը խնդրէ՞ք։

— Ձգեցէք որ աղօթք ընեմ։

Կոմսը, առանց ընդդիմութիւն մը ցուցընելու, հեռացաւ, բայց գնաց ուրիշ կողմ մը պահուըտեցաւ. հոն Մորելի ամէն մէկ շարժումը կը դիտէր. երիտասարդը վերջապէս ոտքի կաւ. մարմարէն ճերմակած ծունկերը մաքրեց և Բարիզի ճամբան բռնեց, առանց գլուխը եռին դարձնելու անգամ մը։

Կամաց կամաց քալելով, Ռոքեթ փողոցը իջաւ։

Կոմսը Բէր-Լաչէզի առջեւ սպասող իր կառքը ճամբեց, և հարիւր քայլ հեռուէն կը հետեւէր անոր։

Մաքսիմիլիէն ջրանցքը անցաւ և ծառուղիներէն Մէսլէ փողոցը մտաւ։

Մորելի վրայ դուրս գոցուելէն հինգ վայրկեան ետքը՝ Մոնթէ-Քրիսթոյի համար նորէն բացուեցաւ։

Ժիւլի պարտէղին դրան առջեւ կը գտնուէր և մեծ ուշադրութեամբ Բէնըթոնին կը նայէր, որ վարպետ պարտիզպանի մը պէս պէնկալի վարդենիները տաշտաթաղ կ'ընէր։

— Ո՛հ, պ. կոմս որ Մոնթէ-Քրիսթօն է, գոչեց Ժիւլի այն ուրախութեամբ, զոր Մորելի ընտանիքին իւրաքանչիւր անդամը սովորաբար կը յայտնէր կոմսին այցելութեան առեն։

— Մաքսիմիլիէն հիմա ներս մտաւ, այնպէս չէ՞, աիկին, հարցուց կոմսը։

— Կարծեմ անոր անցնիլը տեսայ, այո՛, ըսաւ ծաղկաման կինը. բայց կ'ազաչեմ, էմմանուէլը կանչեցէք։

— Ներեցէք, տիկին. այս պահուս Մաքսիմիլիէնի մօտ

կ'ուզեմ երթալ, յարեց Մօնթէ-Քրիսթօ. խիստ կարևոր խօսք մը ունիմ անոր ըսելիք:

—Դացէք ուրեմն, բաւ ժխալի իր քաղցր ժպիտովը մինչեւ անդունդը անոր ընկերանալով:

Մօնթէ-Քրիսթօ գետնայարկը Մաքսիմիլիէնի բնակարանէն բաժնող երկու յարկերէն վեր ելաւ չուտով:

Սանդուխին անդաստակին վրայ հասնելով ականջ դրաւ. բայց ձայն մը չը լսեց բնաւ:

Միայն մէկ ընտանիքի բնակութեան յատկացուած սուենէրէն չատերուն պէս՝ բակը ապակեպատ դուռով մը միայն փակուած էր:

Միայն թէ այդ ապակեպատ դրան վրայ լանալի չկար:

Մաքսիմիլիէն նեղակն պարզունակը դրած էր. պատուհանները կարմիր մետաքսէ վարագոյրը անկարելի կ'ընէր դուրսէն ներս տեսնելը:

Կոմսին մտահոգութիւնը իր դէմքին կարմրութենէն յայտնուեցաւ. արդէ յուզման նշանը այդ անկարելիը մարդուն դէմքին վրայ դիւրաբաց չէր տեսնուեր:

—Ի՞նչ ընելու է հիմա, մրմնջեց:

Ու պահ մը մտածեց:

—Սրդեօք զանգակը հնչեցնե՞մ, յարեց, մ'ո, ոչ. չատ անգամ զանգակի մը ձայնը, այսինքն այցելութեան մը լուրը կը փութացնէ Մաքսիմիլիէնի վիճակին մէջ գանուողներուն որոշման զարձապրութիւնը և այն ատեն զանգակին ձայնին ուրիշ ձայն մը կը պատասխանէ:

Մօնթէ-Քրիսթօ ոտքէն մինչեւ գլուխը սարսուեց, և որովհետև իր որոշումները փայլակի արագութիւնը ունէին, արմուկովը հարուած մը տուաւ դրան մէկ ապակիին ու խորտակեց զայն. վարագոյրը վերցուց և Մորէլը տեսաւ, որ ձեռքը գրիչ մը, իր գրասեղանին առջևը կը գտնուէր և խորտակուած ապակիին չուտչուտին վրայ, նոյնած տեղէն վեր ցատկած էր:

—Բան մը չէ, բաւ կոմսը, հազար անգամ ներում կը խնդրեմ, սիրելի բարեկամ. ոտքս սահեցաւ և արմուկս դրան

զարկի. և որովհետև ապակին խորտակուեցաւ, ներս մտնելու աւելիը չեմ փախցներ. տեղերնուդ մի' ելլէք, անհանգիստ մի' ըլլաք:

Յետոյ կոմսը իր թևը խորտակուած ապակիէն անցուց և դուռը բացաւ:

Մորէլ ակնհայտ դժուարութեամբ ոտքի եղաւ, և Մօնթէ-Քրիսթօն դիմաւորեց, աւելի անոր յառաջացումը արգիլելու քան թէ ընդունելու համար զայն:

—Յանցանքը ձեր ծառանդութունն է, բաւ Մօնթէ-Քրիսթօ արմուկը չփիլով, որուն ոսկեհատակամածները հայելիի պէս կը վայլեցընեն:

—Վիրաւորուեցա՞ք, պարոն, հարցուց Մորէլ ցաւագին չեշտով մը:

—Ձեմ գիտեր. բայց դուք հոս ի՞նչ կ'ընէիք, գի՞ր կը գրէիք:

—Ե՞ս:

—Մատիտով մելանով ազատած կը տեսնեմ:

—Այո՛, պատասխանեց Մորէլ, գիր կը գրէի. թէև զինուորական եմ, բայց երբեմն գրիչով կը զբաղիմ:

Մօնթէ-Քրիսթօ սենեակին մէջ քանի մը քայլ յառաջացաւ:

Մաքսիմիլիէն չկրցաւ արգիլել զայն. բայց անոր հետէն գնաց:

—Գի՞ր կը գրէիք, յարեց Մօնթէ-Քրիսթօ յորնած նայուածքով մը:

—Սրդէն պատիւ ունեցայ ձեզի այո՛ ըսելու, բաւ Մորէլ:

Կոմսը ակնարկ մը ձգեց իր չուրջը:

—Կաղամարին քով ձեր ատրճանակները ի՞նչ բան ունին, բաւ կոմսը գրասեղանին վրայ գրուած զէնքերը մատովը Մորէլին ցուցընելով:

—Պիտի ճամբորդեմ, պատասխանեց Մաքսիմիլիէն:

—Բարեկամս, բաւ Մօնթէ-Քրիսթօ խիստ քաղցր ձայնով մը:

—Ի՞նչ կը հրամայէք, պարոն:

—Բարեկամս, սիրելի Մաքսիմիլիէն, կ՚ապաչեմ, վճռական որոշումները վանեցէք ձեր մտքէն։

—Ի՞նչ վճռական որոշումներ. կ՚ապաչեմ ըսէք՝ ճամբորդութիւն ընելը վճռական որոշո՞ւմ մըն է միթէ, ըսաւ Մորել, ուսերը թօթուելով։

—Մաքսիմիլիէն, երկու-քնիս ալ կրած դիմակնիս վար առնենք, յարեց Մոնթէ-Քրիսթօ։ Մաքսիմիլիէն, չէք կրնար ձեր կեղծ հանդարտութեամբը խաբել զիս, ձեր վրայ ունեցած քիչ մը հոգածութեամբս ձեզ խաբել չեմ կրնար։ Մինչեւ հիմա ըսածներս ընելու, ապակի մը կոտրելու և բարեկամի մը անհանգիստ զաղանիքը բռնաբարելու համար անչուչտ իրական մտահոգութիւն մը, կամ աւելի ճիշդը ըսել, սոսկալի համոզում մը ունենալու էի։ Մորել դուք ինքզինքնիդ ապահնել կ՚ուզէք։

—Ո՞ւր կը գտնէք այդպիսի դաղափարներ, պարոն կոմս, ըսաւ Մորել սարսափով։

—Ինքզինքնիդ ապահնել կ՚ուզէք կ՚ըսեմ ձեզի, և ահա ապացոյցը, չարունակեց կոմսը նոյն ձայնով։

Ու դրասեղանին մօտենալով՝ սկսուած նամակի մը վրայ երիտասարդին գոցած սպիտակ թուղթը վերցուց և նամակը առաւ։

Մորել առաջ նետուեցաւ և ուզեց նամակը անոր ձեռքէն առնել։

Մոնթէ-Քրիսթօ դուշխած էր անոր այս չարժումը. ուսի զգուշացաւ և Մաքսիմիլիէնի դասակէն բռնելով կեցուց զայն, ինչպէս պողպատէ չղթան կը կեցնէ չարժման մէջ եղող մեքենան։

—Կը տեսնէք որ ինքզինքնիդ ապահնել կ՚ուզէք, Մորել. ահա հոս գրած է, ըսաւ կոմսը։

—Ուրեմն, գոչեց Մորել իր սրտի կեղծ հանդարտութիւնը ամենեւին ուժգնութեան փոխելով, եթէ ըսածնիդ ստոյգ ըլլայ, և եթէ այս ատրճանակին փողը ինծի դէմ դարձընելու որոշած ըլլամ, ո՞վ պիտի արգիլէր ըլլայ ինծի։

«Ո՞վ պիտի կարենայ արգիլել զիս։

«Երբ ըսեմ թէ իմ բոլոր յոյսերս ոչնչացած են, սիրտս վիրաւորուած է, կեանքս մարած, և սուգն ու ձանձրոյթը պատած են զիս. աչխարհս մռնիկը դարձած է ինծի համար, և մարդկային ո՛ր և է ձայն իմ սիրտս կը մորմոքէ։

«Երբ ըսեմ թէ պիտի գթաք իմ վրաս, եթէ թողուք որ մեռնիմ. եթէ արգիլէք զիս, խելքս պիտի կորնցընեմ և պիտի խենթենամ։

«Օ՜ն, ըսէք, պարոն. երբ այս խօսքերը լսէք, երբ տեսնէք որ վչտահար սրտով և արցունքներով կ՚ըսեմ զանոնք, կրնա՞ք պատասխանել ինծի թէ իրաւունք չունիմ։

«Պիտի կրնա՞յ մէկը զիս արգիլել որ յաւէտ թշուառը չըլլամ։

«Ըսէք, պարոն, ըսէք. դուք պիտի կրնա՞ք արգիլել զիս։

—Այո՛, Մորել, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ այնպիսի ձայնով մը, որուն հանդարտութիւնը երիտասարդին եռանդագին յուզման հետ տարօրինակ հակապատկեր մը կ՚ընծայէր. այո՛, ե՛ս պիտի արգիլեմ ձեզ։

—Դո՞ւք պիտի արգիլէք զիս, կ՚ըսէք, գոչեց Մորել այն պիտի ձայնով մը, որուն մէջ իր զայրոյթը և կչտամբանքը կ՚աւելնային. դուք որ անհեթեթ յոյսով մը հրաւիրեցիք զիս, դուք որ անոսի խոստումներով արգիլեցիք, խաբեցիք և քնացուցիք զիս, մինչ օգնութեան դիմելով կամ վերջին ջանք մը ընելով կրնայի ազատել զայն, կամ գոնէ իմ թեւերուս մէջ անոր մեռնիլը կը տեսնէի. դուք որ ինքզինքնիդ հանճարեղ, հնարագէտ և ամէն բանի կարող մէկը կը ձեւացընէք, և ինքզինքնիդ նախախնամութենէ ղրկուած գործակատար մը կը ներկայացընէք, թուտնաւորուած ծաղկաման աղջկան մը համար ինծի տալու կարողութիւն չունեցաք։ Ո՛չ, չիտակը, պարոն, պիտի ցաւէի ձեր վրայ, եթէ ձեր ընթացքովը սոսկում չպատճառէիք ինծի։

—Մորէլ...։

—Այո՛, դուք ըսիք որ դիմակս վար առնեմ, անա գոհ եղէք, դիմակս վար առի։ Այո՛, երբ եռեւէս գերեզմանատունը

եկաք, դարձեալ պատասխանեցի ձեզ, որովհետեւ իմ սիրտս բարի է: Երբ սենեակս մտաք, թողուցի որ մինչեւ քովս մտնաք...: Բայց որովհետեւ չափը կ'անցընէք, որովհետեւ կը խրոխտաք նոյն իսկ իմ սենեակիս մէջ, ուր իբր գերեզման քաշուած էի: Եւ որովհետեւ կ'ուզէք նոր առասպանք մը պատճառել ինծի այն միջոցին, զոր բոլոր առասպանքները կրած կը կարծէի, կ'ըսես թէ Մօնթէ-Քրիսթօ, իմ կեղծ պաշտպանս, կ'ըսես թէ Մօնթէ-Քրիսթօ, սիեզկրքի ազատիչը, գոհ եղէք, որովհետեւ ձեր բարեկամին մեռնիլը պիտի տեսնէք հիմա...:

Ու Մորել յիմարական ժպիտով մը երկրորդ անգամ ատրճանակներուն վրայ խոյացաւ:

Մօնթէ-Քրիսթօ ուրուականի պէս գունատած, բայց իր աչքերը զոգցես բոցավառ, ձեռքը ղէնքին վրայ դրաւ և յիմարին ըսաւ.

— Եւ ես կը կրկնեմ որ ինքզինքնիդ պիտի չսպաննէք:

— Սրտկոտեցէք տեսնեմ, կրկնեց Մորել, վերջին յարձակումով մը, բայց առջի անգամուան պէս՝ կոմսին պողպատէ բազուկէն յաղթուեցաւ:

— Այ՛, պիտի արգիլեմ ձեզ:

— Բայց վերջապէս ո՞վ էք դուք, որ այսպէս ազատ և խորհուրդ արարածներու վրայ բռնաւորական իշխանութիւն մը բանեցընել կ'ուզէք, գոչեց Մաքսիմիլիէն:

— Ո՞վ եմ կ'ըսէք, յարեց Մօնթէ-Քրիսթօ: Մտիկ ըրէք ուրեմն: Աչխարհիս վրայ միայն ես իշխանութիւն ունիմ ձեզի ըսելու թէ «Մորել, չեմ ուզեր որ հօրդ զաւակը այսօր մեռնի»:

Ու Մօնթէ-Քրիսթօ թեւերը կուրծքին վրայ խաչաձեւած, այլայլած, բարձր և վեհ դէմքով մը դէպի դողդոջուն երիտասարդը յառաջացաւ, որ ակամայ այդ մարդուն զօրութենէն յաղթուած, քայլ մը եւս քաշուեցաւ:

— Ինչո՞ւ հօրս խօսքը կ'ընէք, ըսաւ Մորել կակազելով. ինչո՞ւ այսօրուան եղելութեան մէջ անոր յիշատակը կը խառնէք:

— Որովհետեւ ես այն անձն եմ, որ հայրդ ինքզինքը մեռցնել ուզած օրը անոր կեանքը ազատեցի, ինչպէս այսօր դուն ինքզինքդ սպաննել կ'ուզես. որովհետեւ ես այն անձն եմ, որ քու ծաղկատի քրոջդ քսակը և ձերունի Մորելին Փարաւոնը ղրկեցի. որովհետեւ ես Էմմոն Տանթէսն եմ, որ մանկութենդ առեն ծունկերուս վրայ քու խաղալդ տեսած եմ:

Մորել, ընկճուած և ոգեսպառ, քայլ մը եւս քաշուեցաւ դեղեւելով:

Յետոյ յանկարծ ուժասպառ, Մօնթէ-Քրիսթոյի ոտքերուն առջեւ խոնարհեցաւ, բարձր ձայն մը հանելով:

Մորելի ազնիւ և հիանալի բնաւորութեանը մէջ յանկարծական ու կատարեալ վերակենդանութեան չարժուամ մը առաջ եկաւ:

Ոտքի ելաւ, սենեակէն դուրս ցատկեց և սանդուխին վրայէն բոլոր ուժովը պոռաց.

— Ժիւլի՛, Ժիւլի՛, Էմմանուէ՛լ, Էմմանուէ՛լ:

Մօնթէ-Քրիսթօ ալ անոր եւեւէն դուրս նետուիլ ուզեց, բայց Մաքսիմիլիէն կը նախընտրէր մեռնիլ քան թէ կոմսին վրայ հրած դրան ծխնիները թողուլ:

Մաքսիմիլիէնի ձայնէն Ժիւլի, Էմմանուէլ, Բէնըթոն և քանի մը ծառաներ սոսկումով ներս վազեցին:

Մորել անոնց ձեռքէն բռնեց և դուռը բացաւ:

— Ծնկան վրայ եկէք, գոչեց հեծկլտանքէն հեղձամղձուկ դարձած ձայնով մը, ծնկան վրայ եկէք, ահա՛ բարեբարնիս. ահա մեր հօրը ազատարարը. ահա...:

«Էմմոն Տանթէսը» պիտի ըսէր:

Երբ կոմսը անոր թեւէն բռնելով՝ ընդմիջեց զայն:

Ժիւլի կոմսին ձեռքը բռնեց և իր չրթունքներուն մօտեցուց զայն. Էմմանուէլ իրր իր խնամակալ հայրը ճանչնալով համբուրեց զայն. իսկ Մորել երկրորդ անգամ ծնկան վրայ իջաւ և ճակատը սահմանակամածին մօտեցուց:

Այն տեսն պղինձէ սիրտ ունեցող մարդը իր սրտին ուռիը զգաց, կիպիչ քոց մը իր կոկորդէն աչքերուն ցայտեց, գլուխը ծռեց և լացաւ:

Բանի մը վայրկեան այն սենեակին մէջ արտասուքի և հեծեծանքի ձայներ լսուեցան, որոնք անչուշտ հրեշտակներու անգամ ներդաշնակ պիտի թուէին։

Ժիւլի իր զգացած խորին յուզումէն հազիւ սթափած, սենեակէն դուրս նետուեցաւ, յարկ մը վար իջաւ, որ Մէյլանի ծառուղիին անծանօթէն նուիրուած քսակը առնէ բերէ։

Ան միջոցին Էմմանուէլ հառաչալով ձայնով մը կոմսին կ'ըսէր.

—Ո՛հ, պարոն կոմս, այնչափ անգամ մեր անծանօթ բարերարին վրայ խօսկը լսելով և անոր համար մեր այնչափ եռանդագէտ ու սիրալիր յիշատակ մը պահելը սեսնելով, ինչպէս մինչեւ այսօր կրցաք ապահով և ինքզինքնիդ չճանչցուցիք։ Ո՛հ, անգթութիւնն մեզի համար, և կը համարձակիմ իսկ ըսելու, պարոն կոմս, ձեզի համար ալ։

—Մանկ ըրէք, բարեկամ, ըսաւ կոմսը, կրնամ զձեզ այսպէս կոչել, որովհետեւ տասնըմէկ տարիէ ի վեր առանց ձեր գիտնալուն իմ բարեկամս էք դուք. այս գաղտնիքին յայտնուելուն պատճառը մեծ դէպք մըն է, զոր դուք չէք գիտեր։ Վկայ է Աստուած որ բոլոր կեանքիս մէջ սրտիս խորը պահել կ'ուզէի զայն. Մաքսիմիլիէն եղբայրս այնպիսի բռնութեամբ մը երեւան հանեց իսկոյն, բայց վատահ եմ թէ զղջացած է։

Յետոյ սենեակի մէկ կողմը միշտ ծնկան վրայ կեցած՝ թիւնաթոռի մը կռթնած էր, մեղմաձայն յարեց Մոնթէ-Քրիսթօ, նշանակալից կերպով սեղմելով Էմմանուէլի ձեռքը։

—Հակեցէք անոր վրայ։

—Ինչ պատճառաւ, հարցուց երիտասարդը զարմանքով։

—Ձեմ կրնար ըսել. սակայն հակեցէք անոր վրայ։

Էմմանուէլ չուրջանակի ակնարկ մը ձգեց սենեակին վրայ և Մորէլի ատրճանակները տեսաւ։

Իր աչքերը սոսկումով այն զէնքերուն վրայ յառեց, ու իր մասը անոնց բարձրութեամբը կամաց մը վեր առնելով Մոնթէ-Քրիսթոյի ցոյց տուաւ զանոնք։

Մոնթէ-Քրիսթօ գլուխը խոնարհեցուց։

Էմմանուէլ չարժուեցաւ մը ըրաւ դէպի հրազէնները։

—Զգեցէք, ըսաւ կոմսը։

Յետոյ Մորէլի մօտենալով, անոր ձեռքը բռնեց։

Երիտասարդին սիրտը թունդ հանող բուռն յուզումը խորին թմբրութեան տեղի տուած էր։

Ժիւլի, մեռածէ քսակը ձեռքը բռնած, սենեակ մտաւ նորէն. ուրախութեան արտասուքի երկու վայրկեան կաթիլներ ապաւծանան ցոլի երկու կաթիլներու պէս իր այտերէն վար կը գլորէին։

—Ահա մեր յիշատակը, ըսաւ. մի՛ կարծէք թէ մեր ազատիչը յայտնուելէն յետոյ ալ սիրելի չէ ինձի։

—Ձաւակս, պատասխանեց Մոնթէ-Քրիսթօ կարմրելով, ներեցէք որ այդ քսակը ես առնեմ. զիս ճանչնալնէդ ետքը չեմ ուզեր որ ուրիշ կերպով յիշէք զիս, բայց եթէ այն սիրով, զոր կը խնդրեմ որ չնորհէք ինձի։

—Ո՛հ, ըսաւ Ժիւլի, քսակը իր սրտին վրայ սեղմելով, ո՛չ, ո՛չ, կ'աղաչեմ, մեզի ձգեցէք զայն. կրնաք օր մը բաժնուիլ մեզմէ և օր մը դժբախտաբար պիտի բաժնուիք, այնպէս չէ՞։

—Լա՛ւ դուշակեցիք, սիրելին, պատասխանեց Մոնթէ-Քրիսթօ ժպտելով. ուրիշ օրէն պիտի մեկնիմ այս քաղաքէն, ուր այնչափ մարդիկ, որոնք երկնքի վրէժխնդրութեանը արժանի էին, երջանիկ կ'ապրէին, մինչ հայրս անօթութենէ և վիշտէն մեռաւ։

Մոնթէ-Քրիսթօ իր մօտալուտ մեկնումը իմացընելով՝ իր աչքերը Մորէլի վրայ յառեց, և դիտեց որ պիտի սեկնիմ այս խաղահեն խօսքերը իր թմբրութենէն սթափեցուցած էին Մորէլը։

Ան առեն հասկըցաւ որ իր բարեկամին վիշտը հանդարտեցնելու համար վերջին պայքար մը պէտք էր. Ժիւլիին ու Էմմանուէլին ձեռքը բռնելով, զորս սեղմելէն յետոյ իրարու միացուց, հօր մը քաղցր ձայնովը ըսաւ անոնց.

—Սիրելիներս, կ'աղաչեմ, Մաքսիմիլիէնի հետ առանձին ձգեցէք զիս:

Ժիւլիէն համար յարմար առեն էր իր թանկագին յիշատակը առնելու, որուն վրայ մոռցած էր Մոնթէ-Քրիսթօ նոթբէն խօսելու, և ամուսնոյն հետ դուրս կրաւ աշխուժօրէն:

Կոմսը Մորէլի հետ առանձին մնաց, որ արձանի պէս անշարժ կեցած էր:

—Օ՜ն, ըսաւ կոմսը իր հրամայող մատովը երիտասարդին ուսին դպչելով, ինքզինքիդ պիտի գա՞ս, Մաքսիմիլիէն:

—Այո՛, որովհետեւ վիշտերս նորէն կըսկսին—:

Կոմսը սխուր վարանումի մէջ ընկղմելով՝ իր յօնքերը պռատեց:

—Մաքսիմիլիէն, Մաքսիմիլիէն, ըսաւ, այդ դաղափարները անարժան են քրիստոնեայի մը:

—Ո՛հ, անհոգ եղէք, բարեկամ, այսուհետեւ մահը փընտռելու պէտք պիտի չունենամ, ըսաւ Մորէլ դլուխը վերցընելով և անպատում ախորժակաւոր ոգորութեամբ ժպիտ մը ուղղելով կոմսին:

—Ուրեմն, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ, զէնքը և յուսահատութիւնը մէկդի պիտի դնե՞ս:

—Այո՛, ըսաւ Մորէլ· վիշտերուս վերջ տալու համար աղրճանակի մը փողէն կամ դաշոյնի մը ծայրէն աւելի ապդու միջոց մը ունիմ:

—Ի՞նչ միջոց ունիս, խնդրէ տալ:

—Իմ վիշտերս ինքնին պիտի սպաննեն զիս:

—Բարեկամ, մարիկ ըրէ, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ, մեղսամաղձիկ չեչտավ մը:

«Օր մը ես ալ քեզի չափ յուսահատութեան մը մատնուած նմանօրինակ որոշում տուի ինքզինքս սպաննելու համար:

«Օր մը քու հայրդ ալ յուսահատութեամբ ուզեց ինքզինքը սպաննել:

«Եթէ հայրդ հրաշէնին փողը իր ճակտին ուղղած վայրկեանին, և երեք օրէ ի վեր բերանս փչրանք մը չդնելէս յետոյ

հացս անկողնոյս քովէն հեռացուցած միջոցիս մէկը մօտենար և ըսէր մեղի·

«Սպրեցէք, օր պիտի գայ որ երջանիկ պիտի ըլլաք և ձեր կեանքը պիտի օրհնէք· այն ձայնը որ կոչմէն ալ գալու ըլլար, անչուշտ տարակուսական ժպիտով կամ թերահաւատ անձկութեամբ ականջ պիտի դնէիք անոր· ո՛րչափ անգամ հայրդ քեզ գրկելով կեանքդ օրհնած է, ո՛րչափ անգամ ես ալ···:

—Ո՛հ, գոչեց Մորէլ, կոմսին խօսքը ընդմիջելով, դուք ձեր ազատութիւնը միայն կորնչուցած էիք, հայրս ալ իր հարստութիւնը միայն կորնչուցած էր, իսկ ես Վալանթինս կորնչուցի:

—Ինձի նայէ, Մորէլ, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ այն վսեմ ձայնով, որ քանի մը պարագաներու մէջ մեծ և յանկուցիչ կը դարձնէր զինքը· ինձի նայէ՛, ոչ աչքերուս մէջ արտասուք ունիմ, ոչ երակներուս մէջ տենդ և ոչ սրտիս մէջ աղետալի բաբախում մը· սակայն քեզ վշտերու մէջ կը տեսնեմ, Մաքսիմիլիէն, քեզ զոր զաւկիս պէս կը սիրեմ· մտածէ, Մորէլ, որ վիշտը մարդուս կեանքին կը նմանի, և թէ ապագան միշտ անծանօթ է մեզի: Եթէ քեզի կ'աղաչեմ, և կը հրամայեմ որ ապրիս, Մորէլ, անչուշտ համոզուած ըլլալուս համար է որ օր մը չնորհակալ պիտի ըլլաս ինձի կեանքդ ազատելուս համար:

—Տէր Աստուած, գոչեց երիտասարդը· ինչ կ'ըսէք, կոմս, գուցէ երբեք մէկը սիրած չէք ղուք:

—Տղայ ես տակաւին, պատասխանեց կոմսը:

—Զահրհաս ըլլայէք ի վեր զինուոր եմ, յարեց Մորէլ, ու մինչեւ քսանըմինը տարեկան ըլլալս սիրելը ինչ բան է չէի գիտեր, որովհետեւ մինչեւ այն տարիքս ունեցած զգացումներս սիրոյ անուան արժանի չեն· քսանը ինը տարեկան հասակիս մէջ Վալանթինը տեսայ· գրեթէ երկու տարիէ ի վեր կը սիրեմ զայն, և կարող եղայ ինձի համար գրքի մը պէս բացուած այն սրտին մէջ Տիրոջ ձեռքովը գրուած աղջկան և կնոջ առաքինութիւնները կարդալու:

«Կոմս, Վալանթինի հետ իմ երջանկութիւնս անվերջ,

անսահման, անխմանալի, խիստ մեծ, խիստ կատարեալ և աչխարհային երջանկութենէ գերիվեր պիտի ըլլար. և որովհետեւ աչխարհս զայն չտեսաւ ինձի, կոմս, ըսել է թէ առանց վայելանթենի ինձի համար երկրի վրայ յաւտահատութենէ և տառապանքէ զատ ուրիչ բան չկայ:

—Յուսամ՝ ըսի քեզի, Մարել, կրկնեց կոմսը:

—Եւ ես կը յարեմ ձեզի, զգուչացէք, կոմս, ըսաւ Մարել. որովհետեւ դիս համոզելու կ'աչխատիք, և եթէ համոզէք զիս, խելքս կորսնցնել պիտի տաք, քանի որ ինձի կարծել կուտաք թէ վայելթինը պիտի կարենամ անտնել:

Կոմսը ժպտեցաւ:

—Բարեկամս, հայրս, զոչեց Մարել յուզուած սրտով, զգուչացէք կ'ըսեմ երրորդ անգամ. որովհետեւ իմ վրաս բանեցուցած իչխանութիւնիդ կը զարհուրեցնէ զիս. ուչ դրէք ձեր խօսքերուն, աչքերս կը չղջան, սիրտս կը բորբոքի նորէն և կը վերածնի, զգուչացէք, որովհետեւ գերբնական բաներու հաւատալ պիտի տաք:

—Կը հնազանդիմ ձեզի, բայց ուչ դրէք, ձեր խօսքերը կը յուսադրեն մարդս:

—Յուսա՛, բարեկամ, յարեց կոմսը:

—Ո՛հ, ըսաւ Մարել իր յուզման բարձրութենէն ցնծութեան անդունդը իյնալով, ո՛հ, դիս կը ծաղրէք և այն բաների կամ ինքնաեր մայրերուն պէս կը վարուիք, որոնք իրենց զաւակին ճիչերէն ձանձրացած, մեղրածորան խօսքերով անոնց ցաւը կը հանդարտեցընեն: Ոչ բարեկամ, սխալեցայ ձեր ուչադրութենիդ հրաւիրելուս համար. ոչ, բնաւ մի՛ վախնաք, իմ վիչտս այնպէս սրտիս խորը պիտի թաղեմ և այնպէս անյայտ ու գաղտնի պիտի պահեմ որ գիտալու հոգը անգամ պիտի չունենաք: Մնաք բարով, բարեկամ, մնաք բարով:

—Ընդհակառակն, Մաքսիմիլիէն, ըսաւ կոմսը, այսուհետեւ իմ քովս և ինձի հետ պիտի ապրիս, մինչ պիտի չբաժնըւիս, և ուխտը օրէն միասեղ պիտի մեկնինք Ֆրանսայէն:

—Դարձեալ կ'ուղէք որ յուսամ:

—Ա՛յ, յուսա՛ կ'ըսեմ, որովհետեւ ցաւերուդ դարման տանելու միջոցը գիտեմ:

—Կոմս, իմ վիչտս կ'աւելցնէք. գլուխս եկած դժբաղդութիւնը սովորական բան մըն է և դուք սովորական միջոցով, այսինքն ճամբորդութեամբ պիտ մխիթարի՞լ կը կարծէք:

Մարել արհամարհոտ թերահաւատութեամբ գլուխը չարժեց:

—Ինչ ըսեմ, յարեց Մոնթի-Քրիսթօ, ես իմ խոստումներուս վրայ հաստատ եմ, թո՛ղ որ անոնց վարձը ցուցընեմ:

—Կոմս, հոգնեալքս երկարելէն ուրիչ բան չէք ըներ:

—Ուրեմն, ըսաւ կոմսը, ո՛վ ակարասիրտ մարդ, բարեկամիդ ըրած վարձին համար քանի մը օր չնորհելու այժ չունի՞ր: Ըսէ՛, դիտե՞ս ինչ բանի կարող է Մոնթի-Քրիսթօ կոմսը: Գիտե՞ս որ երկրային չատ իչխանութեանց կը հրամայէ: Գիտե՞ս որ Աստուծոյ նկատմամբ այնչափ հաւատք ունի որ կարող է հրաչքներ գործելու հրաման առնել: Անկէ, որ ըսած է թէ մարդս հաւատքով կրնայ լեռ մը տեղնել: Ուրեմն սպասէ՛ որ իմ ընել յուսացած հրաչքս տեսնես, եթէ ոչ...:

—Եթէ ոչ ինչ կայ, ըսաւ Մարել:

—Եթէ ոչ, Մարել, ապերախտ պիտի կոչեմ քեզ:

—Մեղքըցէք զիս, կոմս:

—Մաքսիմիլիէն, քեզ այնչափ կը մեղքընամ որ եթէ ճիշդ ամսէ մը ցաւերուդ դարման մը ընել չկարենամ, լաւ ուչ դիր ըսածներուս, Մարել, ես ձեռքդիս քեզ այս առթնամակներուն և Իտալիոյ ամէնէն սոսկալի թոյնով լեցուն բաժակի մը դիմացը կը դնեմ, հաւատա՛ խօսքիս, վայելթինը սպանող թոյնէն աւելի անվրէպ և աւելի արագամահ թոյնի մը:

—Կը խոստանա՞ք այդ բանը:

—Ա՛յ, որովհետեւ ես մարդ եմ, որովհետեւ ես ալ, ինչպէս ըսի, ուզեցի մեռնիլ, բայց դժբախտութիւնը ինձ հետաքրքնալէն յետոյ, չատ անգամ մշանջենական քունի զուարճութիւնները երազեցի:

—Ո՛հ, սոսկալի կը խոստանա՞ք, կոմս, զոչեց Մաքսիմիլիէն ալեալած:

—Չեմ խոստանար, այլ կ'երդնում, բաւ Մօնթէ-Քրիսթօ ձեռքը երկնցնելով։

—Ուրեմն եթէ մէկ ամիսէն չմխիթարուիմ, ձեր պատիւին վրայ կը խոստանա՞ք որ դիս ազատ պիտի ձգէք, և ինչ որ ընեմ, ապերախտ պիտի չկոչէք զիս։

—Այո՛, ճիշդ մէկ ամիսէն, Մաքսիմիլիէն. այսօր սեպտեմբեր 5ն է, որ նուիրական թուական մըն է մեզի համար. չեմ դիտեր թէ արդեօք կը յիշե՞ս։ Այսօր, ճիշդ տասը տարի է որ հայրդ կ'ուզէր ինքզինքը սպաննել և ես ազատեցի զայն։

Մօրել կոմսին ձեռքը բռնեց և համբուրեց։

Կոմսը ձգեց որ երիտասարդը ուզածը ընէ. դիտնալով որ ինքը արժանի էր այդ գգուանքին, չարտնաւեց.

—Մէկ ամիսէն, երկու-քսիս ալ սեղանի մը առջեւ պիտի նստինք և դուն ընակիր զէնքեր ու քաղցր մահ պիտի ունենաս. սակայն ի փոխարէնն՝ կը խոստանա՞ս ինծի որ մինչեւ այն ատեն պիտի սպասես և ինքզինքդ պիտի չսպաննես։

—Ա՛հ, գոչեց Մօրել, ես ալ հիմա կ'երդնում։

Մօնթէ-Քրիսթօ երիտասարդը իր պարին վրայ քաշեց և երկար ատեն գրկած մնաց։

—Հիմա, բաւ կոմսը, այսօրուընէ պիտի դաս իմ տունս բնակելու. Հայտէին սենեակները քեզի կուտամ, և գոնէ այս կերպով աղջկանս տեղը պիտի անցնի տղաս։

—Հայտէն ի՞նչ եղաւ, հարցուց Մօրել։

—Այս գիշեր մեկնեցաւ։

—Ինծի սպասելու համար։

—Ինծի սպասելու համար...։ Պատրաստուէ՛ Շանդ-Էլիզէ փողոցը գալ զիս գտնելու, և մէկը չտեսած՝ առէ դուրս հանէ զիս։

Մաքսիմիլիէն գլուխը խոնարհեցուց և տղու մը պէս հնազանդեցաւ։

Ը. ԳԼՈՒԽ

ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

Սէն-Ժէրմէն-ան-Լէյ փողոցին այն պանդոկին մէջ, ուր Ալպէր սը Մորսէրֆ իր մօրը հետ բնակելու գացած էր, առաջին յարկի սենեակները վարձուած էր խիստ գաղտնի կեանք վարող անձի մը կողմէ։

Այդ անձը այնպիսի մարդ մըն էր, որուն երեսը երբեք չէր կրցած տեսնել պանդոկին դռնապանը, ո՛չ անոր դուրս ելնելու և ոչ ներս մտնելու առեն. ձմեռը իր կզակը կարմիր վզակապով մը կը ծածկէր, ինչպէս կ'ընեն մտնաւորներու կառապանները, որոնք թատրոններուն դուռը իրենց տիրոջը կը սպասեն, իսկ ամառը դռնապանին սենեակին առջեւէն անցնելու առեն ճիշդ տեսնուելու միջոցին քիթը կը սրբէր։

Պէտք է խոստովանիլ որ այդ անձը բնաւ լրտեսող մը չուներ, և տարաձայնութիւն մը եղած էր որ բարձրաստիճան անձ մըն էր, բայց ինքզինքը յայտնել չէր ուզեր և մեծ վարկեր ունէր, որով իր գաղտնի մտնելն ու ելլելը մէկուն կասկած առթած չէր։

Իր այցելութիւնները սովորաբար որոշ առեն ունէին, թէև երբեմն աւելի կանուխ կամ ուշ կ'ըլլային. բայց գրեթէ միշտ, ամառ ձմեռ, ժամը չորսին իր սենեակը կը դառնար, ուր գիշեր մը մնացած չէր բնաւ։

Ձմեռը՝ ժամը երեքուկէսին՝ իր բնակարանին մէջ ծառայող գաղտնապահ կինը կը վառէր կրակը։

Ամառը, նոյնպէս ժամը երեքուկէսին, նոյն ծառան կը պատրաստէր զովացուցիչ ըմպելիները։

Ժամը չորսին, ինչպէս ըսինք, թաքուն կեանք վարող մարդը կուգար։

Իրմէ քսան վայրկեան առաջ՝ պանդոկին առջեւ կառք մը կը կենար։

Սեւ կամ մութ կապոյտ զգեստներ հագած և միշտ մեծ քօղով մը ծածկուած կին մը կառքէն վար կ'իջնէր, սուտերի պէս դռնապանին անհետքին առջեւէն կ'անցնէր, սանդուխէն վեր կ'ելլէր, իր թեթեւ քայլերուն չնորհիւ ձայն չհանելով սանդուխին վրայ:

Երբեք պատահած չէր որ մէկը ուր երթալը հարցնէր:

Իր դէմքը նոյն պանդոկին մէջ բնակող մարդուն պէս բոլորովին անծանօթ մնացած էր երկու դռնապաններուն, ո՛րոնք իրենց գաղտնապահութեան մասին մայրաքաղաքին անթիւ դռնապաններուն մէջ գուցէ եզական էին և օրինակ ըլլալու արժանի:

Աւելորդ է ըսել թէ կինը առաջին յարկէն վեր չէր ելլեր:

Մանաւանդ կեսօրով մը դուռը կը քերէր, և խակին կը բացուէր ան, ու կինը ներս մտնելուն պէս՝ կը գոցուէր:

Մեկնելու ատենն ալ նոյն բանը կ'ըլլար:

Նախ անծանօթ կինը միշտ քօղով ծածկուած դուրս կ'ելլէր, իր կառքը կը մտնէր, որ երբեմն վաղուցին մէկ կողմէն և երբեմն միւս կողմէն անհետացած կ'ըլլար: Բանի վայրկեան ետքը՝ անծանօթ մարդն ալ իր վզակապին կամ թաչկինակին մէջ ծածկուած՝ դուրս կ'ելլէր ու անհետացած կ'ըլլար:

Վանթինի թաղման և Մոնթէ-Քրիսթօ կռմսին կողմէ իր սեղանաւորին արուած այցելութեան հետեւեալ օրը՝ անծանօթ մարդը վոխանակ կէս օրին ետքը ժամը չորսին գալու, առաւտուան ժամը տասնին եկած էր:

Գրեթէ անմիջապէս ետքը՝ առանց քանի վայրկեան միջոց տալու, ինչպէս սովոր էր ընելու, վարձու կառք մը հասաւ և քօղարկուած կինը սանդուխէն վեր եկաւ աճապարանքով:

Դուռը բացուեցաւ ու գոցուեցաւ:

Բայց դուռը չփակուած՝ սիկինը գոչեց.

—Վիւսիէն, բա՛րեկամս:

Դռնապանը, որ առանց ուզելու, սիկինոջ ձայնը լսեր էր, առաջին անգամ հասկցաւ որ իր վարձակալին անունը Վիւսիէն

էր. և որովհետեւ անունին դռնապան մըն էր՝ միտքը դրաւ որ յաջորդ իր կնոջը անգամ չյայտնէ:

—Ինչ կայ, սիրելիս, խօսեցէք, ըսաւ քօղարկուած սիկինոջ չփոթմունքեան կամ արտօրանքին պատճառաւ անունը յայտնուած անձը:

—Բարեկամ, կրնա՞մ ձեր վրայ վստահ ըլլալ:

—Անշուշտ, ինչո՞ւ չէ. բայց ինչ կայ. այս առտու ինձ գրած նամակիդ մէջ սոսկալի վարանումի մը մատնեց զիս: Ձեր այդ աճապարանքին և չփոթմունքեան պատճառը ինչ է, ըսէք չուտով, սիրտս հանգստացուցէք և կամ բոլորովին սոսկացուցէք զիս:

—Վիւսիէն, մեծ դիպուած մը պատահեցաւ, ըսաւ սիկինը, Վիւսիէնի վրայ հեռադիտիչ նայուածք մը ձգելով, այս գիշեր պ. Տանկլար մնիներ է:

—պ. Տանկլար մնինե՞ր է. ո՞ւր պապիր է:

—Չեմ գիտեր:

—Չէ՞ք գիտեր. ուրեմն չվկրատաւնալու մտքով մնիներ է:

—Անտարակոյս. իրիկուան ժամը տասնին իր ձիերը Շանթինի դուռը տարեր են զինքը. հոն լծուած պատրաստ սուրհանդակի կառք մը գտեր, իր սենեկապանին հետ անոր մէջ մտեր է՝ կառապանին ըսելով թէ Ֆոնթէնըպլօ կ'երթայ:

—Ինչ կ'ելլէ տակէ:

—Սպասեցէք, սիրելիս. նամակ մը գրեր էր ինծի:

—Նամա՞կ մը:

—Այո՛. կարդացէք:

Ու սիկինն Տանկլար իր գրպանէն կնիքը բացուած նամակ մը հանեց ու Տըպրէյին ներկայացուց:

Տըպրէ զայն կարդալէն առաջ վայրկեան մը երկմտեցաւ թէ արդեօք անոր պարունակութիւնը ինչ կրնար ըլլալ, և կամ ինչ որ ըլլար անոր պարունակութիւնը, ինչ ճամբայ բռնելիքը առաջուընէ որոշած էր:

Քանի մը երկվայրկեան ետքը՝ անտարակոյս իր որոշումը տալով նամակը կարդաց:

Ահա այդ նամակին պարունակութիւնը, որ սիկին տանկ-լարին այնչափ մեծ չփոթութիւն մը պատճառած էր.

«Տիկին և խիստ մաերիմ ամուսինս»։

Ըզպրէ ակամայ կեցաւ և սիկինով երեսը նայեցաւ, որուն մինչեւ աչքերը կարմրեցան։

—Կարդացէ՛ք, ըսաւ սիկինը։

Ըզպրէ չարաճակեց.

«Ա.յս նամակը առանձնուդ, ա՛լ ամուսին պիտի չունենաք։

«Ո՛հ, սրտերնիդ դող մի հանէք, աղջիկներդ կորսնցնելէ յետոյ ամուսիններդ ալ կորսնցուցիք, ըսել կ՛ուզեմ թէ Ժրանասյէն դուրս հանող երևոյան-քառասուն ճամբաներէն մէկուն վրայ պիտի դանուիմ։

«Ա.յս ընթացքիս բացատրութիւնը պէտք է ատմ ձեզի, և որովհետեւ զանոնք կատարելապէս հակկրող կին մըն է.ք, ձենէ չեմ ուզեր պահել։ Մտիկ ըրէ.ք ուրեմն.

«Ա.յս առտու հինգ միլիոնի վճարում մը կար, և ես վճարեցի. նոյնպէս դումարի ուրիչ վճարում մը դրեթէ անմիջապէս եաքը հարկ եղաւ ընել, ան ալ վաղուան թողուցի։

«Վաղուան այդ վճարումը չընելու համար այսօրուընէ կը մեկնիմ, անտանելի պիտի ըլլայ ինձ։

«Ըսածս կը հասկնա.ք, այնպէս չէ՞, սիկին և խիստ թանկագին ամուսինս։

«Կը հասկնա.ք ըսի, որովհետեւ իմ գործերս ինձի չափ և ինէ ա՛լ աւելի լաւ գիտէ.ք. եթէ ասկէ քիչ աւաջ դեռ բաւական լաւ վիճակի մէջ եղող հարստութեանս կէսէն աւելին ո՛ւր երթալը յայտնել հարկ ըլլար, անկարող պիտի ըլլայի. իսկ դուք ընդհակառակը՝ ապահով եմ որ ինքզինքնիդ պիտի ազատէ.ք բաղդովին։

«Կիները անվրիպելի ապահովութեան մը կանխազգացումները ունին. իրենց մանաւոր գրահաչուով հիանալի հաշիւներ կը լուծեն։

«Ես որ իմ հաշիւներէս զատ ուրիչ հաշիւ չէի գիտեր, անոնց մէջ սխալած օրէս ի վեր ամէն բան կորսնցուցի։

«Անկմանս արագութեանը վրայ բնաւ չզարմացա՞ք, սիկին։

«Զոյգ ոսկիներս հալեցնելու առեն՝ անոնց հրաչէկ փայլուն.ութիւնը ձեր աչքերը չխոցոտեցո՞ւց։

«Ճչմարիտ կ՛ըսեմ, անոնց կրակին մէջ ըլլալը միայն տեսայ. յետոյ.ն.ք որ անոնց մոխիրին մէջ քիչ մը ոսկի գտա.ք։

«Այդ մխիթարիչ յոյսովն է որ ես կը հետամտիմ, խիստ խելացի ամուսինս, և այդ պատճառաւ խիղճս դիս չի մեղադրեր՝ ձենէ բաժնուելուս համար։

«Դուք բարեկամներ ունի.ք, վերոյիշեալ մոխիրը, և ինչ որ երջանկագոյնն է՝ ձեր ազատութիւնը, զոր կը փութամ ձեզի չնորհելու։

«Այսու հանդերձ, սիկին, ա՛լ ժամանակը եկաւ մաերմական բացատրութիւն մը տալու։

«Որչափ ժամանակ որ կը կարծէի թէ մեր տանը բարօրութիւնը և մեր աղջկան հարստութեան համար կ՛աշխատի.ք, վիկիսոփայօրէն աչքս գոցեցի, բայց որովհետեւ մեր դրամատունը կործանեցի.ք, չեմ ուզեր ուրիչի հարստութեան հիմնադիրն ըլլալ։

«Ձեզի հետ ամուսնացած առենս հարուստ էի.ք, բայց քիչ մը անպատիւ։

«Ներեցէ.ք այս համարձակութեամբ խօսելուս համար. բայց որովհետեւ այս խօսքերը մեր երկուքին մէջ պիտի մնան, խօսքերս կեղծելու հարկ չեմ տեսներ։

«Մեր հարստութիւնը աւելցուցի, և տասնըհինգ տարի չարաշահ աւելնալու վրայ էր մինչեւ որ ինձի համար անծանօթ և անհասկնալի պէտքեր վրայ հասան և կործանեցին զայն, կրնամ ըսել թէ առանց երբե.ք յանցանքը իմս ըլլալու։

«Դուք միայն ձեր հարստութիւնը աւելցնելու աշխատե.ցա.ք, որուն մէջ յաջողեցնուդ բարոյապէս համոզուած եմ։

«Ասոր ձեղի հետ ամուսնացած առնիս պէս կը թողում ձեզ, հարուստ բայց ոչ պատուաւոր:

«Մնաք բարով. այսօրուընէ սկսեալ ես ալ իմ հաչուիս աշխատելու կ'երթամ:

«Հաւատացէք իմ երախտագիտութեանս որ ինձի այսպիսի օրինակ մը տուիք, որուն հետեւելու պիտի աշխատիմ:

«Ձեր անձնուէր ամուսինը

«ՍԵՊՈՒՀ ՏԱՆԿԼԱՐ»:

Այս երկար և դժուարին ընթերցման միջոցին տիկին Տանկլար իր նայուածքը Տըպրէյին վրայէն չէր հեռացուցած:

Երիտասարդը մէկ-երկու անգամ ակամայ փոխած էր գոյնը:

Երբ նամակը վերջացուց, կամաց մը դուցէ զայն, և իր մտածումներուն մէջ ընկղմեցաւ:

—Ասոր ինչ կ'ըսէք, հարցուց տիկին Տանկլար սրտի այնպիսի անձկութեամբ մը, զոր դիւրին էր երեւակայել:

—Ինչ բանի, տիկին, պատասխանեց Տըպրէ մեքենաբար:

—Այս նամակէն ինչ կը հասկնաք:

—Նամակը պարզ գրուած է, տիկին, և կը յայտնէ որ Պ. Տանկլար կասկածներով մեկնած է:

—Սոյզ է. բայց դուք այդ մասին ուրիշ խօսք չունի՞ք ինձի ըսելիք:

—Ձեմ հասկընար ինչ ըսել կ'ուզէք, յարեց Տըպրէ բոլորովին ցուրտ չեչտով մը:

—Պ. Տանկլար գնաց, և մէյ մըն ալ չպիտի վերադառնայ:

—Ո՛հ, բաւ Տըպրէ, մի՛ հաւատաք այդ խօսքերուն, տիկին:

—Ոչ կ'ըսեմ, մէյ մըն ալ պիտի չվերադառնայ. ես լաւ կը ճանչնամ զայն. անյողդողդ մարդ է: Եթէ Պ. Տանկլար

համոզուած ըլլար որ ես իրեն օգտակար պիտի ըլլամ, միասին կը տանէր զիս: Բայց Բարիզ կը թողու զիս, որովհետեւ մեր բաժանումը կընայ իր դիտաւորութեանց նպաստել. անկարելի է որ պատռնը իր միտքը փոխէ, ու ես այսուհետեւ ազատ եմ, յարեց տիկին Տանկլար թախանձագին:

Սակայն Տըպրէ, փոխանակ պատասխանելու, տիկինը իր անձկութեանը մէջ ձգեց:

—Չէ՞ք պատասխաներ, պարոն, բաւ տիկինը վերջապէս:

—Միայն ձեղի ընելիք հարցում մը ունիմ. ինչ ընելու մտադիր էք:

—Ես ալ այդ բանը ձեղի պիտի հարցընէի, պատասխանեց տիկին Տանկլար, սրտի տրոփումով:

—Ա՛հ, ուրեմն խրատ մը կը հարցընէք ինձի:

—Այո՛, խրատ մըն է հարցուցածս, բաւ տիկինը սրտի անձկութեամբ:

—Ուրեմն եթէ ինձի խրատ կը հարցընէք, ես կը խրատեմ որ ճամբորդութիւն ընէք, պատասխանեց երիտասարդը ցրտութեամբ:

—Ճամբորդութի՞ւն ընեմ, մրմնջեց տիկին Տանկլար:

—Անշուշտ: Ինչպէս Պ. Տանկլար կ'ըսէ, դուք հարուստ էք և կատարելապէս ազատ:

«Սրիտղ Էօվէնիին ամուսնութիւնը ետ ըլլալէն և Պ. Տանկլարին աներեւութանալէն յետոյ՝ անհրաժեշտ է որ Բարիզէն հեռանաք. գոնէ այնպէս կը կարծեմ:

«Ամէն մարդ պէտք է գիտնայ որ ձեր ամուսինը ձեզ թողուց՝ հետեւաբար աղքատ կը կարծէ ձեզ. որովհետեւ մտանկացեալի մը կնոջ հարստութիւնը և սան պերճանքը դերելի չեն:

«Միայն տասնըհինգ օր Բարիզ կենալնիդ բաւական է, որպէս զի ամէն մարդու ըսէք թէ ինչպէս ձեր ամուսինը ձեզ ձգեց, և ձեր ամենէն մտերիմ բարեկամուհիներուն պատմէք թէ Պ. Տանկլար ինչպէս բժմնուեցաւ ձենէ:

«Յետոյ ձեր տունը, գոնարները, և ձեր ամուսինէն ձեզի

ինկած եկամուտները կը թողուք, և դուք ալ կը մեկնիք. այնատեն ամէն մարդ ձեր անչահախնդրութիւնը կը գովէ։

«Սակայն մարդ պիտի խմանայ թէ ձեր ամուսինը ձեզ թողուց, և պիտի կարծէ թէ դուք աղքատ մնացիք. ձեր դրամական վիճակը միայն ես կը ճանչնամ, և պատրաստ եմ իրր անկեղծ ընկեր հաչիւները հիմա տալու։

Տըպրէ որքան հանդարտութեամբ և անտարբերութեամբ կը խօսէր, տիկին Տանկլար նոյնքան տակուռմով և յուսահատութեամբ մտիկ կ'ընէր գունատած և վհատած։

—Այո՛, պարոն, իրաւունք ունիք, ըսաւ տիկինը, առանձին մնացի և բոլորովին առանձին. մէկը պիտի չտարակուսի այսպէս մնալուս։

Այդ գոռոզ և բարկասիրտ կինը այդ խօսքերով պատասխանեց Տըպրէին ըսածներուն։

—Սակայն հարուստ էք և խիստ ալ հարուստ, չարունակեց Տըպրէ, իր գրասեղանը բանալով, և անոր մէջէն հանած քանի մը թուղթերը սեղանին վրայ դնելով։

Տիկին Տանկլար անոր ըրածին ուշադրութիւն չդարձուց, զբաղած ըլլալով սրտին բաբախումը զսպելու և իր արտասուքը արգիլելու, որոնք իր արտեւանունքներուն անկումը ծայր կուտային։

Բայց վերջապէս իր արժանապատուութիւնը ամէն բանի յաղթեց. եթէ չկրցաւ սիրտը զսպել, գոնէ յաջողեցաւ իր աչքերէն արտասուք մը չհանելու։

—Տիկին, ըսաւ Տըպրէ, վեց ամիս է որ իրարու հետ ընկեր ենք։

«Դուք հարիւր հազար ֆրանքի դրամագլուխ դրիք, և ապրիլ ամսուն մէջ մեր ընկերութիւնը հաստատուեցաւ։

«Մայիսին ախտնք մեր գործերը, և նոյն ամսուն մէջ չորս հարիւր յիսուն հազար ֆրանք չահեցանք։

«Յունիսին, մեր ըրած չահը ինը հարիւր հազարի բարձրացաւ։

«Յուլիսին, այդ դուռարին վրայ մէկ միլիոն եօթը հարիւր հազար ֆրանք աւելցուցինք։

«Ինչպէս դիտէք՝ Սպանիոյ պարտաթուղթերու ամիսն է։

«Օգոստոս ամսուան սկիզբները երեք հարիւր հազար ֆրանք կորնցուցինք. բայց նոյն ամսոյն 15ին զարձեալ չահեցանք, և մեր կորնցուցածը ձեռք ձգեցինք։ Մեր ընկերութեան սկսած օրէն մինչեւ երէկ հաչիւները կարգադրելով, ըսած երկու միլիոն չորս հարիւր հազար ֆրանք դրամագլուխ ունինք, այսինքն մէկ միլիոն երկու հարիւր հազար ֆրանք մնէ իւրաքանչիւրին։

«Սակէ զատ, չարունակեց Տըպրէ, փոխանակագիրներու գործակալի մը հանդարտութեամբ իր յուչատետրը քննելով, իմ ձեռքս մնացած գումարներէն գոյացած տոկոսը ութսուն հազար ֆրանքի կը հասնի։

—Բայց, ընդմիջեց տիկին Տանկլար, ինչ կը նչանակեն այդ տոկոսները, քանի որ մեր դրամը բնաւ չանցու չի դրիք։

—Կը ներէք, տիկին, ըսաւ Տըպրէ ցուրտ չեչտով, ձեզմէ թոյլտուութիւն առացած էի այն դրամը չահագործելու, և ես ալ այնպէս ըրի։

«Ուստի ձեր հաչուին քառասուն հազար ֆրանք չահ կ'իյնայ. սակէ զատ՝ ձեր դրած հարիւր հազար ֆրանք դրամագլուխը ունիք, որով ընդ ամենը մէկ միլիոն երեք հարիւր քառասուն հազար ֆրանք բաժին կ'իյնայ ձեզի։

«Այսպէս օր, տիկին, չարունակեց Տըպրէ, հոգ տարի ձեր դրամը պատրաստելու. կարծես թէ գիտէի որ մօտերս ձեզի հաչիւ պիտի տամ։

«Ձեր դրամը հոս պահած եմ, որուն կէսը պանքոռմներ և կէսը վճարովի թուղթեր են։

«Տունս բաւական ապահով չէի կարծեր, և վախնալով որ նօտարները գաղանապահ չեն ըլլար ու կալուածները նօտարներէն աւելի ակնկռնօրէն ձեր վիճակը կը յայտնեն, որովհետեւ, տիկին, առանց ձեր ամուսնոյն հետ ընկեր ըլլալու՝ չէք կրնար բան մը գնել կամ առանձ, ուստի այս բոլոր գումարները, որոնք ձեր այսօրուան միակ հարստութիւնն են, այս

պահարանին խորը պահած արկղիկի մը մէջ կնքած եմ։ Աւելի ապահովութեան համար ես իմ ձեռքովս հիւսեցի զայն։

«Հիմա, տիկին, չարունակեց Տըպրէ, նախ պահարանը և եաքը արկղը բանալով, անա հազար ֆրանքնոց ուլթը հարիւր պանքառոմներ, որոնք, ինչպէս կը տեսնէք, երկաթապատ մեծ նկարատետրի մը կը նմանին։

«Սոսկ վրայ կ'աւելցնեմ քանըմինդ հազար ֆրանք եկամուտ բերող պարտամուրհակ մը. իսկ միայեակ գումարին համար, որ կարծեմ հարիւր տասը հազարի չափ բան մը կը բռնէ, անա իմ սեղանատորիս վրայ քաչուած է տես վճարելի թուղթ մը։ Եւ որովհետեւ իմ սեղանատոս Պ. Տանկլարը չէ, անհոգ եղէք, այդ թուղթը ներկայացուելուն պէս՝ պիտի վճարուի։

Տիկին Տանկլար՝ ի տես վճարելի թուղթին, չորս բերող պարտամուրհակը և պանքառոմներուն ծրարը մեքենապէս առաւ։

Այդ մեծ հարստութիւնը փոքր բան մը կ'երևէր սեղանին վրայ դրուած առեն։

Տիկին Տանկլարի աչքերը թէև արցունքներով լըցուած չէին, սակայն սիրտը հնծեծանքով ուռեցած էր. ուստի ժողովեց զանոնք, պանքառոմներուն պողպատէ պահարանը մախազակին ու վճարելի թուղթը և պարտամուրհակը գրպանին մէջ դրաւ, և լռիկ ու դունատ, ոտքի վրայ կանգնած, սպասեց որ Տըպրէին բերանէն մխիթարիչ քաղցր խօսք մը լսէ։ Բայց պարապ տեղը սպասեց։

—Հիմա, տիկին, ըսաւ Տըպրէ, պատուական կեանք մը կրնաք անցընել, վաթսուն հազար ֆրանքի չափ եկամուտ բերող գումար մը ունիք ձեռքերնիդ. գոնէ մինչև տարի մը գործ ընել չը կրցող կնոջ մը համար մեծ բան բսել է։ Ձեր բոլոր քմահաճոյքները ի գործ դնելու համար առանձնաշնորհում մըն է սա։ Մանաւանդ եթէ ձեր բաժինը ձեզի բաւական չըլլայ, կրնաք ինձ ուզել. ես պատրաստ եմ ունեցածս այսինքն մէկ միլիոն վաթսուն հազար ֆրանքս ձեզ տալու, անշուշտ փոխատուութեամբ։

—Շնորհակալ եմ, պարոն, պատասխանեց տիկինը, չնորհակալ եմ, դուք ինքնին կը հասկընաք որ գոնէ երկար աեն ընկերութեանց մէջ երևելու յոյս չունեցող խեղճ կնոջ մը պէտք եղածէն չատ աւելի մեծ գումար մը կը յանձնէք ինձի։

Տըպրէ վայրկեան մը զարմացած մնաց, բայց ինքզինքին գալով՝ չարժում մը ըրաւ, որ խիստ քաղաքավարական ձեւով հետևեալ նշանակութիւնը կրնար ունենալ։

—Ինչպէս որ կը հաճիք։

Տիկին Տանկլար մինչև այդ վայրկեանը թերևս բան մը կը յուսար, բայց Տըպրէին անտարբեր չարժումը, և ձգած կռմնակի նայուածքը, ինչպէս նաև անոնց յաջորդող ակնածալից չարժումը և նշանակալից լռութիւնը տեսնելով՝ գլուխը վեր առաւ, դուռը բացաւ, հանդարտօրէն և առանց վարանումի դէպ ի սանդուխը նետուեցաւ։ Սնարժան համարեց վերջին ողջոյն մը ուղղելու այն անձին, որ գինքը կը թողուր որ մեկնի այդպէս։

—Վա՛յ, ըսաւ Տըպրէ խռովի, երբ տիկինը մեկնեցաւ. գէ՞չ խորհուրդներ են սոսկ. թող տունը նստի, վիպասանութիւններ կարդայ, և քանի որ պանքառոմներուս հետ չի կրնար խաղալ, թող Լանսրլնէ խաղայ։

Ու իր յաչտասերը նորէն բացաւ, ու վճարած գումարները զգուշութեամբ ջնջեց։

—Մէկ միլիոն վաթսուն հազար ֆրանք կը մնայ ինձի, ըսաւ. ինչ դժբախտութիւն որ օրիորդ տը Վիլֆոր մեռաւ. այս կինը ինձի չարմար էր և ես կրնայի անոր հետ ամուսնանալ։

Ու իր սովորութեան համեմատ՝ հանդարտօրէն սպասեց որ տիկին Տանկլարի մեկնելէն ետքը քանի վայրկեան անցնի, որպէս զի ինքն ալ դուրս ելլէ։

Այդ քանի վայրկեաններու մէջտեղ Տըպրէ ժամացոյցը իր առջև դրած՝ հաչիւներ ըրաւ։

Սպմոսէ, որ տուներուն ներքին կողմը տեսնելու համար՝ անոնց ծածկոյթը կը վերցընէր, զարմանալի տեսարանի մը առջև

պիտի գտնուէր, եթէ Տըպրէյն հաչիւները ըրած մէջոցին՝ Սէն-Ժէրմէն-ա-Բրէ փողոցին տան ծածկոյթը բանար։

Այն աննեակին վրայ, ուր Տըպրէ տիկին Տանկլարի հետ երկուք ու կէս մլիոն ֆրանք բաժնած էր, ուրիչ աննեակ մը կար. հոն բնակող մեղի ծանօթ անձերը մեր պատմութեան մէջ բաւական մեծ դեր մը կատարած ըլլալնուն՝ պէտք է որ զանոնք երթանք գտնենք։

Մէրսէդէս և Ալպէր կը գտնուէին այդ աննեակին մէջ։

Մէրսէդէս քանի մը օրուան մէջ չատ փոխուած էր. իր խիստ մեծ հարստութեան տէր եղած ատենն իսկ մարդուս ինքնութիւնը յայտնող ամբարտաւան պչրասիրութիւն մը չունէր և հիմա ունեցի պարզ զգեստներով չէր ճանչցուեր. ոչ թէ թշուառութեան անչուք զգեստները հագնելու սովորած ըլլալուն համար այդ վիճակին մէջ ինկած էր. ա՛չ. Մէրսէդէս փոխուած էր, որովհետեւ իր աչքերը ա՛լ չէին փայլեր, իր բերանը ալ չէր ժպտեր, մչանչնական վրդովում մը իր չրթունքներուն վրայ կ՚արտայէր այն արագասահ խօսքերը, որոնք ժամանակաւ իր պատրաստարան միտքը կ՚արտադրէր միշտ։

Մէրսէդէսի միտքը բթացընողը իր աղքատութիւնը չէր, և իր աղքատութիւնը դժնդակ ցոյց տուողը վհատութիւնը չէր։

Խիստ լուսաւորուած սրահ մը մթութեան մէջ մտնող անձերու պէս՝ Մէրսէդէս չափաւոր հարստութեան վիճակէն ելլելով և իր ընտրած նոր չրջանակին մէջ կորսուելով՝ արքունիքէն խրճիթի մը մէջ իյնող թագուհի մը կը նմանէր, որ յետին չքաւորութեան մէջ իյնալով՝ ա՛չ իր կաւեղէն սանտներէն, զորս ձեռքովը սեղանին վրայ դնելու սովորած է, և ոչ իր անկողնոյն յօրդած խչտեակէն կը ճանչցուի։

Սատուիս, զեղանի չաթաղանութեան կամ ազնուական կոմսութեան ա՛չ սեղ նայուածք մը և ոչ ալ քաղցր ժպիտ մը ունէր, որովհետեւ աչքերը իր չուրջը պատցընելով՝ սխրագին առարկաներ է զատ բան չէր տեսներ։ Իր աննեակը մուխ մոխրագոյն թուղթերով պատած էր, զորս խնայող տանտէրերը բոլոր գոյներէն կը նախընտրեն, տեսնելէն քիչ աղտ բռնող

ըլլալուն համար. գետինը օթոց փուռած չէր. կարասիները տեսնողին ուշադրութիւնը կը հրաւիրէին և անոնց կեղծ զարդերուն աղքատութիւնը կը մատնանչէին. վերջապէս ամէն բան վայելուչ տեսնելու վարժուած աչքերու ապեղ կ՚երեւէին անոնք։

Տիկին ած Մորսէրֆ տունէն մեկնելէն ի վեր հոն կը բնակէր. ինչպէս անզուսպի մը եղբը հանդարտ ճամբորդի մը գլուխը կը դառնայ, այնպէս ալ՝ կոմսուհիին գլուխը այդ մչանչնական լուսութեան առջեւ կը դառնար իր գլուխը։ Տեսնելով որ Ալպէր իր սրտին վիճակը քննելու համար ամէն վայրկեան գաղտնապէս իրեն կը նայէր, սոխզուած էր իր չրթունքներուն վրայ միօրինակ ժպիտ մը ունենալու, որ աչքերու ժպտին քաղցր հուրը չունենալով, լոյսի ցոլացման, այսինքն առանց ջերմութեան, լոյսի աղբեցութիւնը կը գործէր։

Մեւս կողմէն Ալպէր ալ մտազբաղ կ՚երեւէր, և իր վրայ գտնուող փուռուր հագուստը անհանգիստ կ՚ընէր զինքը, որովհետեւ իր վիճակին հետ խոտոր կը համեմատէր։ Առանց ձեռնոցի գուրս ելլել կ՚ուզէր, բայց իր ձեռքերը խիստ սպիտակ կ՚երեւէին իրեն. ատոր քաղաքին մէջ պորտիկ կ՚ուզէր, և իր կօշիկները խիստ փայլուն կը գտնէր։

Սակայն մայրական և որդիական սիրոյ անքակտելի կապերով միացած այդ երկու ազնիւ հոգիները, առանց բան մը ըսելու, յաջողած էին իրարու միտքը հասկընալ և խնայողութեամբ հայթայթել այն ամէն բաները որոնք կեանքի պահպանութեան համար անհրաժեշտ պէտք են։

Ալպէր կրցած էր վերջապէս իր մօրը ըսել, առանց չփոթութիւն պատճառելու անոր.

— Մայր իմ, ա՛լ տասկ չունինք։

Մէրսէդէս բուն չքաւորութիւնը ճանչցած չէր ընաւ. իր ծաղիկ հասակին մէջ չատ անգամ աղքատութեան վրայ խորհած էր. սակայն հիմա բոլորովին տարբեր էր. պէտքը և հարկը երկու հոմանիշ բառեր են, որոց միջեւ անտանման անջրպետ մը կայ։

Քաթալանցիներուն մէջ եղած առեն Մէրսէէս անթիւ բաներու պէտք ունէր, բայց ուրիչ չատ բաներու ալ կարօտը չէր քաշեր. ուռկաններ ունէին, որոնցմով ձուկ կ'որսային. ձուկերը ծախելով՝ ուռկաններուն նորոգութեան համար պէտք եղածը կը հոգացուէր:

Սակէ զատ՝ բարեկամներէ մնկուսացած, միայն սէր մը ունէր, որ իր նիւթական կացութեան կրկնք չէր ձնասեր. միայն իր վրայ կը մտածէր, ինչպէս ամէն մարդ իր և դարձեալ իր վրայ կը մտածէ:

Մէրսէէսի ունեցածը քիչ բան մըն էր, բայց իրեն պէտք եղածը առատօրէն կը բաւէր. սակայն այսօր երկու անձի ապրուստը պիտի հոգար և այն ալ ոչինչով:

Ձմեռը կը մօտենար. առենօք մեծ վառարան մը իր առն նախաառնեակներէն մինչեւ գահլիճները կը տաքցնէր. բայց այսօր այդ մերկ և ցուրտ սենեակին մէջ կրակ անգամ չուներ. իր սենեակներուն մէջ սակիւ գնով յարդարուած ծաղիկներու ջերմանոց մը ունէր, բայց այսօր խեղճ փոքր ծաղիկ մը իսկ չունէր:

Բայց իր զաւակը քովն էր...:

Գուցէ չափազանց պարտաւորութեան մը առարկայ եղանդը մինչեւ այն առեն զանոնք բարձրագոյն շրջաններու մէջ զօրացուցած էր:

Առաջին եռանդը գրեթէ սրտի յափշտակութիւնն է, և սրտի յափշտակութիւնը անզգայ կ'ընէ մարդը երկրայինի իրաց:

Սակայն սրտին նեղութիւնը հանդարտած էր, և պէտք էր կամաց կամաց երազներու աշխարհէն իրական աշխարհին մէջ իջնել դարձեալ:

Իտալէն յետոյ պէտք էր իրականութեան վրայ խօսիլ:

—Մայր, կ'ըսէր Ալպէր ձիւդ այն միջոցին որ սիկին Տանկլար առանդութենէն վար կ'իջնէր, հաշուենք բոլոր մեր հարստութիւնը, եթէ կը հաճիս. մեր ընկերքը որոշելու համար՝ ամբողջ ունեցածնիս գիտնալ կ'ուզեմ:

Ամբողջ ունեցածնիս, բայց բան մը չունինք, ըսաւ Մէրսէէս տխրագին ժպիտով մը:

—Ինչո՞ւ այդպէս կ'ըսես, մայր. նախ՝ երեք հազար ֆրանք ունինք, և այդ գումարով ապահով եմ որ երկուքնիս ալ պատուական կեանք մը պիտի անցընենք:

—Տղայ ես դուն, ըսաւ Մէրսէէս հառաչագին:

—Ախո՛ս, սիրելի մայր, ըսաւ երիտասարդը, դժբախտաբար չատ դրամ վատնած ըլլալուս համար անոր յարգը կը ճանչնամ: Երեք հազար ֆրանքը մեծ բան ըսել է, և ես այդ գումարով մեր ապագան ապահովցուցի:

—Դիւրին է ըսելը, սիրելիս, չարունակեց խեղճ մայրը, բայց նախ՝ այդ երեք հազար ֆրանքը պիտի ընդունինք, ըսաւ Մէրսէէս, կարմրելով:

—Բայց կարծեմ որոշած ենք արդէն, ըսաւ Ալպէր հառաչանքի ձայնով մը. այո՛, մանաւանդ չունենալուս համար պիտի ընդունինք. ինչպէս դիտես, Մարսիլիոյ Մէյյանի ծառուղիին փոքր տան պարտէզին մէջ թաղուած են անոնք: Երկու հարիւր ֆրանքով երկուքնիս ալ Մարսիլիա պիտի երթանք:

—Երկու հարիւր ֆրանքո՛վ, ըսաւ Մէրսէէս, կը կարծե՞ս, Ալպէր:

—Ա՛հ, այդ մասին սուբհանդակներու և չոգենաւներու գրասենեակներէն տեղեկացայ, և հաշիւը ըրած եմ: Մինչեւ Շալոն մանակառքով պիտի երթայ երեսունըհինգ ֆրանքի. կը տեսնե՞ս, մայր, կ'ուզեմ որ թաղուհիի մը պէս երթայ:

Ալպէր գրիչ մը առաւ և գրեց.

Մանակառք՝ երեսունըհինգ ֆրանք ..... 35 ֆր.
Շալոնէն Լիան չոգենաւով վեց ֆրանք 6
Լիոնէն Աւինեոն դարձեալ չոգենաւով՝ տասնըվեց ֆրանք 16
Աւինեոնէն Մարսիլիա՝ եօթը ֆրանք 7
Ճամբու ծախք՝ չորսուն ֆրանք 50

Գումար 114 ֆր.

«Հարիւր քանի դնենք, աւելցուց Ալպէր ժպտելով, կը տեսնես որ առատաձեռն եմ, այնպէս չէ՞, մայր,

—Բայց դուն ինչ պիտի ընես, խեղճ զաւակս:

—Ձե՞ս տեսներ, ինծի համար ութսուն ֆրանք պահեցի: Երիտասարդ մը, մայր, կրնայ իր ամէն հանգստութիւններէն զրկուիլ, մանաւանդ որ ճամբորդելը ինչ ըսել է լաւ դիտեմ:

—Սրընթաց կառքով և սենեկապանի՞դ հետ ճամբորդելը:

—Սմէն կերպով, մայր:

—Շատ լաւ, թող այնպէս ըլլայ, ըսաւ Մէրսէդէս. բայց այդ երկու հարիւր ֆրանքը ո՞րկէ պիտի գտնենք:

—Ահա երկու հարիւր ֆրանք, և ահա ուրիշ երկու հարիւր ալ: Տես, մայր, ժամացոյցս հարիւր ֆրանքի ծախեցի և վրան գտնուած զարդերը՝ երեք հարիւրի: Ո՛րքան երջանիկ եմ եղեր. զարդերը ժամացոյցէն երեք անգամ աւելի արժէք ունէին: Սապէ է ան խօսքը թէ «Աւելորդ զարդերը միշտ աւելի դրամ կը բանեն:» Ուրեմն հարուստ ենք մենք, քանի որ ճամբորդութեանդ համար պէտք եղած հարիւր տասնըչորս ֆրանքին տեղ՝ երկու հարիւր յիսուն ֆրանք ունինք:

—Բայց փոքր պարագ մը ունինք այս պանդոկին:

—Երեսուն ֆրանք միայն, բայց իմ հարիւր յիսուն ֆրանքէս պիտի վճարեմ. և որովհետեւ իմ ճամբորդութեանս համար ձիշդ ութսուն ֆրանք պէտք է, կը տեսնես որ բաւականէն չատ աւելի ունիմ: Բայց տասով չը լմննար. տար ինչ պիտի ըսես, մայր իմ:

Ու Ալպէր տակի ճարմանդով փոքր պահարանի մը մէջէն հազար ֆրանքնոց պանքնոտ մը հանեց. այս պահարանը իր հին քմահաճոյքներուն մնացորդն էր և կամ գուցէ սիրուն յիշատակ մը այն գաղանի և քօղարկուած կիներէն մէկուն, ուրանք իր տան փոքր դուռը կը զարնէին:

—Ինչ է սա, հարցուց Մէրսէդէս:

—Հազար ֆրանք, մայր իմ:

—Բայց ո՞րկէ առացար այդ հազար ֆրանքը:

—Մտիկ ըրէ, մայր իմ, և իրար մի անցնիր:

Ու Ալպէր սառի կլկլով՝ գնաց իր մօրը երկու այտերը համբուրեց. յետոյ անոր առջև կեցաւ և երեսը նայեցաւ:

—Ձես կրնար երեւակայել մայր իմ, թէ ո՛րչափ քաղցր կ'երեւիս ինծի, ըսաւ երիտասարդը զղջական սիրոյ խորին զգացումով մը. ատուգիւ դուն իմ տեսած կիներուս մէջ ամէնէն գեղեցիկը և ամէնէն ազնիւն ես:

—Սիրելի զաւակս, ըսաւ Մէրսէդէս, ջանալով իր արտասուքին անկիւնը ծայր տուած արտասուքը զսպելու:

—Ատուգիւ, իմ սէրս կրկնապատկելու համար դուն դժբաղդ եղար:

—Ես դժբաղդ չեմ ո՛րչափ ատեն որ զաւակս քովս է, ըսաւ Մէրսէդէս. երբեք դժբաղդ պիտի չըլլամ որչափ ատեն որ քովէս չդաժնուի:

—Ո՛հ, խնդիրը ձիչտ հոս է, մայր իմ. որոչումնիս պիտես:

—Բայց որոչում մը տուինք մենք, հարցուց Մէրսէդէս:

—Այո՛, որոչեցինք որ դուն Մարսիլիա բնակիս, իսկ ես Ափրիկէ անցնիմ, ուր ձգած անուններս տեղ ընդունած անուններս պիտի հանչակեմ:

Մէրսէդէս հառաչ մը արձակեց:

—Այո՛, մայր իմ, երկուքնիս հեծելազօրքի գունդին մէջ մտայ, աւելցուց երիտասարդը, ամօթէն աչքերը խոնարհեցնելով, որովհետեւ ինքն ալ չէր գիտեր որ իր նուաստութիւնը ինչ վսեմութիւն մը կը պարունակէր իր մէջ. մայր իմ, կարծեցի թէ մարմինս իմս է և ես կրնայի ծախել զայն. ուստի, յարեց Ալպէր ջանալով ժպտիլ, կարծածէս աւելի սուղ ծախեցի ինքզինքս, այսինքն երկու հազար ֆրանքի:

—Ուրեմն այդ հազար ֆրանքը, ըսաւ Մէրսէդէս սարսռալով:

—Գումարին կէսն է, մայր իմ, մնացեալը տարիէ մը պիտի ընդունիմ:

Մէրսէդէս աննկարագրելի զգացումով մը աչքերը դէպ ի երկինք բարձրացուց և իր արտասուքներուն անկիւնը

զսպուած երկու կաթիլները ներքին յուզումէն յորդելով՝ այտերէն վար գլորեցան լռիկ։

—Իր արեան գինը, մրմնջեց մայրը։

—Այո՛, եթէ սպաննեմ, բայց Մոզաէրթի ծիծաղելով. բայց ընդհակառակը կ՚ապահովցնեմ քեզ, սիրելի մայր իմ, որ իմ անձս ամենայն զգուշութեամբ պիտի պահպանեմ. սիրելու համար հիմակուան ունեցածէս աւելի մեծ վախաք մը զգացած չեմ երբեք։

—Աստուած իմ, Աստուած իմ, գոչեց Մէրսէյէս։

—Բայց ինչո՞ւ պիտի սպաննուիմ, մայր իմ։ Միթէ Լամորիսիէր, Հարաւային այն միւս Նէյը սպաննուեցա՞ւ։ Միթէ Շանկարնիէ սպաննուեցա՞ւ։ Միթէ Պլասօ սպաննուեցա՞ւ։

Միթէ Մորել, զոր մենք կը ճանչնանք, սպաննուեցա՞ւ։ Անգամ մը խորհէ՛, մայր իմ, ո՛րչափ պիտի ուրախանաս երբ քանուած համազգեստով գալս տեսնես։ Ստուգիւ, խիստ փայլուն պիտի երեւիմ, և ես այդ գնդին մէջ մանել ուզեցի պըճնասիրութեամբ։

Մէրսէյէս հառաչանք մը հանեց, բայց միեւնոյն տեղն չմնաց ժպիտ։ Այդ տարբր մայրը լաւ կը հասկընար որ զոհողութեան բոլոր բեռը իր դաւկին վրայ ձգելը անհանդուրժելի կը թուէր իրեն։

—Կը տեսնես, մայր իմ, յարեց Ալպէր, ահա քեզի համար չորս հազար ֆրանք ապահովուած է. այդ չորս հազար ֆրանքով երկու տարի կրնաս ապրիլ։

—Կը կարծե՞ս, բաւ Մէրսէյէս։

Այդ խօսքերը կոմսուհիին բերանէն վախան և այնպիսի զառն ցաւով մը արտասանուեցան որ Ալպէր անոնց բուն միտքը լաւ հասկցաւ. զգաց որ սիրտը կը մորմոքի և մօրը ձեռքը բռնելով, զոր կուրծքին վրայ խանդաղատօրէն սեղմեց, բաւ.

—Այո՛, մայր իմ, պիտի ապրիմ։

—Պիտի ապրի՛մ, գոչեց Մէրսէյէս, բայց դուն ալ պիտի չմեռնիս, այնպէս չէ՞, զաւակս։

—Մայր իմ, պիտի մեռնիմ, բաւ Ալպէր հանդարտ և

հաստատ ձայնով. դիս չատ սիրելուդ համար չեմ կարծեր որ անպատճ և անպէտ մնալս ուզես, մանաւանդ որ ես ատոր դրութիւն ալ տուած եմ։

—Շատ լաւ, դուն ուզածդ ըրէ, զաւակս, ես ալ Աստուծոյ ուզածը պիտի ընեմ։

—Իմ ուզածս չէ, մայր իմ, այլ բանականութեան և հարկին պահանջածը։ Երկուքս ալ յուսահատ արարածներ ենք, այնպէս չէ՞. կեանքը ինչ է այսօր քեզի համար, ոչինչ. ինչ է ինծի համար, ա՛հ, առանց քեզի ոչինչ, մայր իմ, հաւատա ինծի. առանց քեզի՝ կ՚երդնում որ իմ կեանքս պիտի դադրէր. հօրս պատուհան վրայ կասկածներ ունեցայ և անոր անունը ուրացայ։ Վերջապէս հիմա կ՚ապրիմ. եթէ կը խոստանաս որ առկախին յուսամ, եթէ ապագային հոգը ինծի կը թողուս, իմ այժմ կրկնապատիկ կ՚ըլլաս։ Այն ատեն ես ալ կ՚երթամ Ալճէրիայի կառավարիչը կը գտնեմ, որ արդարադատ մարդ մըն է և մանաւանդ ճչմարիտ պինուար մը։ իմ աղետալի պատմութիւնս կ՚ընեմ, կ՚աղաչեմ որ մերթ իր աչքը իմ վրաս դարձընէ, և եթէ իր խոստումը յարգէ, եթէ ըրած գործերս տեսնէ, վեց ամիս չանցած, կա՛մ պաշտօնատար կ՚ըլլամ և կամ կը մնանիմ։ Եթէ պաշտօնատար ըլլամ, քու բախտդ ապահովուած է, մայր իմ, որովհետեւ այն ատեն քեզի և ինծի համար գրամ պիտի ունենամ. ասկէ զատ՝ նոր անուն մը պիտի կրենք, որով երկուքս ալ պիտի պարծինք, որովհետեւ քու բուն անուդ պիտի ըլլայ ան։ Իսկ եթէ սպաննուիմ... այն ատեն, սիրելի մայր իմ, դուն ալ մեռիր, եթէ կ՚ուզես, և այն ատեն մեր թշուառութիւնները ծայրագոյն կէտին հասնելով՝ վերջ պիտի գտնեն։

—Շատ լաւ, պատասխանեց Մէրսէյէս քաղցր և պերճախօս նայուածքով մը. իրաւունք ունիս, զաւակս, մեզ գիտող և մեր գործերը լուսաղ քանի մը անձերու վարձով ցուցնենք որ գոնէ գթութեան արժանի ենք։

—Բայց այդպիսի տխուր դաղափարները հեռացուր մըտքէդ, սիրելի մայր իմ, գոչեց երիտասարդը, կ՚երդնում որ

խիստ երջանիկ ենք կամ գոնէ կրնանք ըլլալ: Դուն խելացի և Աստուծոյ կամքին հնազանդող կին մըն ես. ես ալ կը յուսամ որ հաճոյքներս և կիրքերս պիտի զսպեմ: Պաչտօնի անցնելուս պէս՝ պիտի հարսանամ. դուն ալ Պ. Տանթէլին առնը մտնելուդ պէս պիտի հարսանաս: Փորձենք, կ՚ապաչեմ, մայր իմ, փորձենք:

—Այո՛, փորձենք, զաւակս, որովհետեւ դուն պէտք է ապրիս և երջանիկ ըլլաս, պատասխանեց Մէրսէդէս:

—Ուրեմն մեր որոշումը ապրելն իսկայ, աւելցուց երիտասարդը սրտի մեծ հանդարտութիւն մը կեղծելով, այսօր կրնանք մեկնիլ: Ինչպէս ըսի, կառքդ բռնած եմ:

—Բայց դո՞ւն, զաւակս:

—Տակաւին երկու երեք օր հոս մնալու եմ, մայր իմ. իրարմէ բաժնուելու սկզբնաւորութիւն մըն է ասիկա, և մենք այս բանին վարժուելու պէտք ունինք: Քանի մը յանձնարարականներ և Ափրիկէի վրայ տեղեկութիւններ պիտի առնեմ՝ Մարսիլիոյ մէջ զիրար կը գտնենք:

—Շատ լաւ, թո՛ղ այնպէս ըլլայ, մեկնինք ուրեմն, ըսաւ Մէրսէդէս, իր հետը բերած միակ ցիսին վրան առնելով, որ Բաչմիրի թանկագին սև ցիսի մըն էր պատահմամբ:

Ալպէր իր թուղթերը ժողվեց չուտով մը, զանգակը հնչեցուց, պանդոկապետին ունեցած երեսուն ֆրանք պարտքը վճարեց, և իր թեւը մօրը երկարելով, սանդուխէն վար իջաւ:

Իրենց առջեւէն մէկը կ՚իջնէր. այդ անձը մեսազքսէ չըրջազգեստի մը շրշիւնը լսելով, նոյն դարձաւ:

—Տըպրէ՛, մրմնջեց Ալպէր:

—Դո՞ւք էք Մորսէրֆ, պատասխանեց նախարարին քարտուղարը, սանդուխին առաջնութեան վրայ կենալով:

Տըպրէյին հետաքրքրութիւնը անծանօթ մնալու փափաքին յաղթեց, մանաւանդ որ արդէն ճանչցուած էր:

Աստուած, զարմացած կ՚երեւէր այդ պանդոկին մէջ Մորսէրֆը տեսնելուն, որուն դժբախտութիւնը Բարիզի մէջ այնչափ մեծ աղմուկ մը հանած էր:

—Մորսէրֆ, յարեց Տըպրէ:

Բայց կէս մղձաւանջի մէջ սիկին պր Մորսէրֆի թարմացած ձեւը և անոր սեւ գոյը տեսնելով, ժպտագին յարեց.

—Ո՛հ, ներեցէք, ձեզ առանձին կարծեցի, Ալպէր:

Ալպէր հասկցաւ Տըպրէի միտքը:

—Մայր իմ, ըսաւ Մէրսէդէսին դառնալով, ներքին գործոց նախարարին քարտուղար Պ. Տըպրէն իմ նախկին բարեկամս է:

—Ինչո՞ւ նախկին բարեկամիդ կ՚անուանէք զիս, ըսաւ Տըպրէ կակազելով. ինչ ըսել կուզէք:

—Պ. Տըպրէ, այսուհետեւ բարեկամ չունիմ և սիրտ չունենալ ալ: Ընտրեցէք եմ որ բարեհաճեցաք ճանչնալ զիս, պարոն:

Տըպրէ երկու ասպետներ ալ և իր խօսակցին ձեռքը թողուց աչխուժօրէն:

—Սիրելի Ալպէր, ըսաւ Տըպրէ աչխուժօրէն, հաւատացէք որ ձեր դժբախտութեան մեծապէս վշտակից եմ, և ամէն բանի մէջ ձեզի հաճելի ըլլալու պատրաստ եմ:

—Շնորհակալ եմ, պարոն, ըսաւ Ալպէր ժպտագին. մեր այդ դժբախտութեան մէջ բաւական հարուստ ըլլալով՝ ուրիշի օգնութիւնը խնդրելու պէտք չունինք. Բարիզէն կը մեկնինք, և մեր ճամբորդութեան ծախքը վճարելէն յետոյ՝ հինգ հազար ֆրանք կը մնայ քովերնիս:

Տըպրէի դէմքը կարմրեցաւ, որովհետեւ կը մտածէր որ իր դրպանին մէջ մէկ միլիոն ֆրանք ունէր. քիչ մը առաջ նոյն սան մէջ երկու կիներ կը գտնուէին, որոնց մէկը իրաւացիօրէն անպատուուած, մէկուկէս միլիոն ֆրանքով աղքատ կը մեկնէր, և միւսը անարժանապէս դժբախտութեան մէջ ինկած էր, բայց իր դժբախտութեան մէջ վսեմ, հարուստ կը գտնուէր քիչ մը դրամով:

Այս համեմատութիւնը չվոխտութեան մատնեց իր քաղաքավարական խօսքերը, օրինակին փիլիսոփայութիւնը իր սիրտը

ճնչեց. քաղաքավարական քանի մը հասարակ խօսքեր Գակաղեց և վար իջաւ չուռով:

Պաշտօնատան մէջ իր հրամանին տակ գանուող դրագիրները այն օրը Տըպրէնի անուր դէմքէն ազդուեցան:

Բայց նոյն իրիկունը՝ Մաոըլէնի ծառուղին վրայ խիստ գեղեցիկ տան մը տէր եղած էր, որ կիսուն հազար ֆրանք եկամուտ կը բերէր:

Հետեւեալ օրը, Տըպրէնի պայմանագրութիւնը ստորագրած պահուն, այսինքն իրիկուան ժամը հինգին տիկին ու Մորաէրթ իր զաւկին հետ գորովանքով համբուրուելէն յետոյ, սուրհանդակի մանուկաոքը կը հնծնէր, որուն դուռը իր վրայ փակուելոյաւ:

Լաֆիթթի տան բակին մէջ, բոլոր գրասենեակներուն վրայ եղած կամարաձև պատուհաններէն մէկուն ետին մարդ մը պահուրտած էր, որ տեսաւ Մէրսէտէսի կառքը մտնելը ու ճամբայ ելլելը և Ալպերի հեռանալը:

Այն տուն այդ մարդը ձեռքը իր կնճռոտ ճակտին տանելով, ըսաւ.

— Ափսո՛ս, արդեօք ինչպէս պիտի կարենամ այդ երկու անձնդներուն երջանկութիւնը վերապարձնել, որմէ գրկեցի զանոնք: Աստուած կ՚օգնէ ինծի:

Ը. ԳԱՂՈՒԽ

ՍՈՒՆԴՆԵՐՈՒ ՓՈՍԸ

Ծօրա կոչուած բանակին այն մասը, որ ամէնէն ձիաստկար և վտանգաւոր բանտարկեալները կը պարունակէր, Սէն-Պէրնարի բակը կը կոչուի:

Բանտարկեալները իրենց կօտիի լեզուով Սուխծներու Փոսը կը կոչէին զայն՝ հաւանօրար այն տեղի կատաղութիւնները

այնպիսի ակռաներ ունենալուն համար, որոնցմով յաճախ երկմէկ վանդակները և երբեմն բանտապահները կը խածնէին:

Բանակի մէջ բանտ մըն է ան. պատերը միւս բանտերուն պատին կրկին հաստութիւնը ունէին:

Ամէն օր բանտապահ մը միաձոյլ վանդակները զգուշութեամբ աչքէ կ՚անցընէր. այդ բանտապահներուն հերթիւնան թեամբ աչքէ կ՚անցընէր. այդ բանտապահներուն հերթիւնան հաստակը, պաղ և չեչտակի նայուածքը կը ցուցընէին որ բանտարկեալներուն երկիւղ պատճառելու և իրենց խելացնութեամբը անոնց վրայ տիրելու համար ընտրուած էին:

Այդ մասին բակը բարձր պատերով չրջապատուած էր, ուրկից վրայէն արեւը կազմնակի կ՚իջնէր՝ երբ բարոյական և ֆիզիքական գարշութեանց այդ անդունդին մէջ թափանցել արժան դատէր:

Այդ բակին քարայատակին վրայ առուտրնէ մինչեւ իրիկուն՝ թափածպին, վայրենագէմ և սուտերի պէս գունատած կը թափառէին այն մարդերը, զորոնք ոստիկանութիւնը տակաւ պարին տակ խնամարհեցուցած կը պահէ, և որոնց համար միշտ կը սրէ զայն:

Ամբողջ պատին երկայնքը ոմանք կը կռթընէին և ուրիշներ կծկուած կը նստէին. որովհետեւ պատը ամենէն աւելի տաք բռնող կողմն էր:

Երկերկու հոգի կ՚ըլլային և իրարու հետ կը խօսակցէին չատ անգամ աւանձնակի, աչքերնին անդադար դէպ ի դուռը յառած, որ երբեմն կը բացուէր այդ ահուր բնակարանին մէկը կանչելու և կամ ընկերութեանց հայոցէն մերժուած նոր ազատութիւն մը այն վիճին մէջ վաճառելու համար:

Սէն-Պէրնարի բակը իր մանուսւոր խօսարանը ունի:

Երկար քառակուսի տեղ մըն էր ան, երկու վանդակապատներով երկու մասի բաժնուած, որոնք իրարմէ երեք ոտք հեռաւորութիւն ունէին, որպէս զի այցելուն չկարենայ բանտարկեալին ձեռքը բռնել կամ անոր բան մը տալ:

Այդ խօսարանը մութ, խոնաւ և ամէն կերպով տհակալի էր, մանաւանդ երբ մտածենք այն վանդակներուն մէջէն

կատարուած մոերմական սարսափելի խօսակցութեանդ վրայ, որոնք վանդակներուն երկաթը ժանգոտած են:

Սակայն այդ տեղը որչափ ալ ահեղի ըլլար, բանտին արքայութիւնն էր, ուր օրերնին համրուած մարդիկ իրենց սպասած և փափաքած անձերը տեսնելու հաճոյքը կ'ունենան:

Աբիւծներու Փոսէն ելլողը գրեթէ միշտ կամ Աչն-ժագի արգելարանը պիտի երթար, կամ Թիարանը և կամ առանձին բանտ մը:

Այդ բակին մէջ, որուն նկարագրութիւնը ըրինք և որուն պատերէն ցուրտ խոնաւութիւն մը կը ծորէր, երիտասարդ մը կը պտըտէր՝ ձեռքերը զգեստին գրպանը դրած. Փոսին բնակիչները հետաքրքրութեամբ կը դիտէին զայն:

Իր զգեստներուն ձեւէն կրնար ազնուական մը կարծուիլ, եթէ այդ զգեստները պատռտած չըլլային. սակայն մաշած չէին անանք. նոր մնացած մասերուն ասուին ընակր և մեռաքսի պէս կակուղ ըլլալուն դիւրութեամբ կը առանար իր փայլուն նութիւնը. որովհետեւ բանտարկեալը իր վաղաքուչ ձեռքով կը ջանար նոր երեւցընել զգեստը:

Նոյն զգուշութիւնը ի գործ կը դնէր իր բարակ կաշէ չապիկը գոյելու համար, որուն գոյնը բոլորովին փոխուած էր իր բանտը մտնելէն ի վեր, և իր ներկուած կօշիկները թաշկինակի մը ծայրովը կը մաքրէր, որուն վրայ ոլնանչանի թաղի մը տակ անունին սկզբնական նշանագրերը բանուած էին:

Աբիւծներու Փոսին մէկ քանին մտանաւոր ուշադրութեամբ մը կը դիտէին բանտարկեալին ընտիր զգեստները:

—Ահա՛ իշխան մը, որ ինքզինքը գեղեցիկ ցուցնել կ'ուզէ, բսաւ գողերէն մէկը:

—Ստուգիւ խիստ գեղեցիկ է, բսաւ ուրիշ մը, և եթէ առնտր մը և մազի իւղ ունենար, բոլոր սպիտակ ձեռնոցներ կրող պարոնները պիտի գերազանցէր:

—Իր զգեստները անչուշտ խիստ նոր պիտի ըլլային և կօշիկները՝ ազուտը: Ինչ պատիւ չէ մեզ որ մեր մէջը այսպիսի վայելուչ ընկեր մը ունենանք. ի՛նչպէս անօրէն մարդիկ են սա

անզգամ ոստիկան-պահնորները: Նախանձ՛ա մարդիկ, այսպիսի զգեստները կը պատռե՞ն:

—Կ'երեւի թէ համբաւաւոր մէկն է, բսաւ ուրիշ մը. ամէն տեսակ գործ ըրեր է, և մե՛ծ գործեր...: Այս տարիքին մէջ, ա՛հ, մեծ բան բսել է:

Եւ այդ տսկումով խառն զարմանքի տարօրինակ եղող անձը կարծես թէ հաճութեամբ կ'ընդունէր այն գովեստները կամ գովեստներու երեւոյթը, որովհետեւ անոնց խօսքերը չէր լսեր:

Երիտասարդը իր վրան գլուխը չակելէն յետոյ, գինեսան դռնակին մօտեցաւ, որուն դռնապան մը կոթընած էր:

—Օ՜ն, պարոն, բսաւ անոր, քսան ֆրանք փոխ տուր ինծի, և ես քիչ առեղէն կը հատուցանեմ քեզի. երբեք մի՛ վախնար ինէ: Մտածէ որ ես այնպիսի ծնողք մը ունիմ որ քու ունեցած դրամներուդ չափ միլիոններ ունին...: Օ՜ն, քսան ֆրանք միայն, կ'աղաչեմ, որպէս զի կարենամ մտանաւոր սենեակ մը ունենալ հոս և խոյազգեստ մը գնել: Այս զգեստներովս և կօշիկներովս չատ կը նեղուիմ. ինչ զգեստ է աս, պարոն, Դալղպանթի իշխանի մը համար:

Բանտապահը իր կռնակը դարձուց և ուսերը ցնցեց. չծիծաղեցաւ իսկ անոր այն խօսքերուն վրայ, որոնք ամէն մարդու զուարճութիւն կրնային պատճառել. այդ մարդը այդ տեսակ և կամ նմանօրինակ չատ խօսքեր լսած էր:

—Անգութ մարդ մըն ես եղեր դուն, բսաւ Անտրէա, կեցիր, քու պաշտօնէդ ձգել կուտամ քեզ:

Այս խօսքին վրայ, բանտապահը գլուխը դարձուց և այս անգամ բարձրահասյն քրքիջ մը արձակեց:

Այն տեղն միւս բանտարկեալները անոր մօտեցան և չուրջը խմբուեցան:

—Կը լսե՞ս, այս փոքր գումարով զգեստ մը և սենեակ մը պիտի հոգամ, կ'ըսեմ, չարունակեց Անտրէա, որպէս զի կարենամ վայելուչ կերպով ընդունիլ այն այցելուն, որուն ժամէ ժամ կը սպասեմ:

—Իրաւունք ունի, իրաւունք ունի, բսին բանտարկեալ-

նները . . . : Յայտնապէս կը տեսնուի որ հասարակ մարդ մը չէ ան :

—Ուրեմն քան Ֆրանքը դուք փոխ առէք անոր , բսաւ բանտապահը , իր միւս ուսին կոթընելով . միթէ ձեր պարտքը չէ՞ ընկերի մը օգնել :

—Ես այդ մարդոց ընկերը չեմ , բսաւ երիտասարդը հպարտութեամբ . մի՛ նախատեր զիս , որովհետեւ իշխանութիւն չունիս :

Դողերը մրմունջներով իրարու երես նայեցան , և բանտապահէն ու մանաւանդ Անտրէայի խօսքերէն զրդռուած , փոթորիկ մը որոտաց աղետապետական բանտարկեալին վրայ :

Բանտապահը , փոթորկին աղմկալի կոհակներ հանած առեն , զանոնք հանդարտեցնելու մասին ապահով ըլլալով , Թոզուց զանոնք որ անսովիրէն կռիւ վիճաւորին վրայ խրոխտան , և իր առօրեայ երկար պահպանութեանը միջոցին պէսպէս աւիթ մը ներկայացընեն իրեն :

Արդէն դողերը Անտրէայի մօտեցած էին , և ոմանք կ'ըսէին . — Մուճակախա՛ղը , մուճակախա՛ղը սկսինք :

Անհնայ ձեռ մըն էր այս , որ ոչ թէ մուճակներով այլ մուճակներու երկաթագամ ներբաններով ի գործ կը դրուէր այդ պարաններուն անհաճոյ եղող ընկերին վրայ :

Ոմանք օձաձեւ կին խաղը կ'աւաչարկէին . սա ալ ուրիշ տեսակ պէսանքի խաղ մըն էր . աւազ , խիճ և խոչոր գրամներ (եթէ ունենային) գալարուած թաշկինակի մը մէջ լեցընելով , իրենց թշնամիին ուսերուն և գլխին վրայ հարուածներ կը տեղացնէին անով :

—Մտրակե՛նք մեր գեղեցիկ պարոնը , մեր պարկեշտ պարոնը , ըսին ուրիշներ :

Բայց Անտրէա դէպի անոնց դարձաւ , իր աչքերը թարթափեց , լեզուովը իր այտերը ուռեցուց , և չրթունքները այնպէս կարկամեց որ այդ նշաններով չատ բաներ ըսել կ'ուզէր աւազակներուն :

Այդ գաղտնի նշանները Քաորուս սորվեցուցած էր իրեն : Աւազակները Անտրէային իրենցմէ ըլլալը ճանչցան . իսկոյն

բարձրացուած թաշկինակները իջեցուցին , և երկաթագամ մուճակը գլխաւոր դահիճին ոտքը անցաւ :

Այն առեն քանի մը ձայներ լսելի եղան , որոնք կ'իմացընէին թէ պարոնը իրաւունք ունէր , թէ կրնար պարկեշտ մարդ մը ըլլալ , և թէ բանտարկեալները կ'ուզէին խղճի ազատութեան օրինակը տալ :

Ասոր վրայ՝ բազմութիւնը ետ քաշուեցաւ . բայց բանտապահը այնքան զարմացած մնաց որ իսկոյն Անտրէային ձեռքէն բռնեց և սկսաւ անոր վրան խուզարկել , Առիւծներու Փողոցի բնակիչներու այդ յանկարծական փոխոխութիւնը կասկարդանքէ աւելի նշանակալից յայտնութեան մը վերապրելով :

Անտրէա ձգեց որ բանտապահը իր վրան խուզարկէ , թէև անոր դէմ բողոքեց :

Յանկարծ ձայն մը լսուեցաւ դռնակէն :

—Պէնեդե՛թթօ , կը գոչէր տեսուչը :

Բանտապահը Թոզուց գայն :

—Ձի՛ս կը կանչեն , ըսաւ Անտրէա :

—Ապահարանը եկուր , ըսաւ ձայնը :

—Կը տեսնե՛ք , այցելութեան եկան ինծի : Ո՛հ , սիրելի պարոն , հիմա կը տեսնէք թէ ներելի՞ է հասարակ մարդու մը պէս վարուիլ Գավալղանթիի հետ :

Գավալղանթիի սև աստւերի մը պէս բակին մէջէն սողոսկելով , կիսաբաց դռնակէն դուրս ցատկեց , իր ընկերները ուշադրութեան թողլով բանտապահը զարմանքի մէջ թողլով :

Ստուգիւ , խօսարանէն կը կանչէին զինքը . Անտրէա իսկ նուազ զարմանքի մէջ չէր գտնուեր . խորամանկ երիտասարդը այդ բանը մտածէն ի վեր փոխանակ գիրեր ուղղելու , իր գործը հետապնդել տալու համար , ինչպէս կ'ընեն հասարակ մարդիկ , կատարեալ սոսկական լռութիւն մը պահած էր :

—Յայտնապէս զօրաւոր անձ մը անշուշտ կը պաշտպանէ զիս , կ'ըսէր ինքզինքին , անյուսալի հարստութիւնս , այն գիւրութիւնը , որով ամէն դժուարութեանց յաղթեցի , անակնկալ ընթացք մը , սասցած երեւելի անուններ , անձրեւի նման գրպանս

թախած ոսկին, փառասիրութիւնս խոստացած խիստ վայելուն իմնամութիւնները, վերջապէս ամէն բան յայտնի կը ցուցընէ: Հարստութիւնս վայրկենական մուռացումը և պաշտպանիս բացակայութիւնը կրնան մտանեցին ինծ, այո՛, բայց ոչ բոլորովին, և ոչ ալ մշանջենապէս: Ձիս պաշտպանող ձեռքը վայրկեան մը լինի հեռացաւ, բայց լինքզինքս անդունդին մէջ իյնալու պատրաստ կարծած ատենս՝ այդ ձեռքը նորէն լինձի պիտի երկննայ և ինծ պիտի բռնէ: Ինչո՞ւ ուրեմն անխոհեմութեամբս վստահի մտանեմ լինքզինքս. դուցէ իմ պաշտպանս ալ նեղացընեմ: Ձիս պատերու համար երկու միջոց ունի. մէկը ոսկին գնով կրնայ փախստատ ձեռք բերել, իսկ միւսը դատաւորներու ձեռքը սեղմել իմ արձակումս ընդունելու համար: Ուրեմն խօսելէ և գործելէ առաջ պատանիք. երբ յայտնի տեսնեմ որ բոլորովին երեսէ ձգուած եմ, և այն ատեն... —:

Անարէա ընկերքը որոշած էր և անոր յաջողութեանը վրայ տարակոյս չունէր: Թշուառականը յարձակելու ատեն ատենաբկիւզ էր և լինքզինքը պաշտպանելու միջոցին անյագթելի:

Բանակին թշուառութեանը և ամէն տեսակ զրկանքներուն համբերած էր. սակայն կամաց կամաց բնականը, կամ թէ բանիք, սովորութիւնը յաղթած էր համբերութեանը:

Անարէա իր մերկութեանը, աղտեղութեանը և անօթութեանը համար կը նեղուէր, ու ժամանակը երկար կը թուէր իրեն:

Այդ ձանձրոյթի ժամուն էր որ տեսչին ձայնը խօսարան կը կոչէր զինքը:

Անարէայի սիրտը ուրախութենէն խայտայ: Արդեօք ինչ բանի համար կը կանչէին զինքը: Հարցաքննիչ դատաւորին այցելութեան համար չատ կանուխ էր, իսկ բանտին կառավարչին կամ բժշկին կոչմէն կանչուելու համար՝ չատ ուշ. ուրեմն իր սպասած այցելութիւնն էր ան:

Խօսարանին վանդակապատին առին, Անարէա անյագ հետաքրքրութեամբ Պ. Պէրմուչիոյի թուխ և հանճարեղ դէմքը տեսաւ, որ վչտագին զարմանքով մը կը դիտէր երկաթ վանդակները, կղզուած դռները, և վանդակապատներուն առին չարժող սառները:

—Ո՛հ, գոչեց Անարէա, սիրտը չարժած:

—Բարի՛ լոյս, Պէնէտէթթօ, ըսաւ Պէրմուչիօ իր խորունկ և հնչուն ձայնովը:

—Դո՞ւն ես, ըսաւ երիտասարդը իր չաւրջը դիտելով սարսափահար:

—Ձիս չի ճանչցա՞ր, թշուառական ստյ, ըսաւ Պէրմուչիօ:

—Լռէ՛, լռէ՛, ըսաւ Անարէա, որ այդ պատերուն սուր լսողութիւնը կը ճանչնար. այդչափ բարձր մի՛ խօսիր:

—Անչուչտ առանձին խօսիլ կ'ուզէիր լինձի հետ, այնպէս չէ՞:

—Ո՛հ, այո՛, ըսաւ Անարէա:

—Շա՛տ լաւ:

Ու Պէրմուչիօ գրպանէն թուղթ մը հանելով՝ գռնակին ապակիին առին երեսցած պահապանին նչան մը ըրաւ:

—Կարդա՛, ըսաւ:

—Ի՞նչ է սա, ըսաւ Անարէա:

—Քեզ անհնակ մը տանելու, հոն տեղաւորելու և քեզի հետ ազատ տեսնուելու հրամանը:

—Ո՛հ, գոչեց Անարէա ուրախութենէն ցասկառելով:

Բայց չատով լինքզինքին գալով՝ խրտչի ըսաւ.

—Դարձեալ անձանօթ պաշտպանս է, որ դիս չէ մտացած: Գաղանիքը կ'ուզէ իմանալ, որովհետեւ Պէրմուչիօ լինձի հետ առանձին տեսնակի մը մէջ խօսիլ կ'ուզէ. բայց իմ գաղանիքս ես դիտեմ...: Իմ պաշտպանս զրկած է Պէրմուչիօն:

Բանտապետը քիչ մը առին իր պետերէն մէկուն հետ խորհրդակցելէն յետոյ, վանդակապատ երկու դռները բացաւ, և առաջին յարկը՝ բակին վրայ նայող տեսնակ մը տարաւ Անարէան, որ ուրախութենէն, լինքզինքէն ելած էր:

Ինչպէս բանտերուն մէջ կ'ըլլայ, տեսնակը կիսով ծեփուած էր, և անոր զուարթ տեսքը բանտարկեալին հաճելի

երեցաւ. կրակարան մը, անկողին մը, աթոռ մը, սեղան մը սենեակին կարասիները կը կազմէին:

Պէրթուչիօ աթոռին վրայ նստաւ, և Անարէա անկողնին վրայ նետուեցաւ, իսկ բանտապահը դանակը հոն թողլով, հեռացաւ:

—Օ՛ն, ըսաւ գործակատարը, ըսելիք բան մը ունի՞ս:

—Իսկ դուն, հարցուց Անարէա:

—Առաջ դուն խօսէ...:

—Մ՛ն, ոչ. ինծի հաղորդելիք չատ լուրեր ունենալու ես, որովհետեւ դուն եկար պիտ գտար:

—Շատ լաւ. ես կը խօսիմ. անտառակուիւնները չարուեստակիցիր, գաղտնիքն ըրիր և մարդ սպաննեցիր:

—Ազէկ, ըսաւ Անարէա, եթէ այդ խօսքերը ըսելու համար պիտ մտնաւոր սենեակ մը բերել տուիր, աւելի լաւ կ'ըլլար որ այդ նեղութիւնը չկրէիր. բոլոր ըսածներդ գիտեմ. ասոր հակառակ՝ ուրիշ չատ բաներ կան զոր ես չեմ գիտեր: Զգիտցածներուս վրայ խօսինք, եթէ կը հաճիս: Ո՞վ քեզ հոս ղրկեց:

—Օհո՛, ո՛րքան կ'աճապարես, Պ. Պէնէտէթթօ:

—Շիտակ է, և ես ճիշդ նպատակին դիմեցի: Անօգուտ խօսքեր չընենք. ո՞վ հոս ղրկեց քեզ:

—Եւ ոչ մէկը:

—Ո՞ւրկից գիտես որ ես բանտն եմ:

—Շատոնց քեզ ճանչցած եմ. նորաձեւութիւն սիրող յանդուգն անձի մը պէս Շանզ-Էլիզէի մէջ վայելչօրէն ձի կը հեծնէիր:

—Շանզ-Էլիզէ՛, կ'ըսես... ա՛հ, ուրեմն հօրս վրայ խօսինք քիչ մը:

—Ուրեմն ո՞վ եմ ես:

—Դուն իմ հոգեւոր հայրս ես, ո՛վ իմ աղնիւ պարոնս...: Բայց դուն չես կարծեմ այն անձը, որ հարիւր հազարի չափ ֆրանք իմ քմահաճոյքիս համար յանձնեց, (զորս չորս կամ հինգ ամսուան մէջ մսխեցի) Իտալացի և ազնուական հայր մը գտաւ ինծի, ընկերութեանց մէջ մացուց զիս և

Օթէօյլ այնպիսի ճաշի մը հրաւիրեց որ Բարիզի ամենէն երեւելի անձերուն և ընդհ. գաստախաղին հետ սեղանակից եղայ, որուն հետ չբարեկամանալուս չարաչար կը ցաւիմ, որովհետեւ այս միջոցիս կրնար ինծի օգտակար ըլլալ. վերջապէս դուն չես այն անձը, որ մէկ կամ երկու միլիոնի համար եւ բաշխաւոր պիտի ըլլար ինծի, երբ աղէտալի դիպուածը պատահեցաւ...: Օ՛ն, խօսէ, պատուելի Գորմերքացի, խօսէ...:

—Ի՞նչ կ'ուզես որ ըսեմ:

—Ես ալ քեզի կ'օգնեմ. քիչ մը առաջ Շանզ-Էլիզէի խօսքը կ'ընէիր, ո՛վ իմ արժանաւոր հայրս:

—Ի՞նչ կ'ելլէ Շանզ-Էլիզէի խօսքը ընելէն:

—Շանզ-Էլիզէի մէջ խիտ հարուստ մարդ մը կը բնակի:

—Որուն տունը կողոպտելու մտար եւ մարդ մեռցուցիր, այնպէս չէ:

—Կարծեմ թէ այո՛:

—Մանթէ-Քրիսթօ կո՞մսը:

—Դուն տուիր անոր անունը, ինչպէս կ'ըսէ պարոն Բալզաքը...: Ըսէ, անոր գիրքը նետե՞լ ես, և զայն սրախս վրայ սեղմելով գոչեմ. «Հա՛յր իմ, հա՛յր իմ,» ինչպէս կ'ըսէ Պ. Բիւքէրէուր:

—Կատակը մէկդի, պատասխանեց Պէրթուչիօ. այդպիսի անուն մը բերանդ առնելու մի համարձակիր:

—Մ՛ն, ըսաւ Անարէա, Պէրթուչիօյի ծանրախոհ կերպարանքէն քիչ մը չփոթած, ինչո՞ւ չըսեմ:

—Որովհետեւ այդ անունը կրող անձը Աստուծոյ սիրելի ըլլալուն, չկրնար քեզի պէս թշուառականի մը հայրը ըլլալ:

—Մ՛ն, ինչ մեծ խօսքեր են...:

—Մեծ հետեւութիւններ ալ պիտի ունենան, եթէ չզգուշանաս:

—Սպառնալի՞ք կ'ընես, ես չեմ վախնար... պիտի ըսեմ...:

—Կը կարծես որ քու ցեղիդ թշուէներո՞ւն հետ է գործդ, ըսաւ Պէրթուչիօ այնպիսի հանդարտ ձայնով և անվրէպ նայուածքով մը որ Անարէային վրայ մեծ ազդեցութիւն գործեց.

կը կարծես որ գործդ թխարանի չարագործ ընկերներուդ կամ պարզամիտ ապուշներո՞ւ հետ է: Պէնէէէթթօ, սոսկալի ձեռքի մը մէջ կը գտնուիս. այդ ձեռքը կ'ուզէ քեզի համար բացուիլ, օգուտ քաղէ անկէ: Կատակ մը ընելը կայծակին հետ, որ վայրկեան մը հանդարտ կեցած է, բայց կրնայ նորէն որոտալ, եթէ իր ազատ չարժմանը մէջ ուզես անհանգիստ ընել զայն:

— Հայրս ... կ'ուզեմ գիտնալ թէ ո՞վ է հայրս ..., ըսաւ յամառ երիտասարդը. թո՛ղ կորսուիմ եթէ կարելի է, բայց պէտք է որ գիտնամ: Դայթակղութենէ չեմ վախնար, ընդհակառակը բարիք, համբաւ և իրատ կրնայ տալ ինծի, ինչպէս կ'ըսէ Պուան լադրապետը: Բայց դուք որ բարձր ընկերութենանց կը վերաբերիք, թէև մկիտններ և պինանչաններ ունենաք, միշտ դայթակղութենէ կը վախնաք ...: Ըսէ՛, ո՞վ է իմ հայրս:

— Ես ալ ատ ըսելու եկայ:

— Ա՛հ, գոչեց Պէնէէէթթօ, աչքերը ուրախութեամբ լցուած:

Նոյն միջոցին դուռը բացուեցաւ, և բանտապահը իր խօսքը Պէրթուչիոյին ուղղելով:

— Ներեցէք, պարո՛ն, ըսաւ, հարցաքննիչ դատաւորը բանտարկեալին կը սպասէ:

— Հարցաքննութեանս վերջն է ա՛լ, ըսաւ Անտրէա, խօսքը դործակատարին ուղղելով ...:

— Բայց ինչ անպատահ միջոցի կուզան մեզ անհանգիստ ընելու:

— Վաղը դարձեալ կուգամ, ըսաւ Պէրթուչիո:

— Աղէկ, ըսաւ Անտրէա: Հրաշանակիր պարոններ, պատրաստ եմ ձեր հրամանը կատարելու ...: Ա՛հ, սիրելի պարո՛ն, տանի չափ սիրտս ձգէ հոս, որպէս զի ուզածս տան ինծի:

— Շատ աղէկ, ըսաւ Պէրթուչիո:

Անտրէա իր ձեռքը երկնցուց, բայց Պէրթուչիո իրը զբոսանէն չդանեց, և միայն դրամներուն ձայնը հանեց:

— Օ՛ն, ըսաւ Անտրէա ժպտելով, բայց Պէրթուչիոյի տարօրինակ անտարբերութենէն ընկճուած, արդէօք խարուեցա՞յ, ու վանդակապատ կառքի մը մէջ մտաւ, զոր աղցանի կողով կ'անուանեն: Տեսնենք: Ուրեմն վաղը պիտի տեսնուինք, ա՛ւելցուց, Պէրթուչիոյին դառնալով:

— Վաղը կը տեսնուինք, պատասխանեց գործակատարը:

Թ. ԳԼՈՒԽ

ԴՍՏՄՈՐԸ

Ինչպէս կը յիշեն ընթերցողները, աբբայ Պուզոնին հանդուցեալին տեսակը Նուարթիէի հետ մինակ մնացած էր, և նորատի աղջկան մարմնոյն քով հակողները ծերն ու քահանան էին:

Թերեւս Սբբային քրիստոնէական խրատները, թերեւս անոր քաղցր մարդասիրութիւնը կամ համոզիչ խօսքերը ծերուն մխիթարած էին. որովհետեւ քահանային հետ խօսելէն ի վեր՝ Նուարթիէ առաջուան պէս փոխանակ յուսահատելու՝ ամէն բան Աստուծոյ կամքին կը յանձնէր, և այնքան հանդարտ կ'երեւէր որ Վալանթինի վրայ իր ունեցած բուռն սէրը յիշողներուն զարմանք պղտէց:

Պ. տը Վիլֆոր նորատի աղջկան մնուած առաւելութենէն ի վեր ծերունին տեսած չէր:

Տան բոլոր ծառաները փոխուած էին: Իրեն համար ուրիշ սենեկապան մը և Նուարթիէի համար ուրիշ ծառայ մը եկած էին:

Տիկին տը Վիլֆորի ծառայելու համար ալ երկու կիներ վարձուած էին:

Դռնապանէն սկսեալ մինչեւ կառապանը փոխուած էր. այդ անիծեալ տան զանազան սէրերուն ծառայելու համար նորանոր

դէմքեր կը տեսնուէին և անոնց միջև արդէն խոկ բուռ-
կան ցուրտ յարաբերութիւնները կ՚արդիլէին։

Եղեռնագոհ Սահակը երկու կամ երեք օրէն պիտի բաց-
ուէր, և Վիլֆօր իր դահլիճը վակուած՝ Բաստուսի սպաննիչին
վրայ եղած դատական քննութիւնները տենդոտ զործունէու-
թեամբ մը առաջ կը տանէր։

Այդ գործը, այն ամէն գործերուն պէս, որոնց Մօնթէ-
Քրիսթօ կոմսը խառնուած կ՚ըլլար, Բարիզի ընկերութեանց
մէջ մեծ ազմուկ հանած էր։

Ապացոյցները համոզիչ չէին, որովհետեւ օրհասական թիա-
պարան մը խօսքերուն մէջ կը կայանային անոնք, այնպիսի
անձի մը, որուն ամբաստանած մարդը իր թիապարտ հին ընկերն
էր, և կրնար ընկերը ամբաստանել կա՛մ ոխակալութեամբ և
կամ վրէժխնդրութեամբ։

Միայն դատաւորին խիղճը հանդարտ կ՚երեւէր։

Ընդհ. դատախազը վերջապէս իր տակալի համոզումին մէջ
հաստատուած էր թէ Պէնեդէթթօ յանցաւոր էր, և իր տարած
այս յաղթութիւնը գոհացում պիտի տար իր անձնասիրու-
թեան, իր տառած սրտին թևերուն քիչ մը կենդանութիւն
պարգեւելով։

Ուստի Վիլֆօր յատկիկայ նիստերը սկսելու համար ան-
խոնջ աշխատութեամբը դատին պատրաստութիւնները տեսած
էր. ունկնդրութեան տամահկներ ընդունելու նպատակով երեք
ուղղուած անթիւ առաջարկներու պատասխանելէն խուսափե-
լու համար՝ ախպուած էր առաջուընէ աւելի տան մէջ մար-
դու չերեւիլ։

Սակէ դատ, խեղճ Վալանթինի մահուընէն ի վեր այնչափ
քիչ տաւն անցած էր, և իր վիշտերը այնչափ նոր էին որ
մարդ չէր զարմանար հայրը իր պատասխանատուութեան, այսինքն
իր ցաւերը մոռցնող միակ զբաղման մէջ ընկղմած տեսնելով։

Անգամ մը միայն, Պէնեդէթթօյի հօրը բուն անունը տա-
լու համար Պէրթուչիոյի տուած երկրորդ այցելութեան հե-
տեւեալ առտուն, Վիլֆօր իր հայրը տեսեր էր. դատաւորը

աշխատութենէ յոգնած՝ տան պարտէզը իջած էր, և տխրու-
թեան ու խորհրդածութիւններու մէջ ընկղմած՝ Թարքուինի
պէս, որ եղէգէ զաւազանովը ամենէն բարձր մկոմններուն
գլուխը կը ջախջախէր, պ. տը Վիլֆօր ալ զաւազանովը մո-
լորավարդերուն երկար ու չորցած բուները կը կարէր, որոնք
նոր անցած եղանակին փթթած ծաղիկներու ուրուականներուն
պէս՝ պարտէզին ծառուղիներուն երկայնքը կանդուն կը մնային։

Արդէն քանի մը անգամ պարտէզին ծայրը, այսինքն լըք-
ուած արահին վրայ նայող ծանօթ վանդակապատին մօտենալով,
միշտ նոյն ծառուղիէն ետ դարձած էր, միևնոյն քալուածքով
և չարժումով չրջապատութիւնը չարունակելով, երբ աչքերը
մեքենապէս տան վրայ դարձան, ուր զաւկին բարձրաձայն
խաղալը կը լսէր. գիշերօթիկ դպրոցէն գալով՝ կիրակի և եր-
կուշաբթի օրերը մօրը քով կ՚անցընէր։

Պ. տը Վիլֆօր բաց պատուհաններէն մէկուն մէջ պ.
Նաւարթիէն տեսաւ, որ իր թիկնաթոռովը մինչեւ այդ պատու-
հանին առջեւ բերել տուած էր զինքը, որպէս զի տաք արեւուն
վերջին ճառագայթները վայելէ, որոնք պատչգամը զարդարող
բաղեղներուն կիսամեռ ծաղիկներուն և անմիրգ որթերուն կար-
մրցած տերեւներուն կուտային իրենց հրաժեշտը։

Ծերունին նայուածքը միայն կէտի մը վրայ սեւեռած
էր, զոր Վիլֆօր անկասկած կերպով կը տեսնէր։

Նաւարթիէի այդ նայուածքը այնչափ քննախնդիր, այնչափ
անընական և այնչափ անհամբեր էր որ ընդհ. դատախազը իրեն
ծանօթ այդ դէմքին բոլոր ապաւորութիւնները հաւաքելու
համար, իր ճամբէն դարձ եղաւ, որպէս զի տեսնէ թէ այդ
ծանր նայուածքը որո՞ւ ուղղուած էր։

Այն տանն կիսամերկ ոտաներով խոխ թմրներու տակ
նստած տեսաւ տիկին տը Վիլֆօրը, որ ձեռքը գլուխ մը՝ մերթ
ընդ մերթ ընթերցումը կ՚ընդմիջէր, իր զաւկին ժպտելու կամ
անոր գնդակը իրեն վերադարձնելու համար. էաւար յամա-
ռութեամբ սրահին պարտէզին մէջ կը նետէր գնդակը։

Վիլֆօր դուռնատեսաւ. որովհետեւ ծերունին միտքը կը
հաւկնար։

Նաւարքիէ միշտ նոյն առարկային կը նայէր. բայց յանկարծ իր նայուածքը կնոջ վրայէն առանցնոյն ուղղեց և այն առեն Վիլֆօր այն հրաշալ աչքերուն յարձակման առարկան եղած էր, որոնք իրենց ուշադրութեան նպատակակէտը փոխելով, իրենց լեզուն ալ փոխած էին՝ առանց կորսնցնելու իրենց սպառնական արտայայտութիւնները:

Տիկին որ Վիլֆօր իր դիմին վրայ պատրաստուած փոթորիկը չտեսնելով՝ այդ միջոցին գետինը գնդակը բռներ էր. նշանացի կերպով ատան կը կանչէր որ գայ համբոյրով մը իր խաղալիկը առնէ. բայց Էտուար երկար առեն ձօրը ազատանքին դիջանելու չհաճեցաւ. հատնարար մայրական զորովը տեղին չարժելու նեղութեան համար բաւական վարձատրութիւն մը չէր համարեր ատան. ի վերջոյ պատուհանէն արեւածագիկներուն և դէնոյ-մարգարիտներուն մէջ ցատկեց, և ճակատը քրտինքով պատած մօրը քով վազեց:

Տիկին որ Վիլֆօր անոր ճակատը սրբեց, իր չրթունքը այդ խոնաւ փղոսկրին վրայ դրոշմեց, և զաւակը ճամբեց անոր մէկ ձեռքը գնդակը տալով և միւս ձեռքը ափ մը չաքարեղէն լեցնելով:

Վիլֆօր անդիմադրելի ձգողութեամբ մը պարտէզին դէպի տունը կը յառաջանար:

Բայց ո՛րչափ կը մօտենար, այնչափ Նաւարքիէ իր նայուածքը կը խոնարհեցնէր. անոր արտեւանունքին հուրը այն աստիճան բորբոքած կ՝երեւէր որ Վիլֆօր մինչեւ արտին խորը կ՝ղդար հօրը աղեցութիւնը:

Սուտակ, Նաւարքիէի նայուածքին մէջ սառոյկ չանդիմանութիւն և միեւնոյն առեն սոսկալի սպառնալիք մը կը նշմարուէր:

Այն առեն ծերունին իր աչքերը դէպի երկինք բարձրացուց, իր զաւկին յիշեցնել ուզելով թէ երած երդումը մոռցած է:

—Շատ լաւ, պարոն, պատասխանեց Վիլֆօր բակէն. օր մըն ալ համբերէ, ես խօսքիս տէրն եմ:

Այդ խօսքերուն վրայ՝ Նաւարքիէի սիրտը գրեթէ հանգարտեցաւ, և իր նայուածքը անտարբերութեամբ ուրիշ կողմ դարձուց:

Վիլֆօր իր վերարկուին կոճակները աչքուժօրէն քակեց, որոնք գինքը կը խեղդէին կարծես՝ կապուցած ձեռքը ճակատին տարաւ և դանդիմը մտաւ:

Գիշերը հանդարտիկ անցաւ: Տան մէջ ամէն մարդ ըստ սովորութեան քնացաւ: Միայն Վիլֆօր իր սովորութեան համաձայն, միւսներուն պէս միեւնոյն միջոցին չքնացաւ, այլ մինչեւ առտուան ժամը հինգը աչքառեցաւ հարցաքննիչ դատաւորնեբուն վերջին հարձակորձները նորէն աչքէ անցընելով, որպէս զի հետեւեալ օրուան դատը կարենայ լաւ պարզել:

Հետեւեալ օրը, երկուշաբթի՝ առաջին նիստը տեղի պիտի ունենար:

Այդ օրուան արշալոյսը ժպտուն և աղետալի թուեցաւ Վիլֆօրի, և առտուան կապոյտ լոյսը փայլեցուց թուղթին վրայ կարմիր մելանով գծուած գիծերը:

Դատաւորը վայրկեան մը քնացաւ, մինչ իր ծրագրին ալ հոգեվարքին մէջ էր. անոր ճարճատունէն արթնցաւ. մտածեց արեւնով թաթխուած պէս խոնաւ և կարմրանկարկ էին:

Նարնջագոյն ամպի երկար չերտ մը երկնքին երեսը պատած էր, և հորիզոնին վրայ կողմնակի սև նկարուած նուրբ կաղամախիները երկուքի կը բաժնէր:

Շաղանակենիներու վանդակէն անդին՝ առտուայ դաշտին մէջ՝ արտոյտ մը առտուան իր պարզ երգը երգելով, դէպ ի երկինք կը բարձրանար:

Արշալոյսին խոնաւ օդը Վիլֆօրի գլխուն վրայ իջնելով՝ զովացուց անոր միտքը:

—Արդարութեան սուրը բռնող մարդը, ըսաւ սոսկումով, պէտք է որ այսօր պատժէ յանցաւորները:

Այն առեն նայուածքը ակամայ Նաւարքիէի պատուհանին կողմը դարձուց, ուր առջի իրիկուն տեսած էր ծերունին:

Վարագոյրը գոցուած էր. սակայն իր հօրը պատկերը աչքերուն առջեւէն չէր հեռանար. այնպէս որ բայ եղածի պէս գոց պատուհանին դառնալով կարծեց թէ դարձեալ հոն կը տեսնէ սպառնագին ծերունին:

Այո՛, մրմնջեց, անհոգ եղիր:

Ու գլուխը կուրծքին վրայ խոնարհեցուց, և դահլիճին մէջ քանի մը չրջան ըրաւ. յետոյ վերջապէս բոլորովին հագուած՝ բազմոցի մը վրայ նետուեցաւ, յոգնութենէն աւելի, մինչեւ ոսկորներուն ծուռը թափանցող պաղութենէն բրտացած անդամներուն հանգստութիւն պարգեւելու քան թէ քնանալու համար:

Կամաց կամաց ամէն մարդ արթնցաւ տան մէջ:

Վիլֆօր իր դահլիճին մէջէն հեռուէհեռ լսեց տան մը կեդրոնանալիքը հասատող ձայները, այսինքն դռներուն բացուիլ և գոցուիլը, սենեկապանուհին կանչելու համար սիկինն ու Վիլֆօրի զանգակին հնչիւնը, ապուն առաջին ձայները, որ այդ տարիքին մէջ զանուղներուն պէս առտուները ուրախ կ'արթննար:

Վիլֆօր ալ իր զանգակը հնչեցուց:

Իր նոր սենեկապանը ներս մտաւ և լուսիրները ու գաւաթ մը թէյ բերաւ:

— Ինչ է բերածդ, հարցուց Վիլֆօր:

— Թէյ:

— Ես թէյ չուզեցի. քեզի ո՞վ ըսաւ որ բերես:

— Տիկինը. պարոնը անասրակոյս այսօր սպասնալեաց գործին մէջ չատ պիտի խօսի և զուլացուցիչ ըմպելի մը խմելու պէտք ունի:

Սենեկապանը չառաջդին գաւաթը բազմոցին մօտ գտնուղ սեղանին վրայ դրաւ, որ միւս սեղաններուն պէս թուղթերով ծածկուած էր:

Սենեկապանը դուրս ելաւ:

Վիլֆօր պահ մը ախուր դէմքով գաւաթին նայեցաւ. յետոյ յանկարծ ջղային չարժումով մը առաւ զայն և պարունակութիւնը լմնցուց մէկ ումպով:

Դուրէ կը յուսար որ այդ ըմպելին մահացու ըլլար, և այդ միջոցին կը փափաքէր մեռնիլ, այն պարտքէն ազատելու համար, որ մեռնելէ աւելի դժուար բան մը կը հրամայէր իրեն. յետոյ ոտքի ելաւ և իր դահլիճին մէջ պտտեցաւ այնպիսի ժպիտով մը որ սենեակին սոսկում պիտի պատճառէր:

Թէյը անվնաս էր և Պ. տը Վիլֆօր բան մը չզգաց:

Ճաշի առեն Պ. տը Վիլֆօր սեղանին չմասնակցեցաւ:

Սենեկապանը դարձեալ ներս մտնելով, ըսաւ.

— Տիկինը կ'իմացնէ որ ժամը տասնըմէկ զարկաւ և Աստեանը կէս օրին պիտի բացուի:

— Գիտեմ, ըսաւ Վիլֆօր, ի՞նչ ըսել կ'ուզէ:

— Տիկինը հագուած պատրաստ է և կը հարցնէ թէ պարոնին հետ պիտի կրնա՞յ ընկերանալ:

— Ո՞ւր երթալու համար:

— Դատական պաշտօնատունը:

— Ի՞նչ ընելու համար:

— Տիկինը կ'ըսէ թէ չատ կը փափաքի այդ դատավարութեան ներկայ գտնուիլ:

— Ո՛հ, ներկա՛յ գտնուիլ կուզէ, ըսաւ Վիլֆօր գրեթէ սոսկալի ձայնով:

Ծառան քայլ մը հետ քաշուելով ըսաւ.

— Եթէ պարոնը առանձին երթալ կ'ուզէ, սիկինջ խմացնեմ:

Վիլֆօր վայրկեան մը լուռ մնաց. երեսին գոյն մօրուքով չծածկուած ժժգոյն այտը իր եղունգներովը փորելու չափ կը քերէր:

— Ըսէ սիկինջ, որ իրեն հետ խօսիլ կ'ուզեմ և կը խընդրեմ որ իր սենեակը սպասէ ինծի, պատասխանեց ի վերջոյ:

— Շատ լաւ, պարոն:

— Յետոյ երկու գիս ածիլէ՛ և հագուեցուր:

— Անմիջապէս:

Ստուգիւ սենեկապանին երթալն ու դառնալը մէկ եղաւ:

Վիլֆօրը ածիլեց և բոլորովին սև զգեստներ հագցուց անոր. յետոյ ըսաւ.

—Տիկինը իր սենեակը ձեզի կը սպասէ։

— Ես ալ անոր մօտ կ'երթամ, ըսաւ Վիլֆօր։

Ու թեւին տակ թղթածրարներ առած և գլխարկը ձեռքը բռնած՝ դէպ ի կնոջ սենեակը ուղղուեցաւ։

Դրան առջեւ վայրկեան մը կեցաւ, և իր կապուտցած ճակատէն հոսած քրտինքը թաշկինակովը սրբելէն յետոյ՝ դուռը հրեց։

Տիկին ու Վիլֆօր անչնարան բազմոցի մը վրայ նստած էր, և անհամբերութեամբ լրագիրները և նորաձեւ գրքոյկները աչքէ կ'անցընէր, որոնց ընթերցումը վերջացնելէն առաջ, փոքր Էտուար զանոնք պատռտելով կը ցուարճանար։

Դուրս ելլելու համար հագուած էր. գլխարկը թիկնաթոռին վրայ պատրաստ կը սպասէր, և ձեռնոցները ձգած էր։

—Վերջապէս եկաք, պարոն, ըսաւ կինը իր բնական և հանդարտ ձայնովը. ո՛րչափ ցնծասած էք, պարոն. բոլոր գիշերը աչխատեցա՞ք մինչ. ինչո՞ւ մեզի հետ ճաչելու չեկաք. ըսէք, գիս ձեր հետ պիտի տանի՞ք թէ Էտուարին հետ առանձին պիտի երթամ։

Տիկին ու Վիլֆօր, ինչպէս կը տեսնուի, պատասխան մը ընդունելու համար յաջորդաբար զանազան հարցումներ ըրաւ. բայց պ. ու Վիլֆօր առանց այդ հարցումներէն մէկուն իսկ պատասխանելու՝ արձանի պէս պաղ և լուռ մնաց։

—Էտուա՛ր, ըսաւ Վիլֆօր հրամայական նայուածք մը ուղղելով զաւկին, գնա՛ սրահը խաղայ, սիրելիս, մօրդ հետ քիչ մը պիտի խօսիմ։

Տիկին ու Վիլֆօր իր ամուսնոյն պաղ դէմքը, խրոխտ ձայնը և տարօրինակ պատրաստութիւնները տեսնելով, սարսռաց։

Էտուար գլուխը վեր առնելով մօրը երեսը նայեցաւ. բայց տեսնելով որ մայրը պ. ու Վիլֆօրի հրամանը չէր հաստատեր, իր կապարէ գինուորներուն գլուխը կորելով զբաղեցաւ նորէն։

—Էտուա՛ր, գոչեց պ. ու Վիլֆօր այնպիսի խստութեամբ մը որ տղան օթոցին վրայ ցատկեց, լսեցի՞ր, գնա՛։

Էտուար, որուն հետ չատ քիչ անգամ այդպէս կը վարուէին, ատքի եկաւ զունատած։

Դժուար է ըսել թէ բարկութենէ՞ն զունատա՞ծ էր թէ վախէն։

Հայրը անոր մօտեցաւ, թեւէն բռնեց և ճակատը համբուրեց։

—Գնա, զաւակս, գնա՛։

Էտուար ժպտեցաւ։

պ. ու Վիլֆօր դրան մօտեցաւ և տղան դուրս ելլելէն յետոյ դրան պարզունակը դրաւ։

—Տէր Աստուած, ըսաւ մանկամարդ կինը իր էրկանը սրտին խորը թափանցող նայուածքով մը անոր երեսը նայելով ու ժպիտ մը կեղծելով, զոր Վիլֆօրի անողոք դէմքը իր չրթունքներուն վրայ սառեցուց, ի՞նչ կայ արդեօք։

—Տիկին, ո՞ւր պահած էք այն թոյնը զոր սովորաբար կը գործածէք, հարցուց դատաւորը առանց դարձուածի ու իր կնոջ և դրան մէջտեղը կենալով։

Տիկին ու Վիլֆօր զգաց ինչ որ ալոտոյտը կը զգայ, երբ կը տեսնէ որ ցին թռչունը մահաբեր նեղ չրջանակի մէջ կը սահմանափակէ ընթացքը։

Տիկին ու Վիլֆօր այնչափ զունատեցաւ որ գոյնը կապտի փոխուեցաւ և կերկերուն ու հեզճամզճուկ ձայնով մը, որ ոչ հառաչանքի կը նմանէր և ոչ ձայնի, ըսաւ.

—Պարո՛ն, չեմ հասկընար թէ ինչ ըսել կ'ուզէք։

Ու իր սոսկումին սաստկութենէն ատքի ելլելով՝ ինքզինքը բազմոցին վրայ նետեց նորէն։

—Կը հարցընեմ թէ ո՞ւր կը պահէք այն թոյնը, որով սպաննեցիք պ. ու Սէն-Մէրանը, անոր, զոքանչս, Պարուան և վարանթին աղջիկս։

—Ո՛հ, պարո՛ն, գոչեց տիկին ու Վիլֆօր, ձեռքերը միացընելով, ինչ կ'ըսէք։

—Չեմ սպասեր որ հարցընէք ինծի, այլ պէտք է պատասխան առ:

—Ամուսնո՞ց պիտի պատասխանեմ թէ զաւակուրիս, կաղկանձեց տիկին Վիլֆօր:

—Ձեր զաւակուրին, տիկին, ձեր զաւակուրին պիտի պատասխանէք:

Կնոջ դառնաւուխիւնը, մտահոգ նայուածքը և բոլոր մարմնոյն դողդոջումը սոսկալի տեսարան մը կը պարզէր:

—Ո՛հ, պարոն, մրմնջեց, ո՛հ...:

—Չէք պատասխաներ, տիկին, գոչեց անողոք հարցաքննիչը:

Յետոյ իր բարկութենէն աւելի սոսկալի ժպիտով մը յարեց.

—Բայց չէք ալ ուրանար:

Տիկինը չարժուեմ մը ըրաւ:

—Չէք կրնար ալ ուրանալ, աւելցուց Վիլֆօր ձեռքը դէպի ան երկարելով, յանուն արդարութեան զայն բռնելու համար, այդ զանազան ոճիրները անառարկելի ճարտարութեամբ մը ի գործ դրիք, բայց միայն ձեր աչքէն կուրցած, մարդիկը կրնային խաբել: Տիկին Սէն-Մէրանի մահուընէն յետոյ հասկցայ որ տանս մէջ թունաւորող մը կայ, ու Սաւրինեին ալ իմացուց ինծի. Պարուային մեռնելէն ետքը մէկուն վրայ կասկածեցայ, մեղա՛յ Աստուծոյ, հրեշտակի մը վրայ, ես որ միշտ անմեղին վրայ խակ կը կասկածիմ. սակայն վարանքին մահուընէն ետքը՝ ալ ինծի համար տարակուսելու տեղի չմնաց, տիկին, և ոչ միայն ինծի այլ ուրիշներուն համար ալ. երկու անձեր տեղեակ են ձեր ոճրագործութեան և չատերն ալ կը կասկածին այդ մասին. այսուհետեւ ամէն մարդ պիտի իմանայ: Ինչպէս որ քիչ մը առաջ կ'ըսէի, տիկին, ձեզի հետ խօսողը ձեր ամուսինը չէ, այլ ձեր զաւակուրը:

Մանկամարդ կինը երկու ձեռքերուն մէջ պահեց դէմքը:

—Ո՛հ, պարոն, կակազեց, կ'աղաչեմ՝ հաւանականութեանց մի՛ հաւատաք:

—Այդչափ վաստահ էք դուք, գոչեց Վիլֆօր արհամարհոտ ձայնով մը. ստուգիւ միշտ դիտած եմ որ թունաւորիչները վատ կ'ըլլան. բայց դուք որ երկու ձեր և նորաթի աղջիկ մը սպաննելով՝ անոնց մեռնիլը տեսնելու քաջութիւնը ունեցաք, կրնա՞ք վաստահ ըլլալ:

—Պարո՛ն, պարո՛ն:

—Կրնա՞ք վաստահ ըլլալ, չարունակեց Վիլֆօր, իր ձայնը սոսկալապար աւելի բարձրացընելով, դուք որ չորս հոգևվարքներու վայրկեանները մէկիկ մէկիկ համրեցիք, դուք որ ձեր դժոխային հնարքները նկատեցիք և յամրութեամբ ու զարմանալի ճշդութեամբ թունաւոր ըմպելիները խմցուցիք. արդեօք մտածե՞ք մտածելու թէ ձեր ոճիրը յայտնուած սոսկալի ազդու և աւելի չանթահարիչ թոյն մը պահած է ձեզի համար, որպէս զի ձեզի արուելիք պատիժէն ազատիք...: կը յուսամ որ այս հոգը տարած էք:

Տիկին Վիլֆօր ձեռքը երկնցնելով ծնկան վրայ ինկաւ:

—Գիտեմ... գիտեմ, ըսաւ, ձեր չանգամանքը կը խոստովանիմ. սակայն երբ ալ չէք կրնար ուրանալ ձեր ըրածը, վերջապէս վայրկեանին դատաւորներուն եղած խոստովանութիւնը ձեր ընդունելիք պատիժը չկրնար թեթևցընել:

—Պատի՛ժ կ'ըսէք, պարոն, գոչեց տիկին Վիլֆօր. երկու անգամ է որ այդ բառը կ'արտասանէք:

—Անտարակոյս. դուք չորս անգամ չանցաւոր ըլլալո՞ւդ համար կարծեցիք թէ պատիժէ ազատ պիտի ըլլաք. այս պատիժը սահմանողին կինը ըլլալո՞ւդ համար կարծեցիք թէ պիտի չպատժուիք: Ո՛չ, տիկին, ոչ. ո՛վ որ ալ ըլլայ, թունաւորչին պատիժը կատարեսցան է, եթէ սակայն, ինչպէս քիչ մը առաջ ըսի, թունաւորիչը իր ամենէն չանթահարիչ թոյնէն իրեն համար քանի մը կաթիլ պահելու հոգ տարած չէ: Տիկին Վիլֆօր անընական ձայն մը հանեց, և իր անկարելի ու անպատմելի սոսկումը այլայլեց դիմագծերը:

—Ո՛հ, կատարեսցան մի՛ վախնաք, տիկին, ըսաւ դատաւորը, ձեզ անպատուել չեմ ուզեր. որովհետեւ ինքզինքս

անպատուել է. ոչ, ընդհակառակը՝ եթէ ըսածներս լաւ լսեցիք, անշուշտ հասկըցաք որ կրնաք կառավնատին վրայ չմեռնիլ:

—Ո՛չ, չը հասկըցայ, ի՞նչ ըսել կ՛ուզէք, կակազեց խեղճ կինը, բոլորովին չփոթած:

—Ըսել կ՛ուզեմ թէ մայրաքաղաքիս առաջին դատաւորին կինը իր ամօթապարտ գործովը ընտանիքին անարատ մնացած անունը պիտի չպղծէ, և մէկ հարուածով իր ամուսնոյն ու զաւկին պատիւը պիտի չուզէ աղարտել:

—Ո՛հ, ո՛չ, ո՛չ:

—Այդ կերպով, տիկին, բարիք մը ըրած պիտի ըլլաք մեզի, և ես ատոր համար չնորհակալ կ՛ըլլամ ձեզի:

—Շնորհակա՛լ կ՛ըլլաք մի, բայց ի՞նչ բանի համար:

—Ձեր ըսած խօսքին համար:

—Ի՞նչ ըսի որ. իմ խելքս գլուխս չէ, ըսածս ալ չեմ գիտեր, ո՛վ Աստուած:

Ու մազերը թափթփած և չրթունքները փրփրած, ոտքի ելաւ:

—Ձեր անհնակը մտած պահուս, ձեր թոյնը ո՛ւր պահելնուդ մասին ըրած հարցումիս պատասխանը կուտաք, տիկին:

Տիկին ալ Վիլֆօր իր բազուկները դէպ ի երկինք բարձրացուց ձեռքերը իրարու գալարելց Ղազաղօրէն:

—Ոչ, ոչ, գոչեց, անշուշտ պիտի չուզէք որ գործերը այդ աստիճանին հասնին:

—Կառավնատին վրայ կորսուելնիդ միայն չեմ ուզեր, տիկին, կը հասկընա՞ք, պատասխանեց Վիլֆօր:

—Ո՛հ պարոն, չնորհ՛ք ըրէք:

—Բայց կ՛ուզեմ որ արդարութիւնը իր գործ դրուի: Ես պատժելու համար կ՛ապրիմ, տիկին, ասկյցաց դատաւորը բռնարձակ նայուածքով մը. եթէ ձեր անդը ուրիշ կին մը ըլլար, նոյն իսկ թագուհի մը, դահիճը կը ղրկէի. բայց ես ձեր վրայ կը դթամ, և միայն կ՛ըսեմ. Տիկին, ձեր ամենէն քաղցր, ամենէն ապահով և ամենէն չանթահարելի թոյնէն քանի մը կաթիլ պահեցի՞ք ձեզի համար:

—Ո՛հ, ներեցէք ինծի, պարոն. ձգեցէք որ ապրիմ:

—Ո՛հ, ո՛րչափ վատ էք եղեր:

—Մտածեցէք որ ձեր կինն եմ:

—Թունաւորիչ կին մըն էք դուք:

—Աստուծոյ սիրոյն...:

—Ո՛չ:

—Ինծի նկատմամբ ձեր ունեցած սիրոյն համար...:

—Ո՛չ, ո՛չ:

—Մեր զաւկին սիրոյն համար, ո՛հ, մեր զաւկին սիրոյն համար ձգեցէք որ ապրիմ:

—Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ կ՛ըսեմ, եթէ օր մը միայն ձեզ կենդանի թողում, միւսներուն պէս դուք մեր զաւակն ալ սպաննէք:

Ե՞ս իմ զաւակս սպաննեմ, գոչեց վայրենի մայրը, Վիլֆօրի վրայ խոյանալով. ես իմ էտուարս սպաննեմ... ա՛հ, ա՛հ:

Ու իր խօսքը դիւային, յիմարական և սոսկալի ծիծաղով մը վերջացուց:

Տիկին ալ Վիլֆօր իր ամուսնոյն ոտքերը ինկած էր:

Վիլֆօր անոր մօտենալով ըսաւ.

—Տիկին, եթէ դարձեալ արդարութիւնը կատարուած չը տեսնեմ, իմ բերնովս պիտի մատնեմ ու իմ ձեռքովս պիտի բանտարկեմ ձեզ:

Տիկին ալ Վիլֆօր, ոգեսպառ և ուժաթափ, մտիկ կ՛ընէր անոր. միայն իր աչքերը կենդանի մնացած էին, որոնք անհուելի նշոյլներ կ՛արձակէին անոր վրայ:

Լսեցի՞ք, ըսաւ Վիլֆօր. ես դատարան պիտի երթամ մարդասպանի մը դէմ մահուան վճիռը տալու...: եթէ դարձեալ ձեզ կենդանի գտնեմ, այս իրիկուն պիտի բանտարկուիք:

Տիկին ալ Վիլֆօր հառաչանք մը հանեց, ջիղերը թուլցան և սիրտը ճնշուած՝ օթոցին վրայ մնաց:

Ընդհ. գործակալը կարծես կարեկցական չարժում մը ըրաւ, նուաստ խոնարհութեամբ անոր նայեցաւ, ու թեթև խոնարհութիւն մը ընելով.

— Մնա՛ք բարով տիկին, ըսաւ մեղմօրէն, մնա՛ք բարով:

Այդ ողջոյնը դաշոյնի հարուածի պէս իջաւ տիկին ոը Վիլֆօրի սրտին վրայ, որ նահանջեցաւ:

Լռութիւն. դատախազը դուրս ելաւ և դուռը կղպեց:

Ժ. ԳԱԼՈՒԱ

ՍՂՄՈՆԱԳՈՒՏ ԱՏԵԱՆԸ

Պէնեէթթոյի գործը, ինչպէս դիւանատան և ընկերութեանց մէջ կ'ըսուէր, խոր տպաւորութիւն առաջ բերած էր:

Քաֆէ ոը Բարին, Կանի ծառուղին և Պուլոնեի անտառը յաճախող կեղծ Գավալգանթին Բարիզի մէջ գանուած միջոցին և իր պերճանքին երկու կամ երեք ամիսներուն մէջ բազմաթիւ ծանօթներ ունեցած էր:

Լրագիրները ամբաստանեալին թէ՛ Բարիզի և թէ թիւաբանութեան մէջ անցուցած կեանքը պատմած էին. Անտրէա Գավալգանթի իշխանը անձամբ ճանչցողները աւելի մեծ հետաքրքրութիւն մը կը զգային անոր հետեւանքը տեսնելու:

Ուսաի ամէնէն աւելի անոր ծանօթները մեծ փափաք մը ունէին ամբաստանեալներուն նահատակին վրայ տեսնելու իր չղթայակից ընկերը ապահոված Պ. Պէնեէթթոն:

Շատերը այնպէս կը կարծէին թէ Պէնեէթթօ եթէ ոչ զոհ եղած, գոնէ սխալմամբ ամբաստանուած է:

Պ. Գավալգանթիի հայրը Բարիզ տեսնելով՝ կը յուսային որ իր ազնուազարմ պայազատին պաշտպանութիւնը պիտի ընէ:

Շատերն ալ, որոնք երիտասարդը տեսած էին, և անոր հաճելի ձեւերը, զեղեցիկ երեւելու փափաքը ու վատնած դրամները կը յիշէին, թշնամիի մը կողմէ դատաճանօրէն ամբաստանուած կը համարէին զայն, ինչպէս այս աշխարհիս մէջ չատ անգամ կը պատահի. անբաւ հարստութիւններէ չարու-

թիւն կամ բարիք գործելու միջոցները կ'աւելցնեն ու անոնք զօրութիւն մը կ'ընծայեն:

Ուսաի ամէն մարդ Եղեռնագործ Ատեանը կը դիմէր, ոմանք պարզուելիք տեսարանին վրայ զուարճանալու և ուրիշները քննադատելու համար:

Առտուան ժամը եօթէն սկսեալ, Ատեանին դուռը վանդակապատներուն մէջ, իրարու հետ կանգնած, կը սպասէին. Ատեանին բացուելէն ժամ մը առաջ՝ սրահը արդէն լցուած էր առանձնաշնորհուած ունկնդիրներով:

Ատեանը բացուելէն առաջ, չատ անգամ ալ հաքը, մեծ դատեր տեսնուած օրեր, ունկնդրութեան սրահը այնպիսի սրահի մը կը նմանի, ուր վերջապէս ճանչցողները եթէ խոտա մօտ են՝ իրարու կը մօտենան. իսկ եթէ բազմաթիւ անձերով, վիճաբանութիւններով ու վէճակիրներով բաժնուած են, իրարու նշաններ կ'ընեն:

Այդ օրը այնպէս այն գեղեցիկ օրերէն մէկն էր, որ չատ անգամ հետաքրքրութեան մը պակասութիւնը կը լեցնէ. առտուն Պ. ոը Վիլֆօրի տեսած ամպերը մոգական զօրութեամբ ցրուած էին կարծես. տեսարանութեան վերջին և ամէնէն քաղցր օրերէն մէկը իր բովանդակ պայծառութեամբը կը փայլէր:

Պոչան, մամուլի թղթակիրներէն մէկը ըլլալով, ամէն կողմ իր գարը ունէր, ու միակնոցովը աջ ու ձախ կը դիտէր:

Պոչան տեսաւ Շաթօ-Ռընօն և Տըպրէն, որոնք տասիկանական պաշտօնեայի մը չնորհիւ լաւ տեղեր գրաւած էին և զայն համոզած էին որ վախանակ առջևնին կանգնելու, եաւնին կենայ:

Բարի պաշտօնեան անշուշտ գուշակելով որ իր առջեւ գտնուող անձը նախարարին դիւանատպիրը և միլիոնատէր մըն է, իր երկու ազնիւ ղրացիներուն հետ ակնածանքով վարուեցաւ և խոստացաւ որ Պոչանին քովը երթան՝ խոստանալով անոնց որ տեղերնին պիտի պահէ:

— Հիմա բարեկամնիս պիտի տեսնենք, ըսաւ Պոչան:

—Էհ, այո՛, պատասխանեց Տըպրէ. մեր արժանաւոր իշխանը չէ՞ք ըսեր: Սատանան տանի այդ խտալացի իշխանները:

—Սչնպիսի մարդ մը, որուն ազգանունը Տանթէն էր և անոր ընտանիքին աղնուականութիւնը այդ բանաստեղծին երկնային Կատակերգութիւն անուն քերթուածէն առաջ կը սկսի:

—Այո՛, կախաղանի աղնուականութիւնը, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ պաղարիւնութեամբ:

—Պիտի դադարիս, այնպէս չէ՞, հարցուց Տըպրէ, խօսքը Պոչանին ուղղելով:

—Բարեկամ, պատասխանեց լրագրապետը, կարծեմ այդ բանը ձեզի հարցնել պէտք է. դահիճին կերպարանքը դուք մենք լաւ կը ճանչնաք. ձեր նախարարին վերջին երեկոյթին նախագահը տեսա՞ք:

—Սչո՛:

—Ի՞նչ ըսաւ ձեզի:

—Սչնպիսի խօսք մը ըրաւ որ զարմանք պիտի պատճառէ ձեզի:

—Ուրեմն չուտ ըսէք, բարեկամ. բաւական ատեն կայ որ այս տեսակ խօսքեր լսած չեմ:

—Մտիկ ըրէք ուրեմն. Պէնէդէթթօն, ըսաւ, որ խորամտութեան փիլիսիկ մը և խորամանկութեան հակայ մը համարուած է, խիստ ողորմելի և խիստ անմիտ քահանայ մըն է, անարժան այն փորձերուն, զորս իր մահուընէն յետոյ դանկլին վրայ պիտի ընեն:

—Սակայն, ըսաւ Պոչան, իշխանի մը դերը լաւ կատարեց:

—Ձեզի համար, Պոչան, որ այդ խեղճ իշխանները կ'աւէք, և կ'ուրախանաք երբ անոնց վրայ անպատշաճութիւններ կը տեսնէք, բայց ոչ ինձի համար, որ բնազդումով աղնուականը կը ճանչնամ և իրրեւ ազգատոհմական նշաններուն լաւ տեղեակ, ո՛ր և է աղնուապետական ընտանիք մը կ'որոշեմ:

—Ուրեմն անոր իշխան ըլլալուն չհաւատացի՞ք ընաւ:

—Իշխանի ձեւերուն, այո՛..., բայց իշխան ըլլալուն, ոչ:

—Լաւ, ըսաւ Տըպրէ. բայց ատոգ կ'ըսեմ որ ամէն մարդ

կրնար իշխան կարծել զայն...: Նախարարներու տունը տեսայ զայն:

—Ո՛հ, այո՛ ըսաւ, Շաթօ-Ռընօ, անոր համար որ լաւ կը ճանչնան իշխանները:

—Ըսածնիդ իրաւ է, Շաթօ-Ռընօ, պատասխանեց Պոչան բարձրաձայն ծիծաղելով. խօսքերնիդ հակիրճ և զուարճալի է. ձեզմէ հրաման կը խնդրեմ որ այդ խօսքը ես ալ գործածեմ:

—Գործածեցէք, սիրելի Պոչան, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ:

—Բայց, ըսաւ Տըպրէ, խօսքը Պոչանին ուղղելով, եթէ ես նախագահին հետ խօսեցայ, անչուչտ դուք ալ ընդհ. դատաքաղին հետ խօսած էք:

—Անկարելի էր զայն տեսնելը. ութը օրէ ի վեր Պ. որ Վիլֆոր իր տան մէջ պահուըտած էր, և իրաւունք ունէր. հետզհետէ պատահած առանձին տարօրինակ վիշտերը և իր աղջկան ոչ նուազ տարօրինակ մահը...:

—Տարօրինակ մա՛հ, ինչ կ'ըսէք Պոչան:

—Ո՛հ, այո՛, չդիտնալ ձեւացուցէք, քանի որ այս ամենը դատաւորներու աղնուականութեան մէջ կը պատահի, ըսաւ Պոչան միակնոցը աչքին փակցնելով և ստիպելով որ առանց բռնելու հաստատ կենայ հոն:

—Սիրելի պարոն, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ, ներեցէք ինձի որ ըսեմ թէ միակնոցը տեղաւորելու համար Տըպրէին չափ յաջողակ չէք: Տըպրէ, Պ. Պոչանին դաս մը տուէք:

—Հոն նայեցէք, ըսաւ Պոչան, չեմ սխալիր:

—Ի՞նչ կայ:

—Սէն է:

—Ո՞վ:

—Կ'ըսէին թէ Բարիզէն մեկնեցաւ:

—Օրիորդ Իօժէնի՞ն, հարցուց Շաթօ-Ռընօ, արդեօք վերադարձա՞ծ է:

—Ոչ, անոր մայրը:

—Տիկին Տանկլա՞րը:

—Ի՞նչ կ'ըսէք, յարեց Շաթօ-Ռընօ, անկարելի է. աղջկան

վախչելէն առաջ օր եաքը ու ամուսնոյն անանկութենէն երեք օր եաքը հոս գայ։

Տըպրէ թեթեւօրէն կարմրեցաւ և նայուածքը Պոչանին կողմը ուղղեց։

—Քօղարկուած անծանօթ կին մըն է, ըսաւ, գուցէ օտարական իչխանուհի մը կամ Վավալգանթի իչխանին մայրը ըլլայ։ բայց կարծեմ թէ խիստ կարեւոր խօսքեր ընելու վրայ էիք, Պոչան։

—Ե՞ս։

—Այո՛։ Վալանթինի տարօրինակ մահուան վրայ կը կը խօսէիք։

—Ո՛հ, այո՛, առաջ է։ բայց ինչո՞ւ արդեօք տիկին տը Վիլֆօր չէ եկած։

—Խե՛ղճ կին, ըսաւ Տըպրէ, անշուշտ հիւանդանոցներու համար թուրինջ խոտին ջուրը հանելու և իրեն ու իր բարեկամուհիներուն համար զեղեցկացուցիչ դեղեր չինելու զբաղած է։ Գիտէք որ այս զբօսանքին համար տարին երկու-երեք հազար ակուա ծախք կ'ընէ, ինչպէս կը հաւաստուի։ Ինչո՞ւ տիկին տը Վիլֆօր հոս չըլլար, մեծ հաճոյք մը պիտի զգայի զայն տեսնելով. ես այդ կինը չատ կը սիրեմ։

—Ես ալ կ'սեմ զայն, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ։

—Ինչ պատճառաւ։

—Չեմ գիտեր ինչ պատճառաւ կը սիրէ կամ կ'սէ մարդ. հակակրութեամբ կ'սեմ զայն։

—Եւ կամ բնազդումով։

—Գուցէ...։ Բայց ձեր խօսքին դառնանք, Պոչան։

—Հետաքրքիր չէ՞ք գիտնալու, պարոններ, կրկնեց Պոչան, թէ Վիլֆօրի տան մէջ չուտ մեռնելուն պատճառը ինչ է։

—Մտածիւ. ըսաւ Տըպրէ, երեք ամիսէ ի վեր այն տան մէջ պատահ ուտը իմ ալ զարմանքս գրաւած է. անցեալ օր Վալանթինի խօսքը բացուած տեսն Տիկինն ալ նոյնը ըսաւ ինծի։

—Ո՞վ է այդ տիկինը, հարցուց Շաթօ-Ռընօ։

—Ո՞վ պիտի ըլլայ, նախապարհն կինը։

—Ո՛հ, ներեցէք, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ, ես նախապարհնեբուն տունը չեմ երթար որ գիտնամ. այդ հոգը իչխաններուն կը յանձնեմ։

—Մինչեւ հիմա հանդարտ էիք, պատուն, բայց չուտով չանթեր կ'արձակէք. գթացէք մեր վրայ. եթէ ոչ Դիտի մը պէս հիմա պիտի այրէք մեզ։

—Ուրեմն ես ալ այսուհետեւ բան մը չեմ ըսեր, յարեց Շաթօ-Ռընօ. պատասխան մի՛ սպասէք ինձմէ։

—Խօսքերնիդ վերջացուցէք, Պոչան. ես կ'ըսէի թէ Տիկինը անցեալ օր այդ իրողութեանց վրայ տեղեկութիւններ կը հարցընէր. տուէք ինծի այն տեղեկութիւնները որպէս զի ես ալ անոր հաղորդեմ։

—Ուրեմն մոտիկ ըլլէք, պարոններ, Վիլֆօրի տան մէջ այդպէս չուտ մեռնելու համար, պէտք է որ մարդասպան մը գտնուի հոն։

Երկու երիտասարդները սարսռացին. արդէն քանիցս իրենք ալ նոյն բանը մտքերնուն անցուցած էին։

—Ո՞վ է այդ մարդասպանը, հարցուցին միաձայն։

—Խուսար մանուկը։

Երկու ունկնդիրներուն ծիծաղը բնաւ չվոխմտիւն չպատճառեց Պոչանի, որ իր խօսքը չարունակեց.

—Այո՛, պարոններ. այդ արտակարգ տղան է որ մարդասպանութիւն կ'ընէ։

—Կատակ է ըսածնիդ։

—Երթեք. Պ. տը Վիլֆօրի տունէն ելլող ծառայ մը բըռնեցի երէկ. լաւ մոտիկ ըլլէք այս պատմութեան։

—Այո՛, մոտիկ կ'ընենք։

—Վաղը պիտի ճամբեմ զայն, որովհետեւ Պ. տը Վիլֆօրի տունը, վախուն, անօթի կեցած ըլլալուն, խիստ չատ կերակուր կ'ուտէ։ Կ'երեւի թէ այդ սիրուն զաւակը դեղի սրտակ մը ձեւք ձգիր է և իրեն անհաճոյ եղողներուն դէմ կը գործածէ զայն։ Սմինէն առաջ իր Սէն-Մէրան պապը և հանին իրեն անհաճոյ երեսցեր են. իր հեղուկէն երեք կաթիլ

անոնց խմցուցեր է. յետոյ Նաւարթիէի ծերուկ ծառան իր հաւակրութիւնը գրաւեր է. որովհետեւ մերթ ընդ մերթ զինքը կը յանդիմանէ եղեր. խորամիտ սիրուն զաւակը իր հեղուկէն երեք կաթիլ ալ անոր խմցուցեր է. նոյնը ըրեր է խեղճ վաւանթինին ալ, որ թէեւ զինքը չէր յանդիմաներ, բայց էտուար անոր վրայ կը նախանձի եղեր, ու իր հեղուկէն երեք կաթիլ ալ անոր խմցուցեր է, միւսներուն պէս անոր կեանքն ալ զրաւելով:

—Բայց ինչ առասպել է ատիկայ որ մեզի կը պատմէք, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ:

—Այո՛, ըսաւ Պոչան, անդիի աշխարհէն եկած առասպել մը, այնպէս չէ:

—Տարօրինակ բան է. ըսաւ Տըպրէ:

—Ահ, եթէ չէք հաւատար, յարեց Պոչան, վաղը ճամբելիք ծառայիս հարցուցէք. ան մէջ եղած սարսափելի թիւնը աս էր:

—Բայց ինչ տեսակ հեղուկ է և ո՞ւր է:

—Տղան կը պահէ եղեր:

—Ո՞վ տուեր է անոր:

—Իր տիկնին մօր աշխատանոցէն առեր է:

—Ուրեմն մայրը աշխատանոցին մէջ թոյներ ունի:

—Ես դիտե՞մ, ընդհ. դատախազի պէս սկսաք հարցումներ ընել ինծի. ես լսածս կը կրկնեմ և ոչ ուրիշ բան, կըրնամ ինծի ըսողը ցուցնել ձեզի, բայց ուրիշ բան չեմ կրնար ընել: Խեղճ ծառան իր սարսափէն կերակուր չուտեր եղեր:

—Անհաւատալի բան է:

—Ոչ, բարեկամ, բնաւ անհաւատալի չէ, չէ՞ք յիշեր անցեալ տարի Ռիշլիէօ փողոցին այն տղան, որ իր եղբայրները ու քոյրերը սպաննելով կը զուարճանար, անոնց քնացած ատեն ականջնուն մէջ գնդասեղ խօթելով: Մեզի յայտորդող սերունդը խիստ չուտ կը յառաջադիմէ:

—Բարեկամ, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ, ես գրաւ կը դնեմ որ այդ պատմութեան և ոչ մէկ խօսքին կը հաւատաք դուք...:

Բայց Մոնթէ-Բրիսթօ կոմսը հոս չեմ տեսներ, ինչպէս եղեր է որ չէ եկեր:

—Գաւալգանթիներէն խարուելուն համար, անշուշտ չպիտի ուզէ բաղմութեան մէջ երեւիլ, ըսաւ Տըպրէ, որովհետեւ երեսուներեք անունք կեղծ վարկաղիրներով իրեն դիմած էին, և կոմսը հարիւր հազար ֆրանքի չափ գումար մը կորսնցուցած է անոնց երեսէն:

—Սպէկ մտաքս ինկաւ, Պ. ըը Շաթօ-Ռընօ, ինչպէս է Մորել, հարցուց Պոչան:

—Երեք անգամ իր տունը գայի, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ, ու չգտայ: Սակայն քոյրը մուտոդ չերեւցաւ ինծի, և խիստ հանդարտ դէմքով մը ըսաւ թէ ինքն ալ երկու կամ երեք օրէ ի վեր տեսած չէր զայն, բայց ապահով էր որ առողջ վիճակի մէջ կը գտնուի:

—Ահ, հիմա մտաքս ինկաւ թէ Մոնթէ-Բրիսթօ կոմսը ինչո՞ւ հոս եկած չէ:

—Ինչո՞ւ:

—Թատերգութեան պերասաններէն մէկն է:

—Մթթէ կո՞մն ալ մարդ սպաննեց, հարցուց Տըպրէ:

—Ոչ, ընդհակառակը զինքը սպաննել ուզեցին. գիտէք որ այն բարի Պ. Բաւրուսը կոմսին տունէն ելլելու առենը իր Պէնէդէթթօ փոքրը բարեկամին սպաննուեցաւ. գիտէք որ անոր տան մէջ գտնուեցաւ համբաւաւոր բառկոնը, ուր այն նամակը կը գտնուէր, որ Գաւալգանթիի ամուսնութեան պայմանագրութեան աւորագրութեանը արգելք եղաւ: Կը տեսնէք այն բառկոնը, որ իբր ապացոյց, գրասեղանին վրայ կախուած է բոլորովին արեւնաթաթաւ:

—Ո՛հ, այո՛:

—Լսեցէք, պարոններ, Առեանը պիտի բացուի, ամէն մարդ իր տեղը:

Սառւգիս, դատարանին բակին մէջ բարձր ձայներ լսուեցան:

Ոտիկանութեան դործակալը հազարաւ ազդու ձայնով մը իր երկու բարեկամները կանչեց. բարապան մը սեմերուն վրայ երեւելով՝ Պոմարչէի ժամանակին բարապաններուն պէս խիստ ձայնով մը պոռաց.

— Պարոններ, առեանը բացուեցաւ:

ԺԱ. ԳԼՈՒԽ

ԱՄՐԱՍՏԱՆԱՊԻՐԸ

Դատաւորները սրահին խորունկ լուսթեանը մէջ իրենց տեղը նստան. նոյնը ըրին երդուեալ դատաւորները:

Պ. ոը Վիլֆօր ամենուն ուշադրութեան, և կրնանք խակ ըսել ամենուն, զարմանքի առարկան, դատաւորի հագուստով իր թիկնաթոռին մէջ նստելէն յետոյ՝ անխռով նայուածքը իր չուրջը ուղղեց:

Ամէն մարդ անոր ծանր ու անաչառ դէմքը կը դիտէր. անոր անկարեկից բնութեան վրայ առանին վիշտերը ազդեցութիւն մը չէին գործած բնաւ. մարդկութեան ենթակայ եղած հարուածներուն բոլորովին անզգայ եղող այդ մարդուն դրեթէ սոսկումով մը կը նայէին:

— Ջինակիրներ, ըսաւ նախագահը, ամբաստանեալը ներս բերէք:

Այդ հրամանին վրայ՝ ամենուն ուշադրութիւնը ա՛լ աւելի զրգռուեցաւ, և ամէն մարդ իր նայուածքը դէպի այն դուռը յառեց, ուրկէ Պէնէտէթթօն ներս պիտի մտնէր:

Շատ չանցած, այդ դուռը բացուեցաւ և ամբաստանեալը երեւան եկաւ:

Իր ներկայութիւնը ամենուն վրայ նոյն ներգործութիւնը ըրաւ, և ամէն ոք անոր դէմքին անտարբերութիւնը դիտեց:

Իր դիմագծերը չէին կրեր ներքին խորին յուզման այն ապատրութիւնը, որ արիւնը դէպի սիրտը կը մղէ և ճակատն ու այտերը կը կարմրցնէ:

Իր ձեռքերը բնաւ չէին դողար, այլ չնորհալիօրէն մէկ ձեռքը գլխարկը բռնած էր և միւսը իր ալիտակ բաճկոնին բացուածքին մէջ մխրճած էր:

Աչքերը հանդարտ և փայլուն կ'երեւէին:

Սրահը մանեցուն պէս՝ երիտասարդը իր նայուածքը դատաւորներուն և հանդիսականներուն վրայ յառեց ու նախադահին և մանաւանդ ընդհ. դատախազին վրայ աւելի երկար տեսն մնաց:

Անտրէայի քով իր փաստաբանը նստաւ, զոր դատաւորը սահմանած էր (որովհետեւ Անտրէա պէտք չունենալով՝ բնաւ կարեւորութիւն մը տուած չէր անոր): Մուժ խարտեաշ մազերով երիտասարդ մըն էր, որուն սիրտը ամբաստանեալին սրտին հարիւր անգամ աւելի դիւրազգած ըլլալուն՝ յուզումէն երեսը կարմրած էր:

Նախագահը խնդրեց որ ամբաստանագիրը կարդացուի, որ ինչպէս դիտենք Վիլֆօրի այնքան ճարտար և այնքան անողոք գրչէն եղած էր:

Ամբաստանագիրը կարդացուած ատեն, որ բաւական երկար տեսն տեւեց, և կրնար ա՛ր և է մէկուն չփոթութիւն պատճառել, բազմութեան ուշադրութիւնը Անտրէայի վրայ դարձած էր միշտ, որ Սպարդացիի սրտի անխռովութեամբը անտարբեր կերպաւ:

Գուցէ Վիլֆօր երբեք այնչափ ազդու և այնչափ պերճախօս չէչտով մը խօսած չէր. ամբաստանեալին յանցանքը ամէն ապացոյցներով հաստատած էր. անոր անցեալը և մանաւանդ ի վեր ըրած գործերը այնպիսի ապշանդով մը իրար չաղկապած էր որ կեանքի ամէն հանգամանքներուն տեղեակ եղողները և մարդկային սիրտը լաւ ճանչցողները միայն կրնան ունենալ:

Միայն այդ ամբաստանագրով բազմութիւնը այնպէս կը

կարծէր որ Պէնէտէթթօ բոլորովին կորսուած էր, և կը սպասէր որ օրէնքը աւելի նիւթապէս պատժէ զայն։

Անտրէա երբեք ուշադրութիւն չընծայեց իր վրայ ծանրացած ամբաստանութեան ապացոյցներուն։

Պ. ար Վիլֆօր յաճախ զայն կը դիտէր և անսարակոյս ամբաստանեալին ներքինը հաւնելու կը ջանար, ինչպէս բոլոր ամբաստանեալներունը չատ անգամ այդ կերպով հաւկցած էր. Պ. ար Վիլֆօր կ'ըսենք չէր կրցած և ոչ իսկ անգամ մը անոր աչքերը խոնարհեցնել, թէեւ անթարթ և խորին նայուածքով մը անոր կը նայէր։

Վերջապէս ընթերցումը աւարտելէն յետոյ.

— Ամբաստանեա՛լ, ըսաւ նախագահը, անունդ և մականունդ ինչ է։

Անտրէա ոտքի կեաւ։

— Ներեցէք, պարոն նախագահ, ըսաւ կատարելապէս անխռով և չատակ ձայնով մը, կը տեսնեմ որ ձեր հարցումները այնպիսի կարգով մը կը սկսիք որ ես պիտի չկրնամ պատասխանել։ Անդէն համոզուած եմ որ սովորական ամբաստանեալ մը չըլլար պիտի խմանաք աւելի հեռքը։ Ուստի կը խնդրեմ որ հաճիք ձեր հարցումները տարբեր կարգաւ ընել, և ես ձեր ամէն հարցումներուն պիտի պատասխանեմ։

Նախագահը երդուեալ դատաւորներուն նայեցաւ զարմանքով. անոնք ալ ընդհ. դատախազին նայեցան։

Բոլոր ներկաները մեծ զարմանք մը յայտնեցին, սակայն Անտրէա չայլայլեցաւ բնաւ։

— Ինչի՞ տարեկան ես, հարցուց նախագահը. այս հարցման կրնա՞ս պատասխանել։

— Այս և ուրիշ ամէն հարցումներուն պիտի պատասխանեմ, բայց կարգաւ։

— Ինչի՞ տարեկան ես, յարեց դատաւորը։

— Ինչի մը օրէն քսանըմէկ տարեկան պիտի ըլլամ. 1817ին սեպտեմբերի 27էն 28 լուսնալու գիշերը ծնած եմ— ։

Պ. ար Վիլֆօր, որ ամբաստանեալին բանծները կ'արձանագրէր, այդ թուականը լսելով գլուխը վեր առաւ։

— Ո՞ւր ծնած ես, չարաճակեց նախագահը։

— Օթէօյլ, որ Բարիզի մօտերն է, պատասխանեց Պէնէտէթթօ։

Պ. ար Վիլֆօր երկրորդ անգամ գլուխը վեր առաւ և այս անգամ Մեդուզայի գլուխը տեսածի պէս՝ Պէնէտէթթոյին նայեցաւ, ու գոյնը կապտցաւ փոխուեցաւ։

Իսկ Պէնէտէթթօ բարակ կտաւէ թաչկինակի մը ասեղնագործուած անկիւնը իր շրթունքներուն մօտեցուց չնորհալիօրէն։

— Արհեստդ ինչ է, հարցուց նախագահը։

— Նախ խարեբայ մըն էի, ըսաւ Անտրէա կատարեալ հանդարտութեամբ, յետոյ գող եղայ, և մօտերս մարդասպանութեան մէջ ինկայ։

Սրահին բոլոր կողմերէն զայրոյթի ու զարմանքի մրմունջ մը և կամ թէ ըսենք փոթորիկ մը փրթաւ։

Դատաւորներն անգամ ապշահար մնացին։ Երդուեալները վայելուչ երիտասարդէ մը չսպասուած այդ լրութեան վրայ իրենց տհաճութիւնը յայտնեցին։

Պ. ար Վիլֆօր իր մէկ ձեռքը ճակտին կրծնցուց, որ գունատէն յետոյ կարմրած էր և կրակի պէս կ'այրէր։

Յանկարծ ոտքի կեաւ, և խելացնորի պէս իր չուրջը նայեցաւ. անչուչա օդ առնել կ'ուզէր։

— Բան մը կը վնասէ՞ք, պարոն ընդհ. դատախազ, հարցուց Պէնէտէթթօ իր ամէնէն քաղցր ժպիտովը։

Պ. ար Վիլֆօր բնաւ չպատասխանեց և իր թիկնաթոռին վրայ իյնալու պէս նստաւ կարծես։

— Կը հաւանի՞ս հիմա քու անունդ ըսելու, ամբաստանեալ, հարցուց նախագահը։ Տմարդիօրէն զանազան ոճիրներդ թուելուդ համար, զորս քու արուեստդ կ'անուանես, և զանոնք զըրուատելուդ համար, առանց յանդուն մարդկութեան բարոյականին ու պատուոյն՝ կը պարաւորի խոսիլ կշտամբել քեզ.

դուցէ այս է պատճառը որ մինչեւ հիմա անունդ չունիր. որովհետեւ անունդ առաջնորդող ոխտագիրներով կ'ուզես ըսել ղպին:

—Կը զարմանամ, պարոն նախապահ, ըսաւ Պէնէէմէթթօ խիստ քաղցր ձայնով մը և քաղաքավարական ձևերով, թէ ինչպէս կրցաք իմ մտքիս խորը թափանցել. սուտիկ այդ նպատակաւ ձեռնէ խնդրելի հարցումներուն կարգը փոխել:

Ամէնուն ապշութիւնը կատարեալ եղաւ:

Ամբաստանեալին քերնէն անպատկառ և լիրը խօսքեր չէին ելլեր այեւս:

Առեանը յուզուած, մութ ամպին տակ կայծակի մը վայլատակումը կը զուշակէր:

—Օ՛ն, ըսաւ նախապահը, ըսի՛, ինչ է անունդ:

—Անունս չեմ կրնար ըսել, որովհետեւ չեմ գիտեր. բայց հօրս անունը գիտեմ և կրնամ ըսել ձեզի:

Վչտագին շլացում մը Վիլֆօրի աչքերը մթագնեց. իր ամբերկն դառն և անհամբեր քրտինքի կաթիլները դողդոջուն և անզօր ձեռքին մէջ բռնած թուղթին վրայ կը հոսէին:

—Ուրեմն հօրդ անունը ըսէ, յարեց նախապահը:

Շշուկ մը, չնչառութիւն մը անգամ այդ ժողովին լռութիւնը չէր խանգարեր. ամէն մարդ կը սպասէր:

—Հայրս ընդհանուր դաւաճան է, պատասխանեց Անտրէա առանց չփոթելու:

—Ընդհ. դաւաճան է կ'ըսես, դոչեց նախապահը ապշահար, առանց Վիլֆօրի վրայ երեւցած այլայլութիւնը տեսնելու. ընդհ. դաւաճան ըսի՞ք:

—Այո՛, և որովհետեւ անոր անունը գիտնալ կ'ուզէք, ըսեմ ձեզի. ան Վիլֆօր է անոր անունը:

Առեանէն ակնածոտ և երկար առեն լուռ կեցող ներկաները իրենց ձայները որոտումի պէս արձակեցին:

Առեանը անդամ հոգ չտարաւ ներկայ բազմութեան այդ չարժումը զսպելու:

Պէնէէմէթթոյի ուղղուած կշտամբանքի և նախատական

խօսքերը որոնց առջեւ երիտասարդը անտարբեր կեցած էր, ոտիկան գինուորներուն ուժգին չարժումները, և այդ ստորին մարդոց հեգնութիւնները, որոնց ձայները ամեն ժողովի մէջ աղմուկի և դայթակղութեան առեն ամենէն աւելի կը լսուին, հինգ վայրկեան տեւեցին և դատաւորները ու բարապանները հազիւ կրցին լռութիւնը վերահաստատել:

Այդ աղմուկին մէջ նախապահին ձայնը կը լսուէր որ կը գոչէր.

—Ամբաստանեալ, արդարութեան առեանը ծաղրե՞լ կ'ուզես, և կը համարձակի՞ս այդպիսի անօրինակ ընթացքով մը ընդհ. դաւաճառը անպատուել:

Տասը հոգի պ. ոը Վիլֆօրի քով վազեցին, որ իր աթոռին վրայ կիսով չափ նստացած էր. մխիթարական ու քաջալերական խօսքեր ուղղելին անոր, իրենց համակրութեան հաւաստիքը յայտնելով անոր:

Սրահը վերստին հանդարտած էր բայց ի մէկ կողմէն, ուր բառական անձեր, խումբ մը կազմած, յուզման մէջ էին և կը չչնչէին:

Կին մը նստացած էր, կ'ըսէին ու անոր ոգևից հեղուկ մը չնչել տալով սթափեցուցած էին զայն:

Այդ աղմուկին մէջ Անտրէա ժպտախառն դէմքով դէպի առեան դառնալով և չնորհալի դիրքով մը իր մէկ ձեռքը նպատարանին կաղնիէ վանդակին կրթնցնելով, ըսաւ.

—Պարոններ, իմ դիտաւորութիւնս առեանը թիւնամանել և պատկառելի առեանին ներկայութեանը անօգուտ դայթակղութիւն մը հանել չէ: Քանի՛ տարեկան ըլլալս հարցուցիք ինծի, և ես ըսի ձեզի. ո՛չ ծնելս հարցուցիք, և ես պատասխանեցի. հիմա անունս կը հարցընէք, բայց պիտի չկրնամ ըսել որովհետեւ ծնողքս լքեցին զիս: Բայց կրնամ հօրս անունը տալ, և կը կրկնեմ ձեզ. հայրս պ. ոը Վիլֆօր կը կոչուի, և ես պատրաստ եմ ապացոյցներով հաստատելու:

Երիտասարդին ձայնին մէջ այնպիսի ստուգութիւն մը, հաստատութիւն մը և ուժգնութիւն մը կար որ բազմութեան

աղմուկը լուսթհան փոխուեցաւ: Սմենուն նայուածքները վայրկեան մը ընդհ. դատախազին վրայ ուղղուեցան, որ չանթհար դիակի մը պէս իր ամրոռին վրայ անչարժ մնացած էր:

—Պարոներ, չարունակեց Անարէա իր չարժումին ու ձայնովը լուսթհին խնդրելով, պէտք է իմ ըսածներուս ապացոյցը և մեհնուխիւնը առմ ձեզի:

—Բայց, գոչեց նախագահը բարկութհամբ, հարցաքննիչ դատաւորին յայտարարած ևս թէ քու անունդ Պէնէտէթթօ է, թէ դուն որը մըն ևս, և հայրենիքդ Խորսիքա է:

—Ինչիչ դատաւորին ըսի ինչ որ արժան դատեցի անոր ըսել, որովհետև չէի ուզեր խօսքերուս հանդխատուխիւնը ախարացնել կամ խափանել, ինչպէս պիտի ըլլար, եթէ իմ դաշանիքս յայտնէի հարցաքննիչ դատաւորին:

«Հիմա կը կրկնեմ թէ ևս 1817ին սեպտեմբերի 27էն 28 լուսնալու գիչերը Օթէօյլ ծնած եմ, և ընդհ. դատախազ Պ. ոը Վիլֆօրի զաւակն եմ: Սակայ մանրամասնուխիւնները կ'ուզէ՞ք իմանալ. հիմա անոնք ալ ըսեմ ձեզի: Ծնունդէն վեղոյին թիւ 28 տան առաջին յարկին վրայ դամասկեան կարմիր կերպասով զարդարուած սենեակի մը մէջ ծնայ: Հայրս գիս թևերուն մէջ առնելով մօտս բսաւ թէ մեռած եմ, Հ և Ն գրերով նչանակուած կտաւի մը մէջ ամփոփեց գիս, պարտէզ ասրաւ և կենդանի թաղեց գիս:

Բոլոր ներկաները սարսուռ զգացին երբ ամբաստանեալին խօսքերուն սուտուխիւնն հետ Պ. ոը Վիլֆօրի սարսափը կ'աւելնար:

—Բայց այդ մանրամասնուխիւնները ի՞նչպէս իմացած ևս, հարցուց նախագահը:

—Սէն պարտէզին մէջ, ուր հայրս գիս թաղեց, պարոն նախագահ, նոյն գիչերը մարդ մը մտած էր, որ հօրս մահացու թշնամին էր, և իր քարտիքացիի վրէժխնդրուխիւնը լուծելու համար երկար ատենէ ի վեր կը հետապնդէր զայն: Թշնամին խոր ծառերուն ետին պահուըտած էր, և հողին մէջ հօրս բան մը թաղելը տեսնելով, անոր աչխատուխիւնն ատեն դանակի հարուած մը տուած էր անոր. յետոյ կարծելով թէ թաղուածը գանձ մըն է, փոսը բացած և գիս կենդանի գտած էր: Այդ մարդը Ընկեցիկ Մանուէլներու հասատուխիւնը տարաւ գիս, ուր 57րդ թուով արձանագրուեցայ: Երեք ամիս յետոյ անոր քոյրը՝ Ռոլիանոյէն Բարիզ եկաւ ու իրեն իր զաւակը առաւ գիս և հետը տարաւ: Ահա ինչ կերպով Բոռիքա մնացայ, թէև Օթէօյլ ծնած էի:

Վայրկեան մը լուսթհին տիրեց, բայց այնպիսի խորին լուսթհիւն մը որ եթէ սրսկ անձկութհիւն չըլլար, պիտի կարծուէր թէ սրահը դատարկ է:

—Շարունակէ, ըսաւ նախագահին ձայնը:

—Սնչուչա կրնայի երջանիկ ըլլալ այն անձերուն քով, որոնք գիս չափազանց կը սիրէին, չարունակեց Պէնէտէթթօ, սակայն դէպի մոլութհիւնները ունենալ բնական հակումս յաղթեց այն ամէն աւաքինութհանց, զորս գիս որդեգրող մայրս կը ջանար սրտիս մէջ լեցնել: Մոլի կեանքով մնացայ և սկսայ ոճիրներ գործել: Վերջապէս օր մը երբ Աստուծոյ կը հայհոյէի այսպիսի գէչ ընթացք մը ունենալուս և այդպիսի սոսկալի ճակատագիր մը ինծի տալուն համար, հայրագիրս ըսաւ ինծի. «Մի՛ հայհոյեր Աստուծոյ, թչուառական ազգ. որովհետև Աստուած ատանց բարկութհան տեղ ձգեց: Յանցանքը հօրդ է և ոչ քուկդ, հօրդ որ գժոխքը սահմանած էր քեզի՝ եթէ մեռնէիր, և թչուառութհիւնը՝ եթէ հրաչքով մը մահուընէ ազատէիր»: Սէն օրէն Աստուծոյ հայհոյելէն դադրեցայ, բայց իմ հայրս անիծեցի. և ահա այդ պատճառաւ է որ քիչ մը առաջուան խօսքերը լերկեցի հանելի, որոնց համար գիս յանդիմանեցիք, պարոն նախագահ. և ահա ասոր համար ևս ալ այդ գայթակղութհիւնը հանելու պատճառ եղայ, որուն հետևանքով ամբողջ տեսանը դեռ կը սարսռայ: Եթէ այսպէս վարուիս յանցանք մըն է, պատժեցէք գիս. բայց եթէ համոզուեցաք որ ծննդեանս օրէն ի վեր իմ ճակատագիրս ապրելու, վչտալի, դառն և ահռեսալի է, ցաւեցէք վրաս:

—Իսկ մանրդ, հարցուց նախագահը:

—Մայրս կը կարծէր որ ևս մեռած եմ, ան բնաւ յանցանք

չունի։ Անոր անունը իմանալ չուզեցի, և ես չեմ ճանչնար զայն։

Այդ միջոցին, ինչպես ըսինք, կնոջ մը չուքջը դանուող խմբակի մը մէջէն սուր ձայն մը լսուեցաւ, որ հետևյեալով մը վերջացաւ։

Այդ կինը, որ սաստիկ ջղաձգութեան մը մատնուած էր, սրահէն դուրս հանեցին. բայց սարսած սանդուխն դէմքը ծածկող խիտ քօղը բացուեցաւ և ամէն մարդ սիրուն Տանկլարը ճանչցաւ։

Վիլֆօր իակ ճանչցաւ զայն և սաքի եղաւ, թէև մասին ակարութեան մը մատնուած էր, սոսկումէն ականջները բզզացին և գրեթէ չիմարութիւն մը ուզեղը կը խանգարէր։

—Ապացոյցներդ, ըսաւ նախագահը, ի՞նչ ապացոյց ունես, յա՛ծ մտածէ, ամբաստանեալ, որ այդպիսի սարսափելի խօսքեր խիտ զօրաւոր ապացոյցներով պէտք է հաստատել։

—Ապացո՞յց կը խնդրէք ինձմէ, ըսաւ Պէնէտէթթօ ծիծաղելով։

—Այո՛։

—Ուրեմն Պ. սը Վիլֆօրի երեսը նայեցէք, և ինձմէ ապացոյց խնդրեցէք նորէն։

Ամէն մարդ ընդհ. դատախազին երեսը նայեցաւ, որ իր վրայ ուղղուած նայուածքներէն ընկճուած, աւեանին մէջտեղը յառաջացաւ դողդոջուն քալուածքով, մազերը սակնուած, և ղէմքը՝ եղունդներուն ճնշումէն՝ խաղաւարտներով ծածկուած։

Դատարանին մէջ զարմանքի երկար մրմունջ մը սիրեց։

—Հայր իմ, ապացոյց կը խնդրեն ինձ, ըսաւ Պէնէտէթթօ, կ'ուզէ՞ք որ ապացոյցներս տամ։

—Ոչ, ոչ, կակազեց Պ. սը Վիլֆօր հեղձամղձուկ ձայնով, ոչ, անօգուտ է։

—Ինչ, անօգո՞ւտ է կ'ըսէք, գոչեց նախագահը. բայց ինչ ըսել կ'ուզէք։

—Պարոններ, գոչեց ընդհ. դատախազը, ըսել կ'ուզեմ թէ

պիտ ճնշող մահացու հարուածին դէմ ի զուր պիտի մաքառիմ. կը ճանչնամ որ վրէժխնդիր Աստուծոյ ձեռքը կը գանուիմ։ Բնաւ ապացոյցի պէտք չկայ. ինչ որ այս երիտասարդը ըսաւ՝ ճշմարիտ է։

Բնութեան ազէտներուն յաջորդող լռութեան պէս տխուր և անտանելի լռութիւն մը սիրեց բոլոր հանդիսականներուն մէջ, որոնց գլխուն մազերը քաշմնեցան։

—Ի՞նչ, Պ. սը Վիլֆօր, գոչեց նախագահը, միթէ կը զառանցէ՞ք, միթէ ձեր մասին կարդուածները կրնայ ըսել էք։ Ամէն մարդ լաւ կ'ըմբռնէ որ սարսռելնակ, անակնկալ և սոսկալի դիպաշարութիւն մը ձեր միտքը չիսթած է. օ՜ն սթափիեցէ՛ք։

Ընդհ. դատախազը գլուխը ցնցեց. տենդէն տագնապող մարդու մը պէս իր ականները ուժգնօրէն կը կափկափէին, և մեռելատիպ դունաւորութիւն մը ունէր։

—Խելքս գլուխս է, պարոն, ըսաւ. միայն մարմինս ակաթացած է, և սաղ ալ պատճառը դիւրաւ կը հասկըցուի։ Այս երիտասարդին ինձի դէմ ըսածներուն մէջ յանցաւոր ըլլալս կը խոստովանիմ և այս վայրկեանէն իսկ սանս մէջ պատրաստ կը գանուիմ ինձի յաջորդող պարոն ընդհ. դատախազին հրամանին հնազանդելու։

Ու այդ խօսքերը ցած և գրեթէ խեղդուկ ձայնով մը արտասանելէն յետոյ՝ Պ. սը Վիլֆօր դեղևելով դէպ ի դուռը յառաջացաւ, որուն քովը գանուող բարապանը մեքենական չարժումով մը բացաւ զայն։

Բոլոր սանդը լուռ և ապշահար մնաց այս յայտարարութեան և խոստովանութեան հանդէպ, որ սանդրնդիպ օրէ ի վեր Բարիզեան բարձր ընկերութիւնը սակնուվրայ ընող յանկարծական փոփոխութեանց սոսկալի վերջ մը կու սար։

—Տեսա՞ք, ըսաւ Պուշան, թո՛ղ հիմա գան ըսեն թէ ընութեան մէջ թատերգութիւն չկայ։

—Սուտ է, ըսաւ Շաթօ-Ռընօ, ամէնէն լաւը՝ Պ. սը

Մորաբիի պէս ընկեր է. այսպիսի ազէտէ մը յետոյ ատրճանակին հարուածը ամէնէն քաղցր բանը կը թուի:

—Սպանութիւն ալ կը գործէ եղեր, ըսաւ Պոչան:

—Ես ալ ատեն մը կը մտածէի որ անոր աղջկան հետ ամուսնանամ, ըսաւ Տըպրէ. խեղճ աղջիկը մեռաւ և ապառեցաւ:

—Սաեանը վախցած է, պարոններ, ըսաւ նախագահը, և դասը յառաջիկայ նիստին ձգուեցաւ: Պէտք է գործը վերլուծին քննել և ուրիշ դատաւորի մը յանձնել:

Իսկ Անտրէա կատարեալ հանդարտութեամբ սրահէն դուրս ելաւ ոստիկան-վիճուրներէն շրջապատուած, որոնք ակամայ ակնածութեամբ կը վարուէին անոր հետ:

—Եղածին ինչ կ'ըսես պարոն, հարցուց Տըպրէ ոստիկանութեան գործակալին, անոր ձեռքը ասկի մը դնելով:

—Ծանր ռմբիներ գործուած ըլլալու են, պատասխանեց գործակալը:

ԺԲ. ԳԼՈՒԽ

ԴԵՐՈՒՄԸ

Բազմութիւնը թէև խիտ սեղմուած էր, բայց Պ. ոը Վիլֆօրի առջեւ ճամբայ բացաւ ու ձգեց որ դուրս ելլէ ան:

Մեծ վիշտեր ունեցողին հանդէպ այնչափ ակնածութիւն ցոյց կը տրուի որ ամէնէն յետին թշուառութեանը մէջ իսկ երբեք պատահած չէ որ բազմութեան առաջին չարժումը հանգրուիանի զգացում մը չըլլայ:

Սակայն եղող չատ մարդիկ ամբոխի մէջ սպասուած են. սակայն չատ քիչ անգամ թշուառ մը, թէև յանցաւոր ըլլայ, իր մահուան դատաստանին ներկայ գտնուող մարդոց կողմէ թշնամանուած է:

Ուսաի Վիլֆօր իր խոստովանութեամբը յանգստաւոր ճանչցուած և միայն իր վշտէն պաշտպանուած՝ հանդիսականութեան. պահապան պիւուրներուն և դատական պաշտօնեաներուն մէջէն անցնելով սրահէն դուրս ելաւ:

Այնպիսի կացութիւններ կան, զորս մարդս բնազդումով կ'ըմբռնէ, բայց չկրնար մեկնաբանել ոչ անոնց. այսպիսի պարագայի մէջ՝ ամէնէն պերճախօս մարդը այն է որ իր զբաղմունքին մէջ յուսահատութեան ազդու և բնական ձայն մը կը հանէ: Հանդիսականները յուսահատին այդ ձայնին մէջ անոր բովանդակ պատմութիւնը կը տեսնեն և իրաւունք ունին անով գոհ ըլլալու, մանաւանդ երբ այն ձայնը կեղծ չէ:

Սակայն անկարելի էր նկարագրել դատական պաշտօնատունէն դուրս ելած տեն Վիլֆօրի ունեցած ընդարմացումը և այն սարսափելի տեղը որ իր բոլոր չնչերակները կը դողդղցնէր, ջիլերը կը պրկէր, երակները պայթեցնելու չափ կ'ուռեցնէր և մահացած մարմնոյն իւրաքանչիւր մասը անզսպելի ցաւերով կը լցնէր:

Վիլֆօր՝ սովորութենէն առաջնորդուած՝ բակերուն մէջէն անցաւ, ուսերուն վրայէն դատաւորի պատմուճանը նետեց ոչ վայելչութեան համար զայն վրայէն հանելով, այլ իր ուսերուն վրայ ծանր բեռ մը և Նեռոսի աղետալի պատմուճանը կ'երեւէր իրեն:

Դիզուելով մինչեւ Տաֆինի հրապարակը հասաւ, ուր իր կառքը տեսաւ. ձեռքովը դռնակը բանալով՝ կառապանը արթընցուց, ու նստարանին վրայ նետուեցաւ՝ մտածելով Սէնթ-Օնօրէ արուարձանին կողմը ցոյց տալով:

Կառքը ճամբայ ելաւ:

Բախտին հարուածը իր սիրտը կը ճնշէր ու չէր գիտեր թէ այնուհետեւ ինչ պիտի գայ գլխուն, որովհետեւ անոնց վրայ չէր մտածեր, այլ միայն կը զգար, և չէր խորհեր այն օրէնքին վրայ, ինչպէս կ'ընէ անհոգ մարդասպան մը, յայտնի յօդուածի մը վրայ մեկնաբանութիւններ ընելով:

—Աստուա՛ծ, կը մրմնջէր չարուհնակ Վիլֆօր, առանց գիտնալու թէ ինչ կ՚ըսէ։

Որովհետեւ այդ ազէտին եաին վրէժիմղիր Աստուծոյ ձեռքը կը կարծէր տեսնել։

Կառքը կը յառաջանար արագօրէն։

Վիլֆօր կառքին մէջ չարժելով, զգաց որ բան մը գինքը անհանգիստ կ՚ընէր. ձեռքը այդ առարկային երկնցուց, ու տեսաւ որ հոգմահար մըն էր ան, զոր սիկին որ Վիլֆօր բազմոցին և բարձերուն մէջտեղը մոռցած էր։

Այդ հոգմահարը մարքին մէջ յիշատակ մը արթնցուց, և այն յիշատակը գիշերուան մէջ լոյս մը եղաւ իրեն համար։

Վիլֆօր իր կնոջը վրայ մտածեց...։

—Ո՛հ, կը գոչէր, Վիլֆօր կարծելով թէ հրաշէկ երկաթ մը իր սիրտը կը մխուէր։

Ժամէ մը ի վեր իր թշուառութեան միայն մէկ կողմը աչքերուն առջեւ ունէր, և ահա յանկարծ միւս կողմն ալ ոչ նուազ սոսկումով ներկայացաւ մարքին։

Քիչ մը առաջ իր կնոջ անարատ դաստակերը եղեր էր, քիչ մը առաջ ինքը մահուան դատապարտած էր զայն. կինը՝ սարսափէն զարհուրած, խիղճէն չարչարուած և իր անզսպելի ահռելիութեան պերճախօսութենէն խայտառակուած, բացարձակ և գերագոյն իշխանութեան մը դէմ ակար ու անպաշտպան ձնալով՝ այդ պահուն մեռնելու կը պատրաստուէր գուցէ։

Իր կնոջ դատապարտութենէն ի վեր արդէն ժամ մը անցած էր։

Անտարակոյս այդ միջոցին իր բոլոր մեղքերը մարքին առջեւ կը բերէր, անոնց համար Աստուծմէ թողութիւն կը խնդրէր, նամակ մը կը գրէր իր առաքինի ամուսնոյն՝ անկէ ներում խնդրելու համար ծնրադիր, զոր իր մահուամբը պիտի գնէր։

Վիլֆօր մռնչիւնի նման երկրորդ հառաչանք մը արձակեց, ցաւով ու բարկութեամբ լցուած։

—Ո՛հ, գոչեց կառքին բազմոցին վրայ մէկ կողմէն միւսը գլորելով, կինս միայն ինձի գայթելուն համար յանցաւոր եղաւ.

մեղքը քրեականի նման ինձմէ դուրս եղաւ, ու ժանտասենդէ, համաճարակէ, կամ ժանտախտէ վարակելու պէս կինս ալ ինձմէ վարակեցաւ, ու ես կը պատժե՞մ զայն...։ Ո՛հ, հաւատարմութեան խոստումս ընելու թէ «Ապաշխարեցէք և մեռէք» ...։ Ո՛հ, ո՛չ, ո՛չ, թո՛ղ ապրի ... թո՛ղ ինձի ընկերանայ... միասեղ կը փախչինք, Ֆրանսայէն կը հեռանանք, և ուրիշ երկիրներ կը բնակինք որչափ աւելն որ աչխարհս կարենայ մեզ կրել։ Կառավիճակի խօսքն ըրի անոր ... ո՛վ Աստուած իմ, ինչպէս համարձակեցայ այդ բառը արտասանելու։ Չէ՞ որ կառավիճակը ինձի ալ կը սպասէ ...։ Միասեղ կը փախչինք, այո՛, իմ մեղքերս անոր կը խոստովանիմ. ամէն օր նուաստանալով անոր կ՚ըսեմ թէ ոճիր մը գործեցի ...։ Ո՛հ, վազելի և օձի միութիւն մը սիրոյ ըլլայ մերը, ինձի պէս ամուսինի մը արժանաւոր կինն է ան ...։ Այո՛, պէտք է որ ապրի, և իմ անօրէնութիւնս անոր յանցանքը թո՛ղ ծածկէ։

Ու Վիլֆօր կառքին առջեւի պատուհանը չուռչիւնով մը իջեցուց։

—Շո՛ւտ, աւելի՛ շուտ, գոչեց այնպիսի ձայնով մը որ կառապանը նոսրանին վրայէն վեր ցատկեցուց։

Ձիերը՝ երկիւղէն մղուած՝ մինչև ոտն վազեցին։

—Այո՛, այո՛, կը կրկնէր Վիլֆօր իր տան մօտենալով, այո՛. պէտք է որ կինս ապրի, պէտք է որ ղղջայ և իմ զաւակս մեծցընէ, իմ խեղճ և միակ զաւակս, որ անմեռ ծերութենիս հետ ընտանիքիս կոտրածէն ազատեցաւ։ Կինս կը սիրէր զայն, և ամէն բան անոր համար ըրաւ. իր զաւակը սիրող մօր մը սրտին վրայ յոյս դնելու է միշտ։ Կինս պիտի ղղջայ, մէկը պիտի չմնանայ թէ յանցանք մը գործեց. իմ առնս մէջ գործուած ոճիրները, որոնց մասին արդէն ամէն մարդ մտածող է, ժամանակին հետ պիտի մոռցուին, և կամ եթէ թշնամիներէն ոմանք յիշեն զայն, իմ յանցանքներուս ցուցակին մէջ կ՚առնեմ զանոնք։ Մէկ, երկու, երեք մեղք աւելի թո՛ղ ըլլայ, հոգ չէ. կինս իր հետը ոսկի և մանուածող իր զաւակը առնելով կ՚ազատի այն անդունդէն, որուն մէջ մարդիկ ինձի

հետ պիտի խնան կարծես: Թող ապրի տակաւին երջանիկ ըլլայ, քանի որ իր բոլոր սէրը զաւկինն տուած է, և իր զաւակը երբէք երմէ պիտի չբաժնուի: Գոնէ այս կերպով բարիք մը ըրած պիտի ըլլամ, և այս բանը միխիթարութիւն մը պիտի ըլլայ ինծի:

Ընդհ. դատախազը սկսաւ ուրիշ ազատութեամբ չունչ առնել, որ ժամէ մը ի վեր գրեթէ արգիլուած էր:

Կառքը տան բակին մէջ կեցաւ:

Վիլֆոր կառքին պատուհանակէն անդուխին վրայ ցատկեց. չուտ դատնալուն համար ծառաները զարմանքի մէջ սեւաւ, բայց անոնց դէմքին վրայ ուրիշ բան չդիտեց: Ոչ մէկը չէր համարձակած խօսք մը ուղղել իրեն. բոլ սովորութեան՝ իր առջև կեցան անոնք մինչև որ ինքը վեր ելաւ:

Նուարթիէի սենեակին առջևէն անցաւ Վիլֆոր և կնաբայ դանէն ներս երկու հոգիի ստուերը տեսաւ. բայց բնաւ հոգ չըրաւ իր հօրը քով գտնուողը հասկնալու. իր մտատանջութիւնը ուրիշ տեղ կը քաշէր զինքը:

— Բան մը չէ փոխուած հոս, ըսաւ Վիլֆոր այն փոքր սանդուխէն վեր ելլելով, որ իր կնոջ և Վալանթինի դատարկ սենեակը տանող անդաստակը կը տանէր:

Սմէնէն առաջ դուռը գոցեց:

— Պէտք չէ որ մէկը գայ մեզ անհանգիստ ընէ, ըսաւ. կ'ուզեմ կնոջս հետ ազատօրէն խօսիլ, իմ յանցանքս անոր յայտնել, և ամէն բան պատմել. . . :

Դրան մօտենալով՝ ճարմանդը դարձուց և դուռը բացուեցաւ:

— Լա՛ւ, ըսաւ, դուռը գոցուած չէ:

Այն փոքր սրահը մտաւ, ուր ամէն իրիկուն փոքր Էտուարի համար անկողին մը կը պատրաստէին. Էտուար թէպէտ գիշերօթիկ դպրոց կ'երթար, բայց ամէն իրիկուն տուն կը վերադառնար. մայրը երբէք չէր ուզեր զաւկէն հեռու գտնուիլ:

Մէկ ակնարկով փոքր սրահին ամէն կողմը դիտեց:

— Մարդ չկայ հոս, ըսաւ. անտարակոյս ննջասենեակը կը գտնուի:

Դէպի այն դուռը խոյացաւ. բայց անոր պարզունակը դրսէն էր. ուստի հոն կեցաւ սարսռազին:

— Հէյդի՛զ, գոչեց:

Իրեն այնպէս թուեցաւ որ կարասիի մը չարժիլը կը լսէ:

— Հէյդի՛զ, կրկնեց Վիլֆոր:

— Ո՞վ է ան, հարցուց այն անձը, որուն անունը կը տուէր:

Այդ ձայնը սովորականէն աւելի տկար երեւցաւ Վիլֆորին:

— Բացէ՛ք, բացէ՛ք դուռը, գոչեց Վիլֆոր, ես եմ:

Բայց այդ հրամանին իր անձկալից ձայնին հակառակ, դուռը չբացուեցաւ:

Վիլֆոր ոտքի հարուածով մը դուռը խորտակեց:

Տիկին տը Վիլֆոր իր դահլիճը կանգնած էր դիմաւորած, երեսին գծերը այլայլած և սոսկալի ապշութեամբ մը ամուսնոյն երեսը նայելով:

— Հէյդի՛զ, Հէյդի՛զ, ըսաւ Վիլֆոր, ի՞նչ. ունիք, ըսէք:

Ծաղկաման կինը իր պիրկ և կապուտցած ձեռքը անոր երկարելով,

— Լռեցաւ, պարոն, ըսաւ այնպիսի հանդիսաւնով մը որ գոգցես կոկորդը պիտի պատռէր. ի՞նչ կ'ուզէք տակաւին:

Ու երկայնքին դեհլինը փռուեցաւ:

Վիլֆոր անոր վրայ խոյացաւ, ձեռքը բռնեց, և այն ձեռքին մէջ ոսկի կախարիչով բիւրեղէ սրուակ մը տեսաւ:

Տիկին տը Վիլֆոր մեռած էր:

Վիլֆոր իր տակուռէն չտարած, մինչեւ սենեակին դրան սեմը եան քաշուելով դիակին նայեցաւ:

— Զաւա՛կս, գոչեց յանկարծ, ո՞ւր է զաւակս. Էտուա՛ր, Էտուա՛ր:

Ու սենեակէն դուրս նետուեցաւ՝ «Էտուա՛ր, Էտուա՛ր», պոռալով:

Այդ անունը այնպիսի անձկայրեաց ձայնով մը արտասանեց որ ծառաները ներս վազեցին։

—Զաւա՛կս, ո՞ւր է զաւակս, հարցուց Վիլֆոր. տունէն հեռացուցէ՛ք որ չեռնտէ...։

—Պ. Էտուարը վարը չէ, պարոն, պատասխանեց սենեկապանը։

—Անսաստկոյս պարահիղին մէջ կը խաղայ. նայեցէ՛ք, նայեցէ՛ք։

—Ոչ, պարոն. գրեթէ կէս ժամ առաջ սիկինը վեր կանչեց զայն. Պ. Էտուար սիկինոջ սենեակը գնաց և անկէ ետքը վար չիջաւ։

Սառած քրտինք մը Վիլֆորի ճակատը պատեց. ոտքերը իրենց հաւասարակշռութիւնը կորնչուցին, և իր մտածումները խորտակուած ժամացոյցի մը անիւներուն պէս սկսան իր գլխուն մէջ դառնալ անկարգօրէն։

—Տիկնի՛ն ալ Վիլֆորի սենեա՛կը, մրմնջեց, սիկինն ալ Վիլֆորի սենեա՛կը։

Ու ետ դարձաւ, մէկ ձեռքով ճակտին քրտինքը սրբելով ու միւսով պատին կրթնելով։

Սենեակը մանելով՝ խեղճ կնոջ դիակը պիտի տեսնէր նորէն։

Գերեզման դարձած այդ սենեակներուն արձագանգը պիտի լսէր, Էտուարը կանչելու համար. եթէ խօսէր, գերեզմանին լռութիւնը պիտի խանգարէր։

Վիլֆոր ղգաց որ լեզուն կոկորդին մէջ բռնուած էր։

—Էտուա՛ր, Էտուա՛ր, կակազեց։

Բայց մանուկը չէր պատասխաներ. ո՞ւր էր իր զաւակը, ծառաներուն ըսածին նայելով՝ իր մօրը սենեակը մտած և անկէ դուրս ելած չէր։

Վիլֆոր քայլ մը յառաջացաւ։

Տիկնի՛ն ալ Վիլֆորի դիակը տարածուած էր այն դահլիճին դրան երկայնքին, ուր հարկաւ Էտուար կը գտնուէր. սիկինոջ

դիակը, ապշահար աչքերով և հեղհեղական սոսկալի ժպիտով մը դրան սեմերուն վրայ կը հսկէր կարծես։

Դիակին ետին՝ սրահակը բացուած ըլլալով՝ դահլիճին մէկ կողմը կը տեսնուէին դաշնամուր մը և կապոյտ մեղուսէ բազմոցի մը ծայրը։

Վիլֆոր երեք-չորս քայլ առաջ գնաց և բազմոցին վրայ զաւակը պառկած տեսաւ։

Անսաստկոյս տղան կը քնանար։

Խեղճ հայրը անկարագրելի ուրախութեամբ լեցուեցաւ. պայծառ լոյսի ճառագայթ մը այն դժոխքը լուսաւորած էր, ուր Վիլֆոր ինքնիրեն կը մաքառէր։

Ուսոի պէտք էր դիակին վրայէն անցնիլ, դահլիճին մէջ մտնել, տղան գիրկը առնուլ և անոր հետ փախչիլ հեռու, խիստ հեռու երկիր մը։

Վիլֆոր նոյն մարդը չէր ալ. մահացու կերպով վիրաւորուած վագրի մը կը նմանէր, որ իր փչրուած ակռաները վերջին վէրքին մէջ կը թողու։ Նախապաշարումներէ չէր վախնար այլևս, այլ ուրուականներէ։

Կիպիչ կրակարանի մը վրայէն անցնելու պէս, դիակին վրայէն ցատկեց, և տղուն մօտենալով՝ իր թեւերուն մէջ առաւ, սեղմեց զայն, չարժեց և անոր անունը տուաւ։

Բայց Էտուար պատասխան չտուաւ։

Վիլֆոր իր անյագ շուրթերը անոր այտերուն փակցուց, բայց տղուն այտերը կապուցած և սառած էին։

Անոր պրկուած անդամները չօչափեց. ձեռքը սրտին վրայ դրաւ. բայց սիրտը չէր բաբախեր այլ ևս։

Մանուկը մեռած էր։

Էտուարի կուրծքէն չորս ծալուած թուղթ մը ինկաւ։

Վիլֆոր, չանթահար եղած, ծնգտան վրայ ինկաւ։

Էտուար իր հօրը անչարժ թեւերուն մէջէն սահեցաւ և մօրը քովը գլորեցաւ։

Վիլֆոր թուղթը գետնէն առաւ, կնոջ գիրը ճանչցաւ և անհամբերութեամբ կարդաց հետեւեալը.

«Դիտցէք որ ես բարի մայր մըն եմ, որովհետեւ իմ զաւակիս համար այդ յանցանքներուն տէրն եղայ։

«Բարի մայր մը իր զաւակը միասին չառած՝ չմեկնիր»։

Վիլֆոր չէր կրնար իր տեսածին հաւատալ, այլ կը կարծէր թէ կը զառանցէ։ Դէպի Էստաբին մարմինը հակեցաւ և էգ առիւծի մը նման, որ իր մեռած կորիւնը կը պիտէ, երկրորդ անգամ ուշադրութեամբ զննեց ազան։

Ան տակն ողորմելի ձայն մը եղաւ սրանէն։

—Աստուա՛ծ, մրմնջեց, միշտ Աստուած։

Այդ երկու գոհերը գինքը կը զարհուրեցնէին. երկու դիակներու մօտ առանձին մնալու վախցաւ։

Ինչ մը առաջ իրեն այժ կուտային բարկութիւնը, որ գօրաւոր մարդոց մեծ զէնքն է, և յաւահաստութիւնը, որ հոգեվարքի մէջ եղողին յատկութիւնն է, և որմէ Տիտանեանները զրդռուելով երկինք եղերու չանացին, ու Սյաքս իր բռունցքը աստուածներուն ցուցուց։

Սակայն Վիլֆորի գլուխը ցաւերու բեռին տակ խոնարհած՝ ծունկերուն վրայ եղաւ, քրտինքէն խոնաւցած և սարսափէն քամհնած մազերը ցնցեց, և այն մարդը, որ և ոչ մէկուն վրայ գթացած էր, իր ծեր հայրը տեսնելու գնաց, որպէս զի՝ իր ակարութեանը մէջ մարդ մը գտնէ և կարենայ իր թշուառութիւնը պատմել ու անոր քովը լալ։

Ուսոի նոյն ատեղ էն վար իջաւ և Նուարթիէի տունը մտաւ։

Այդ միջոցին Նուարթիէ, իր անշարժութիւնը թոյլատրած չափ արբայ Պիւզոնիին խօսքերը մտիկ կ՚ընէր ակրայօժար, որ ըստ սովորութեան հանդարտ և պաղ կ՚երեւէր։

Վիլֆոր, արբան տեսնելուն, ձեռքը ճակտին տարաւ։ Անցեալը փրփրալից ալիքի պէս իր մտքին առջեւ ներկայացաւ։ Օթէօյլի ճաշին հետեւեալ առտուն արբային տուած այցելութիւնը և Վալանթինի մահուան օրը արբային իրեն ըրած այցելութիւնը յիշեց։

—Հո՛ս էք, պարոն, ըսաւ. ուրեմն մեռելները տանելո՞ւ համար միայն կուգաք։

Պիւզոնի ոտքի եկաւ. դառաւորին դէմքին այլայլութիւնը և աչքերուն վայրագութիւնը տեսնելով՝ հակըցաւ և կամ իրեն այնպէս երեւցաւ թէ Առեանին մէջ տեսարանը կատարուած է. մնացածը չէր պիտեր։

—Ձեր աղջկան մարմնոյն վրայ աղօթք ընելու համար ձեր տունը եկայ։

—Այսօր ինչ ընելու եկաք։

—Եկայ ըսելու թէ դիս լաւ վարձատրեցիք, և այսօրուընէ Աստուծոյ պիտի աղաչեմ, որ ինծի պէս գոհ ըլլայ ձենէ։

—Տէր Աստուած, այս ձայնը արբայ Պիւզոնիինը չէ, գոչեց Վիլֆոր, սարսափահար եւս քաշուելով։

—Ոչ, պատասխանեց արբան և իր կեղծ կուլակը վար առաւ, գլուխը ցնցեց. սեւ երկար մազերը ուսերուն վրայ ինկան, ժպտոյն դէմքը չրջանակելով։

—Պ. ը Մօնթէ-Քրիսթօ է, գոչեց Վիլֆոր ապուշ նայուածքով մը։

—Ան ալ չէ, պարոն ընդհ. դառնալով. աղէկ փնտռեցէք և աւելի հեռուն գացէք։

—Այս ձա՛յնը, այս ձայնը արդեօք ո՞ւր լսած եմ առաջին անգամ։

—Առաջին անգամ Մարսիլիա լսած էք ասկէ քսան երեք տարի առաջ, օրիորդ ը Սէն-Մէրանի հետ ամուսնացած օրերնիդ։ Ձեր դատական թղթածրարներուն մէջ փնտռեցէք։

—Ոչ Պիւզոնին էք, և ոչ Մօնթէ-Քրիսթօն, ո՛վ Աստուած, ուրեմն իմ գազանի, անկարեկիր և մահացու թշնամիս էք դուք։ Մարսիլիոյ մէջ ձեզի դէմ բան մը ըրած եմ, ո՛ն, վա՛յ ինծի ուրեմն։

—Այո՛, իրաւունք ունիս, ճիշդ այդպէս է, ըսաւ կոմսը թեւերը իր լայն կուրծքին վրայ խաչաձեւելով. փնտռէ, գտիր։

—Բայց ինչ ըրի քեզի, գոչեց Վիլֆոր, որուն խելքը այն տեսարանին վրայ կը ծիլար, ուր բանակտուբիւնը և յիմարութ-

թիւնը կը չփոթուէին այն չամանդաղին մէջ, որ ոչ երազ է և ոչ իսկ արթնութիւն. լինչ ըրի քեզի, ըսէ:

—Ցաւը և սարսափելի մահուան մը դատապարտեցիք զիս, հայրս սպաննեցիք, ազատութեանս հետ սէրս և սիրոյս հետ հարստութիւնս զրկեցիք զիս:

—Բայց ո՞վ էք դուք, ո՞վ էք դուք, տէր Աստուած:

—Ես այն խեղճ մարդուն ոգին եմ, զոր դուք Իֆ դղեակին սոսկալի բանտերուն մէջ թաղեցիք: Իր գերեզմանէն վերջապէս դուրս ելած այս ոգին Մոնթէ-Քրիսթօ կոմսին դիմակը տուաւ Աստուած և ազատանդներով ու ոսկիով ճոխացուց զայն, որպէս զի այսօր զինքը ճանչնաք:

—Ո՛հ, ճանչցայ, ճանչցայ, ըսաւ Վիլֆոր. դուն...:

—Էամօն Տանթէ՛ան եմ ես:

—Էամօն Տանթէ՛ան ես, գոչեց ընդհ. դատախազը, կոմսին դատակէն բռնելով, եկո՛ւր ուրեմն:

Ու անդուլէն վեր հանեց Մոնթէ-Քրիսթօն, որ չէր պիտեր թէ ո՛ւր կը տանէր զինքը ընդհ. դատախազը. նոր աղէտ մը կը դուշակէր:

—Տո՛ւս, Էամօն Տանթէս, ըսաւ Վիլֆոր իր կնոջը և զաւակին դիակները կոմսին ցուցնելով, առա՛, տո՛ւս, վրէժդ ալէկ լուծած ես...:

Այդ զարհուրելի տեսարանին առջեւ Մոնթէ-Քրիսթոյի գոյնը նետեց. հասկցաւ որ իր վրէժխնդրութեան չափը անցած էր, հասկցաւ որ հարկ չկար այնուհետեւ ըսել. «Աստուած ինծի հետ է և զիս կը պաշտպանէ»:

Կոմսը սրտի անսկարագրելի անձկութեամբ մանկան մարմնոյն վրայ ցատկեց, անոր աչքերը բացաւ, երակներուն զարկը քննեց, և միասին առնելով, Վալանթինի սենեակը վազեց, ու դուռը փակեց:

—Ձաւա՛կս, գոչեց Վիլֆոր, զաւկիս դիակը կը տանի. ո՛հ, անէծք, թշուառութիւնն և մահ անգան վրադ —:

Ուզեց Մոնթէ-Քրիսթոյի եանէն երթալ. բայց ինչպէս և բաղի մէջ կը պատահի, զգայ որ ոտքերը գետինը փակած էին,

ակնապիշները պայթեցնելու չափ աչքերը բացուած էին, կուրծքին վրայ դրած մատները աստիճանաբար մսին մէջ կը խրէին, մինչեւ որ եղունգները արիւնով ներկուեցան. քունքերուն երակները ուժգին մտածումներով այնքան ուռեցան որ գանկին խիստ նեղ դմբեթը բարձրացուցին և ուղեղը բոցերու մէջ ընկղմեցին:

Վիլֆորի այդ վիճակը քանի մը վայրկեան աւելց, մինչեւ որ կատարելապէս խելայեղ դարձաւ:

Այն ատեն բարձր ձայն մը հանելէն յետոյ սկսաւ երկար ատեն քրքջալ, անդուլեներէն վար վազեց աճապարանքով:

Քառորդ մը ետքը՝ Վալանթինի սենեակը բացուեցաւ, և Մոնթէ-Քրիսթօ կոմսը դուրս ելաւ դռնատան, սխուր նայուածքով, և իր դիմագծերը, որոնք սովորաբար հանդարտ և վայելուչ էին, վշտէն այլայլած էին:

Իր թեւերուն մէջ մանուկը գրկած էր, որուն համար ըրած չանքերը օգուտ մը ունեցած չէին, զայն կենդանացնելու համար:

Մէկ ձունկը գետինը դրաւ, և մանուկը մօրը քովը պառկեցուց երկիւղածօրէն, գլուխը անոր կուրծքին վրայ դնելով:

Յետոյ ոտքի կանգնելով, դուրս ելաւ, և անդուլէն վրայ ծառայի մը հանդիպելով հարցուց.

—Ո՞ւր է պ. տը Վիլֆոր:

Ծառան, առանց պատասխանելու, ձեռքը պարտէզին կողմը երկարեց:

Մոնթէ-Քրիսթօ պարտէզին անդուլէն վար իջաւ, դէպի մատնանշուած կողմը յառաջացաւ և Վիլֆորը տեսաւ, որ իր ծառաներէն չէջապատուած և ձեռքը բահ մը առած, կատաղութեամբ մը գետինը կը փորէր կարծես:

—Հոս ալ չէ, ըսաւ, հոս ալ չէ:

Ու աւելի հեռուն կը փորէր:

Մոնթէ-Քրիսթօ անոր մօտեցաւ յուշիկ քայլերով:

—Պարո՛ն, ըսաւ դրեթէ խոնարհ ձայնով մը, զաւակ մը կորնցուցիք. բայց...:

Վկիֆոր ընդմիջեց զայն, բայց ոչ աբբային խօսքը լսած էր և ոչ մտիկ ըրած էր։

—Ո՛հ, ես պիտի գտնեմ, ըսաւ. պարապ տեղը կ՚ըսէք թէ հոս չէ. ես պիտի գտնեմ զայն, եթէ մինչեւ վերջին դատաստանին օրը վնասուիլ հարկ ըլլայ։

Մօնթէ-Քրիսթօ սոսկումով եան քաշուեցաւ։

—Ո՛հ, ըսաւ, խենթեցեր է։

Վախնալով որ այդ անիծեալ սան պատերը իր վրայ չը փլչին, փողոց վազեց, առաջին անգամ ըրածին վրայ տատամսոտ։

—Ո՛հ, բաւական է, բաւական է այսչափը, վերջինը ազատենք։

Իր սունը վերազառնալով՝ կոմսը Մորէլին պատահեցաւ, որ իր գերեզմանը մտնելու համար Աստուծմէ սահմանուած ժամանակին սպասող սուրերի մը պէս Շանզ-Էլիզէի սան մէջ կը պտտէր անձայն։

—Պարո՞ն էք, Մաքսիմիլիէն, ըսաւ Բարիզէն պիտի մեկնինք, ըսաւ ժպտալին։

—Բարիզի մէջ գործ չունի՞ք ա՛լ, հարցուց Մորէլ։

—Ոչ, պատասխանեց Մօնթէ-Քրիսթօ, և Աստուած չուզեր որ ուրիշ գործեր ընեմ։

ԹԳՈ. ԳԼՈՒԽ

ՄԵԿՆՈՒՄԸ

Այդ դէպքերը բոլոր Բարիզցիներու խօսակցութեան առարկայ եղած էին։

Էմմանուէլ և իր կինը Մէյէ փողոցին իրենց փոքր սրահին մէջ խիստ քնական զարմացումով իրարու կը պատմէին այդ դէպքերը։

Մորէրֆի, Տանկլարի, Վկիֆորի յանկարծական և անակնկալ ազէտները իրարու կը յաջորդէին անոնք։

Մաքսիմիլիէն, որ այցկոյթիւն ընելու եկած էր, մտիկ կ՚ընէր զանոնք, և կամ անոնց խօսակցութեան աստէն, իր սովորական անզգայութեան մէջ ընկղմած, անոնց մօտ կը կենար։

—Սատկիս, Էմմանուէլ, կ՚ըսէր ժիլլի, կարծե՛ս թէ Ե-ըէկուան ա՛յնչափ հարուստ և այնչափ երջանիկ եղող այդ անձերը որոնք իրենց հարստութիւնը, երջանկութիւնը նկատի առնելով, բոլոր յոյսերնին հաստատած էին անոնց վրայ, մօտցեր էին չար ոգիին մասը հանելու, և թէ ան ալ Ե-ըդրյի հնազանդ առաստակներուն չար վհուկներուն պէս, (որոնք հարսանիքի կամ թաղումի հրաւիրուելու մոգցած էին), յանկարծ երեւան եած էին, անոնց աղետալի մոգացումին վրէժը լուծելու համար։

—Ո՛հ, ինչ դժբախտութիւններ են սանդ, կ՚ըսէր Էմմանուէլ, Մորէրֆին և Տանկլարին վրայ խորհելով։

—Ո՛հ, ինչ սառապանքներ, կ՚ըսէր ժիլլի, Վալանթինը միտքը բերելով, որուն անունը կանացի քնազդումով մը, չէր ուզեր եղբօրը առջեւ արտասանել։

—Եթէ Աստուած է զանոնք պատժողը, կ՚ըսէր Էմմանուէլ, անշուշտ Աստուած, որ ամէն բարիքներուն աղբիւրն է, այդ մարդոց անցեալին մէջ թողութեան արժանի բան մը գտած չէ, և անոնք անիծուած են։

—Դատաստութեանդ մէջ խիստ չե՞ս, Էմմանուէլ։ Եթէ հայրս հրապէնով իր ուզերը պայթեցներ և եթէ հիմա ըսածիդ պէս մէկը ըսէր. «Այն մարդը իր պատիժին արժանի էր», այդ խօսքը ըսողը պիս չպիտի խաբէ՞ր միթէ։

—Այո՛, բայց Աստուած չներեց որ քու հայրդ մեռնի, ինչպէս որ չներեց Աբրահամին՝ իր զաւակը զոհելու. այն հապճեպին ինչպէս և մեղի հրեշտակ մը ղրկեց, որ մահուան թեւերը կէս ճամբան կարեց։

Իր խօսքը վերջացնելու վրայ էր, երբ զանգակին ձայնը հնչեց։

Այցելուի մը գալատեան համար դռնապանին կոշկին արբուած նշանն էր ատ։

Գրեթէ նոյն միջոցին սրահին դուռը բացուեցաւ, և Մօնթէ-Քրիսթօ կոմսը սեմերուն վրայ երեւցաւ։

Երկու ամուսինները ուրախութեան ճիչ մը արձակեցին։

—Մաքսիմիլիէն, ըսաւ կոմսը, երիտասարդներուն վրայ ձգած իր սարքեր ապատարութիւնները չտեսնել ձեւացնելով, ձեզ առնելու եկայ։

—Ձիս առնեմ՞, ըսաւ Մորէլ, երազէ մը սթափած մարդու մը պէս։

—Այ՛, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, չորսչորեքնիք որ ձեզ միասին պիտի առնեմ, և երէկ ձեզի չխոստացա՞յ որ պատրաստուիք։

—Ես պատրաստ եմ, ըսաւ Մաքսիմիլիէն, և եղբօրս ուրքան մնաք բարով ըսելու եկայ։

—Ո՞ւր պիտի երթաք, պարոն կոմս, հարցուց Ժիւլի։

—Նախ Մարսիլիա, տիկին։

—Մարսիլիա՛, կրկնեցին միաբերան երիտասարդ ամոլը։

—Այ՛, ձեր եղբայրն ալ հետս պիտի առնեմ։

—Սիրա՜ս, պարոն կոմս, ըսաւ Ժիւլի, երանի թէ զայն առաջացած դարձնէք մեզ։

Մորէլ երեսը անդին դարձուց, դէմքին սաստիկ կարմրութիւնը ծածկելու համար։

—Ուրեմն դուք ալ դիտեցի՞ք որ եղբայրիկը մտատանջ է, ըսաւ կոմսը։

—Այ՛, պատասխանեց մանկամարդ կինը, և կը վախնամ որ մեր մօտ մնալով սիրտը չհեզանայ։

—Ես պիտի դբօսցնեմ զայն, կրկնեց կոմսը։

—Պատրաստ եմ, պարոն կոմս, ըսաւ Մաքսիմիլիէն. մնաք բարով սիրելիներս. մնաս բարով, Էմմանուէլ, մնա՜ս բարով, Ժիւլի։

—Ինչպէ՜ս մնաս բարով կ'ըսես, գոչեց Ժիւլի. առանց պատրաստուելու և առանց անցագրի ինչպէ՜ս կը մեկնիս։

—Որչափ ուշանայ մարդ, այնչափ իր բաժանումը վշտալի կ'ընէ, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ. վատահ եմ որ Մաքսիմիլիէն՝ իմ հրամանիս համեմատ՝ ամէն բան կարգադրած է։

—Անցագիրս առի և մտրիարկը պատրաստեցի, ըսաւ Մորէլ իր միօրինակ հանդարտութեամբ։

—Շատ լաւ, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ ժպտելով. ընաւր զինուորի մը ճշդապահութիւնը ցոյց կուտաք այդ դործին մէջ։

—Ուրեմն հիմա պիտի բաժնուի՞ք մինէ, ըսաւ Ժիւլի. միայն օր մը և ժա՜մ մըն ալ պիտի չկենա՞ք մեր քով։

—Կատ՞ը դուռը կը սպասէ, տիկին. պէտք է որ հինգ օրէն Հռոմ հասնիմ։

—Բայց Մաքսիմիլիէ՞ն ալ Հռոմ պիտի երթայ, ըսաւ Էմմանուէլ։

—Կոմսին հետ պիտի երթամ՝ ո՛ւր որ անոր հաճելի ըլլայ, ըսաւ Մորէլ սիրուր ժպիտով մը. դեռ ամիս՝ մը անոր սրահադրութեան տակ կը գտնուիմ։

—Տէր Աստուած, տեսէք ի՛նչ կ'ըսէ, պարոն կոմս։

—Մաքսիմիլիէն ինծի պիտի ընկերանայ, ըսաւ կոմսը, իր համոզիչ քաղցրութեամբը. ուստի ձեր եղբօր համար հոգ մի՛ ընէք։

—Մնա՜ս բարով քոյր իմ, ըսաւ Մաքսիմիլիէն. մնա՜ս բարով Էմմանուէլ։

—Իր անտարբերութեամբը սիրտս կը վիրաւորէ, ըսաւ Ժիւլի. ա՛հ, Մաքսիմիլիէն, Մաքսիմիլիէն, դուն բան մը ուես նախ դուն մեզմէ կը պահես։

Մաքսիմիլիէն գրեթէ արհամարհոտ և բարկաճայթ նայուածքով մը կոմսին նայեցաւ։

—Երթանք, ըսաւ կոմսը։

—Երթանէ՛ք առաջ, պարոն կոմս, ըսաւ Ժիւլի, կը ներէք որ ձեզի ըսեմ անցեալ օրուան...։

—Տիկին, ընդմիջեց կոմսը անոր երկու ձեռքերը բռնելով, ձեր ըսելիքը ձեր աչքերուն և սրտին մէջ աւելի բացայայտ կ'արդացի, ու սրտիս մէջ ալ զգացի։ Վիշտերուն մէջ գտնուող

քարերարներուն պէս պէտք էի ձեզ չտեսած մեռնիլ. բայց այդ քանը իմ կամքէս կախում չունէր, որովհետեւ ես ակար և ունայնասէր մէկն եմ, իմ նմանները ուրախալի, քաղցր և սիրուկ աչքերը տեսնելը հաճելի է ինծի: Հիմա ես կը մեռնիմ, և իմ եսասիրութեամբս կ'ըսեմ ձեզի. «Մի՛ մոռնաք զիս, սիրելիներս. հաւանաբար ա՛լ պիտի չտեսնէք զիս»:

—Ալ պիտի չտեսնենք ձեզ, գոչեց Էմմանուէլ, մինչ արտասուքի երկու խոշոր կաթիլներ Ժիւլիին այտերուն վրայ կը գլորէին. ա՛լ պիտի չտեսնենք ձեզ: Ուրեմն դուք մարդ չէք, այլ հրեշտակ մը որ մեզմէ կը բաժնուի, այնպիսի հրեշտակ մը, որ երկրի վրայ բարիք ընելու համար երեւան գալէն յետոյ՝ երկինք կը վերադառնայ:

—Ո՛հ, մի՛ ըսէք այդ խօսքը, յարեց Մոնթէ-Քրիսթօ աչքերուն ժօրէն. երբեք այդ խօսքը մի ընէք, սիրելիներս. հրեշտակները բնաւ չարութիւն չեն ըներ, հրեշտակները ուզած տեղերնին կ'իջնեն, դիպուածը իրենցմէ աւելի զօրաւոր չէ, այլ ընդհակառակը իրենք դիպուածին վրայ կ'իշխեն: Ո՛չ, էմմանուէլ, ես մարդ եմ, և որչափ որ անտեղի է ձեր զարմանքը, նոյնչափ ալ Աստուծոյ դէմ են ձեր խօսքերը:

Ու Ժիւլիին ձեռքը համբուրելով, որ իր գիրկը նետուեցաւ, կոմսը իր միւս ձեռքը Էմմանուէլին երկնցուց:

Յետոյ ակամայ այն տունէն բաժնուելով, ուր երջանկութիւնը կը բնակէր, նշանացի կերպով Մաքսիմիլիէնը իր եռանէն կանչեց, որ Վալանթինին մոռնար ի վեր յուսահատ և անզգայ կ'երեւէր:

—Եղբօրս պատմութիւնը վարատեցէք, ըսաւ Ժիւլի, Մոնթէ-Քրիսթոյի ականջն ի վար:

—Մոնթէ-Քրիսթօ անոր ձեռքը թոթուելով, հարցուց ժպտալին.

—Սէնթա Նաւասաիին վրայ վստա՞հ էք:

—Ո՛հ, այո՛:

—Ուրեմն խաղաղութեամբ և վստահութեամբ քնացէք: Ինչպէս ըսինք, սուրհանդակի կառքը կը սպասէր. չորս

հոյժկու ձիեր իրենց բաշերը ցցած, ոտքերնին գետինը կը զարնէին անհամբերութեամբ:

Սանդուխին վարի կողմը Ալի կը սպասէր. դէմքը քրքտինքէն կը փայլէր, և այնպէս կ'երեւէր թէ երկար ճամբայէ մը եկած էր:

—Ներուներին գայլ՞ը, հարցուց կոմսը, խափչիկին ուղղելով խօսքը:

Ալի հաստատական նշան ըրաւ:

—Իմ հրամանիս համեմատ, անոր աչքերուն առջեւը նամակը բացի՞ր:

—Այո՛, ըսաւ դարձեալ գերին, ակնածութեամբ:

—Ի՞նչ ըսաւ և կամ ի՞նչ ըրաւ:

Ալի լոյսին գնաց, որպէս զի իր տէրը կարենայ զինքը տեսնել, ու իր դէմքը ներուներին դէմքին նմանցնելով, աչքերը գոցեց, ինչպէս կ'ընէր Նուարթիէ, երբ այո՛ ըսել կ'ուզէր:

—Լաւ, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ, կ'ընդունի. երթանք ուրեմն:

Այս խօսքը հազիւ թէ բերնէն ելած, կառքը արդէն ճամբայ ինկաւ. ձիերը քարայատակին վրայ կայծերու փոչի մը կը ժայթքեցնէին:

Մաքսիմիլիէն, առանց խօսք մը ընելու, կառքին մէկ անկիւնը տեղաւորուեցաւ:

Կէս ժամ ետքը կառքը յանկարծ կեցաւ:

Կոմսը Ալիի մատնն հաղորդակցող մեռաքէ ժապաւէնը քաշած էր:

Նուպիացին վար իջաւ և զենակը բացաւ:

Երկինքը աստղազարդ էր:

Վիլժուվիլի զառիվերը հասած էին, ուրկից մռայլ ծովու մը պէս Բարկը կը տեսնէին իր միլիոնաւոր լոյսերովը, որոնք փոսփորափայլ կոհակներու կը նմանին. աստղիւ կոհակներ են անոնք և մրրկածուփ Ովկիանոսին կոհակներէն աւելի ազմկալի, աւելի դիւրագրգիռ, աւելի յեղյեղուկ, աւելի կատաղի և աւելի անյագ են. անասնման ծովուն կոհակներուն պէս հանդար-

տուֆիէն չեն գիտեր անոնք. միշտ իրարու կ'ընդհարին, միշտ կը վրվրին և միշտ կը սպառեն...:

Կոմսը առանձին վար իջաւ, և ձեռքով ըրած նշանին վրայ, կառքը քանի մը քայլ յառաջացաւ:

Այն առեն կոմսը թեւերը իրարու պլած, երկար առեն այն հարցը դիտեց, ուր կը հասէին, կը ձուլուէին և ձեւ մը կ'առնէին այն զազափարները, որոնք այնարեն յուզելու համար խռովայոյզ անդունդէն դուրս կը ժայթքէին. իր զօրաւոր նայուածքը այդ Բարելոնի վրայ յառեցին յետոյ.

—Մե՛ծդ քաղաք, մրմնջեց, ազօթք ընելու պէս գլուխը խոնարհեցնելով և ձեռքերը միացնելով, հապա թէ վեց ամիս կայ որ քու դռներէդ ներս մտայ: Նախախնամութիւնը զիս կ'առաջնորդէր հոն, և ահա յաղթանակով կը վերադարձնէ. քու պատերուդ մէջ իմ ներկայութեանս գաղտնիքը միայն Աստուծոյ վստահեցայ, որովհետեւ Աստուած միայն կրցաւ իմ սրտիս խորը թափանցել, և Աստուած միայն գիտէ որ ես առանց ինակալութեան և առանց գոռոզութեան, բայց ոչ առանց վշտի կը բաժնուիմ քեզմէ. Ան միայն գիտէ որ վստահած գործութիւնը ոչ ինձի համար և ոչ մտահանութեան համար գործածեցի: Ո՛վ մեծդ քաղաք, քու բաբախող զրկիդ մէջ իմ վիճառածս գտայ, և չարութիւնը երեւան հանելու համար քու ընդերքդ յուզեցի. հիմա իմ գործս կատարեալ է և պաշտօնս վերջացած. այսուհետեւ ոչ ուրախութիւն կրնաս տալ ինձի և ոչ տրտմութիւն. մնա՛ս բարով ուրեմն, Բարիզ, մնաս բարով –:

Գիշերային ոգիի մը պէս իր նայուածքը ուղղեց այն լայնատարած դաշտին, յետոյ ձեռքը ճակտին առնելով, կառքը մտաւ, որ իր եռեւէն գոցուեցաւ և բլուրին միւս կողմը անհետացաւ՝ փոշիի մրրիկ մը և մեծ չառաչիւն մը հանելով:

Առանց խօսելու երկու մղոն յառաջացան:

Մորէլ կը մտածէր, և Մոնթէ-Քրիսթօ անոր կը նայէր:

—Մորէլ, ըսաւ կոմսը, արդեօք զղջացա՞ծ էք ինձի հետ եկած ըլլալնուդ համար:

—Ոչ, պարոն կոմս, այլ Բարիզէն բաժնուելուս համար:

—Եթէ կարծէի որ Բարիզ կենալով երջանիկ պիտի ըլլաք, Մորէլ, հոն կը ձգէի ձեզ:

—Վալանթինի գերեզմանը Բարիզի մէջ է, և Բարիզէն բաժնուիլը երկրորդ անգամ զայն կորնչցնել կը նշանակէ:

—Մաքսիմիլիէն, ըսաւ կոմսը, մեր կորնցուցած սիրելիները հողին մէջ չեն հանգչիր, այլ մեր սիրտը կը թաղուին. Աստուած ուզեց որ այսպէս ըլլայ, որպէս զի անոնք միշտ մեր հետ ըլլան: Ես այդպիսի երկու բարեկամներ ունիմ, որոնք միշտ ինձի կ'ընկերանան. մէկը կեանք և միւսը խելք տուողն է: Այդ երկուքին ալ ոգին սրտիս մէջ կենդանի կը մնայ. տարակուսանքի մէջ անոնց խորհուրդ կը հարցնեմ, և եթէ երբեք բարիք մը ըրի, անոնց խորհուրդովը ըրած եմ: Ձեր սրտի ձայնին հետ խորհրդակցեցէք, և հարցուցէք անգամ մը թէ միշտ առանկ սխալ դէմք մը ցուցնելո՞ւ էք ինձի:

—Բարեկամ, ըսաւ Մաքսիմիլիէն, սրտիս ձայնը սխալուր է, թշուառութենէ զատ ինձի բան մը չխոստանար ան:

—Տկարամիտներուն յատուկ է ամէն բան մութ տեսնել. մարդուս հոգին իր հորիզոնը կը կազմէ. ձեր հոգին սխալուր է, և ան է ձեզի փոխոտկայոյզ երկինք մը ցոյց տուողը:

—Գուցէ ատոյգ ըլլայ այդ խօսքը, ըսաւ Մաքսիմիլիէն և իր մտածումներուն մէջ ընկղմեցաւ նորէն:

Ուղեւորութիւնը հիանալի արագութեամբ կը կատարուէր, ինչ որ կոմսին կարողութիւններէն մէկն էր. իրենց ճամբուն վրայ քաղաքները տուներուն պէս կ'անցնէին. ծառերը աչնան առաջին հովերէն թօթափած, հերթակալ հսկաներու պէս իրենց դիմացը կ'ելլէին և մօտենալնուն պէս արագութեամբ կը վախչէին:

Հետեւեալ առտու Շալոն հասան, ուր կոմսին չոգենաւը կը սպասէր. առանց վայրկեան մը կորնչցնելու՝ կառքէն չոգենաւը փոխադրուեցաւ. երկու ճամբորդները արդէն չոգենաւը մտած էին:

Այդ չոգենաւը ճամբորդութեան համար չինուած էր.

հնդկական մակոյկի մը կը նմանէր ան և երկու անիւները երկու թեւերու կը նմանէին, որոնցմով ուղեւոր թռչունի պէս ջուրին երեսը սահելով կը յառաջանար:

Մարել իսկ այդ արագընթաց ճամբորդութենէն զուարճութիւն կը զգար զոգյես և իր մազերը չարժող հովը կարծես իր ճակատին ամպերը կը փարատէր:

Իսկ կոմսը որչափ ալ Բարիզէն կը հեռանար, գրեթէ նոյնքան զերմարդկային զուարթութիւն մը կը պատէր զինքը:

Իր հայրենիքը զարձող աքսորականի մը կը նմանէր:

Շատ չանցած, Մարսիլիա քաղաքը երեւցաւ իր սպիտակ չէնքովը, բարեխառն օդովը ու բազմամարդ բնակիչներովը, այն Մարսիլիան, որ Տիւրոսի և Կարթագինէի կրտսեր քոյրն էր, և որոնց յաջորդեց Միջերկրականին սիրելէն յետոյ, այն Մարսիլիան, որ որչափ ծերանայ, այնչափ կը վերանորոգուի:

Երկուքնին ալ յիշողութիւնները արթնցնող տեսարաններ ունէին իրենց առջեւ, ինչպէս բոլորչի աչտարակը, Սէն-Նիքոլայի բերդը, Բիւժէի խորհրդատունը, աղւամներով յատակուած նաւամատոյցները, ուր երկուքնին ալ իրենց մանկութեան մէջ խաղացած էին:

Ուսոի միաբան հաւանութեամբ Քանըպիէրի առջեւ կեցան երկուքնին ալ:

Նոյն միջոցին նաւ մը ճամբայ կ'ելլէր՝ դէպի Ալճէրիա երթալու համար:

Անոր յարկին վրայ խառնուած ճամբորդները, անոնց բեռները, ազգականներուն և բարեկամներուն բազմութիւնը, որոնք իրարու հրաժեշտ կուտային, կը պոռային և կուլային, և ամէն օր այս տեսարաններուն ներկայ դանուողներուն անգամ սրտաչարժ երեւցող այս տեսարանը չկրցան Մաքսիմիլիէնի վրայ ազդեցութիւն մը գործել, որովհետեւ երիտասարդը նաւամատոյցին լայն սալաքարերուն վրայ ոտք դնելուն պէս՝ ուրիշ մտածում մը գրաւած էր միտքը:

—Ահա, ըսաւ Մարել, Մոնթէ-Քրիսթոյի թեւէն բռնելով, Փարաւոն նաւահանգիստը մտած առեն հայրս այս տեղ կեցած էր. մտածե՞նք և յուսահատութենէ ազատած ձեր մարդը հոս իմ թեւերուս մէջ նետուեցաւ. երեսիս վրայ անոր արտասուքին ազդեցութիւնը դեռ կը զգամ. մինակ ինքը չէր լար, այլ չատ մարդիկ մեզ տեսնելով՝ կուլային:

Մոնթէ-Քրիսթօ ժպտեցաւ:

—Ես ալ հոն էի, ըսաւ կոմսը, փողոցի մը անկիւնը ցուցնելով Մարելին:

Այդ խօսքը ըսած առեն, կոմսին ցոյց տուած ուղղութեամբը վչտագին հեծեծանքի ձայն մը լսուեցաւ և կին մը տեսնուեցաւ որ ճամբայ ելլող նաւուն ուղեւորներէն մէկուն նչան կ'ընէր:

Այդ կինը քօղով ծածկուած էր:

Մոնթէ-Քրիսթօ այնպիսի ալյայութեամբ իր աչքերը ապնոր վրայ յառեց որ Մորել դիւրութեամբ պիտի կրնար դիտել զինքը, եթէ կոմսին հակառակ՝ իր նայուածքը նաւուն ուղղած չըլլար:

—Տէր Աստուած, գոչեց Մորել, ո՛չ, չեմ սխալիր, գլխարկովը ողջունող և համազգեստ հագնող երիտասարդը Ալպէր ոը Մորսէրֆն է:

—Այո՛, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ, ես ալ ճանչցայ զայն:

—Ինչպէս, դուք հակառակ կողմը կը նայէիք:

Կոմսը ժպտեցաւ, ինչպէս կ'ընէր միշտ, երբ չէր ուզեր պատասխանել:

Ու իր նայուածքը այն քօղարկեալ կնոջ վրայ դարձուց նորէն, որ փողոցին անկիւնը անհետացած եղաւ:

Այն առեն Մորելին դարձաւ:

—Սիրելիս, ըսաւ Մաքսիմիլիէնին, այս երկրին մէջ ընելիք գործ մը ունի՞ք:

—Հօրս գերեզմանին վրայ արտասուելու պիտի երթամ, պատասխանեց Մորել ցած ձայնով:

—Շատ լաւ, գացէք և հոն սպասեցէք ինծի. ես կուգամ կը գտնեմ ձեզ:

—Ինչ կը բաժնուի՞ք:

—Այո՛... ես ալ բարեպաշտական այցելութիւն մը ունիմ ընելիք:

Մորել բռնեց կոմսին երկնցուցած ձեռքը, և գլխի այնպիսի շարժումով մը, որուն ախորժութիւն յայտնելը անկարելի էր, կոմսէն բաժնուեցաւ և քաղաքին արեւելեան կողմը ուղղուեցաւ:

Մոնթէ-Քրիսթօ թողուց որ Մաքսիմիլիէն հեռանայ և նոյն տեղը կեցաւ մինչեւ որ երիտասարդը աներեւոյթ եղաւ. յետոյ դէպ ի Մէյլանի Ծառուղին գնաց, այն անակը մտնելու համար, զոր մեր ընթերցողները ճանչցած են վէպին սկիզբները:

Այդ տունը թմբլռներու մէջ ծառուղիին սառուերին տակը կը գտնուէր, ուր անգործ Մարսիլիացիները կը չրջագային. ներքինեակ սեւցած և ակարացած որթատունկի մեծ ոտները հարաւային տաք արեւէն դեղնած պատը կը ծածկէին:

Ոտքերու չիուսմէն մաշած երկու քարէ աստիճաններով տան մէջ կը մտնուէր. դուռը երեք սախատակներով չինուած էր, որոնք թէեւ իրարմէ բաժնուած, բայց սոսինձ և նեղկ տակ չէին բնաւ, և համերաշխութեամբ խոնարհութեան կը սպասէին որ իրարու մօտեցնէ ղիրենք:

Այդ տունը, որ հակառակ իր հնութեան, իր սիրուն և թշուառ երեւոյթին մէջ զուարթ կ'երեւէր, առեւօք Տանթէսի հօրը բնակարանն էր:

Միայն թէ ներսինին վերնայարկը կը բնակէր, մինչ կոմսը ամբողջ տունը Մէրսէդէսի յանձնած էր:

Երկար քօղով կինը մեկնող նաւէն բաժնուելէն յետոյ այդ տունը մտնելով՝ դուռը գոցած էր ճիշտ այն միջոցին որ Մոնթէ-Քրիսթօ նոյն փողոցին անկիւնը երեւցած էր, այնպէս որ կոմսը հազիւ թէ տեսած էր զայն:

Սանդուխին մաշած աստիճանները երկար առնէ ի վեր ծանօթ էին անոր:

Լաւ գիտէր թէ հին դուռը լինչպէս կը բացուէր. որովհետեւ

լայն գլխով գամ մը անոր ներքին փականակը կը վերցընէր:

Ուսոի բարեկամի մը կամ տանտիրոջ մը պէս, առանց դուռը զարնելու և առանց խնդց տալու, ներս մտաւ:

Ագիւռներով յատակուած բակի մը ծայրը փոքր պարտէզ մը կար, ուր արեւը բոլոր ջերմութեամբը և լոյսովը կը թափանցէր:

Այդ պարտէզին մէջ նշանակուած տեղը Մէրսէդէս գտած էր այն գումարը, որուն համար կոմսը ազնուօրէն ըսած էր թէ քսանըչորս տարի առաջ հոն պահուած էր:

Փողոցին դռնէն պարտէզին առաջին ծառերը կ'երեւէին:

Դրան սեմերուն վրայ հանելով՝ Մոնթէ-Քրիսթօ հեծկլտանքի նման հառաչանք մը լսեց. այդ հառաչանքը առաջնորդեց իր նայուածքը. Վիլֆինեյի ծիրանեգոյն երկար ծաղիկներով և խիտ տերեւներով յասմիկի հովանոցի մը տակ Մէրսէդէսը տեսաւ, որ նստած կուլար գլխահակ:

Դէմքին վրայէն քօղը հանած էր և երկու ձեռքերուն մէջ պահած, ազատօրէն կը պոռթկար իր հառաչանքներն ու հեծկլտանքները, զորս իր զաւկին ներկայութեանը երկար տեն զսպած էր սրտին մէջ:

Մոնթէ-Քրիսթօ քանի մը քայլ յառաջացաւ. աւազին վրայ անոր ոտնաձայնէն՝ Մէրսէդէս գլուխը վեր առաւ և իր առջեւ մարդ մը տեսնելով, սոսկումի ճիչ մը հանեց:

—Տիկին, ըսաւ կոմսը, ատոր է որ այսուհետեւ չեմ կրնար ձեզ երջանիկ ընել, բայց կրնամ մխիթարել. բարեկամի մը կողմէ ուղղուած այս մխիթարութիւնը կը բարեհաճի՞ք ընդունիլ:

—Սատկիս խիստ թշուառ եմ, պատասխանեց Մէրսէդէս. աշխարհիս մէջ առանձին մնացի...: Միայն զաւակ մը ունէի, ան ալ բաժնուեցաւ ինէ:

—Շատ լաւ ըրաւ, սիրկին, յարեց կոմսը. ձեր զաւակը ազնիւ սիրտ մը ունի եղեր. ըմբռնեց որ ամէն մարդ պարտք մը ունի իր հայրենիքին հանդէպ. ոմանք իրենց տաղանդը,

ոմանք իրենց ճարտարութիւնը, ոմանք իրենց հակողութիւնը և ուրիշներ իրենց արիւնը պարտական են հայրենիքին: Ձեր մօտ մնալով՝ իր կեանքը ապարդիւն կերպով պիտի անցընէր. անշուշտ պիտի չկրնար ձեր վշտին վարժուիլ և վաստակիլ մէկը պիտի ըլլար, բայց հիմա աղէտներուն դէմ պայքարելով՝ իր ձախորդութիւնը երջանկութեան պիտի փոխէ, ու մեծ և զօրաւոր պիտի ըլլայ: Զգեցէք որ երկուքնուդ ալ ապագան վերահաստատէ, ուիկին. կը համարձակիմ խոստանալ ձեզ որ ձեր զաւակը ապահով պաշտպանութեան մը տակ կը գտնուի:

—Ո՛հ, բաւ խեղճ կինը ախորժութեամբ գլուխը չարժելով, ես պիտի չը կրնամ վայելել այն երջանկութիւնը, որուն վրայ կը խօսիք, բոլոր արտովս կը խնդրեմ Աստուծմէ որ անոր չնորհէ: Այնպիսի յուսահատութեան մէջ կը գտնուիմ որ ինծի այնպէս կը թուի թէ գերեզմանիս մօտեցած եմ: Լաւ ըրիք, պարոն, որ զիս մօտեցուցիք այն տեղին, ուր ես առնուօք այնչափ երջանիկ էի: Մարդս պէտք է որ իր երջանիկ եղած տեղը մեռնի:

—Սւա՛ղ, բաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, ձեր բոլոր խօսքերը, ուիկին, իմ սիրտս դառնութեամբ կը լեցընեն և կ'այրեն, մանաւանդ զիս առելու իրաւունք ունենալնուդ համար. ձեր բոլոր աղէտներուն պատճառը ես եմ. փոխանակ զիս մեղադրելու՝ ինչո՞ւ չէք ցաւիր վրաս. այն առեն զիս առնլի թշուառ պիտի ընէիք...:

—Ե՞ս ձեզ առեմ և մեղադրեմ, Էմմոն...: Իմ զաւկիս կեանքը ազատող մարդը առեմ և մեղադրեմ. անշուշտ ձեր աղէտալի և մահացու դիտաւորութիւնը ապանեղ էր Պ. ոը Մորսերֆի այն զաւակը, որով ինքը կը պարծենար, այնպէս չէ՞: Ո՛հ, երեսս նայեցէք, և անոր վրայ յանդիմանութեան մը երևոյթը չպիտի տեսնէք:

Կոմսը իր աչքերը վեր առնելով՝ Մէրսէտէսին նայեցաւ, որ կիսով չափ ոտքի եղած, իր ձեռքերը դէպ ի անոր երկնցուց:

—Ո՛հ, երեսս նայեցէք, չարունակեց Մէրսէտէս ախորժալից զգացումով մը. աչքերուս հուրը մարած է այսօր, և չը չայներ ձեր աչքերը. անցան այն առեղները, երբ Էմմոն Տանթէսիս ժպտելու կուգայի այս տան վերնայարկը, ուր իր ծեր հայրը կը բնակէր...: Այն ժամանակէն ի վեր որչափ թախծագին օրեր անցան, որոնք իմ և այն առեղին մէջև անդունդ մը բացին: Ե՞ս ձեզ մեղադրեմ, Էմմոն, ե՞ս ձեզ առեմ, սիրելիս, ա՛հ, ոչ, ես ինքզինքս կը մեղադրեմ և կ'առեմ: Ո՛հ, որքան թշուառ եմ եղեր, դոչեց Մէրսէտէս ձեռքերը միացընելով և աչքերը դէպի երկինք բարձրացնելով, և զեռ անպատիժ մնացեր եմ...: Հրեչտակներու յաուկ եղող երեք երջանկութիւնները, այսինքն հաւատք, անմեղութիւն և սէր ունէի, բայց ինչ թշուառ եմ եղեր որ Աստուծոյ վրայ տարակուսեցայ:

Մօնթէ-Քրիսթօ քայլ մը մօտենալով, իր ձեռքը անոր երկարեց լռիկ:

—Ոչ, բաւ Մէրսէտէս, կամաց մը ձեռքը քաշելով, ոչ, սիրելիս, մի՛ դպչիք ինծի: Դուք խնայեցիք իմ անձիս, թէև ձեր պատժած անձերուն մէջ ամենէն յանցաւորը ես ըլլայի: Ուրիշները առելութեամբ, հարստանալու փափաքով կամ եսասիրութեամբ յանցաւոր եղան, իսկ ես՝ վաստութեամբ: Անոնք փափաք մը ունէին, բայց ես վախ մը:

«Ոչ, ձեռքս մի՛ սեղմէք, Էմմոն. կը զգամ որ սիրալիր խօսք մը կը մտածէք, բայց մի՛ ըսէք ինծի, ուրիշի համար պահեցէք զայն. այսուհետև արժանի չեմ ես: Տեսէք... (Մէրսէտէս իր դէմքը բոլորովին բացաւ), տեսէք, թշուառութիւնը ինչպէս մաղերս ճերմկցուց. աչքերս այնչափ արտասուք թափեցին որ մանիչակագոյն երակներով չրջանակուած են, և ճակատս խորշոմած է:

«Ընդհակառակը դուք, Էմմոն, միշտ առոյգ, միշտ գեղեցիկ և միշտ վեհ էք: Որովհետև դուք հաւատք և այժ ունէիք, որովհետև դուք Աստուծոյ վստահեցաք, և Աստուած պաշտպանեց ձեզ. սակայն ես վստութիւն ըրի և ուրացայ զայն, ու Աստուած լքեց զիս, և այս վիճակիս մէջ ինկայ:

Մէրսէտէս յորդ արցունք կը թափէր:

Իր սիրտը ախուր յիշատակներով կը ճմլուէր:

Մօնթէ-Քրիսթօ անոր ձեռքը բռնեց և ակնածանքով համբուրեց. բայց Մէրսէդէս զգաց որ սուրբի մը արձանին մարմարէ ձեռքը համբուրելու պէս ցուրտ էր կոմսին այդ համբոյրը։

—Ա՛յսպիսի նախասահմանուած կեանքեր կան, չարունակեց Մէրսէդէս, որոնց մէջ մարդս անգամ մը սխալելով իր ապագան կը կործանէ։ Ձեզ մեռած կը կարծէի, ուստի ես ալ մեռնելու էի. ի՜նչ բանի ծառայեց սրտիս մէջ մշտնջենապէս ձեր սուգը կրելս, եթէ ոչ՝ երեսունըմեկ տարեկան հասակիս մէջ յիսուն տարեկան կնոջ նմանիլ։

«Ի՜նչ բանի ծառայեց որ միայն ձեզ ճանչցայ ու իմ զաւակս միայն ազատեցի. միեւնոյն ատեն պարտաւոր չէի՞ ազատելու այն անձը, որ որքան ալ յանցաւոր ըլլար, իմ ամուսինս էր։ Սակայն թողուցի որ մեռնի. ինչ կ՚ըսեմ, ո՛վ Աստուած իմ, իմ վատ անզգայութեամբս և իմ արհամարհանքովս անոր մահուան օգնեցի, չիչելով և չուզելով իսկ գիչել որ ինծի համար ըրած էր այդ երդմնազանցութիւնը ու մատնութիւնը։

«Վերջապէս ինչ բանի կը ծառայէ մինչեւ հոս զաւկիս ընկերանալս, երբ անկէ կը բաժնուիմ, երբ կը թողում որ առանձին մեկնի, և երբ Ափրիկէին կիպիչ երկրին կը յանձնեմ զայն։

«Ո՛հ, կը կրկնեմ, ո՛րչափ վատասիրտ եմ եղեր որ իմ սէրս ուրացայ, և ուրացողներու պէս վրս չրջապատողներուն թշուառութեան պատճառ կ՚ըլլամ։

—Ոչ, Մէրսէդէս, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, ո՛չ, ձեր վրայ ունեցած դէշ գաղափարնիդ ուղղեցէք։ Դուք ազնիւ և սուրբ կին մըն էք, ու ձեր վիչտովը խորտակեցիք իմ զէնքս. սակայն Աստուած, որ աներեւութապէս կը պաշտպաներ զիս, չուզեց որ արձակած չանթս զարնեմ։ Ո՛հ, կ՚երդնում այն Աստուծոյ առջեւ, որուն ոտքերուն առջեւ տասը տարիէ ի վեր ամէն օր երկրպագութիւն կ՚ընեմ, թէ իմ կեանքս ձեզի համար զոհեցի, և իմ կեանքիս հետ չղթայուած գաղափարներս ալ միասին։ Սակայն պարծանքով կ՚ըսեմ, Մէրսէդէս, որ Աստուած ինծի հետ էր, և ուզեց որ ապրիմ։

«Գիտեցէք, անցեալս, քննեցէք ներկաս, ու չմտացէք ապագաս դուշակելու, և տեսէք թէ ինչպէս Աստուած ամէն բանի մէջ օգնեց ինծի. կեանքիս առաջին մասին մէջ անհաւատութիւններ, անտանելի տառապանքներ կրեցի, սիրելիներս ինձմէ խլեցին, և անձանօթներէ հալածուեցայ. բայց գերութենէ, առանձնութենէ և թշուառութենէ յետոյ, յանկարծ ազատութեան, և այնպիսի փառաւոր, հիանալի ու անսահման հարստութեան մը տիրացայ որ սկսայ մտածել թէ Աստուած է զանոնք ինծի զրկողը, որպէս զի իմ գաղափարներս զորձադրեմ։

«Այն ժամանակէն ի վեր ինծի այնպէս երեւցաւ թէ այդ հարստութիւնը նուիրական պարտք մը կը դնէր վրաս և քնաւ մտքէս անգամ չանցաւ այն կեանքը վարել, որուն քաղցրութիւնը դուք վայելեցիք. ժամ մը անգամ հանգստութիւն չունեցայ. անիծեալ քաղաքները այցելու համար երկնակամարին վրայ չրջող հրային ամպերուն պէս մղուած կը կարծէի ինքզինքս։

«Վանդալաւոր ճամբորդութեան մը պատրաստուող բախտախնդիր նաւապետներու պէս, իմ պարէնս կը պատրաստէի, զէնքերս կը լեցընէի, յարձակման և պաշտպանութեան միջոցները ձեռք կը բերէի. մարմինս ամենախիստ աչխատութեանց, սիրոս ամէնէն դառն աղէտներուն, բազուկս սպաննելու, աչքերս թշուառներ տեսնելու, ըներանս ամէնէն սոսկալի տեսարաններուն առջեւ ժպտելու վարժեցուցի։ Ժամանակաւ որչափ բարեսիրտ, բարեմիտ և անչնչաչար էի, նոյնչափ քինախնդիր, կեղծաւոր, չարասիրտ, և կամ թէ լաւ եւս է ըսել անկարեկից եղայ խոտ և կոյր բախտին պէս։

«Այն ատեն առջիս բացուած ասպարէզին մէջ նետուեցայ, անջրպետը կարեցի և նպատակիս հասայ. վա՛յ անոնց, որոնց պատահեցայ ճամբուս վրայ։

—Բաւական է, ըսաւ Մէրսէդէս, բաւական է, Էմմոն, հաւատացէք որ ձեզ ճանչնալու միայն կարող եղողը՝ նոյնպէս ինքը միայն կրցաւ հասկնալ ձեր միտքը։ Եթէ ձեր ճամբուն վրայ ձեզ ճանչցող և ձեր միտքը հասկցող անձին հանդիպէիք,

և ապակիի պէս զայն փչրէիք, այն ատեն պիտի հիանար ձեր վրայ, Էմմոն։ Ինչպէս որ իմ ու անցեալս միջև վիհ մը կայ, նոյնպէս վիհ մը կայ ձեր և ուրիշ մարդոց միջև. արտմուտեամբ կ'ընեմ այս բաղդատութիւնը. աշխարհի մէջ բան մը չկայ որ ձեզմէ նախամեծար ըլլայ, բան մը չկայ որ ձեզի նմանի։ Հիմա մնաք բարով ըսէք լինդի, Էմմոն, և իրարմէ բաժնուինք։

—Ձեզմէ բաժնուելէս առաջ, ըսէք, Մէրսէտէս, ինչ կը խնդրէք, հարցուց Մոնթէ-Քրիսթօ։

—Միայն կը փափաքիմ, Էմմոն, որ զաւակս երջանիկ ըլլայ։

—Աղօթք ըրէք Աստուծոյ, որմէ կախուած ունի բոլոր մարդոց կեանքը, որպէս զի կենդանի պահէ զայն. մնացեալը ես կը հոգամ։

—Շնորհակալ եմ, Էմմոն։

—Բայց դո՞ւք, Մէրսէտէս։

—Ես բանի մը պէտք չունիմ. երկու գերեզմաններու մէջ կ'ապրիմ, որոնց մէկը Էմմոն Տանթէսինն է, զոր այնչափ կը սիրէի և որ երկար ատենէ ի վեր մեռած է։ Այս խօսքը թարմացած չրթունքներուս ա՛լ չվայրկեր, բայց անոր յիշատակը տակաւին սրտիս մէջն է, և աշխարհիս մէջ բան մը չկայ որ կարենայ զայն սրտէս հանել։ Միւս գերեզմանը այն անձինն է, զոր Էմմոն Տանթէս սպաննեց. այդ սպաննութեան համար չեմ մեղադրեր ղինքը, բայց մեռելին համար պարտաւոր եմ աղօթք ընելու։

—Երջանիկ պիտի ըլլայ ձեր զաւակը, տիկին, յարեց կոմսը։

—Այն ատեն ես ալ չափազանց երջանիկ պիտի ըլլամ։

—Բայց... վերջապէս... ինչ պիտի ընէք։

Մէրսէտէս տխուր ժպիտ մը արձակեց։

—Այս քաղաքիս մէջ առջի Մէրսէտէսին պէս, այսինքն աշխատելով պիտի ապրիմ. պիտի չհատուցանեք ըսածիս, աղօթելէ զատ բան մը չեմ գիտեր, աշխատելու ալ սէտք չունիմ, որովհետև ձեր պահած փոքր գանձը ձեր նշանակած տեղը գտնուելուս. ամէն մարդ պիտի ուզէ գիտնալ թէ ո՛վ եմ ես,

ու պիտի հարցնէ թէ ինչ կ'ընեմ, բայց պիտի չկրնայ գիտնալ թէ ինչպէս կ'ապրիմ. Աստուծոյ, ձեր ու իմ գիտակիք բանս է սա։

—Մէրսէտէս, ըսաւ կոմսը, չեմ մեղադրեր ձեզ, բայց ձեր զոհողութեան չափը անցուցիք Պ. ոը Մորսէրֆի բոլոր հարստութիւնը մերժելով, որուն կէսը, ձեր խնայողութեանը և հակողութեանը չնորհիւ, ձեզի կը վերաբերէր իրաւամբ։

—Ձեր առաջարկիկիքը կը գուշակեմ. բայց չեմ կրնար ընդունիլ, Էմմոն. զաւակս պիտի չնեղէ լինդի։

—Ուստի ես ալ Պ. Ալպէր սը Մորսէրֆին հաճելի չեղող բան մը ընելէն պիտի զգուշանամ։ Անոր գիտաւորութիւնները կը հասկնամ և ըստ այնմ ի գործ կը դնեմ։ Բայց եթէ իմ ընելիք գործիս հաւանութիւն յայտնէ, առանց դժկամակութեան պիտի ընդունի՞ք։

—Էմմոն, գիտէք որ այսուհետեւ կենդանի արարած մը չեմ. թէ ինչ պիտի ըլլամ և ինչ պիտի ընեմ, չեմ գիտեր։ Գլուխս եկած դժբախտութիւնները այն աստիճան չմոթեցուցին զիս որ կամքս անգամ կորնցուցած եմ. արծիւին մագիլներուն մէջ եղող ճնճղուկի մը նման բախտին ձեռքը կը գանգրիմ։ Աստուած չուզեր որ մեռնիմ, որովհետեւ կենդանի կը թողու զիս. եթէ լինդի օգնութիւն մը ղրկէ, անոր կամքը պիտի օրհնեմ, և պիտի ընդունիմ զայն։

—Զգուշացէք, տիկին, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ, Աստուած այդպէս չեն պաշտեր։ Աստուած կ'ուզէ որ իր մխիթարեանք և այնպէս իր գործութիւնը փորձենք. ահա այս պատճառաւ է որ անձնիշխանութիւն տուած է մեզի։

—Ա՛հ, այդպէս մի՛ խօսիք, գոչեց Մէրսէտէս. եթէ գիտնայի որ Աստուած անձնիշխանութիւն տուած է լինդի, դիւրութեամբ կ'ազատէի յուսահատութենէ։

Մոնթէ-Քրիսթօ, կնոջ անապահման վիշտէն ընկճուած, թեթեւօրէն գունատեցաւ և գլուխը խոնարհեցուց։

—Չէ՞ք հաճիր դարձեալ տեսնուինք ըսելու, յարեց կոմսը իր ձեռքը անոր կարկառելով։

—Անշուշտ նորէն պիտի տեսնուինք, պատասխանեց Մէրսէյէս հանդիսաւորապէս երկինքը ցուցընելով. կ'ուզեմ փորձով ցուցընել ձեզի որ յոյս չեմ կարած դեռ:

Ու իր դաղդոյուն ձեռքով կոմսին ձեռքը բռնելէն յետոյ՝ սանդուխին մէջ նետուեցաւ և կոմսին առջևէն անհետացաւ եղաւ:

Այն տեղն Մոնթէ-Քրիսթօ կամայ մը դանէն դուրս կելլելով, դէպի նաւահանգիստը ուղղուեցաւ:

Բայց Մէրսէյէս անոր հետանալը չտեսաւ, թէև ձերբունի Տանթէսին փոքր սենեակին պատուհանը կը դանուէր. իր աչքերը ընդարձակ ծովին վրայ յառելով, զաւակը սահող նաւը կը փնտռէր:

Սոսկագ է որ իր ձայնը ակամայ կը մրմնջէր. — Էմօ՛ն, Էմօ՛ն, Էմօ՛ն:

ԳԴ. ԳԼՈՒԽ

ԱՆՅՈՒՍԱԼԸ

Կոմսը վիրաւորուած սրտով մեկնած էր այն տունէն, ուր Մէրսէյէսը ձգած էր, հաւանաբար մէյ մըն ալ չտեսնելու համար զայն:

Փոքր Էտուարի մահուընէն ետքը Մոնթէ-Քրիսթոյի սիրտը մեծ փոփոխութիւն մը կրած էր: Հեռաւոր և դժուարին ճամբաներէ վրէժխնդրութեան դադաթը հասնելով, լերան միւս կողմը տարակոյսի անդունդը տեսած էր:

Առկէ զատ, Մէրսէյէսի հետ ունեցած խօսակցութիւնը իր սրտին մէջ այնչափ յիշատակներ արթնցուցած էր, որոնց վրայ պէտք էր երկարօրէն մտածել. բայց կոմսին ընտութիւնը ունեցող մարդ մը չէր կրնար երկար տեղն մելամաղձութեան մէջ մնալ, որ գեհենիկ մտքերու կրնայ վեռս չպատճառել

յայտնի տարօրինակութիւն մը տալով անոնց, բայց բարձր մտքերու մահ կը պատճառէ:

Կոմսը կը մտածէր թէ, ինքզինքը մեղադրելու համար, պէտք էր որ իր հաչնեղուն մէջ սխալ մը տպրդած ըլլար:

—Անցեալը դէշ կը նկատեմ, կ'ըսէր, և չեմ կրնար այսպէս խաբուիլ: Ինչ, միթէ նպատակս անխորհո՞ւրդ էր, միթէ տասը տարիէ ի վեր բռնած ճամբաս սխա՞լ էր, միթէ ժամ մը բաւական չէ՞ր ճարտարապետին ապացուցանելու համար թէ իր յուսալից գործը՝ եթէ ոչ անկարելի՝ դոնէ ուղիղ չէր:

«Ոչ, չեմ ուզեր այդպիսի գաղափարի մը առջև կանգ առնել, որ կրնայ խեղթեցնել զիս:

«Այս խորհրդածութեան մէջ կը տեսնեմ որ անցեալին բուն յարգը լաւ չեմ ճանչցած, որովհետև այդ անցեալը հոգիովնին միւս ծայրը կը տեսնեմ նորէն:

«Ստուգիւ ժամանակը ո՛րչափ յառաջանայ, այնչափ անցեալը կ'անհետի, ինչպէս ճամբորդ մը իր ետին կը ձգէ դաշտերը:

«Երազի մէջ վիրաւոր մարդոց պատահածը ինծի ալ կը պատահի. իրենց վէրքը կը տեսնեմ և կը զգամ անոնք, բայց ե՛րբ վիրաւորուելնին չեմ յիշեր:

«Օ՜ն, ո՛վ վերածնած մարդ, հարուստ անօրինակ, արթընցած քնացող, դանդաչող ղօրաւոր և միլիոնատէր անյագ թելի, վայրկեան մը թչուառ և տովալուկ կեանքիդ աղէտալի պատկերը մտքիդ առջև բեր, նորէն անցիր այն ճամբաներէն, ուր ճակատագիրը քեզ մղեց. ուր թչուառութիւնը քեզ տարաւ, ուր յուսահատութիւնը քեզ ընդունեց. ադամանդները, ոսկին ու երջանկութիւնը խնամ կը վայլին այսօր այն հայելիին վրայ, որուն մէջ Մոնթէ-Քրիսթօ կը տեսնէ Տանթէսը. պահէ՛ այն ադամանդները, ջնջէ՛ այն ոսկին, նսեմացո՛ւր այն փառքերը, և գնա՛ իբր հարուստ՝ աղքատը գտիր, իբր ազատ՝ բանտարկեալը տես և իբր կենդանացած՝ դիակը դիտէ:

Այս խօսքերը ընելէ յետոյ Մոնթէ-Քրիսթօ Քէսպրի փողոցը ուղղուեցաւ:

Այն փողոցն էր, ուրկից քանըչորս տարի առաջ գիշերային պահապաններու լռիկ խումբ մը զինքը տարած էր:

Այդ զուարթ և բաղմամարդ տուները նոյն գիշերը ախուր, անձայն և փակուած էին:

—Սակայն միևնոյն տուներն են, մրմնջեց Մոնթէ-Քրիսթօ. միայն թէ այն ատեն գիշեր էր, մինչ այսօր՝ պայծառ ցերեկ. ամէն բան այսպէս պայծառ և զուարթ երեւցնողը արեւն է:

Սէն-Լորան փողոցէն նաւամատոյց իջաւ, և դէպի այն կողմը յառաջացաւ, ուր ճամբորդները կ'արձանագրուին. բանտարկութեան իրիկունը նաւահանգստին այդ կողմէն զինքը նաւակը մտցուցած էին:

Կաւէ հովանոցով նաւակ մը այդ միջոցին հոնկէ կ'անցնէր:

Մոնթէ-Քրիսթօ նաւավարը կանչեց. այս վերջինը առաստաձեռն օտարական մը զուշակող նաւավարներու աճապարանքով դէպի կոմսը թիավարեց իսկոյն:

Օդը գեղեցիկ էր և նաւագնացութիւնը՝ զուարճալի:

Արեւը հորիզոնին վրայէն ալիքներուն մէջ կ'իջնէր. անոր բոցերէն գոգցես պիսի այրէին ալիքները:

Հայելիի պէս միապաղաղ ծովը տեղ տեղ կը վէսվէսէր ձուկերու ոսխիւններէն, որոնք պահուըտած թշնամիէ մը հալածուելով՝ ջուրէն դուրս կը ցատկէին, ուրիշ տարրի մէջ իրենց ազատութիւնը գտնելու համար:

Վերջապէս հորիզոնին վրայ սպիտակ և վայելուչ որմոնեղու պէս դէպի Մարթիկ գացող որսորդներու մակոյկներուն, կամ Քորսիքացի և կամ Սպանիոյ համար բեռնաւորուած առեւտրական նաւերուն անցիկը կը տեսնէին:

Այս պայծառ երկինքին տակեւ, չնորհալի շրջաններ ընող մակոյկներուն, և ծովին մակերեւոյթը ոսկեզոյն դարձնող արեւուն խայտանքը վայելելու տեղ՝ կոմսը իր վերարկուին մէջ փաթթուած՝ քանըչորս տարի առաջ իր սոսկալի ճամբորդութեան մանրամասն պարագաները մէկիկ մէկիկ միտքը կը բերէր. Քաթալանի մէջ վառ մնացած միակ լոյսը, Իֆ դղեակին երեւոյթը, որ իրեն կ'խոստանար ա՛ւր տարուիլը, ծովը նետուիլ

ուզած տեղն ոսիկան գինուորներուն հետ մղած պայքարը. անոնցմէ չորքը սպաննած, կը յիշէր իր յուսահատութիւնը և ապրճանակներու բունին ծայրը տատած օդակի նման իր քունքին կրծնոցներին, ու տակաւ կը զգար:

Ամառը չորցած այն ագրիւրներուն պէս, որոնք աչնան կաւահատած ամպերէն տակաւ կը խոնաւնան և կը սկսին կաթիլ կաթիլ բխիլ, Մոնթէ-Քրիսթօ կոմսն ալ տակաւ զգաց իր կուրծքին մէջ ցամքած այն հին լեղիին չիթ առ չիթ բխիլը, որ տեսնօք Էմմոն Տանթէսի սրտին մէջ յորդած էր:

Իրեն համար ա՛չ երկինքը պայծառ կ'երեւէր, ոչ մակոյկները չնորհալի և ոչ ալ արեւը չքեղ. երկինքը սգաւոր քօղով ծածկուեցաւ և Իֆ դղեակ կոչուած սեւադէմ հսկային երեւոյթը յանկարծ մահացու թշնամիի մը ուրուականին նման իր բոլոր էութիւնը սարսռացուց:

Նաւակը Իֆ դղեակին առջեւ հասած էր:

Կոմսը բնազդումով մինչեւ նաւակին ծայրը քաշուեցաւ:

Նաւավարը իր խիստ քաղցր ձայնովը ի զուր կ'ըսէր անոր.

—Հասանք, պարո՛ն:

Մոնթէ-Քրիսթօ յիշեց որ նոյն տեղը և նոյն ժայռին վրայ պահապանները բռնութեամբ դուրս հանած էին զինքը և սուինի մը ծայրը իր կողերուն խթելով՝ ստիպած էին զինքը որ սանդուխէն վեր ելլէ:

Սակայն, ճամբան խիստ երկար թուած էր Տանթէսին. բայց այս անգամ Մոնթէ-Քրիսթոյի չատ կարճ երեւցաւ. թեւաձակին ամէն մէկ հարուածը ծովուն խոնաւ հովին հետ անհամար գաղափարներ և յիշատակներ ցայտեցուցած էր մտքէն:

Յուլիսի Յեղափոխութենէն ի վեր Իֆ դղեակին մէջ բանտարկեալ չէր մնացած. պահապանները միայն՝ մաքսանենգութիւնը արգիլելու համար՝ հոն կը կենային. դռնապան մը դրան առջեւ հետաքրքիր այցելուներու կը սպասէր, որպէս զի հետաքրքրութեան յիշատակարան դարձած այդ սոսկալի բանտը անոնց ցուցնէ:

Թէև այդ բոլոր տեղեկութիւնները իրեն տատած էին,

սակայն երբ կոմսը գմբէթին տակը մտաւ, մութ սանդուխէն վար իջաւ ու դինքը սովորական բանտերը տարին, զորս տեսնել ուզած էր, ցուրտ դէղնուխիւն մը ճակատը պատեց, ոտքուն սառած քրտինքը մինչեւ սիրտը յորդեց:

Կոմսը հարցուց թէ արդեօք թագաւորութեան վերահսկութեան ժամանակին հին բանտապահներէն մէկը կա՞ր. ամէնքն ալ կամ պաշտօնէ քաշուած էին և կամ ուրիշ պաշտօնի մէջ մտած էին:

Ձինքը պարտցնող դռնապանը 1830էն ի վեր հոն կը գըտնուէր: Տանթէսի բուն սովորական բանտը տարաւ կոմսը:

Կոմսը նորէն տեսաւ իր բանտին նեղ լուսամուտէն ներս թափանցող ժպտուն լոյսը, անկողինին տեղը, զոր այն ժամանակէն վերցուցած էին, և անկողինին եփն աքլայ Ֆարիայի բացած ծակը, զոր թէև խցած էին, բայց հոն դրուած նոր քարերէն տակաւին յայտնի էր:

Մոնթէ-Քրիսթօ իր ոտքերուն այժը կրծնցուցած էր. անյենարան վայրէ մը մուկ մը վրայ նետուեր:

—Միրապոյի բանտարկութենէն զատ՝ այս դղեակին վրայ ուրիշ պատմութիւն մը կա՞յ, հարցուց կոմսը. աւանդական պատմութիւն մը կա՞յ այս աղէտալի բնակութեան վրայ, ուր կը տարակուսի մարդ և չկրնար հաւատալ թէ մարդիկ կենդանի էակ մը բանտարկած ըլլան հոս:

—Այո՛, պարոն, ըսաւ դռնապանը, և ճիշդ սա բանտին վրայ Անթուան բանտապահը պատմութիւն մը ըրաւ ինծի:

Մոնթէ-Քրիսթօ սարսռաց. Անթուան իր բանտապահն էր:

Կոմսը գրեթէ անոր անունը և դիմագծութիւնը մոռցած էր. բայց երբ անունը լսեց, կատարեալ կերպով յիշեց մօրուքով չրջանակուած դէմքովը, թուխ բաճկոնովը և բանալիներու տրճակովը, որոնց հնչիւնը տակաւին ականջին կուգար:

Կոմսը գլուխը դարձուց և կարծեց թէ զայն կը տեսնէր նրբանցքին սուտերին մէջ, որ, դռնապանին ձեռքը գանուող լոյսին պատճառաւ, աւելի թանձր կ'երեւէր:

—Պարոնը կը հաճի՞ որ պատմութիւնը պատմեմ, հարցուց դռնապանը:

—Այո՛, պատասխանեց Մոնթէ-Քրիսթօ, պատմեցէք:

Ու իր բուն պատմութիւնը ուրիշի մը բերնէն լսելու վախնալով՝ ձեռքը կուրծքին վրայ դրաւ, որպէս զի սրտին ուժգին բաբախումը դադրէ:

—Պատմեցէք, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ:

—Այս սովորական բանտը, յարեց դռնապանը, ամէն տարի առանձ բանտարկեալ մը կը ընդունէր, որ երեւութապէս խիստ վտանգաւոր մարդ մըն է եղեր, մանաւանդ հնարագէտ ըլլալուն համար: Իրեն ժամանակակից ուրիշ բանտարկեալ մը կար, բայց նայնքան չար չէր, այլ խենթեցած հէգ քահանայ մը:

—Խ՛ենթ մը, կրկնեց Մոնթէ-Քրիսթօ. բայց ինչ տեսակ խենթութիւն ունէր:

—Իր աղատութեանը համար միլիոններ կ'առաջարկէր:

Մոնթէ-Քրիսթօ իր աչքերը դէպի երկինք բարձրացուց, բայց երկինքը չտեսաւ, երկինքի և իր մէջ տեղը քարերու քօղ մը կար:

—Բանտարկեալները կրնայի՞ն զիրար տեսնել, հարցուց Մոնթէ-Քրիսթօ:

—Ո՛չ, ոչ, պարոն, մանաւանդ սրդիլուած էր. բայց բանտարկեալները մէկ բանտէն միւսը ճամբայ մը բանալով, այդ արգելքը ի դերեւ հանեցին:

—Երկու բանտարկեալներէն ո՞րը ճամբան բացաւ:

—Ո՛չ, անշուշտ երիտասարդը, ըսաւ դռնապանը, երիտասարդը հնարագէտ և ուժեղ էր, իսկ խեղճ աբբան՝ ծեր և տկար տակէ զատ՝ անոր խելքը կատարեալ չէր որ այդպիսի բան մը խորհէր:

—Կոյր մարդիկ..., մրմնջեց Մոնթէ-Քրիսթօ:

—Այսպէս ուրեմն, չարունակեց դռնապանը, երիտասարդը ճամբայ մը բացաւ, ինչո՞վ. չգիտցուիր, սակայն բացաւ, և ապացոյցը աւասիկ, դեռ ծակին հետքը կայ:

Ու պատին մօտեցուց լոյսը:

—Ո՛հ, ատուդիւ, ըսաւ կոմսը, սրտին յուզումէն նուաղած ձայնով մը։

—Հետեւաբար երկու բանտարկեալները իրարու հետ կը հաղորդակցէին. ո՞րչափ ատեն անոնք ունեցեր են այս հաղորդակցութիւնը, չգիտցուիր։ Վերջապէս օր մը ծերունի բանտարկեալը հիւանդացաւ եւ մեռաւ. դուշակեցէք ինչ ըրաւ երիտասարդը, հարցուց դռնապանը, խօսքը ընդմիջելով։

—Ըսէք։

—Մեռեալը իր անկողնէն ապառաւ. անկողնոյն վրայ պառկեցուց զայն եւ երեսը պատին դարձուց. ինքը ծերունիին բանտը դարձաւ, ծակը գտնելով, եւ մեռեալին պատանքին մէջ սահեցաւ։ Ամբողջ կեանք մը լա՞ւ էիք մտիկ։

Մոնթէ-Քրիսթօ իր աչքերը գոցեց. դիակին պաղութենէն սառած այն հատ կտաւը իր երեսին դպչած միջոցին՝ իր ղգացած բոլոր ազդեցութիւնները նորէն ակամայ էր ղգալ։

—Մտիկ ըրէք անոր նպատակը, չարունակեց դռնապանը. կը կարծէր թէ մեռեալները Իֆ ղղեակին մէջ կը թաղուին, եւ որովհետեւ գիտէր թէ բանտարկեալներուն համար դագաղի ծախք չեն ըներ, կը յուսար իր ուսերովը հողը վերցնելու. սակայն դժբախտաբար Իֆ ղղեակին մէջ սովորութիւն մը կար, որ իր նպատակը ի դերեւ կը հանէր. մեռեալները չէին թաղեր, այլ անոնց ոտքին գնդակ մը կապելով ծովը նետել կուտային. այսպէս ըրին իրեն ալ։

«Բանտարկեալը վերի յարկէն ջուրին մէջ նետեցին. հետեւեալ օրը բուն մեռեալը իր անկողնոյն մէջ գտան, եւ ամէն բան գուշակեցին. դիւղապահները, որոնք մինչեւ այն ատեն չէին համարձակեր ըսել, հաստատեցին թէ բանտարկեալին մարմինը նետած ատեննին՝ ահռելի ճիչ մը լսած էին, որ իսկոյն ջուրին մէջ կորսուած էր իրեն հետ։

Կոմսը դժուարաւ չունչ կ'առնէր. քրտինքը ճակտէն կը վազէր եւ սիրտը անճկութեամբ կը սեղմուէր։

—Ո՛հ, մրմնջեց Մոնթէ-Քրիսթօ. իմ ղղացած սարսափոյս մոռացումի սկիզբը մըն էր. բայց ոչ, սիրտս նորէն հոս կը

հատատուի, եւ վրէժխնդրութեան ծարաւ կը զգայ։ Այնուհետեւ այդ բանտարկեալին խօսքը չեղա՞ւ, հարցուց կոմսը։

—Բնաւ. անչուշտ երկուքին մէկը եղած է. գրեթէ չհաւատաց ոտք բարձրութենէ նետուած ըլլալով երեսի վրայ ինկած եւ խկոյն մեռած է։

—Ոչ, ոտքի վրայ ինկած է, որովհետեւ քիչ մը առաջ ըսիք թէ գնդակ մը կապկպին անոր ոտքին։

—Եւ կամ ոտքի վրայ ինկած է, կրկնեց դռնապանը, այն ատեն գնդակին ծանրութիւնը զինքը ծովուն խորը տանելով, խեղճ մարդը հոն մնացած է։

—Կը ցաւի՞ք անոր վրայ։

—Այ՛, թէեւ իր տարրին մէջ գնաց։

—Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք։

Տարաձայնութիւն մը կար թէ այդ թշուառ մարդը ամենօք իրր պետաբարդեան բանտարկուած ծովային պաշտօնատար մըն էր։

—Ո՛վ ճշմարտութիւն, մրմնջեց կոմսը, Աստուած կոհակներու եւ բոցերու վրայ ծփալու համար ստեղծած է քեզ։ Ուրեմն խեղճ նաւաստին միայն քանի մը պատմողներու յիշողութեան մէջ կենդանի մնացած է, անոր սոսկալի պատմութիւնը կրակարանի անկիւնները կը զրուցուի եւ ամէն մարդ կը սոսկայ, երբ կը լսէ որ անիկա անջրպետը ճեղքելով՝ խոր բունկ ծովուն մէջ ընկղմած է։ Անոր անունը ի՞նչ էր, հարցուց կոմսը բարձրաձայն։

—34րդ թիւ կը կոչուէր, պատասխանեց դռնապանը։

—Ո՛վ Վիլֆոր, Վիլֆոր, մրմնջեց Մոնթէ-Քրիսթօ, ո՛րչափ անգամ այս անունով կոչած ես զիս արդեօք, երբ իմ ուրուականս քեզ կը տանջէր երբեմն։

—Պարոնը կը հաճի՞ իր չրջապայութիւնը չարունակել, հարցուց դռնապանը։

—Այո, մանաւանդ եթէ խեղճ ալբսային սենեակը ցուցընէք ինծի։

—Ո՛հ, թիւ 27 սենեա՞կը։

—Այո՛, թիւ 27, կրկնեց Մօնթէ-Քրիսթօ:

Իրեն այնպէս թուեցաւ որ ապրայ Ֆարիայէն ձայնը կը լսէ. երբ լինքը անոր անունը հարցուցած էր, ապրան պատճէն միւս կողմէն այս թիւը պոռացած էր իրեն:

—Եկէք ուրեմն:

—Կեցէք, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, վերջին անգամ մըն ալ այս բանտին բոլոր կողմերը դիտեմ:

—Աղէկ յարմարեցաւ, ըսաւ առաջնորդը, միւսին բանտին մոռցած եմ առնելու:

—Գացէք բերէք ուրեմն:

—Առէք լամպարը:

—Ոչ, հետերնիդ տարէք զայն:

—Բայց մութը պիտի մնաք:

—Մթութեան մէջ կը տեսնեմ:

—Ի՞նչ կ'ըսէք, ան ալ այսպէս է եղեր:

—Ո՞վ:

—Թիւ 34 սենեակին մէջ բնակողը. կ'ըսեն թէ մթութեան մէջ այնչափ վարժուած էր որ բանտին ամէնէն մութ կողմը սեղ մը կրնար տեսնել:

—Տասը տարուան մէջ հազիւ թէ այդ վարժութիւնը ստացաւ, մրմնջեց կոմսը:

Առաջնորդը դուրս ելաւ լռութով:

Կոմսը ճիշդ ըսած էր. մթութեան մէջ քանի մը երկվայրկեան մնալէն յետոյ՝ ամէն բան լոյսի մէջ եղածի պէս զանազանեց:

Ան առեն իր չուրջը դիտեց. իր բանտին բոլոր կողմերը ճանչցաւ:

—Այո՛, ըսաւ, ահա՛ այն քարը, որու վրայ կը նստէի. ահա պատին վրայ կրճնգուցած ուսերուս նշանը, ահա ճակտէս հոսած արիւնին հետքը, երբ օր մը գլուխս պատին զարնելով, ուզեցի ջախջախել զայն...: Ո՛հ, կը յիշեմ այս հաշիւներն ալ, զորս օր մը հօրս և Մէրսէդէսին տարիքը հաշուելու առեն ըրի, որպէսզի գիտնամ թէ հայրս կենդանի և ակռականս ազատ պիտի գտնեմ արդեօք...: Այդ հաշիւը ընելէս յետոյ՝ քիչ մը առեն յուսացի... սակայն անօթութիւնը և անհանգստութիւնը հաշուի առած չէի:

Ու կոմսը սկսաւ դառնապէս ծիծաղիլ:

Երազին մէջ կը տեսնէր որ իր հայրը գերեզման կը տանէին... և Մէրսէդէս դէպի տաճարը կը յառաջանար:

Միւս պատին վրայ գտնուող արձանագրութիւն մը իր ուշադրութիւնը գրաւեց:

«ԱՍՏՈՒԱԾ ԻՄ, կարդայ Մօնթէ-Քրիսթօ, ԽԵԼՔՍ ԱՌՈՂՋ ՊԱՀԷ»:

—Ո՛հ, այո՛, գոչեց կոմսը, սա էր իմ վերջին տեսնեբուս միակ ազօթքը. այնուհետև ազատութիւն չէի խնդրեր, այլ կը խնդրէի որ խելքս չկորսընցնեմ. կը վախնայի որ չը խենթենամ և ամէն բան չմոռնամ: Աստուած իմ, դուն իմ խելքս պահեցիր և ամէն բան յիշեցի. չնորհակալ եմ, Աստուած իմ, չնորհակալ եմ:

Այդ միջոցին լոյսը պատերուն զարկաւ. դռնապանը վար կ'իջնէր:

Մօնթէ-Քրիսթօ դիմաւորեց զայն:

—Եաեւէս եկէք, ըսաւ դռնապանը, և առանց վեր ելլելու՝ սաղարկրկեայ ճամբէ մը ուրիշ բանտ մը տարաւ:

Այդ բանտին մէջ ալ կոմսին մտքին չատ մը մտածումներ ներկայացան:

Իր ուշադրութիւնը գրաւող բանը պատին վրայ գծուած մէջօրէական չրջանակն եղաւ, որուն մէջոցաւ արեգակ Ֆարիան օրուան ժամերը կը համրէր. յետոյ անկողնին մնացորդները տեսաւ, որուն վրայ խեղճ բանտարկեալը մեռած էր:

Առանք տեսնելով՝ բանտին մէջ զգացած սթափ անձկութեանց տեղ՝ երախտագիտութեան քաղցր զգացում մը կոմսին սիրտը ուռեցուցած էր, և արտասուքի երկու կաթիլներ իր աչքերէն վար սահեցան:

—Ահա հոս կը բնակէր խենթ աբբան, ըսաւ առաջնորդը, և այդ ճամբայէն է որ երիտասարդը կ'երթար տեսնելու զայն:

Ու այդ կողմէն տակաւին բաց մնացած ստորերկրեայ ճամբուն ծակը ցոյց տուաւ Մօնթէ-Քրիսթոյին։

—Քարին գոյնէն, աւելցուց դռնապանը, գիտուն մը հասատանց թէ երկու բանտարկեալները գրեթէ տասը տարի իրարու հետ կը հաղորդակցէին։ Խե՛ղճ մարդիկ. այդ տասը տարիներուն մէջ որչափ ձանձրացած ըլլալու են։

Տանթէս զբաղանէն քանի մը ոսկի հանեց, և ձեռքը այդ մարդուն երկնցուց, որ առանց գլխուը ճանչնալու, երկրորդ անգամ ըլլալով իր վրայ կը ցաւէր։

Դռնապանը ընդունեց զանոնք, կարծելով թէ քանի մը մանր գրամներ են անոր տուածները, բայց լամբարին լոյսովը այցելուին տուած դումարին արժէքը տեսնելով.

—Պարոն, ըսաւ, սխալեցաք։

—Ինչպէս։

—Ձեր տուածները ոսկի են։

—Գիտեմ։

—Ինչպէս, գիտէ՛ք մի։

—Այո՛։

—Ուրեմն առանց խղճահարութեան կրնա՞մ ընդունիլ զանոնք։

—Այո՛։

Դռնապանը Մօնթէ-Քրիսթոյին երեսը նայեցաւ ապշութեամբ։

—Առաքինութիւն, ըսաւ կոմսը Համլէթի պէս։

—Պարոն, յարեց դռնապանը չհամարձակելով իր բաղդատութեան հաւասար, պարոն, ձեր առատաձեռնութիւնը զարմանալի կը թուի ինծի։

—Բնաւ մի՛ զարմանաք, բարեկամ. ես առնուօք նաւաստի էի, և ձեր պատմութիւնը չատ ազդեց իմ վրաս։

—Պարոն, քանի որ դուք այդչափ առատաձեռն էք, պէտք է որ ես ալ բան մը նուիրեմ ձեզի։

—Ինչ պիտի նուիրէք, բարեկամ. ծովային խեցինները, յարդի գործուածքնե՞ր, չնորհակալ եմ։

—Ոչ, պարոն, ոչ, հիմա ըրած պատմութեանս վերաբերեալ բան մը։

—Իրա՞ւ կ'ըսէք, գոչեց կոմսը աչխուժօրէն. ինչ բան է ատ։

—Մտիկ ըրէք. ինքնին կ'ըսէի թէ տասնըվինգ տարի բանտարկուածի մը սենեակին մէջ միշտ բան մը կը գտնուի, ու սկսայ պատերը զննել։

—Ա՛հ, ինչ գաաք, գոչեց Մօնթէ-Քրիսթօ, աբբային գաղտնի պահարանը յիշելով։

—Այնչափ վստահեցի որ անկողնոյն գլխի կողմը և կրօնական տակը ձայն հանող խոռոչ մը գտայ, յարեց դռնապանը։

—Այո՛, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, այո՛։

—Քարերը վերցուցի, և ինչ գտնեմ աղէկ...։

—Ձուանէ սանդո՞ւխ մը, գործիքնե՞ր, գոչեց կոմսը։

—Ինչէն գիտէք, հարցուց դռնապանը զարմանքով։

—Չեմ գիտեր, բայց կը գուշակեմ, ըսաւ կոմսը. բանտարկեալներուն պահարաններուն մէջէն սովորաբար այդ տեսակ բաներ կը գտնուին։

—Այո՛, պարոն, ձուանէ սանդուխ մը և գործիքներ գտայ։

—Տակաւին պահա՞ծ էք զանոնք, գոչեց Մօնթէ-Քրիսթօ։

—Ոչ, պարոն, խնայ հետաքրքրական բաներ ըլլալնուն, այցելուներու ծախեցի զանոնք. բայց ուրիշ բան մը պահած եմ։

—Ինչ բան, հարցուց կոմսը անհամբերութեամբ։

—Կտաւի չերտերու վրայ գրուած գրքի պէս բան մը։

—Ա՛հ, գոչեց Մօնթէ-Քրիսթօ, պահա՞ծ էք զայն։

—Այո՛։

—Դացէք բերէք այդ գիրքը, բարեկամ, և եթէ գուշակածս է, անհոգ եղիք, բարեկամ։

—Հիմա կուգամ, պարոն—։

Ու դռնապանը դուրս ելաւ։

Այն առեն կոմսը գնաց այդ անկողնոյն մնացորդներուն առջեւ ծնկան վրայ եկաւ ջերմեռանդաբար։

—Ո՛վ իմ երկրորդ հայրս, ըսաւ, դուն որ ինծի ապաստութիւն, գիտութիւն և հարստութիւն չնորհեցիր, դուն որ գերագոյն արարած մըն էիր, եթէ գերեզմանիդ խորութենէն կրնաս տակաւին երկրի վրայ մնացորդներուն ձայնը լսել, եթէ հոգիիդ կենդանական մէկ մասը տակաւին կը սաւառնի այս տեղերուն վրայ, ուր պիտի ճանչցանք և չաս նեղութիւններ կրեցինք, ո՛վ ազնիւ սիրտ, գերազանց հանճար, կ'երդնում յանուն այն հայրական սիրոյն, զոր ինձ չնորհեցիր, և այն որդիական ակնածութեան, որ քեզի ուխտեցի, մէկ խօսքով, մէկ նշանով կամ ո՛ր և է յայտարարութեամբ մը չնչէ սրտիս մէջէն տարակուսանքի մնացեալ մասը, որովհետև եթէ այս տարակոյս չփարատի, խղճի խայթ մը պիտի ըլլայ ինծի:

Կոմսը գլուխը խոնարհեցուց և ձեռքերը իրարու միացուց:

—Ահա՛, պարոն, ըսաւ ձայն մը եաեւէն:

Մօնթէ-Քրիսթօ սարսուած և երեսը անոր դարձուց:

Դռնապանը կասկի այդ չերտերը կը ներկայացնէր կոմսին. անոնց վրայ աբբայ Ֆարիա իր գիտութեան բոլոր գանձերը թափած էր: Այդ ձեռագիրը Իտալիոյ թագաւորութեան վրայ գրուած աբբայ Ֆարիայի մեծ գործն էր:

Կոմսը վստահով ձեռքին մէջ առաւ զայն, և ամենէն առաջ անոր վերնագիրը աչքին զարնելով՝ կարդաց.

«Վիշապին ակռաները պիտի խլես. և առիւծները ոտնակոխ պիտի ընես, ըսաւ Տէրը»:

—Ո՛հ, գոչեց կոմսը, ահա իր պատասխանը, չնորհակալ եմ, հայր իմ, չնորհակալ եմ:

Ու գրպանէն փոքր թղթապանակ մը հանելով, որուն մէջ հազար ֆրանքնոց դրամատոմսեր կային, ըսաւ.

—Առէք այս թղթապանակը:

—Ինծի՞ կը նուիրէք զայն:

—Այո՛, բայց այն պայմանաւ որ մնայնէիս յետոյ անոր մէջ պիտի նայիք:

Եւ այդ գիրքը, որ իրեն համար թանկագին գանձ մըն էր, կուրծքին մէջ պահելէն յետոյ՝ ստորերկրեայ բանտերէն դուրս նետուեցաւ և նաւակին մէջ մտնելով՝

—Մարսիլիա քաշէ, ըսաւ:

Նաւակը հեռանալու միջոցին կոմսը իր նայուածքը այդ ահաւոր բանտին վրայ յառելով, ըսաւ.

—Վա՛յ անոնց, որոնք պիտ այս մութ բանտին մէջ բանտարկեցին, և վա՛յ անոնց, որոնք բանտարկուած ըլլալս մոռցան:

Ֆարիայանցիներու գիւղին առջեւէն անցնելու ատեն՝ կոմսը երեսը դարձուց, և գլուխը իր վերարկուին մէջ վաթթելով՝ կնոջ մը անունը մրմնջեց:

Ցաղթութիւնը կատարեալ էր. կոմսը երկու անգամ յաղթած էր տարակոյսներու:

Գրեթէ սիրով լցուած և գորովալից զգացումով արտասանած անունը Հայտէենն էր:

Մօնթէ-Քրիսթօ ցամաք ելլելով՝ դէպի գերեզմանատունը դնաց, տպաւորուած էր թէ Մորէլը պիտի գտնէր հոն:

Կոմսն ալ տասը տարի առաջ այդ գերեզմանատան մէջ ի գուր գերեզման մը փնտռած էր: Մխիթարներով Ֆրանսա վերադարձողը չէր կրցած անօթութենէ մեռած հօրը գերեզմանը գտնել:

Մորէլ թէև խաչ մը դնել տուած էր անոր վրայ, բայց այդ խաչը հնկեր էր, և գերեզմանափորը կրակը նետելով այրած էր զայն, ինչպէս ամէն գերեզմանատանց մէջ կ'ապրեն հնացած հին խաչերը:

Բարի վանահայրը աւելի բախտաւոր եղած էր. իր զաւակներուն բազուկներուն մէջ մեռնելով, զինքը գերեզմանատունը տարած և իրմէ երկու տարի առաջ մեռած կնոջը քով թաղուորած էին:

Երկու մարմարէ մեծ քարեր, որոնց վրայ իրենց անունը արձանագրուած էր, իրարու քով դրուած էին երկաթ վան-

դահլիճով փակուած և չորս նոճիներէ հովանաւորուած չրջապատի մը մէջ։

Մաքսիմիլիէն այդ ծառերէն մէկուն կրթքնած, երկու զինուորականներուն վրայ յառած էր մթագնած աչքերը։

Իր վիշտը այնչափ խորունկ էր որ դոգցես խելքը պիտի կորնցնէր։

—Մաքսիմիլիէն, ըսաւ կոմսը, պէտք չէ հոդ նայիլ, այլ հոն։

Ու երկինքը ցոյց տուաւ։

—Մեռեալները ամէն կողմ են, ըսաւ Մորել. Բարիզէն մեկնելու առնիս դուք այսպէս չըսի՞ք ինծի։

—Մաքսիմիլիէն, ըսաւ կոմսը, ուզեցիք քանի մը օր Մարսիլիա մնալ, միշտ նոյն փափաքը ունի՞ք։

—Կոմս, փափաք ըսուած բանը չունիմ. միայն թէ ինծի այնպէս կը թուի որ ուրիշ տեղերէն աւելի Մարսիլիոյ մէջ պիտի կրնամ դիւրութեամբ սպասել։

—Աւելի աղէկ, Մաքսիմիլիէն, որովհետեւ ես պիտի բաժնուիմ ձենէ և դուք խօսք տուած էք ինծի, այնպէս չէ՞։

—Ո՛հ, տուած խօսքս պիտի մոռնամ, կոմս։

—Ոչ, չպիտի մոռնաք, որովհետեւ ամէն բանէ առաջ դուք պատուախնդիր մարդ մըն էք, Մորել, մանաւանդ որ երդում ըրիք և դարձեալ երդում պիտի ընէք։

—Ո՛հ, կոմս, դժուարէք ինծի. խիստ թշուառ մարդ մըն եմ ես։

—Ձենէ աւելի թշուառ մէկը տեսայ, Մորել։

—Անկարելի է։

—Սխա՜ս, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ, խեղճ մարդկութեան եսասիրութիւններէն մէկն ալ սա է որ ամէն մարդ իր քովը լացող և հեծող թշուառէն աւելի թշուառ կը կարծէ ինքզինքը։

—Աչխարհս մէջ իր սիրածը և փափաքածը կորնցընող մարդէն աւելի թշուառ մէկը կրնա՞յ գտնուիլ։

—Մաիկ ըրէք, Մորել, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ, և պահ մը աղեկ ուշադրութիւն ըրէք ըսածիս. մարդ մը ճանչցայ, որ

ձեզի պէս իր երջանկութեան բոլոր յոյսերը կնոջ մը վրայ դրած էր։ Այդ մարդը երիտասարդ էր, ծեր հայր մը ունէր զոր կը սիրէր, և իր նշանածը կը պաշտէր. անոր հետ ամուսնանալու վրայ էր, երբ յանկարծ բախտին մէկ հարուածը, որ կրնար Աստուծոյ բարութեանը վրայ տարակոյսներ ներշնչել, եթէ Աստուած քիչ մը ետքը չյայտներ որ իրեն համար ամէն բան դէպի մչտնջենական միութիւնը տանելու միջոց մըն է, երբ յանկարծ բախտին մէկ հարուածը անոր ազատութիւնը, նշանածը, երազած ապագան յափշտակեց, և աստղերկրեայ բանտի մը խորը նետեց զայն։

—Ա՛հ, գոչեց Մորել, ութը օրէն, մէկ ամիսէն կամ մէկ տարիէն բանտէն կ'արձակուի մարդ։

—Տասնըչորս տարի աստղերկրեայ բանտի մէջ մնաց, Մորել, ըսաւ կոմսը, իր ձեռքը երիտասարդին ուսին վրայ դնելով։

Մաքսիմիլիէն սարսռաց։

—Տասնըչո՛րս տարի, մրմնջեց։

—Այո՛, տասնըչորս տարի, կրկնեց կոմսը. այդ տասնըչորս տարիներուն մէջ յուսահատութեան չատ ժամեր ունեցաւ ան. ան ալ ձեզի պէս, Մորել, ինքզինքը աչխարհիս ամէնէն թշուառ մարդը կարծելով ինքզինքը սպաննել ուզեց։

—Յեսո՛յ, հարցուց Մորել։

—Յեսոյ, վերջին վայրկեանին, Աստուած անոր օգնութեան հասաւ մարդկային միջոցաւ մը. գուցէ սկզբան այդ մարդը Աստուծոյ անսահման մարդասիրութիւնը չհակցաւ (որովհետեւ արտասուքով քօղարկուած աչքերը բացուելու համար տասնի պէտք ունին), բայց վերջապէս համբերութիւն ունեցաւ և սպասեց։ Օր մը հրաչքով իր գերեզմանէն դուրս ելաւ, բոլորովին այլափոխուած, հարուստ և զօրաւոր. ամենէն առաջ իր հայրը փնտռեց, բայց հայրը մեռած էր։

—Իմ հայրս ալ մեռած է, ըսաւ Մորել։

—Այո՛, բայց ձեր հայրը ձեր բազուկներուն մէջ սիրուած, երջանիկ, պատուուած, հարուստ և ծերացած մեռաւ. բայց

անոր հայրը աղքատ, վչտալից ու յուսահատ մեռաւ. երբ տասը տարի ետքը՝ անոր որդին հօրը գերեզմանը փնտռեց, ան իսկ աներեւոյթ եղած էր, և չկրցաւ իր այնչափ սիրած հօրը հանդչած տեղը գտնել:

—Ո՛հ, գոչեց Մորել:

—Ուրեմն այն մարդը ձեզմէ աւելի թշուառ էր, Մորել, որովհետեւ իր հօրը գերեզմանին տեղն անգամ չէր գիտեր:

—Բայց գոնէ սիրած կինը չէր կորնչուցած:

—Կը սխալիք, Մորել. այն կինը...:

—Մեռա՞ծ էր արդեօք, գոչեց Մաքսիմիլիէն:

—Աւելի գէշ. այն կինը իրեն հաւատարիմ չէր մնացած, այլ իր նշանածը հալածողներէն մէկուն հետ ամուսնացած էր: Կը տեսնէք, Մորել, որ այդ մարդը ձեզմէ աւելի թշուառ սիրահար մըն է եղեր:

—Աստուած այդ մարդը մխիթարե՛ց, հարցուց Մորել:

—Գոնէ անոր սիրտը հանդարտեցուց:

—Այդ մարդը պիտի կրնա՞յ օր մը երջանիկ ըլլալ:

—Կը յուսայ, Մաքսիմիլիէն:

Երիտասարդը գլուխը կուրծքին վրայ խոնարհեցուց:

—Խօսք առած եմ ձեզի, բաւ վայրկեան մը լուռ մնալէ յետոյ և իր ձեռքը Մոնթէ-Քրիսթոյին երկնցընելով. միայն թէ յիշեցէք...:

—Հոկտեմբերի 5ին, Մորել, Մոնթէ-Քրիսթօ կղզին ձեզի կը սպասեմ: 4ին չեզակայմ նաւ մը Պասթիայի նաւահանգիստը ձեզի պիտի սպասէ. չեզակայմին անունն է Եւրոս. անունը նիշ նաւապետին տուէք, ու ան իմ քովս պիտի առաջնորդէ ձեզ: Այսպէս որոշուած է, այնպէս չէ՞, Մաքսիմիլիէն:

—Շատ լաւ, կոմս, ձեր հրամանը պիտի կատարեմ. բայց հոկտեմբերի 5ը յիշեցէք...:

—Տղայ էք ու չէք գիտեր թէ մարդու մը խոստումը ինչ է...: Քանի անգամ ըսի որ այն օրը եթէ մեռնիլ ուզէք, ես պիտի օգնեմ ձեզի, Մորել: Մնա՛ք բարով:

—Կը բաժնուի՞ք ինէ:

—Այո՛, ես Իտալիոյ մէջ գործ ունիմ. ձեզ առանձին կը թողում, թշուառութեան հետ առանձին, այն զօրաւոր թեւերով արծիւին հետ առանձին, զոր Աստուած իր ընտրելիներուն կը զրկէ իր ապերուն աչքերը տանելու համար. կանիմէի պատմութիւնը աւարտած մը չէ, Մաքսիմիլիէն, այլ այլասնութիւն մը...:

—Ե՞րբ պիտի մեկնիք:

—Այս պահուս չոգենաւը ինծի կը սպասէ. ժամէ մը արդէն ձենէ բամնուած պիտի ըլլամ. մինչեւ նաւահանգիստը կ'ընկերանա՞ք ինծի, Մորել:

—Բոլորովին ձերն եմ, կոմս:

—Գրկեցէք զիս:

Մորել մինչեւ նաւահանգիստը կոմսին ընկերացաւ. արդէն չոգենաւին ծուխը, երկար վիշտերի մը պէս, սեւ խոզովակէն դուրս կ'ելլէր:

Շոգենաւը չուտով ճամբայ ելաւ, և ժամ մը ետքը, Մոնթէ-Քրիսթոյի ըսածին պէս, սպիտակ ծուխով այդ թռչունը դիւերային առաջին մռնաչուղէն մթագնած արեւելեան հորիզոնին վրայ կ'անհետանար:

ԺԹ. ԳԼՈՒԽ

ՌԷՔՈՒԵՆՕ

Կոմսին չոգենաւը Մարժիւ հրուանդանին ետին անհետանալ կսկսէր, երբ մարդ մը սուրհանդակի կառքով Աբեսաէնթէի փոքր քաղաքէն կ'անցնէր ու Ֆիորէնցայէն Հռոմ տանող ճամբուն կը հետեւէր:

Կառքը, առանց կասկածելի ըլլալու, չատ արագ կ'ընթանար:

Այդ մարդը ճամբորդութենէ ազոտած թիկնոց մը հագած

էր, Պատուոյ Լեգէոնի ժապաւէնով մը զարդարուած. ներքին զգեստին վրայ ալ պատուանշան կար. ոչ միայն այդ երկու պատուանշաններէն, այլ եւ սուրհանդակներուն հետ խօսած ատեն իր արտասանութենէն յայտնի կը տեսնուէր որ Ֆրանսացի մըն էր:

Տիեզերական լեզուի երկրին մէջ ծնած ըլլալուն մէկ ապացոյցն ալ իր խօսելէն չգիտնալն էր, բացի քանի մը երաժըշտական բառերէն, որոնք Փիկարդի կոnsեռվին պէս մասնաւոր լեզուի մը ամէն մասնայատկութիւններուն տեղը կրնան գըրաւել:

—Ալէ՛կրօ, կը պոռար սուրհանդակներուն, երբ զաւխվեր մը կը հանէին:

—Մոsերա՛թօ, կ'ըսէր իւրաքանչիւր զաւխվարին:

Աատուած գիտէ թէ Փիրէնեացիէն Հռոմ երթալու համար Ա.քուաբէնտէնթէի ճամբուն վրայ ո՛րքան զաւխվերներ և զաւխվարներ կան:

Սակայն սուրհանդակները չատ կը ծիծաղէին այդ երկու բառերը լսելով:

Ցաւիտենական քաղաքին առջեւ, այսինքն Սէթորա հասնելնուն, ուրկից Հռոմ կ'երեւի, ճամբորդը չզգաց այն եռանդագին հետաքրքրութիւնը, որով ամէն օտարական դրդռուած, իր տեղէն կ'ելլէ, ամէնէն առաջ հեռուէն երեւցող Սուրբ-Պետրոսի հռչակաւոր գմբէթը տեսնելու համար:

Միայն դրպանէն թղթապանակ մը և անոր մէջէն չորս ծալուած թուղթ մը հանեց, բացաւ զայն և նորէն ծալլեց այնպիսի զգուշութեամբ մը, որ յարգանքի կը նմանէր, և գոհ եղաւ ըսելով.

—Լաւ, միշտ քովս է—:

Կառքը տէլ Բոլոյի դռնէն անցնելով ձախակողմ ուղղուեցաւ և Սպանիա պանդոկին առջեւ կեցաւ:

Բաթրինի պանդոկապետը, որ մեր հին ծանօթներէն մէկն է, դրան սեմերուն վրայ և գլխարկը ձեռքը, ընդունեց ուղեւորը:

Ճամբորդը կառքէն իջաւ, լաւ ճաշ մը հրամայեց, ու Թոմսըն և Ֆրէնչ սեղանատուներուն ա՛ւր բնակիլը հարցուց. Բաթրինի իսկոյն գոնացուց զայն, որովհետեւ այդ դրամատունը Հռոմի ամէնէն ծանօթ հաստատութիւններէն մէկն էր:

Սուրբ-Պետրոս եկեղեցիին մօտ Տէլ Պանքի փողոցին մէջ կը գտնուէր ան:

Ինչպէս ամէն տեղ, Հռոմի մէջ ալ սուրհանդակի կառքի մը ժամանումը իրարանցում առաջ կը բերէ:

Մարիսի և Կրաքոսի սերունդներէն տասնի չափ երիտասարդներ, ոտքերնին բոպիկ, արմուկնին ծակած, սակայն բըռունցքնին իրենց աղդրերուն վրայ դրած, և թեւերնին կորացած՝ ճամբորդին, կառքին և ձիերուն կը նայէին:

Բաղաքին այդ ընտրեալ ստահակներուն չիտունի չափ Հռոմի դաստարկապորաններն ալ միացած էին, որոնք Սանթ-Անճէլօ կամուրջին վրայէն Տիբեր գետին մէջ թքնելով տասն կ'անցընեն:

Եւ որովհետեւ ստահակները ու Հռոմի դաստարկապորանները Բարիզիններէն աւելի բախտաւոր ըլլալով՝ ամէն լեզու կը հասկրնան, մանաւանդ ֆրանսերէնը, ճամբորդին բնակարան մը և ճաշ մը խնդրելը ու վերջապէս Թոմսըն և Ֆրէնչ վաճառատան ա՛ւր գտնուիլը հարցնելը հասկըցան:

Հետեւաբար երբ մեր ճամբորդը, առաջնորդ մը առած, պանդոկէն դուրս ելաւ, մարդ մը այդ հետաքրքիրներուն խումբէն բաժնուելով, առանց ճամբորդին և անոր առաջնորդին ուշադրութեան ենթակայ ըլլալու՝ քիչ մը հեռուէն քալելով՝ օտարականին հետէն գնաց Բարիզի ոստիկանութեան գործակալէ մը աւելի մեծ ճարպիկութեամբ:

Ֆրանսացին այնքան աճապարած էր Թոմսըն և Ֆրէնչ դըրամատունը երթալու, որ ձիերը կառքին լծելու անգամ չըսպասեց. կառքը կամ ճամբան իր հետէն պիտի հասնէր և կամ ղրամատան դուռը իրեն պիտի սպասէր:

Կառքը իրեն չհասած՝ Ֆրանսացին ղրամատուն հասաւ և ներս մտաւ՝ առաջնորդը նախասենեակին մէջ թողլով, որ

Հռոմի դրամատանց, եկեղեցիներու, աւերակներու, թանգարաններու և կամ թատրոններու մէջ գտնուող անարուեստ, կամ թէ աւելի ճիշդը, ամէն տեսակ արուեստներ ունեցող արուեստաւորներու հետ խոհոյն խօսակցութեան բռնուեցաւ:

Հետաքրքիրներու խումբէն բաժնուողն ալ Ֆրանսացիին հետ ներս մտած էր. Ֆրանսացին գրասենեակին դուռը զարկաւ և առջի սենեակին մէջ մտաւ. նոյնպէս ըրաւ ստուերը:

—Թոմսըն և Ֆրէնչ պարոնները հո՞ս կը գտնուին, հարցուց օտարականը:

Գրագրի մը նշանին վրայ, սպասաւոր մը, որ առաջին գրասենեակին պահապանն էր, ոտքի եկաւ:

—Որո՞ւ գալուստը պիտի իմացնեմ, հարցուց սպասաւորը, օտարականին առջեւէն քալելու պատրաստուելով:

—Պարոն Տանկլարին, պատասխանեց ուղեւորը:

—Եկէք, ըսաւ սպասաւորը:

Դուռ մը բացուեցաւ. սպասաւորը և պարոնը ներս մտան:

Տանկլարի եռեւէն մտնող մարդը նստարանի մը վրայ նստաւ:

Գրագիրը գրեթէ հինգ վայրկեան ալ իր գրութիւնը չարունակեց, այդ միջոցին՝ նստող մարդը խորին լռութիւն մը և կատարեալ անշարժութիւն մը կը պահէր:

Գրագիրը գրիչը ձեռքէն թողուց, գլուխը վերցուց, ուշադրութեամբ իր չուրջը նայեցաւ, և դիմացը գտնուողը ճանչնալով.

—Ա՛հա՛, ըսաւ, դո՞ւն ես, Բէլբինօ:

—Այո՛, պատասխանեց նստողը լակոնական ոճով:

—Ուրեմն այդ մեծ մարդուն վրայ լաւ հո՞ս մըն էիր:

—Ձայն գտած ըլլալու արժանիքը մեզի չի պատկանիր, այլ իմաց տուին մեզի:

—Ուրեմն դիտե՞ս ինչ բանի համար գալը, ո՛չ հետաքրքիր:

—Անշուշտ դրամ առնելու եկած է. միայն թէ կ'ուզէինք գիտնալ թէ ինչ գումար պիտի առնէ:

—Հիմա կ'իմացնեմ քեզի, բարեկամ:

—Լաւ, բայց անցեալ օրուան պէս սխալ տեղեկութիւն մի՛ տար:

—Սա ինչ խօսք է, և որո՞ւն համար ըսել կ'ուզես. արդեօք այն Անդղիացիին համար, որ անցեալ օր երեք հազար սկուտա առաւ տակէ:

—Ո՛չ, Անդղիացին իրօք երեք հազար սկուտա ունէր, և մենք ճիշդ նոյն գումարը գտանք անոր վրայ. ուրիշ իշխանին համար է խօսքս:

—Ճիշդ չէ՞ր ըսածս:

—Դուն մեզի երեսուն հազար ֆրանք ըսիր, և մենք միայն քսան երկու հազար գտանք:

—Լաւ չէք փնտռեր:

—Լուիճի Վանքան անձամբ փնտռեց:

—Ուրեմն պարտք մը հատուցած է:

—Ո՛ւս մը պարտք ընէ:

—Կամ գուցէ ծախսած է:

—Կարելի է:

—Անշուշտ այդպէս պէտք է ըլլայ. բայց կեցիր դիտարանս երթամ, գուցէ ճիշդ գումարը չմտացած՝ Ֆրանսացին իր գործը լմնցնէ:

Բէլբինօ հաստատական նշան մը ըրաւ, և գրպանէն համրիչ մը հանելով սկսաւ աղօթք մը մրմնջել, մինչ գրագիրը այն դռնէն անհետացաւ եղաւ, ուրկէ սպասաւորն ու պարոնը ներս մտած էին:

Գրեթէ տասը վայրկեան ետքը, գրագիրը ուրախ դէմքով վերադարձաւ:

—Ի՞նչ լուր հարցուց Բէլբինօ իր բարեկամին:

—Սրթնցի՛ր, սրթնցի՛ր, ըսաւ գրագիրը, գումարը մեծ է:

—Հինգ կամ վեց միլիոն ֆրանք, այնպէս չէ:

—Այո՛, ո՛րիկէ դիտես:

—Նորին Վսեմութիւն Մօնթէ-Քրիսթօ կոմսին ընկալագրին վոխարէն վճարելի տոմսակ մը ունի:

—Կոմսը կը ճանչնա՞ս:

—Հուսամ, Վենետիկի և Վիէննայի դրամատանց մէջ պիտի վճարուի:

—Ճիշդ այդպէս, գոչեց գրագիրը. ո՛րկէ այդքան լաւ տեղեկութիւն ստացար:

—Քեզի ըսի որ առաջուց իմաց տրուած է մեզի:

—Ուրեմն ինչո՞ւ կը հարցնես:

—Որպէս զի ապահով ըլլանք թէ մեր վնտուածը ճիշդ նոյն մա՞րդն է:

—Ճիշդ ան է... հինգ միլիոն ֆրանք, գեղեցիկ գումար մըն է, այնպէս չէ՞, Բէբբինօ:

—Այ՛:

—Երբեք այդչափ գումար մը պիտի չկրնանք ձեռք անցընել:

—Գոնէ, պատասխանեց Բէբբինօ փիլիսոփայօրէն, անոնց կտորուանքը ձեռք բերած կ'ըլլանք:

—Լաւ՛, ահա մարդը կուգայ:

Գրագիրը վերջացուց իր գրիչը ձեռքը առաւ և Բէբբինօ իր համբիչը. դուռը բացուած ժամանակ ասոնցմէ մէկը գիր կը գրէր և միւսը ազօթք կ'ընէր:

Տանկլար ուրախ կ'երեւէր և սեղանաւորը անոր ընկերանալով՝ մինչեւ դուռը ուղեկցեց զայն:

Տանկլարի եաեւէն Բէբբինօ ևս դուրս ելաւ:

Ինչպէս որ որոշուած էր՝ Տանկլարի եաեւէն հասնելու կառքը Թոմսըն և Ֆրէնչ դրամատան առջեւը կը սպասէր:

Սուրճնորդը անոր դռնակը բռներ էր. վասն զի ճամբորդներուն առաջնորդները խիստ մարդահաճոյ անձեր կ'ըլլան և ամէն բանի կրնան զոհծածուիլ:

Տանկլար քանի մարդու մը թեթեւաչարժութեամբը կառքին մէջ ցատկեց:

Սուրճնորդը դուռը գոցեց և կառավարին քովը նստաւ:

Բէբբինօ կառքին եաեւի նստարանին վրայ ելաւ:

—Ձեր վսեմութիւնը կ'ուզէ՞ Սուրբ-Պետրոսի եկեղեցին տեսնել, հարցուց առաջնորդը:

—Ի՞նչ ընելու համար, պատասխանեց սեպուհը:

—Տեսնելու:

—Տեսնելու համար չեկայ ես Հռոմ, ըսաւ Տանկլար բարձր ձայնով և անյագ ժպիտով մը կամաց մը աւելցուց.— Ստակ առնելու համար եկայ ես—:

Ու ձեռքը թղթապանակին վրայ դրաւ, որուն մէջ նամակ մը պահած էր:

—Ուրեմն ձեր վսեմութիւնը ո՛ւր կ'ուզէ երթալ:

—Պանդոկը:

—Բաւթրինիին պանդոկը քաչէ, գոչեց առաջնորդը, խօսքը կառապանին ուղղելով:

Կառքը տան կառքի մը պէս արագութեամբ ճամբայ ելաւ:

Տասը վայրկեան ետքը պատռնը իր բնակարանը դարձաւ, և Բէբբինօ պանդոկին առջեւ դտնուող նստարանին վրայ տեղաւորուեցաւ՝ քիչ մը առաջ յիշուած Մարիոսի և Կրաքոսի սերունդներէն եղող մէկուն ականջին քանի մը խօսք ընելէն յետոյ. առոր վրայ՝ այդ մարդն ալ իր սրունգներուն բոլանդակ արագութեամբ Կապիտոլի ճամբան բռնեց:

Տանկլար յոգնած և գոհ ըլլալով՝ քուն ունէր:

Իր թղթապանակը բարձին տակը դրաւ և քնացաւ:

Բէբբինօ հանգստանալու տեսն ունէր. իր ընկերներուն հետ մոտա խաղալ, երեք ակուա կորնցուց, և միւիթարուելու համար սրուակ մը Օրվիէթոյի գինի խմեց:

Հետեւեալ առտու Տանկլար ուշ արթնցաւ, թէև առջի իրիկուընէ կանուխ պառկած էր. որովհետեւ հինգ վեց գիշերէ ի վեր հանգիստ քնացած չէր:

Լաւ նախաճաշ մը ըրաւ, և ինչպէս ըսած էր, յաւիտենական քաղաքին գեղեցկութիւնները տեսնելու հետաքրքիր չըլլալով՝ հրամայեց որ սուրհանդակի ձիերը կէս օրին պատրաստ ըլլան:

Բայց Տանկլար ոստիկանութեան օրէնքը և սուրհանդակապետին ծուլութիւնը հաշուի առած չէր:

Ուստի ձիերը ժամը երկուքէն առաջ չկրցան հասնիլ,

և իր անցագիրը, ոստիկանութենէն մակագրուած, ժամը երկքին եկաւ։

Այդ բոլոր պատրաստութիւնները Բասթրինի պանդոկին դրան առջեւ բազմաթիւ սահակներ հաւաքած էին։

Կրաքոսի և Մարիոսի սերունդներն ալ անոնց հետ խառնուած էին։

Պառոնը գոռոզութեամբ այդ խումբերուն մէջէն անցաւ, որոնք վարձ նուէր մը ընդունելու համար, Վենետիկն կը կոչէին զինքը։

Տանկլար, ինչպէս արդէն գիտենք, խոստ ոսկիով մարդ մը ըլլալով, գոհ եղած էր մինչև այն աստն պառոն կոչուելուն համար, քանի որ զինքը Վենետիկն կոչած չէին. այդ տիտղոսը վաղաքցեց զինքը, և քանի չափ ակուտ բամնեց բոլոր այն դասարկապորտ մարդոց, որոնք պատրաստ էին ուրիշ աստերկու ակուտի համար Բարձրութիւն տալ անոր։

—Ո՞ւր պիտի երթանք, հարցուց սուրհանդակը խոպերէն լեզուաւ։

—Դէպի Անքոնա, պատասխանեց պառոնը։

Բասթրինի պանդոկապետը այդ հարցումը և պատասխանը թարգմանեց, և կառքը մեկնեցաւ արագաչ։

Տանկլար Վենետիկ կ'ուզէր երթալ և իր հարստութեան մէկ մասը անկէ առնել. յետոյ Վենետիկէն Վիէննա պիտի անցնէր, ուր գումարին մնացեալը պիտի առնար։

Իր դիտաւորութիւնը Վիէննա հաստատուիլ էր, որուն զուարճութեանց քաղաք մը ըլլալը հաւաստած էին։

Հռոմի դաշտին մէջ երեք մղոն տեղ չյառաջացած՝ գիշերը վրայ հասաւ. Տանկլար բնաւ մտքէն չէր անցուցած որ այնչափ ուշ ճամբայ ելած էր, եթէ ոչ այն իրիկուն պանդոկը կը մնար. ուստի հարցուց սուրհանդակին թէ ո՛րչափ տեղի պէտք կար՝ առջի քաղաքը հասնելու համար։

—Նօն գաթիսօ (չեմ հասկընար), պատասխանեց սուրհանդակը։

Տանկլար գլխովը չարժուեմ մը ըրաւ, որով «Շա՛տ լաւ» ըսել կ'ուզէր։

Կառքը իր ճամբան չարունակեց։

—Առաջին կայարանը կը կենամ, ըսաւ Տանկլար ինքնիրեն։

Տանկլար առջի իրիկունը ունեցած քունին փափաքը նորէն կը զգար. կրկին ձգտարկերով անգլիական գեղեցիկ կառքի մը մէջ փափկօրէն երկնցած էր, և երկու հուժկու ձիեր կառքը կը քաշէին սրարշաւ։

Գիտէր որ իւրաքանչիւր ճօթը մղոնին կը փոխեն ձիերը։

Ինչ պէտք էր ընել, երբ մարդ սեղանաւոր և բարեբախտարար մնանկացած է։

Տանկլար Բարիզ մնացած իր կնոջը վրայ տասը վայրկեան մտածեց, տասը վայրկեան ալ իր աղջկան վրայ, որ օրիորդ տ'Արմիլի հետ աշխարհ կը չրջէր. վերջապէս տասը վայրկեան ալ իր պարտատէրներուն և անոնց դրամը գործածելու կերպին վրայ մտածեց. յետոյ ուրիշ մտածում չունենալով՝ աչքը գոցեց և քնացաւ։

Սակայն երբեմն կառքը սովորականէն աւելի ուժգին տատանելուն, Տանկլար վայրկեան մը կը բանար աչքերը։

Այն աստն կը զգար որ կառքը միշտ միեւնոյն արագութեամբ Հռոմի դաշտերուն մէջ կը յառաջանար, ուր տեղ տեղ գտնուած խորտակուած ջրմուղները իրենց ընթացքին մէջ քարացած կրանիթէ հսկաներ կ'երեւէին։

Բայց գիշերը ցուրտ, խոնաւ և անձրեւուտ էր, կէս քուն մարդ մը աւելի լաւ ըրած պիտի ըլլար աչքերը գոցելով կառքին մէջ ապասել, քան թէ գլուխը դռնակէն դուրս հանել և ո՛ւր գտնուիլը հարցնել սուրհանդակին, որ ևօն գաթիսօէն ուրիշ բան չէր պատասխաններ։

Ուստի Տանկլար դարձեալ քնացաւ, ըսելով որ ձիերը վաստակած աստն կրնայ արթննալ։

Կառքը կեցաւ։

Տանկլար մտածեց որ իր այնչափ փափաքած նպատակին վերջապէս հասած էր։

Աչքերը բացաւ, պատուհանէն դուրս նայեցաւ, կարծելով թէ քաղաքի մը կամ գոնէ գիւղի մը քով հասած են, բայց կղզիացած աւերակ տունէ մը զատ բան չտեսաւ, որուն առջեւ երեք չորս մարդիկ կ՚երթեւեկէին ստուերի պէս:

Տանկլար սպասեց որ իր ճամբան լրացընող սուրհանդակը գայ և իր իրաւունքը պահանջէ:

Կը յուսար այդ առթիւ իր նոր սուրհանդակէն տեղեկութիւն մը ստանալ. բայց ձիերը քակուեցան, անոնց տեղը ուրիշ ձիեր լծուեցան, և ճամբորդէն դրամ պահանջող մէկը չներկայացաւ:

Տանկլար զարմանքով բացաւ դռնակը. բայց հուժկու ձեռք մը գինքը ներս հրեց և կառքը սկսաւ յառաջանալ:

Պառնը ապշահար, բղղրովին արթնցաւ:

—Էհ, ըսաւ սուրհանդակին, ինծի նայէ, էհ, միօ գարօ (սիրելիս)—:

Այս խօսքերէն բաւն ալ Գալալգանթի իշխանին հետ իր աղջկան երգած երգէն տղված էր Տանկլար:

Սակայն միօ գարօն չպատասխանեց բնաւ:

Այն ատեն Տանկլար պատուհանը բացաւ:

—Հէ, բարեկամ, ո՞ւր կ՚երթանք, հարցուց, գլուխը պատուհանէն դուրս հանելով:

—Տէ՛նբրօ ղա թեսթա, գոչեց խիստ և խրոխտ ձայն մը սպառնական չարժումով:

Տանկլար հասկըցաւ որ տենբրօ ղա թեսթա գլուխ ներս քաշէ կը նշանակէ: Ինչպէս կ՚երեւէր, խօսքերէն լեզուին մէջ չտեսով կը յառաջդիմէր:

Սրտի անհանգստութեամբ մը հնազանդեցաւ այդ ձայնին. իր մտահոգութիւնը վայրկեանէ վայրկեան կ՚աւելնար, այնպէս՝ որ իր միտքը, որ ճամբայ եղած ատենը այնչափ հանդարտ էր և քնացած էր, այնպիսի բազմադիմի գաղափարներով լեցուեցաւ, որոնք ճամբորդի մը, մանաւանդ Տանկլարի կացութիւնը ունեցող ուղեւորի մը ուշադրութիւնը իր չահերուն վրայ կը դարձնեն:

Իր աչքերը մթութեան մէջ այն ստուիճան յստակատեսութիւն ստացան զոր սրտի սաստիկ յուզումը մէկէն կը հաղորդէ անոնց, բայց այդ յստակատեսութիւնը տակաւ յոգնելով կը տկարանայ:

Վախնալէն առաջ մարդ ճիշդ կը տեսնէ. վախցած ատեն աչքն բան կրկին կ՚երեւի իրեն, իսկ վախնալէն ետեւ չիոթ կը տեսնէ:

Տանկլար վերարկուով փաթթուած մարդ մը տեսաւ, որ կառքին աջ կողմէն ձիով կ՚արշաւէր:

—Զինակիր մըն է դուցէ, ըսաւ. ո՛վ ըլլալս ֆրանսական հեռագիրները քահանայապետական կառավարութեան յայտնելէն արդեօք:

Ուզեց իր անհանգստութիւնը փարատել:

—Ո՞ւր կը տանիք զիս, հարցուց դարձեալ:

—Տենբրօ ղա թեսթա, կրկնեց նոյն ձայնը, միեւնոյն ըսպառնական արտասանութեամբ:

Տանկլար դէպ ի ձախ կողմի դռնակը դարձաւ:

Ուրիշ մարդ մը կառքին ձախ կողմէն կ՚ընկերանար ձիով:

—Անշուշտ բռնուեցայ, ըսաւ իւրովի Տանկլար, ճակատը քրտինքով պատած:

Նորէն կառքին մէջ նետուեցաւ, բայց այս անգամ ոչ թէ քնանալու այլ մտածելու համար:

Ժամ մը ետքը լուսինը ելաւ:

Կառքին մէջէն նայուածքը դաշտին վրայ պտտցուց. այն ատեն նորէն տեսաւ այն մեծ ջրմուղները, այն քարէ ուրուականները, զորս քիչ մը առաջ տեսած էր. միայն թէ փոխանակ աջակողմէն տեսնելու, այս անգամ ձախակողմէն կը տեսնէր:

Հասկըցաւ որ կառքին կէս շրջան մը ընել տալով Հռոմ կը վերադարձնէին գինքը:

—Ո՛հ, ինչ ապարախտ եմ, մրմնջեց. անշուշտ ֆրանսական կառավարութեան պիտի յանձնեն զիս:

Կառքը մեծ արագութեամբ կը յառաջանար:

Ժամ մը սոկոտմով անցաւ. իր ճամբուն վրայ նչմարած խրաքանչիւր նշանէն վախասականը յայտնի կը տեսնէր որ ետ կը տանէին պինքը:

Վերջապէս մութ քարակոյտ մը տեսաւ, որուն դէմ կարծեց թէ կառքը պիտի ընդհարէր, բայց կառքը դառնալով՝ քարակոյտին քովէն անցաւ, որ ուրիշ բան չէր, բայց եթէ Հռոմը չրջապատող պարիսպներու գօտին:

—Օ՛ հո՛, մրմնջեց Տանկլար, քաղաք չենք վերադառնար, և ոստիկանութիւնը չէ պիս բռնողը. Տէր Աստուած, արդեօք ...— : Ու մտերը քամնեցան:

Հռոմայեցի աւազակներու ծանօթ պատմութիւնները յիշեց, որոնց Բարիզի մէջ այնչափ չէին հաւատար. Սլպէր որ Մորսէրֆի այդ պատմութիւնները ըրած էր տիկին Տանկլարի և Էօժէնիին, երբ երկու երիտասարդները նչանուելու վրայ էին:

—Արդեօք գո՞ղ են ատոնք, մրմնջեց:

Ցանկարծ կառքը աւազուտ ճամբէ մը աւելի դիւրուկ դետնի մը վրայ սկսաւ յառաջանալ:

Տանկլար համարձակեցաւ ճամբուն երկու կողմը դիտել, ու տարօրինակ ձեւով չէնքեր տեսաւ. Մորսէրֆի պատմութիւնը իր միտքը գրաւած ըլլալով, այդ պահուն բոլոր պարագաներովը կը յիչէր զայն, և կը խորհէր որ անչուշտ Սբբիայի ճամբուն վրայ կը գտնուի:

Կառքին ձախակողմը, հովիտի մը մէջ, բոլորակ խառոյչ մը կը տեսնուէր:

Գարագալլայի կրկէսն էր ան:

Կառքին աջ կողմէն արչաւող մարդուն մէկ հրամանին վրայ, կառքը կեցաւ:

Նոյն ժամուն ձախ կողմի դռնակը բացուեցաւ:

—Շի՛ւնի (իջիր), հրամայեց ձայն մը:

Տանկլար կառքէն իջաւ խակոյն:

Իտալերէն լեզուն տակաւին չէր կրնար խօսիլ, բայց սկսած էր հասկնալ:

Պառոնը, մեռելատիպ դէմք մը առած, իր չուրջը նայեցաւ:

Սուրնանդակէն զատ չորս հոգի կը չրջապատէին պինքը:

—Տի ֆուա (սակէ), բսաւ չորս մարդոց մէկը, Հռոմի դաչտին անհատասար գծերուն մէջ Սբբիայի ճամբան տանող վտքը չափիլի մը մէջ իջնելով:

Տանկլար, առանց ընդդիմութեան առաջնորդին հետեւեցաւ, իսկ միւս երեք մարդոց իրեն հետեւիլը հասկնալու համար ետին նայելու հարկ չտեսաւ:

Սակայն իրեն այնպէս թուեցաւ որ այդ մարդերը, իրարմէ գրեթէ հաւասար հեռաւորութեամբ, պահնորդներու պէս կեցան:

Առանց խօսելու, գրեթէ տասը վայրկեան քալելէ յետոյ՝ Տանկլար բլրակի մը և երկար խոտերով մացառներու մէջտեղը դատաւ ինքզինքը. երեք անձայն մարդիկ եռանկիւնի մը կը կազմէին, որոնց կեդրոնը ինքն էր:

Ուզեց խօսիլ. բայց չփոթեցաւ:

—Ադաւնի (յառա՛ջ), բսաւ նոյն ձայնը կարուկ և հրամայական ձեւով:

Այս անգամ Տանկլար երկու կերպով հասկցաւ, թէ՛ խօսքով և թէ չարժուձեւով. քանզի իր եռեւէն քալող մարդը այնպիսի խստութեամբ հրեց պինքը, որ գնաց իր առաջնորդին զարնուեցաւ:

Այդ առաջնորդը մեր Բէբրինօ բարեկամն էր, որ բարձր խոտերուն մէջ մխրճուեցաւ այնպիսի մանուածապատ ճամբէ մը, որուն անցնելու ճամբայ մը ըլլալը կուզերը և մոլէզնները միայն կրնային ճանչնալ:

Բէբրինօ թանձր մացառներով ծածկուած ժայռի մը առջև կեցաւ:

Այդ ժայռին արտեւանունքի նման բացուածքէն ներս մանելով՝ աներեւոյթ եղաւ, քարայրի մէջ անհետացող սատանայի մը նման:

Տանկլարի եռեւէն եկողին ձայնը ու չարժումը սեղանատորը հարկադրեցին որ Բէբրինոյին հետեւի:

Սլ սարակոյս չկար. Ֆրանսացի մնանկը հռոմայեցի սւսա-
զակներու ձեռքը ընկած էր:

Տանկլար երկու սոկալի վտանգի մէջ գտնուող և վախէն
զօրացած մարդու մը պէս ըրաւ:

Հռոմի դաշտին ծերպերէն մէկուն մէջ մտնելու անցար-
մար փոր մը ունէր, սակայն աչքերը գոցելով՝ Ռէբրիմոյի եռե-
ւէնն՝ ծակին մէջ մտաւ, և իր ոտքերուն վրայ ընկաւ:

Այն տեղն աչքերը բանալով՝ տեսաւ որ իր առջեւ բաց-
ուած ճամբան լայն, բայց մութ էր:

Հիմա որ Ռէբրիմօն իր ընակարանին մէջ կը գտնուէր,
քնաւ պահուըտելու հոգ չըրաւ, այլ կայծահանը զարկաւ և
ճրագ մը վառեց:

Վերջապահ ղինուորի պէս երկու մարդիկ ալ Տանկլարի
եռեւէնն ներս մտան, և սեղանաւորին կեցած տեղն, անոր
եռեւէնն հրելով, հազիւ զգալի զառիթափէ մը վար իջեցուցին.
յետոյ ոտնաւոր երեւոյթով քառուղիի մը կեդրոնը տարին զայն:

Տանկլարի այնպէս կ'երեւէր թէ իրարու վրայ գետեղ-
ուած գազաղներու նման փորուած պատերուն բաժանումնե-
րուն մէջ սեւ ու խորունկ աչքերով մեռելի գլուխներ կը
տեսնէ:

Պահնորդ մը իր ձախ ձեռքը լայնատիպ հրացանին զարկաւ:

—Ո՞վ է ան, գոչեց:

—Բարեկա՛մ ենք, ըսաւ Ռէբրիմօ: Ո՞ւր է մեր պետը:

—Հոն է, ըսաւ պահնորդը, ժայռի մէջ փորուած մեծ
սրահի պէս տեղ մը ցուցընելով, ուրկէ լոյսը դուրս կը ցո-
լար, կամարաձեւ բացուած քներուն մէջէն անցնելով:

—Լաւ որս մը ունինք, տէր իմ, ըսաւ Ռէբրիմօ, խոսե-
բէն լեզուով:

Ու Տանկլարի վերարկուին օձիքէն բռնելով՝ դուռի նման
բացուածքի մը առջեւ տարաւ զայն. ուրկէ երեւոյթապէս
պետին բնակարանը եղող այդ սրահին մէջ կը մտնուէր:

—Այն մարդն է, հարցուց աւազակապետը, որ մեծ

ուշադրութեամբ Սղեքսանդրի կենսագրութիւնը կը կարդար
Պլուտարքոսի մէջ:

—Այո՛, նոյն ինքն է:

—Շատ լաւ, ցուցուցէք տեսնեմ:

Այդ անպատեհ հրամանին վրայ՝ Ռէբրիմօ իր լոյսը այնչափ
մօտեցուց Տանկլարի երեսին որ կարենալը իր յօնքերը չայ-
բելու համար ետ քաշուեցաւ փութով:

Տանկլարի այլայլած դէմքը սոկալի ամէն նշանները կը
կրէր իր վրայ:

—Այդ մարդը յոգնած է, ըսաւ պետը. անկողինը տա-
րէք զայն:

—Ո՛հ, մրմնջեց Տանկլար, այդ անկողինը անչուշտ պատին
մէջ փորուած գազաղներէն մէկը պիտի ըլլայ. հոն քնանալը
կը նշանակէ այն դաշոյններէն մէկէն ապահնուիլ, որոնց փայ-
լը կը տեսնեմ սուսերին մէջ:

Ընդարձակ սրահին խորերը, մթութեան մէջ, չոր խո-
տերէ կամ գայլի մորթերէ խչտեակներու վրայ պառկող-
ներուն ոտքի ելլելը տեսաւ. այն մարդուն ընկերներն էին,
որուն կեսարու Յիշատակարանները կարդալը Սլպէր սը Մո-
սերփ տեսած էր և Տանկլար անոր Սղեքսանդրի կենսագրու-
թիւնը կարդալը կը տեսնէր:

Սեղանաւորը մեղմաձայն հատչանք մը հանեց ու առաջ-
նորդին եռեւէնն գնաց:

Ազաչելու կամ ձայն հանելու փորձ չըրաւ:

Սլ ոչ այժ ունէր, ոչ կամք, ոչ կարողութիւն և ոչ
զգացում:

Բաշխելով տանջնուն համար, ինքն ալ կ'երթար:

Ոտքը սանդուխի տախճանի մը ընդհարելով և հասկնալով
որ իր առջեւ սանդուխ մը կայ, գլուխը չզարնելու համար,
ընազդումով ծռեցաւ, և մեռելատուր ժայռէ փորուած խցիկի
մը մէջ գտաւ ինքզինքը:

Այդ խցիկը մաքուր, մերկ և չոր էր, թէեւ մեծ խորու-
թիւն ունեցող գետնի մը տակ կը գտնուէր:

Այծի մորթով ծածկուած չոր խոտէ անկողին մը խցիկին մէկ անկիւնը փուռած էր։

Տանկլար զայն տեսնելուն պէս, իր ազատութիւնը դուշակեց։

—Ո՛հ, օրհնեա՛լ ըլլայ Աստուած, մրմնջեց, աղուիս, անկողին մըն է սա։

Ժամէ մը ի վեր երկարող անդամն էր որ Աստուծոյ անունը օգնութեան կը կանչէր. ասոր առիթ ի վեր այդ բանը պատահած չէր։

—Էffo (անա՛), բաւ առաջնորդը։

Ու Տանկլարը խցիկին մէջ հրելով՝ դուռը անոր վրայ փակեց։

Պարզունակ մը կտնչեց, ու Տանկլար բռնաւորուած մնաց։

Եթէ պարզունակը չդրուէր խակ, պէտք էր սուրը Պետրոս մը ըլլալ, և երկնքի հրեշտակ մը առաջնորդ ունենալ, որպէս զի կարենար Սան Սէպաստիանոյի սոսրերկրեայ գերեզմանատունը պահպանող և իրենց գլխաւորին չուրջը բնակող բազմութեան մէջէն անցնիլ։

Անշուշտ մեր ընթերցողները հասկցան թէ աւազակապետը Լուիճի Վանբան էր։

Տանկլար խակ այն աւազակապետը ճանչցած էր, որուն դայութիւնը չէր ուզած հաւատալ, երբ Մորսերֆ կը ջանար անոր անունը Ֆրանսայի մէջ ալ ծանօթացընել։

Ոչ միայն գինքը ճանչցած էր, այլ և այն խցիկը, որուն մէջ Մորսերֆ բռնաւորուած էր, և որ հաւանաբար ամէն օտարականներու յատկացուած բնակարանն էր։

Մորսերֆի պատմութիւնը յիշելով, Տանկլարի սիրտը հանդարտած էր։

Թանի որ աւազակները անմիջապէս չէին սպաններ գինքը, ուրեմն սպաններու դիտաւորութիւն չունէին։

Կողոպտելու համար միայն բռնած էին, և որովհետեւ իր վրայ միայն քանի մը ոսկի ունէր, անշուշտ փրկանք պիտի պահանջէին։

Յիշեց որ Մորսերֆէն չորս հազար ոսկուան չափ փրկանք

մը պահանջած էին, և որովհետեւ գինքը Մորսերֆէն վեր կը դասէր, իր փրկանքը ութը հազար սահմանեց։

Ութը հազար ոսկուան քառասունըմէկ հազար ֆրանք կ'ընէր։

Այդ դումարը վճարելէն յետոյ՝ տակաւին հինգ միլիոն կտուն հազար ֆրանքի չափ դումար մը կը մնար իրեն, որով կրնար գործ սեռնել։

Ուսաի իր ազատ ձգուելուն վրայ գրեթէ ապահով, որովհետեւ բնաւ սեռնուած բան չէր որ հինգ միլիոն կտուն հազար ֆրանք փրկանք սահմանուէր, Տանկլար իր անկողնոյն վրայ փռուեցաւ, ուր երկու-երեք անգամ մէկ կողմէն միւս կողմը դառնալէն յետոյ, քնացաւ այն դիւցազնին հանդարտութեամբը, որուն պատմութիւնը Լուիճի Վանբան կը կարդար։

ԺԶ. ԳԼՈՒԽ

ԼՈՒԻՃԻ ՎԱՆԲԱՑԻՆ ՆԵՐԱՒՈՒԹԵՐՈՒՆ ԳԻՆԸ

Ամէն քնացող պէտք է որ արթննայ, բացի այն քունէն, ուրկէ կը վախնար Տանկլար։

Տանկլար ալ արթնցաւ։

Մեռածէ վարագոյներու, թաւշապատ որմերու, կրաքարանին մէջ վառուած վայրկեան անուշ հոտերուն վարժուած Բարիզցիի մը համար կաւիճապատ քարայրի մը մէջ արթննալը դէշ երազի մը կը նմանէր։

Իր վրայ գտնուող այծի մորթերուն դպչելով՝ Տանկլար անշուշտ կը կարծէր որ Լաբոնները կ'երազէ։

Բայց այդպիսի պարագայի մէջ երկվայրկեան մը բաւական է ամենէն զօրաւոր տարակոյսը ստուգութեան փոխելու։

—Այո՛, այո՛, մրմնջեց, Ալպեր որ Մորսէրֆին պատմած աւազակներուն ձեռքը ինկած եմ:

Իր առաջին չարժումը չունչ առնելը եղաւ, որպէս զի ապահով ըլլայ թէ վիրաւորուած չէ, այդ միջոցը Տոն Բիշօթին մէջ տեսած էր, զոր ոչ թէ կարդացած, այլ անոր մէջէն մէկերկու բան քաղած էր:

—Ոչ, ըսաւ, գիս ապտնած կամ վիրաւորած չեն, այլ գուցէ կողոպտած:

Իսկոյն իր գրպանները խառնեց:

Ամէն բան տեղն էր:

Հռոմէն վէնետիկ ճամբորդութիւն ընելու համար պահած հարիւր ոսկին տաբատին գրպանին մէջն էր, և հինգ միլիոն ֆլուրէն հազար ֆրանքնոց վարկատոմսը վերարկուին գրպանին մէջ կը գտնուէր:

—Ինչ զարմանալի աւազակներ են տոնք, ըսաւ ինքնիրեն, քսակիս և գրպանիս չեն դպչեր: Ինչպէս երէկ պատահած տեսնս կ'ըսէի, անոնք ինէ փրկանք պիտի պահանջեն: Զարմանալի՛ բան, ժամացոյցս ալ քովս է. տեսնենք ժամը քանի՞ է:

Տանկլարի ժամացոյցը, որ Պրէկէի գլխաւոր գործերէն մէկն էր, և զոր սեղանաւորը առջի իրիկունը ճամբայ ելլելէն առաջ լարած էր, առաւտեան ժամը հինգ ու կէս հնչեց:

Սակայն այդ ժամացոյցին՝ Տանկլար ժամանակի մասին անատուգութեան պիտի մատնուէր, որովհետեւ ցերեկուան յոյսը իսկիկին մէջ չէր թափանցեր:

Սրտեօք իր վիճակին վրայ աւազակներէն բացատրութիւն խնդրելո՞ւ էր, թէ ապառելու էր որ անոնք խօսին: Վերջին որոշումը աւելի խելացի բան մը պիտի ըլլար:

Տանկլար մինչեւ կէս օր ապառեց:

Այդ միջոցին՝ պահնորդ մը գրան առջեւ իր վրայ կը հսկէր:

Առաւտեան ժամը ութին պահնորդը փոխուած էր:

Տանկլարին վրայ վախ մը եկաւ տեսնելու թէ վինքը պահպանողը ո՞վ էր:

Ոչ թէ ցորեկուան այլ ճրագի մը լոյսին ճաճանչները ներս

կը թափանցէին իրարու լաւ չմիացած դրան տախտակներուն միջոցներէն:

Տանկլար դրան ձեղքուածքներէն մէկուն մօտեցաւ ճիշդ այն միջոցին ուր աւազակը քանի մը ումպ օղի կը խմէր, որ թէև տիկի մէջ դրուած էր, բայց այնպիսի հոտ մը տարածեց, որմէ Տանկլար դանդաղաւ:

—Բո՛ւհ, ըսաւ իր խցիկին ամենէն ներսի կողմը քաշուելով:

Կէս օրին օղի խմող մարդուն տեղը ուրիշ պահնորդ մը դրուեցաւ:

Տանկլար իր նոր պահապանը տեսնելու հետաքրքրութիւնը ունեցաւ:

Նորէն ծակին մօտեցաւ:

Այդ պահապանը մեծ աչքերով, հաստ չրթունքներով, տափակ քիթով հսկայ աւազակ մը, Գողիաթ մըն էր. իր դորչագոյն մազերը օձի նման գալարուած պատրոյգի պէս իր ուսերուն վրայ կախուած էին:

—Ո՛հ, ըսաւ Տանկլար, այս մարդը աւելի հրէշ կը նմանի քան թէ մարդկային արարածի մը. իմ բանիս չգար ան:

Նոյն միջոցին, պահապանը գոգցես ապացուցանելու համար որ հրէշ մը չէ, խցիկին դրան դիմաց նստաւ, պարկին մէջէն սև հաց, սոխ և պանիր հանեց ու սկսաւ անյագութեամբ ուտել:

—Ջեմ կրնար հասկնալ, ըսաւ Տանկլար իր դրան ձեղքուածքին մէջէն աւազակին ճաշին նայելով, թէ ինչպէս կրնայ մարդ այսպիսի գարշելի բաներ ուտել:

Ու գնաց այծի մորթերուն վրայ նստաւ, որոնք աւջի պահնորդին օղիին հոտը կը յիշեցնէին իրեն:

Բայց Տանկլար թող ուզածը ըսէ և ընէ, բնութեան գաղտնիքները անիմանալի են, անօթի ստամոքսները ամենէն անախորժ կերակուրներուն անգամ կը յօժարին:

Տանկլար յանկարծ զգաց որ իր ստամոքսը դատարկ էր,

և այն առեն մարդը նուազ ագեղ, հայը նուազ սեւ ու պանիրը աւելի թարմ երեւցաւ:

Վերջապէս՝ այն բիրտ մարդուն նոզկալի կերակուրը եղող հում ոսխերը իրեն կը յիշեցնէին Ռոպէրի չհնած համեմանքը և խոհարարին վարպետութեամբ պատրաստած չերտաձև խոլոմածը:

Տանկլար ոտքի եաւ և գնաց դուռը զարկաւ:

Աւազակը գլուխը վեր առաւ և Տանկլար տեսաւ որ իր ձայնը լսուած էր, կրկին դուռը զարկաւ:

—Ի՞նչ կ՚ուզես, հարցուց աւազակը:

—Բարեկամ, ըսաւ Տանկլար, իր մտածութիւնը դրան վրայ թմբկահարելով, կարծեմ թէ ժամանակը եկած է որ ինձի ալ կերակուր բերէք:

Սակայն կա՛մ Տանկլարի լեզուն չհասկընալուն և կամ ան նոր կերակուր բերելու հրաման չունենալուն՝ իր ձայը չարուն նակեց աւազակը:

Տանկլար անոր այս ընթացքը նուաստացուցիչ համարելով և չուզելով այդ բիրտ մարդուն հետ աւելի խօսիլ, նորէն այծի մորթերուն վրայ պառկեցաւ և ձայն չհանեց:

Սաոր վրայ չորս ժամեր անցան:

Ուրիչ աւազակ մը պահնորդ դրուեցաւ:

Տանկլար, որ առաջին մէջ մեծ անձկութիւն մը կը զգար, կամաց մը ոտքի ելաւ, իր աչքերը նորէն դրան ճեղքուածքին մօտեցուց և իր պահնորդին դէմքը ճանչցաւ:

Սուտիւ, աւելի պահնորդին տեղը Բէքրինօն էր եկողը, որ դրան դիմաց նստաւ ու իր երկու սրունգներուն մէջև հողէ պուտկ մը դրաւ, որուն մէջ խոզի ճարպով եփած սիսեռին ճենճերը ու հոտը կ՚ելլէին:

Այդ կերակուրին քով Բէքրինօ դրաւ Վէլէթրիի խաղողով լեցուն փոքրիկ սիրուն կողով մը և Օրվիէթոյի գինիով լեցուն սրուակ մը:

Սուտիւ, Բէքրինօ որկրամոլ մըն էր:

Այդ ախորժաբեր պատրաստութիւնները տեսնելով՝ Տանկլարի բերնին ջուրերը կը վազէին:

—Տեսնենք, ըսաւ բանտարկեալը, արդեօք այս աւազակը միւսէն աւելի խղճմտանք ունի՞:

Ու կամաց մը անոր դուռը զարկաւ:

—Ելայ, ըսաւ աւազակը, որ Բաթիրնիին պանդոկը միշտ յաճախելով, ֆրանսերէն լեզուն լաւ սորված էր:

Սուտիւ եկաւ դուռը բացաւ:

Տանկլար ճանչցաւ այդ մարդը, որ ճամբան սոսկալի ձայնով «Գլուխդ ներս քաշէ» պոռացողն էր:

Սակայն վիճելու առեն չէր. ընդհակառակը՝ զուարթ դէմք մը առաւ և քաղցր ժպիտով մը ըսաւ.

—Կը նեղէք, պարոն. բայց ինձի ալ բան մը պիտի չտա՞ք ուտելու:

—Արդեօք Ձեր վանեմութիւնը անօթի՞ է, գոչեց Բէքրինօ:

—Հարցումը զարմանալի է, մրմնջեց Տանկլար. ճիշդ քսան ըսչորս ժամէ ի վեր բան մը կերած չեմ: Այո՛, պարոն, անօթի եմ, և բաւական անօթի, յարեց, ձայնը բարձրացնելով:

—Ձեր վանեմութիւնը կերակո՞ւր կ՚ուզէ ...:

—Հիմա, եթէ կարելի է:

—Սակէ դիւրին բան չկայ, ըսաւ Բէքրինօ. հոս մարդ ուզածը կրնայ գտնել, միայն թէ դրամը տալով, ինչպէս ամէն բարի քրիստոնեաներու առնը կ՚ըլլայ:

—Անչուշտ, գոչեց Տանկլար, թէև գիս բռնող և բանտարկող մարդիկ պարտաւոր էին գոնէ իրենց բանտարկեալը կերակրելու:

—Ո՛հ, տէր իմ, յարեց Բէքրինօ, այդ սովորութիւնը չունինք:

—Պատճառ մը չկրնար ըլլալ աո, ըսաւ Տանկլար, յուսալով իր պահնորդին սիրտը փափաքչել, սակայն այդ կերպով ալ գոհ կ՚ըլլամ: Օն, թող կերակուր բերեն ինձի:

—Իսկոյն, տէր իմ. ի՞նչ կուզէք ուտել:

Բէքրինօ պատուկը գետինը դրաւ, այնպէս որ անոր ձենճերը Տանկլարի քթի ծակերուն մէջ կը մտնէին ուղղակի:

—Հրամայեցէք, ըսաւ։

—Խոհանոց ունի՞ք հոս, հարցուց սեղանաւորը։

—Ինչ, խոհանոց ունենալնիս կը հարցընէք. չաս լաւ խոհանոցներ ունինք։

—Խոհարարնե՞ր։

—Ընտիր խոհարարներ ալ ունինք։

—Ուրեմն վառեակ մը, ձուկ մը կամ որեւ միս, և կամ ինչ կ'ուզէ Թո՛ղ ըլլայ, միայն թէ կերակուր բերեն ինծի։

—Ինչպէս որ կը հաճիք. ուրեմն վառեակ մը կ'ուզէք, այնպէս չէ՞։

—Այո՛, վառեակ մը։

Բէքրինօ բոլոր ուժովը պոռաց.

—Նորին Վսեմութեան համար վառեակ մը բերէք։

Բէքրինոյի ձայնը զմբեթներուն տակ կը հնչէր դեռ, երբ վայելուչ, նուրբ և կիսամերկ երիտասարդ մը երեւցաւ, արծաթէ պնակի մը վրայ դրուած վառեակ մը բերելով։

—Կարծես թէ Բաֆէ ըը Բարին կը գտնուինք, մրմնջեց Տանկլար։

—Ահա, տէր իմ, ըսաւ Բէքրինօ վառեակը երիտասարդին ձեռքէն առնելով և որդնահար սեղանի մը վրայ դնելով, որ անյենարան աթոռով մը և այծեմորթէ անկողնով խցիկին բոլոր կարասին կը ձեւացնէր։

Տանկլար դանակ մը ու պատառաքաղ մը ուզեց։

—Ահա, տէր իմ, ըսաւ Բէքրինօ բծածայր փոքր դանակ մը և տոպախէ պատառաքաղ մը ներկայացընելով։

Տանկլար մէկ ձեռքը դանակը և միւս ձեռքը պատառաքաղը առաւ ու պատրաստուեցաւ վառեակը մանրելու։

—Կը ներէք, տէր իմ, ըսաւ Բէքրինօ մէկ ձեռքը սեղանաւորին ուսին վրայ դնելով. հոս ուտելէն առաջ պրամը կը վճարեն. կրնայ ըլլալ որ մարդ գոհ չըլլայ դուրս ելած ատեն...։

—Ա՛հ, մրմնջեց Տանկլար, այդ սովորութիւնը Բարիզի մէջ չկայ, հաւանաբար գուցէ պիս կողոպտեն ալ. բայց մենք առատաձեռնութիւն ծախենք։ Լսած եմ որ Իտալիոյ մէջ

կերակուրները խիստ աժան են. Հռոմի մէջ վառեակի մը դինը տասերկու սու պէտք է որ ըլլայ։ Ահա ձեզի ոսկի մը, ըսաւ, ու ոսկի մը նետեց Բէքրինոյին։

Բէքրինօ ոսկին գետնէն առաւ, և Տանկլար դանակը վառեակին մօտեցուց։

—Կեցէք, տէր իմ, ըսաւ Բէքրինօ, Ձեր Վսեմութիւնը Տակաւին պարտք ունի ինծի։

—Իրաւամբ ըսի որ պիտի կողոպտեն զիս, մրմնջեց տանկլար։

Բայց խորհելով որ այդ հարստահարութեան պէտք էր ծիծաղանդիլ.

—Ըսէք, այս վտիտ վառեակին համար տակաւին ո՞րչափ պարտք ունիմ, հարցուց։

—Ձեր Վսեմութիւնը առհասիւ ոսկի մը տուաւ։

—Վառեակի մը համար առհասիւ ոսկի՞ մը։

—Անշուշտ առհասիւ է աս։

—Շատ լաւ... ուրիշ։

—Ձեր Վսեմութիւնը տակաւին չորս հազար ֆրանք կը տարեկան և ինը ոսկի պարտական է։

Տանկլար այդ բերան կապակին վրայ աչքերը բացաւ արտակարգ կերպով։

—Ո՛հ, այս ինչ ծաղրաշարժ մարդ է, մրմնջեց։

Ուզեց վառեակը մանրել, բայց Բէքրինօ ձախ ձեռքով սեղանաւորին ալ ձեռքը բռնելով, միւս ձեռքը անոր երկարեց։

—Օ՛ն, առէք, ըսաւ։

—Ինչ, կատակ չէ՞ ըրածնիդ, ըսաւ Տանկլար։

—Երբեք կատակ չենք ըներ, տէր իմ, յարեց Բէքրինօ ծանրութեամբ։

—Ինչ, վառեակի մը համար հարիւր հազար ֆրանք ուզելնիդ կատակ չէ՞։

—Տէր իմ, չէ՞ք հաւատար, երբ ըսենք թէ այս անիծեալ քարայրին մէջ հաւեր մնուցանելու համար ո՛րքան դժուարութիւններ կը կրենք։

—Բաւական է, ըսաւ Տանկլար, ստուդիս խիստ ծաղրաչարժ և խիստ զուարճալի է ըսածնիդ. բայց որովհետեւ անօթի եմ, ձգեցէք որ ուտեմ: Անա ուրիշ ոսկի մը ձեզի համար, բռնեցէք:

—Այն աեն չորս հազար լիրը հարիւր ֆռնաուն և ութ ոսկի կը միայ պարապերնիդ, ըսաւ Բէրթինօ նոյն անտարբերութեամբ. համբերութեամբ պիտի հանգիստանք մեր նպաստակին:

—Ո՛հ, երթանք, ըսաւ Տանկլար, անոր միօրինակ հեգնութենէն ձանձրանալով. գացէ՛ք, կորսուեցէք հոսկէ. չէք գիտեր թէ որու հետ է ձեր գործը:

Բէրթինօ նշան մը ըրաւ. երիտասարդ սպասաւորը երկու ձեռքերը երկարեց և իսկոյն վառեակը յափշտակեց:

Տանկլար այծեմորթէ անկողնոյն վրայ նետուեցաւ:

Բէրթինօ դուռը նորէն գոցեց և սկսաւ իր կերակուրը ուտել.

Տանկլար Բէրթինոյի ըրածը չէր կրնար տեսնել, բայց աւազակին ականջներուն կասկածութիւնը բնաւ տարակոյս չէր ձգեր ըրածին վրայ:

Ցայտնի էր որ կ'ուտէր, և մանաւանդ ձայնով ու անկիրթ մարդու մը պէս կ'ուտէր:

—Անկիրթ, ըսաւ Տանկլար:

Բէրթինօ այդ խօսքը չլսել ձեւացուց, և առանց գլուխը անգամ դարձնելու, իր ճաշը շարունակեց, բայց աւելի կամաց ճաշելով:

Տանկլարի այնպէս կը թուէր թէ իր սառմոքսը Դանայեան տակառին պէս ծակուած էր. չէր կարծեր որ պիտի կարենայ երթանք լեցնել զայն:

Սակայն կէս ժամ մըն ալ համբերեց. բայց ճիշդը ըսելու համար, այդ կէս ժամը դար մը թուեցաւ իրեն:

Նորէն ոտքի կաւ և դրան մօտեցաւ:

—Աւելի երկար աեն մի՛ սանջէք զիս, և ըսէք չուտով թէ ինչ կ'ուզէք ինէ:

—Բայց, սէր իմ, դուք ըսէք մեզի թէ ինչ կ'ուզէք

մենք...: Հրամայեցէք, և մենք ձեր հրամանները պիտի կատարենք:

—Ուրեմն նախ դուռը բացէք:

Բէրթինօ դուռը բացաւ:

—Կերակուր կ'ուզեմ, ըսաւ Տանկլար:

—Անօթի՞ էք:

—Հարցնելու պէտք չկայ:

—Ձեր վախմութիւնը ինչ կ'ուզէ ուտել:

—Պատառ մը չոր հաց, քանի որ վառեակները այս անիծեալ մառաններուն մէջ անօրինակ գին մը ունին:

—Հա՞ց կ'ուզէք, չատ լաւ, ըսաւ Բէրթինօ. չուտով հաց բերէք հոս, գոչեց:

Սպասաւորը հացի կտոր մը բերաւ:

—Ահա՛, ըսաւ Բէրթինօ:

—Ի՞նչ պիտի վճարեմ, հարցուց Տանկլար:

—Չորս հազար լիրը հարիւր ֆռնաուներուն ոսկի. երկու ոսկի կանխիկ վճարած էք:

—Ի՞նչպէս, պատառ մը հացը հարիւր հազար ֆրանք կ'արժէ:

—Այո՛, հարիւր հազար ֆրանք, ըսաւ Բէրթինօ:

—Բայց վառեակի մը համար հարիւր հազար ֆրանք կը պահանջէի՛ք:

—Կերակուրներուն համար զանազան գիներ չունինք, այլ մեր գիները որոշուած են: Շատ ուտէք կամ քիչ, տասը սպնակ կերակուր խնդրէք կամ մէկայն մէկ պնակ, միևնոյն հաշիւն է մեզի համար:

—Դարձեալ կատակի սկսանք. սիրելի բարեկամ, կ'խոստանամ ձեզի որ ըրածնիդ այլանդակ և անխոհեմ գործ է: Աւելի լաւ կ'ըլլայ իսկոյն ըսել թէ կ'ուզէք անօթութենէ մեռցնել զիս:

—Ոչ, սէր իմ, դուք կ'ուզէք ինքզինքնիդ սպանել: Վճարեցէք և կերէք:

—Ի՞նչպէս վճարեմ, տխմար անասուն, ըսաւ Տանկլար բարկութեամբ. կը կարծէք որ մարդ հարիւր հազար ֆրանք կ'ունենայ իր գրպանը:

—Ձեր գրպանը հինգ միլիոն յիսուն հազար ֆրանք ունիք, տէր իմ, ըսաւ Բէբբինօ. հարիւր հազար ֆրանքնոց յիսուն վառեակի և յիսուն հազար ֆրանքնոց կէս վառեակի գինն է:

Տանկլար սարսռաց:

Գաղանիքը երեւան եկած էր. միշտ կասակ էր այն, բայց վերջապէս նպատակը կը հասկնար:

Պէտք է ըսել որ այդ կասակը քիչ մը առաջ կարծածին չափ անպատեհ չէր գտներ:

—Այս հարիւր հազար ֆրանքը վճարելէս յետոյ՝ գոնէ պարտքէս ազատած պիտի համարի՞ք զիս, և պիտի կրնա՞մ հանգստօրէն ուտել:

—Անտարակոյս, ըսաւ Բէբբինօ:

—Բայց ինչպէս տամ այդ գումարը, ըսաւ Տանկլար, ա-ւելի ազատօրէն չունչ առնելով:

—Սակէ աւելի դիւրին բան չկայ. Հռոմի Թոմսըն և Ֆրէնչ վաճառատան վրայ բացուած վարկ մը ունիք. այդ պարտնեռըն վրայ չորս հազար ֆրանք հարիւր ինսաուընըմբըր ոսկիի վճարագիր մը տուէք մեզի. մեր սեղանաւորը կ'ընդունի զայն:

Տանկլար բարի կամեցողութեան արժանիքը գոնէ իրեն պահել ուզեց. Բէբբինոյի իրեն ներկայացուցած գրիչն ու թուղթը առաւ, վճարագիրը գրեց և սորագրեց:

—Ահա՛, ըսաւ, առէք ձեր խնդրած հաստուցագիրը, գրաբերին վճարելի:

—Ահա՛ ձեր ալ խնդրած վառեակը:

Տանկլար հառաչելով վառեակը մանրեց և սկսաւ ուտել. այդպիսի մեծ գումարի մը փոխարէն իրեն խիստ վախճ կ'երեւէր վառեակը:

Իսկ Բէբբինօ հաստուցագիրը ուշադրութեամբ կարդալէն յետոյ գրպանը դրաւ և սկսաւ իր սիսեռը ուտել նորէն:

ԺԱ. ԳԼՈՒԽ

ՆԵՐՕՒՄԸ

Հետևեալ առտու Տանկլար դարձեալ անօթեցաւ. քարայրը ախորժակ բացող օդ մը ունէր. կալանաւորը այնպէս կարծեց թէ այն օրուան համար ընելիք ծախք չունի:

Ինսայող մարդու մը պէս վառեակին կէսը և հացին մէկ կտորը խցիկին մէկ անկիւնը պահած էր:

Բայց ատոնք ուտելուն պէս՝ ծարաւ զգաց. այս բանը մտքէն անցած չէր:

Իր ցամքած լեզուն բերնին առաստաղին փակչելով ծաբաւին դէմ մաքառեցաւ:

Բայց իր ներքը այրող կրակին չդիմանալով՝ պահնորդը կանչեց:

Պահնորդը դուռը բացաւ. Տանկլար նոր դէմք մը տեսաւ, և մտածեց որ աւելի լաւ կ'ըլլար ծանօթի մը հետ գործ ունենալ. ուստի Բէբբինօն կանչեց:

—Ահա եկայ, տէր իմ, ինչ կը փափագիք, ըսաւ առաջակը այնպիսի աճապարանքով մը, որ աղէկ նշան մը երեւցաւ Տանկլարին:

—Ծարաւ եմ, ըսաւ կալանաւորը:

—Տէր իմ, ըսաւ Բէբբինօ, պիտէք որ Հռոմի չրջակաները գինին չատ սուղ է:

—Ուրեմն ջուր տուէք խնձի, ըսաւ Տանկլար, անոր աներաւ պահանջումէն չանալով խուսափիլ:

—Տէր իմ, ջուրը գինիէն աւելի հազուագիւտ է. այս կողմերը երաշտութիւն կը տիրէ:

—Ո՛հ, կ'երեւի թէ նորէն պիտի սկսինք, յարեց Տանկլար:

Ու կատակի զարնելու համար ժպտելով հանդերձ՝ լեղճ սեղանաւորը կ'ըզդար որ իր քունքերը քրտինքով թրջուած էին:

—Օ՛ն, բարեկամ, ըսաւ Տանկլար, տեսնելով որ Բէբրինօ անկարեկիր կեցած էր. դաւաթ մը չուր կը խնդրեմ, պիտի մերժէ՞ք:

—Սրդէն ըսի ձեզի տէր իմ, պատասխանեց Բէբրինօ ծանրութեամբ, փոքրաքանակ չենք ծախեր:

—Ուրեմն չի՞ մը գինի բեր:

—Ո՞ր տեսակէն:

—Ամէնէն աժան տեսակէն:

—Ամենքն ալ նոյն գինը ունին:

—Ի՞նչ է անունց գինը:

—Քանըհինգ հազար ֆրանք իւրաքանչիւր չիչը:

—Աւելի լաւ կ՛ըլլայ, եթէ ըսէք որ գինս կողոպտել կ՛ուզէք, քան թէ այդ կերպով դրամս ապաւէք, ըսաւ Տանկլար այնպիսի դառնագին ձայնով մը, որուն ազդեցութիւնը միայն կծծի մարդը կրնայ զգալ:

—կարելի է որ մեր պետին դիտաւորութիւնը ատ է, յարեց Բէբրինօ:

—Ո՞վ է ձեր պետը:

—Այն անձը, որուն առջեւ ձեղ հանեցինք անցեալ օր:

—Ո՞ւր է հիմա:

—Հոս է:

—Կ՛ուզեմ տեսնել գինքը:

—Շատ լաւ:

Պահ մը ետքը, Տանկլարի դիմացը կը գտնուէր Լուիճի Վանբա:

—Զի՞ս կանչեցիք, հարցուց աւազակապետը:

—Զիս հոս բերող մարդոց պետը դո՞ւք էք, պարոն:

—Այո՛, տէր իմ:

—Ի՞նչ կը խնդրէք ինէ որ զիս ազատ թողուք:

—Ձեր գլուխը ունեցած հինգ միլիոններէն զատ բան չենք խնդրեր:

Տանկլար զգաց որ ջղային պրկում մը իր սիրտը կը ճմլէր:

—Բոլոր ունեցածս և ամբաւ հարստութենէս մնացածը ատ է,

պարոն, և երբ դուք յափշտակէք զանոնք, աւելի լաւ կ՛ըլլայ որ կեանքէս ալ զրկէք զիս:

—Մեղի արգիլուած է ձեր արիւնը թափել, տէր իմ:

—Ո՞վ է այդ բանը արգիլողը:

—Այն անձը, որուն մենք կը հնազանդինք:

—Ուրեմն դուք մէկո՞ւն կը հնազանդիք:

—Այո՛, պետի մը:

—Ես կը կարծէի թէ դուք էք պետը:

—Ես այս մարդոց պետն եմ, բայց ուրիշ անձ մը իմ պետս է:

—Եւ ան ալ մէկուն կը հնազանդի՞:

—Այո՛:

—Որո՞ւն:

—Աստուծոյ:

Տանկլար վայրկեան մը մտախոհ մնաց:

—Ձեր ըսածները չեմ հասկնար, ըսաւ:

—Կարելի է:

—Եւ այդ պե՞տը ըսաւ ձեղի որ ինծի հետ այսպէս վարուիք:

—Այո՛:

—Ի՞նչ է անոր նպատակը:

—Ձեմ գիտեր:

—Բայց այդ կերպով իմ քսակս պիտի պարպէք:

—Հաւանական է:

—Ըսէք, միլիո՞ն մը կ՛ուզէ՞ք:

—Ոչ:

—Երկո՞ւ միլիոն:

—Ոչ:

—Երի՞ք միլիոն... չո՞րս... Այո՛, չորս միլիոն կուտամ, եթէ ազատ ձգէք զիս:

—Ինչո՞ւ հինգ միլիոն արժած բանին չորս միլիոն կ՛առաջարկէք, ըսաւ Վանբա. անկրաւ տոկոս մը առնել կ՛ուզէք, տէր սեղանաւոր. և կամ թէ ձեր միտքը չեմ հասկնար:

—Առէք ամէնքն ալ, առէք ամէնքն ալ և դիս ալ սպանեցէք, գոչեց Տանկլար:

—Ո՛հ, ոչ, հանդարտեցէք, տէր իմ, և ձեր արիւնը մի՛ դրգռէք. այդ կերպով ախորժակնիդ պիտի բացուի և պիտի ատիպուիք օրը մէկ մկնոն ուտելու. է՛հ, աւելի խնայողութիւն ըրէք:

—Բայց երբ ձեզ վճարելու դրամ չունենա՞մ, գոչեց Տանկլար սրտնեղութեամբ:

—Այն ատեն պիտի անօթենաք:

—Պիտի անօթենա՞մ կ'ըսէք, յարեց Տանկլար ժպտունած:

—Հաւանական է, պատասխանեց Վանբա պաղարիւնութեամբ:

—Բայց դիս սպաննել չէք ուզեր, ըսիք:

—Ոչ, չենք ուզեր:

—Պիտի թողուք զիս որ անօթութենէ մեռնի՞մ:

—Նոյն բանը չէ սա:

—Ո՛հ, թշուառականներ, գոչեց Տանկլար, ես ձեր անիրաւ հաչիւները 'ի գերև պիտի հանեմ. մարդ երկու անգամ չի մեռնիր. կը նախընտրեմ ամէն բանի վերջ տալ, տանջեցէք, չարչարեցէք և սպաննեցէք զիս, բայց իմ տառապութիւնս չպիտի տանաք:

—Ուշածնուդ պէս ըրէք, տէր իմ, ըսաւ Վանբա:

Ու խցիկէն դուրս եկաւ:

Տանկլար մռնչիւն մը արձակելով այծի մորթերուն վրայ նետուեցաւ:

Արդեօք ո՞վ էին այդ մարդիկը, և ո՞վ էր այն անառեսանելի պետը. իրեն համար ինչ դիտաւորութիւն ունէին արդեօք, և երբ աւազակներուն ձեռքը ինկողները իրենց փրկանքը տալով կ'ազատէին, ինքը ինչո՞ւ չէր կրնար ազատիլ:

Ո՛հ, անչուշտ արագ և դառն մահ մը լաւ միջոց մը պիտի ըլլար իր կատաղի թշնամիները յուսահատեցնելու համար, ո՛րոնք կարծես թէ իր վրայ անիմանալի վրէժխնդրութեան մը գոհացում կուտային:

—Այո՛, բայց ինչպէս մեռնելու էր:

Տանկլար իր կեանքի երկար ընթացքին, դուցէ առաջին անգամն էր որ մեռնելու փափաքով և միանգամայն վախով մահուան վրայ կը մտածէր. բայց իրեն համար ժամանակը եկած էր ա՛լ իր նայուածքը յառել բոլոր էակներու սրտին մէջ կենդանի եղող այն անողոքելի ոգիին վրայ, որ իր սրտին ամէն մէկ բաբախման հետ իրեն կ'ըսէր. պէտք է որ մեռնիս:

Տանկլար այն եղջերաւոր անասուններուն կը նմանէր, որոնք որսորդները տեսնելով կը դրգռուին և իրենց յուսահատութեանը մէջ երբեմն կը յաջողին փախչիլ:

Տանկլար մտածեց որ փախչի:

Սակայն պատերը ժայռեր էին. իր խցիկէն դուրս ելլելու միակ ճամբուն վրայ մարդ մը նստած կը կարդար. և այն մարդուն եղին հրացանակիր տուներուն անցուդարձը կը տեսնէր:

Ջատագրելու համար տուած որոշումը երկու օր տևեց, յետոյ կերակուր խնդրեց և միլիոն մը տուաւ:

Լաւ ճաշ մը տուին անոր, և մէկ միլիոնը տուին:

Այնուհետև խեղճ բանտարկեալին կեանքը սովորական ընթացքէն դուրս եկած էր:

Այնչափ նեղութիւն կրած էր որ չէր ուզեր այնուհետև ինքզինքը նեղել և աւազակներուն ամէն պահանջումներուն կը հնազանդէր:

Տասերկու օրէն յետոյ՝ իր հարստութեան երջանիկ օրերուն մէջ ըրածին պէս ճաշ մը ընելէնետքը, հաչիւը ըրաւ և նայեցաւ որ այնչափ վճարագիրներ տուած էր, որ միայն յիսուն հազար ֆրանք մնացած էր իրեն:

Այն ատեն զարմանալի ազդեցութիւն մը կրեց նորէն. հինգ միլիոնը կորնչըցնելէն յետոյ՝ աչխատեցաւ մնացած յիսուն հազար ֆրանքը ազատելու:

Նախընտրեց զրկուած կեանք մը անցընել, քան թէ այն յիսուն հազար ֆրանքը տալ, և յիմարութեան մօտեցնող յոյսեր ունեցաւ:

Ինքը որ այնչափ երկար տևենէ 'ի վեր Աստուած մոռցած էր,

սկսաւ մտածել որ Աստուած չատ անգամ հրաշքներ գործած էր. կրնար այն քարայրը գետնին տակը անցընել. քահանայապետական կառավարութեան հրացանակիրները կրնային այդ անիծեալ առանձնարանը գտնել և իրեն օգնութեան հասնիլ. այն առեն չիտուն հազար ֆրանքը իրեն պիտի մնար. չիտուն հազար ֆրանքը անօթութենէ չմեռնելու համար բաւական գումար մըն էր:

Աղօթք ըրաւ Աստուծոյ որ այդ չիտուն հազար ֆրանքը պահէ, և աղօթքը ըրած առենը լացաւ:

Երեք օրեր այսպէս անցան, երբ Աստուծոյ անունը եթէ ոչ իր սրտին մէջ գոնէ իր չրթունքներուն վրայ չաճախ կըրկնուեցաւ:

Մերթ ընդ մերթ զառանցանքի ժամեր ունէր. այնպէս կը կարծէր թէ խեղճուկ սենեակի մը մէջ խչտեակի մը վրայ օրհասական ծերունի մը կը տեսնէ:

Այդ ծերունին ալ անօթութենէ կը մեռնէր:

Չորրորդ օրը՝ ա՛լ կենդանութիւն չէր մնացած անոր վրայ, այլ կենդանի դիակ մը դարձած էր:

Իր աչքի օրուան կերածներուն ամենափոքր փշրանքը գետնէն ժողվելով՝ սկսած էր գետինը փռուած փսխածը ուտել:

Այն առեն պահապան հրեչտակի մը աղաչելու պէս՝ Բէբբինոյին աղաչեց որ քիչ մը ուտելիք տայ իրեն:

Պատառ մը հացի համար հազար ֆրանք խոստացաւ:

Բայց Բէբբինօ պատասխան անգամ չտուաւ:

Հինգերորդ օրը՝ մինչեւ խցիկին դուռը հասաւ քաշքըրտուելով:

— Ուրեմն դուք քրիստոնեայ չէք, ըսաւ իր ծունկերուն վրայ կըկլսով, Աստուծոյ առջեւ ձեր եղբայրը եղող մարդը ըսպաննել կ՛ուզէք: Ո՞ւր է՛ք, ա՛վ իմ նախկին բարեկամներս, մրմնջեց:

Եւ երեսի վրայ գետինը ինկաւ:

Ցետոյ յուսահատութեամբ ոտքի կըկլսով.

— Աւազակապետ, պոռաց, ո՞ւր ես:

— Սհասասիկ եմ, ըսաւ Վանեա յանկարծ երեւան գալով. ինչ կ՛ուզէք ծորէն:

— Առէք իմ ունեցած վերջին ոսկիներս, կակազեց Տանկլար, իր թղթապանակը ներկայացնելով. և ձգեցէք որ այս քարայրին մէջ ապրիմ. այսուհետեւ ազատութիւն չեմ խնդրեր, այլ կը խնդրեմ որ ապրիմ:

— Ուրեմն չա՞ս նեղութիւն կըզգաք, հարցուց Վանեա:

— Ո՛հ, այո՛, և կրնամ ըսել անտանելի նեղութիւն:

— Սակայն ձեզմէ աւելի նեղութիւն կրող մարդիկ եղան:

— Չեմ կարծեր:

— Այո՛, անոնք որ անօթութենէ մեռան:

Տանկլարի միտքը եկաւ այն ծերունին, որուն անկողնին վրայ տանջուիլը տեսած էր զառանցանքի ժամերուն մէջ:

Հառաչանք մը արձակելով գլուխը գետինը զարկաւ:

— Այո՛, ատոյգ է, ինչ աւելի նեղութիւն կրող մարդիկ եղան. սակայն անոնք մարտիրոսներ էին գէթ:

— Գոնէ դուք ալ կը ղժա՞ք, ըսաւ տխուր և հանդիսաւոր ձայն մը, որ Տանկլարի մազերը քաոսնեցուց:

Իր սկարացած նայուածքով չանաց չուրջը դիտել, և աւազակապետին եռին վերարկուով փաթթուած ու քարէ սիւնի մը տուերին մէջ պահուըտած մարդ մը տեսաւ:

— Ի՞նչ բանի վրայ ղժամ, կակազեց Տանկլար:

— Ձեր գործած չարութեան վրայ, ըսաւ նոյն ձայնը:

— Ո՛հ, այո՛, այո՛, կը ղժամ, գոչեց Տանկլար:

Ու իր վատուժ բռունցքը կուրծքին իջեցուց:

— Այն առեն ես ալ կը ներեմ ձեզի, ըսաւ մարդը, վերարկուն իր վրայէն նետելով և քայլ մը լոյսին մէջ յառաջանալով:

— Մօնթէ-Քրիսթօ կո՛մսը, ըսաւ Տանկլար, քիչ մը առաջ անօթութենէն և նեղութենէն ունեցած ժզգունութենէն աւելի այս անգամ սոսկումէն ժզգունած:

— Կը սխալիք, ես Մօնթէ-Քրիսթօ կոմսը չե՛մ:

— Ո՞վ էք ուրեմն:

—Ես այն անձն եմ, զոր դուք զրպարտեցիք, մատնեցիք և անպատուեցիք. ես այն անձն եմ, որուն նշանածը դուք խայտառակեցիք. ես այն անձն եմ, զոր ոտնակոխ ըրիք, հարստութեան գահը ելլելու համար. ես այն անձն եմ, որուն հայրը անօթութենէ մեռուցիք, և դիս ալ անօթութենէ մեռնելու դատապարտեցիք. սակայն կը ներեմ ձեզի, որովհետեւ ես ալ ներումի պէտք ունիմ. Իմաձն Տանթէ՛ան եմ ես:

Տանկլար միայն ճիչ մը հանեց, և երեսը մինչեւ գետինը խոնարհեցաւ:

—Մ՛ատքի ելէք, ըսաւ կոմսը, ձեր կեանքը ազատ է. այս երջանկութենէն զուրկ զանուեցան ձեր միւս երկու մեղսակիցները, որոնց մէկը խենթեցաւ, իսկ միւսը մեռաւ: Ձեր քով մնացած յիսուն հազար ֆրանքը պահեցէք, ձեզի կը նուիրեմ զանոնք, բայց աղքատանոցներու վերաբերեալ ձեր դողցած հինգ միլիոնները արդէն տեղերնին ղրկուեցան անծանօթ ձեռքով: Հիմա կերէք և խմեցէք. այս իրիկուն իմ հիւրս էք: Վանքա՛ երբ այս մարդը կչտանայ, ազատ ձգէ զայն:

Տանկլար այդպէս պլուխը ծռած մնաց մինչեւ որ կոմսը առջեւէն հեռացաւ:

Երբ պլուխը վերցուց, սուսերի պէս բան մը տեսաւ, որ բակին մէջ աներեւոյթ կ՛ըլլար, և որուն առջեւ բոլոր ատաղձները կը խոնարհէին:

Կոմսին հրամանին համեմատ՝ Տանկլարին կերակուրներ տուաւ Վանքա. Իսպիոյ ամէնէն ազնիւ գինիէն և ամէնէն ընտիր պատուղներէն հրամցուց, և իր սուրհանդակի կառքովը անկէ հեռացնելով զայն, ճամբուն մէջտեղը թողուց, ուր Տանկլար մինչեւ լոյս կեցաւ, որովհետեւ ա՛ր գանուիլը չէր գիտեր:

Առաւօն տեսաւ որ աղբիւրի մը մօտ կը գտնուէր. ծառաբաւ ըլլալուն՝ ուզեց ջուր խմել, և ծնրադրած առին ջուրին մէջ դիտեց որ մազերը ճերմակեր էին:

ԺԵ. ԳԼՈՒԽ

ՀՈԳԵՍԻՒԹԵԱՆ ՀԻՆԴԸ

Իրիկուան գլեթէ ժամը վեցն էր. պայծառ երկնքին վրայ վայլող աշնան դեղեցիկ արեւը իր ոսկեգոյն ճառագայթներով կապտագոյն ծովուն վրայ կը ցոլար:

Արեւուն ջերմութիւնը աստիճանաբար մեղմանալով, սկսած էր այն թեթեւ հովը փչել, որ տաք երկիրներուն մէջ միջօրեայ քունէն յետոյ բնութեան շնչառութիւնն է կարծես, այն քաղցր սիւքը, որ Միջերկրականին ծովեզրերը կը զովացնէ, և ծովուն բարկ հոտին հետ ծառերու բուրումները խառնուած, ծովեզերք կը տանի:

Ճիպրալթարէն Տարտանել և Թունուզէն Վենետիկ տարածուող այդ ընդարձակ լճին վրայ պարզ ու վայելուչ ձեւով թեթեւաշարժ չեզակայմ մը իրիկուան առջի մշուշներուն մէջէն կը սահէր:

Իր յառաջացումը կարապին չարժման կը նմանէր, որ իր թեւերը հովին բացած, ջուրին երեսէն կը սահի կարծես:

Շեղակայմը արագաշարժ և միեւնոյն ատեն չնորհալի ընթացքով կը յառաջանար, իր ետեւէն փոսփորական ակօս մը ձգելով:

Կամաց կամաց արեւը, որուն վերջին ճառագայթները ոսկեգունեցուցին, արեւմտեան հորիզոնին վրայ անհետացած էր. բայց իր ցոլացումները դիցաբանական տեսիլները հաստատելու համար կարծես, իւրաքանչիւր ալիքներուն ծայրը երեւելով, երեւան կը հանէին. Լուսոյ չաստուածին Ամփիտիտի գիրկը պահպանակը, որ ի զուր կը ջանար իր կապտագոյն վերարկուին ծալքերուն մէջ իր սիրահարը պահելու:

Շեղակայմը արագօրէն կը յառաջանար, թէեւ հազիւ նշմարուի աղջկան մը խոպոպ մազերը չարժելու չափ հով կար երեւութապէս:

Նաւուն դլխի կողմը բարձրահասակ և պինձագոյն մարդ մը կանգնած, ցամաքին մօտենալը կը դիտէր, որ բրգաձեւ մուխ հողակոյտի նման կ'երեւէր և ալիքներուն մէջէն դուրս կ'ելլէր Քաթալանցիներուն լայն դլխարկին նման:

—Մօնթէ Բրիսթօ կղզին է ան, հարցուց ծանրութեամբ և խորին ախորժութեամբ ապատորուած ձայնով՝ ուղեւորը, որուն հրամանին ներքեւ կը գտնուէր փոքր չեղակայմը կարծես առաջնորդէ:

—Այո՛, տէր իմ, պատասխանեց նաւապետը, կը մօտենանք:

—Կը մօտենանք, մրմնջեց ճամբորդը խիստ մելամաղձոտ ձայնով մը:

Ցետոյ ցած ձայնով աւելցուց.

—Այո՛, հոն պիտի ըլլայ նաւահանգիստը:

Արտասուքի ախորժութենէն աւելի ախուր ժպիտը ցոյց կուտար. ճամբորդը իր մտածումներուն մէջ ընկղմեցաւ նորէն:

Քանի մը վայրկեան յետոյ, կղզին վրայ բոցի մը լոյսը երեւցաւ, և իսկոյն մարեցաւ, միեւնոյն տեղն հրաշէկի մը չառաչիւնը մինչև չեղակայմ հասաւ:

—Տէր իմ, ըսաւ նաւապետը, ցամաքէն մեզի նշան կուտան. կ'ուզէ՞ք դուք ալ պատասխանել այդ նշանին:

—Ի՞նչ նշան, հարցուց ճամբորդը:

Նաւապետը ձեռքը դէպ ի կղզին երկնցուց, որուն կողերէն ապխտակազգի ծուխ մը վեր կ'ելլէր, և ընդարձակուելով օդին մէջ կը ցրուէր:

—Ո՛հ, այո՛, տուէք, ըսաւ երազէ սթափած մարդու մը պէս:

Նաւապետը լեցուն հրացան մը ներկայացուց. ճամբորդը առաւ զայն, կամաց մը վերցուց և կրակեց,

Տասը վայրկեան յետոյ, առագաստները ամիոփեցին և փոքր նաւահանգիստէ մը հարիւր քայլ հեռու խարիսխ նետեցին:

Մակոյկը արդէն իսկ ծովը իջուցած էին չորս թիավարներով և մէկ նաւուղիով:

Ճամբորդը մակոյկ իջաւ, և վոխանակ խելքին կողմը նստաւ, ուր կապոյտ դորգ մը փռուած էր, ոտքի վրայ թեւերը ծալած կեցաւ:

Թիավարները, թևերնին չորցնող թռչուններու պէս, թիերնին կէս մը վերցուցած, կը սպասէին:

—Բաչեցէք, ըսաւ ճամբորդը:

Ուժը թիեր միևնոյն ատեն ծովին մէջ իջան, առանց կաթիկ մը ջուր ցայտեցնելու:

Մակոյկը այդ մղումին հնազանդելով՝ արագօրէն սահեցաւ:

Մէկ վայրկեանէն, բնական կիսալուսնի ձևով փոքր խորշի մը մէջ մտաւ, և բարակ աւազէ յատակի մը վրայ յառաջացաւ:

—Տէր իմ, ըսաւ նաւուղիղը, մեր մարդոց երկուքին կրնանակը հեծէք, որպէս զի ցամաք տանին ձեզ:

Երիտասարդը այդ հրաւէրին կատարելապէս անտարբեր չարժուձեվով մը պատասխանեց, և մակոյկին վրայէն ջուրին մէջ սահեցաւ. ջուրը մինչև մէջքը կը հասնէր:

—Ո՛հ, տէր իմ, մրմնջեց նաւուղիղը, մի՛ ընէք այդ բանը, հիմա մեր տէրը պիտի յանդիմանէ մեզ:

Երիտասարդը մտիկ չընելով դէպ 'ի ծովեզը յառաջացաւ, երկու նաւաստիներու եռանդն քալելով, որոնք ճամբան ցոյց կուտային:

Երեսուն քայլի չափ յառաջանալէ յետոյ՝ ցամաք հասան: Երիտասարդը իր ոտքերը թոթվելով չուրջը կը դիտէր և երթալիք ճամբան կը փնտռէր, որովհետև բոլորովին մերկնած էր:

Գլուխը դարձուցած ատեն ուսին վրայ ձեռք մը զգաց, և ձայն մը սարսափացուց զինքը:

—Բարի եկաք, Մաքսիմիլիէն, կ'ըսէր այդ ձայնը. ճըշդապահ էք եղեր, չնորհակալ եմ:

—Դո՞ւք էք, կոմս, գոչեց երիտասարդը այնպիսի չարժուձեվով մը որ ուրախութեան կը նմանէր, և երկու ձեռքով Մօնթէ-Քրիսթոյի ձեռքը սեղմեց:

—Այո՛, ինչպէս կը տեսնէք, ես ալ ճշդապահ ըլլալ ուզեցի. բայց ձեր վրայէն ջուրերը կը վազեն, բարեկամ, պէտք է զգեստներդ փոխել, ինչպէս Կալիպսօ կրնար ըսել Տելէմաքին:

եկէք ուրեմն, հոս ձեզի համար կատարեալ պատրաստ բնակարան մը կայ, ուր ձեր յոգնութիւնը և ցրտութիւնը պիտի մոռնաք:

Մօնթէ-Քրիսթօ նկատեց որ Մորել ևս կը դառնար:

Սպասեց:

Սուզիս երիտասարդը զարմանքով տեսաւ որ զինքը հոն բերողները բերաննին բացած չէին բնաւ, և առանց դրամ առնելու մեկնած էին:

Դէպի չեզակայմը վերադարձող մակոյկին թիակներուն ձայնը կը լսուէր արդէն:

— Ո՛հ, այո՛, ըսաւ կոմսը, նաւավարներուն դրա՞մը տալ կ'ուզէք:

— Անչուշտ, բան մը չվճարեցի, և անոնք մեկնեցան:

— Հոգ մի՛ ընէք, Մաքսիմիլիէն, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ ծիծաղելով. իմ նաւասահներուս հետ պայման դրած եմ, որ իմ կղզիս մուտքը ճամբորդութեան ոևէ ծախքէ զերծ ըլլայ: Ինչպէս կ'ըսեն քաղաքակրթեալ քաղաքներուն մէջ՝ բաժանորդ եղած եմ:

Մորել զարմանքով նայեցաւ կոմսին երեսը:

— Կոմս, Բարիզ եղած ատեն այսպէս չէիք, ըսաւ Մորել:

— Ինչպէս:

— Այո՛, հոս կը խնդաք:

— Մօնթէ-Քրիսթոյի դէմքը տխրութիւն մը պատեց յանկարծ:

— Իրաւունք ունիք ինծի կիշեցնել տալու ինքզինքս. ինծի համար ձեզ նորէն տեսնելը երջանկութիւն մըն էր, և մոռցայ որ ամէն երջանկութիւն վաղանցուկ է:

— Ո՛հ, ոչ, ոչ, կոմս, գոչեց Մորել իր բարեկամին երկու ձեռքերը բռնելով. ընդհակառակը, ծիծաղեցէք, երջանիկ եղէք, և ձեր անտարբերութեամբը ապացուցէք թէ կեանքը միայն նեղութիւն կրողներուն համար անտանելի է: Ո՛հ, դուք մարդասէր, բարի ու մեծ էք, բարեկամ, և պիտ քաջալերելու համար է որ այդ զուարթութիւնը կը կեղծէք:

— Կը սխալիք, Մորել, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ. պատճառը սա է որ իրօք երջանիկ էի:

— Ուրեմն մոռցաք զիս, աւելի լաւ:

— Ինչպէս:

— Այո՛, հիմա ձեզի կ'ուղղեմ այն խօսքը, զոր ըմբչամարտը կրկէսին մէջ մտնելով կայսեր ըսաւ. — «Մեռնելու վրայ եղողը կ'ողջունէ քեզ»:

— Զմխիթարուեցա՞ք միթէ, հարցուց Մօնթէ-Քրիսթօ տաքրտնական նայուածքով մը:

— Ո՛հ, ըսաւ Մորել դառն նայուածքով մը, իրօք կարծեցի՞ք որ պիտի կրնամ մխիթարուիլ:

— Մտիկ ըրէք, ըսաւ կոմսը, անչուշտ կը հասկընաք ըսածներս, այնպէս չէ՞, Մաքսիմիլիէն: Անտարակոյս պիտ ռամիկ մարդու կամ կոչնակի պէս անորոշ և դատարկ ձայներ հնչող չաղակրատի տեղ դրած չէք: Երբ ձեզի կը հարցընեմ թէ արդեօք մխիթարուեցա՞ք, իբր այնպիսի մէկը կը հարցընեմ, որուն համար մարդկային սիրտը գաղտնիք չունի: Մորել, միատեղ իջնենք ձեր սրտին խորը և քննենք զայն: Միթէ անհամբեր վիշտերը տակաւին պաշարա՞ծ են ձեզ, որոնցմէ մարդ մժեղէ խայթուած առիւծի նման կը խրտչի: Միշտ նոյն սաստիկ ծաբաւը կը զգա՞ք, որ միայն գերեզմանին մէջ կ'անցնի: Միշտ այն խեհական վիշտը ունի՞ք, որ կենդանի մարդը կեանքէն դուրս կը հանէ և մեռեալը փնտռել կուտայ, և կամ ուժի ակարութիւն ունի՞ք, և ամէն բանէ ձանձրացած, ձեր յոյսը կորնցուցա՞ծ էք: Ո՛հ, սիրելի Մաքսիմիլիէն, եթէ այսպէս է, եթէ ձեր ուժը միայն Աստուծոյ վրայ դրած էք և միայն դէպի երկինք կը նայիք, ուրեմն մխիթարուած էք դուք, ալ մի՛ ցաւիք:

— Կոմս, ըսաւ Մորել իր քաղցր և հաստատ ձայնովը, մտիկ ըրէք ինծի, ինչպէս պէտք է մտիկ ընել այն մարդուն, որ իր մասը երկրի վրայ երկնցուցած և աչքերը դէպի երկինք վերցուցած կը խօսի: Բարեկամի մը թեւերուն մէջ մեռնելու համար ես ձեր քովը եկած եմ: Թէեւ սիրելիներ

ունիմ տակաւին ինչպէս իմ ժխլի քոյրս և անոր էմմանուէլ ամուսինը, սակայն իմ վերջին վայրկեաններուս մէջ զօրաւոր բազուկներու և ժպտող դէմքի պէտք ունիմ. քոյրս այդ վայրկեանին կրնայ լալ և նուաղիլ. բաւական վիշտեր կրած ըլլալուս՝ պիտի չկրնամ անոր վշտակրութիւնը տեսնել. էմմանուէլ կրնայ ձեռքէս զէնքը առնել և տունը իրար անցընել: Բայց դուք, որ խօսք տուած էք, կոմս, դուք որ գերագոյն էակ մը պիտի երեւիք ինծի, եթէ մահկանացու չըլլայիք, մինչեւ մահուան դուռը խաղաղութեամբ և սիրով պիտի ընկերանաք ինծի, այնպէս չէ՞:

—Բարեկամ, ըսաւ կոմսը, տարակոյս մը ունիմ դեռ. արդեօք ձեր վիշտը չափազանց յուզմունքով ձեր հպարտութեան արդիւնքն է:

—Ո՛չ, նայեցէք, սիրտս հանդարտ է, ըսաւ Մորել, ձեռքը կոմսին երկնցընելով. իմ երակներուս բաբախիւնը սովորականէն ոչ աւելի սաստիկ է և ոչ աւելի մեղմ: Կը զգամ որ ճամբուն ծայրը հասած եմ ու աւելի առաջ չպիտի երթամ: Ինծի ըսիք որ սպասեմ և յուսամ. գիտէք ինչ ըրիք թշուառ մարդու մը: Սմիս մը սպասեցի, այսինքն ամիս մը նեղութիւն կրեցի: Յուսացի (մարդս խելօք և թշուառ արարած մըն է), յուսացի, բայց ինչ բան, չեմ գիտեր, անձանօթ, սաթօրինակ և յիմարական բան մը, հրաշք մը յուսացի... ինչ հրաշք, Աստուած միայն կրնայ ըսել, Աստուած մեր խելքին խառնած է յոյս կոչուած յիմարութիւնը: Ա՛յ, սպասեցի, յուսացի, կոմս, և քառորդ մը ի վեր երբ իրարու հետ կը խօսինք, առանց գիտնալու, հարիւր անգամ իմ սիրտս վիրաւորեցիք, տանջեցիք. ձեր ամէն մէկ խօսքը ապացոյցով հաստատեց թէ ինծի համար այլեւս յոյս չկայ: Ո՛վ կոմս, ո՛րքան խաղաղութեամբ և հանգստութեամբ պիտի հանդչիմ գերեզմանիս մէջ:

Մորել այս վերջին խօսքերը այնպիսի ուժգնութեամբ արտասանած էր որ կոմսը սարսռաց:

—Բարեկամ, չարունակեց Մորել, տեսնելով որ կոմսը լուռ

կը մնար, հոկտեմբեր 5ը պայմանաժամ որոշեցիք և այսօր հոկտեմբեր 5ն է:

Մորել ժամացոյցը նայեցաւ:

—Ժամը ինն է, ըսաւ. դեռ երեք ժամ ունիմ ապրելու:

—Թո՛ղ այնպէս ըլլայ, պատասխանեց Մոնթէ-Քրիսթօ:

Մորել մեքենաբար կոմսին ետեւէն գնաց, և երկուքնին ալ քարայրը մտած էին: Մորել ո՛ւր գտնուիլը չէր գիտեր տակաւին:

Իր ուսքերուն տակ գորգեր գտաւ, իր աջեւ դուռ մը բացուեցաւ, անուշահոտ բուրմունքներ ամէն կողմ ծաւալած էին. լոյս մը զարկաւ աչքերուն:

Այն ատեն Մորել կեցաւ, վարանելով աւելի առաջ երթալ, որովհետեւ զինքը չըջապատող մեղկացուցիչ հեշտութեանց չէր վստահեր ինքզինքը:

Մոնթէ-Քրիսթօ մեղմով առաջ տարաւ զայն:

—Ձվայլե՛ր որ մնացած երեք ժամերը այն նախնի Հռոմայեցիներուն պէս անցընենք, որոնք իրենց Ներոն կայսրէն դատապարտուելով, ծաղկեպսակներով սեղան կը նստէին, ու արեւածաղիկներու և վարդերու բուրման հետ մահը կը հնչէին:

Մորել ժպտեցաւ:

—Ինչպէս որ կը հաճիք, ըսաւ. մահը միշտ մահ է, մահը մոռացումն է, այսինքն հանգստութիւնն է, այսինքն կեանքի և հետեւաբար վշտի բացակայութիւնն է:

Մաքսիմիլիէն նստաւ և Մոնթէ-Քրիսթօ անոր դիմացը տեղաւորուեցաւ:

Այն հիանալի սեղանատան մէջ կը գտնուէին, զոր տեսնօք նկարագրած ենք, և ուր մարմարէ արձաններէը իրենց գլուխնուն վրայ միշտ ծաղիկներով ու պտուղներով լեցուն կողովներ կը կրէին:

Մորել ամէն բան տարտամօրէն կը դիտէր և հետաքրքրական բան մը տեսած չէր:

—Իրը մարդ խօսակցինք, ըսաւ, ապշութեամբ կոմսին նայելով:

—Խօսեցէք, պատասխանեց կոմսը։

—Կոմս, կրկնեց Մորել, դուք մարդկային վիճաբանութեան բովանդակութիւնն էք, և մերինէն աւելի յառաջդիմած՝ու աւելի հանճարեղ աչխարհէ մը իյած մարդու աղդեցութիւնը կ'ընէք իմ վրաս։

—Ըսածնուդ մէջ ատոդ կէտ մը կայ, Մորել, ըսաւ կոմսը այնպիսի ախուր ժպիտով մը, որ գեղեցկութիւն կ'ընծայէր անոր։ Վիշտ կոչուած մոլորակէ մը իջած եմ ես։

—Սմէն ըսածնուդ կը հաւատամ, առանց անոնց միտքը հասկնալու, կոմս, և ատոր ապացոյց՝ ինծի հրամայեցիքդ՝որ ապրիմ, և ապրեցայ։ ըսիք որ յուսամ, և դրեթէ յուսացի։ Հետևաբար պիտի համարձակիմ հարցընել ձեզի, կոմս, որպէս թէ արդէն անգամ մը մեռած ըլլայիք։ «Կոմս, մեռնելու առեն ցաւ կը զգա՞յ մարդ»։

Մոնթէ-Քրիսթօ խորին խանդաղատանքով Մորելին կը նայէր։

—Այո՛, ըսաւ, անտարակոյս, չատ ցաւ պիտի զգաք, եթէ բանի մահով անչնչացընէք այն մահացու մարմինը, որ յամառութեամբ կ'ուզէ ապրիլ։ Եթէ դաշոյնի մը անտեսանելի ակռաներով ձեր մարմինը յօշոտէք, եթէ դիւրավրէպ գնտակով մը ձեր ախուր ուղեղը ծակէք, խիստ ցաւեր պիտի զգաք, և դժգոհութեամբ կեանքէն պիտի բաժնուիք, զոր ձեր յուսահատական հոգեվարքին մէջ այնչափ սուղ գնուած համարեցիք մը լաւագոյն պիտի գտնէք։

—Այո՛, կը հասկնամ, ըսաւ Մորել, կեանքին պէս մահն ալ վշտի և հեշտութեանց դաղանիքն ունի. ամէն բան զանազանք ճանչնալէն կախում ունի։

—Ճիշդ այդպէս է, Մաքսիմիլիէն. չատ ճիշտ խօսեցաք։ Մահը, երեն հետ լաւ կամ գէշ վարուելուն համեմատ, կամ բարեկամ է մեզ և մուսկիլի պէս մեղմով կը սիրէ մեզ, և կամ թշնամի է ու բռնութեամբ մեր հոգին մարմինէն կը խլէ։ Եթէ առեն գայ որ մարդիկ հաղարաւոր տարի ապրին, և ինչպէս կ'ըսէիք մահուան դաղանիքը իմանան, այն առեն

մահը սիրուհիի մը գրկին մէջ վայելուած քունէն աւելի քաղցր և աւելի հեշտալի պիտի ըլլայ։

—Եւ եթէ դուք մեռնիլ ուզէիք, այդ կերպով պիտի կրնայի՞ք մեռնիլ, կոմս։

—Այո՛։

Մորել անոր երկնցուց ձեռքը։

—Հիմայ հասկըցայ, ըսաւ, թէ ինչու ժամադիր եղաք ինծի Ովկէանոսի մը մէջտեղը այս առանձնացեալ կղզիին և այս առօրեկեայ պալատին մէջ, որ Փարաւոնի մը նախանձելի դերեզմանը կրնայ ըլլալ։ Ձիս խիստ սիրելնուդ համար ուզեցիք որ ձեր հիմայ յիշած մահով մեռնիմ, այսինքն առանց հոգեվարքի, և կարենամ վայրենիի անունը արտասանել ու ձեր ձեռքը սեղմել։

—Այո՛, աղէկ գուշակեցիք, Մորել, ըսաւ կոմսը պարզմտութեամբ մը, իմ միտքս ալատ էր։

—Շնորհակալ եմ, վասը ամէն վիշտերէ ազատելու գաղափարը քաղցր կ'երեւի տատապած սրտիս։

—Բանի մը համար չէ՞ք ցաւիր ընաւ, հարցուց Մոնթէ-Քրիսթօ։

—Ոչ, պատասխանեց Մորել։

—Եւ ո՞չ իսկ ինծի համար, հարցուց կոմսը սրտի խորին յուզումով։

Մորել պատասխան չտուաւ. իր պայծառ աչքերը յանկարծ ադօտանալէն յետոյ՝ անսովոր պայծառութեամբ վայրեցան. արտասուքի խոշոր կաթիլ մը այտին վրայ արծաթագոյն ակօս մը գծելով վար գլորեցաւ։

—Իմչ, ըսաւ կոմսը, երկրի վրայ ցաւելու բան մը ունի՞ք որ մեռնիլ կ'ուզէք։

—Ո՛հ, կ'աղաչեմ, գոչեց Մորել ակար ձայնով մը, ուրիշ խօսք մի՛ ընէք և իմ տանջանքս աւելի մի՛ երկարէք։

Կոմսը կարծեց թէ Մորել կը ակաոանար։

Այդ կարծիքը նորէն այն տսկալի տարակոյսը առաջ բերաւ, որուն անգամ մը յաղթած էր Իֆ դղեակին մէջ։

—Այս մարդը երջանկացնելու կը զբաղիմ, մտածեց կոմսը, որպէս զի անոր ընկերութեան հաստատումս գործուած չարութեանց զուգակշիռ ըլլայ: Բայց եթէ չեմ սխալիր, եթէ այս մարդը երջանկութեան արժանի ըլլալու չափ ողորմելի մէկը չէ, ափսոս, ի՜նչ պիտի ըլլայ իմ գործս, քանի որ միայն բարիք ընելով չարութիւնը մոռնալ կ'ուզեմ:

«Մտիկ ըրէք, Մորել, յայտնի կը տեսնեմ որ ձեր վիշտը անտանելի է, սակայն դուք Աստուծոյ կը հաւատաք, և ձեր հոգիին փրկութիւնը վտանգի մէջ ձգել չէք ուզեր:

Մորել ժպտեցաւ ախորժելին:

—Կոմս, ըսաւ, դիտէք որ կատակ չեմ ըներ. կ'երդնում որ հոգիս իմս չէ այսուհետեւ:

—Մտիկ ըրէք, Մորել, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ. դիտէք որ աշխարհի մէջ ազգական չունիմ, և ձեզ իբր զաւակս կը նկատեմ. իմ զաւակս ազատելու համար կեանքս և աւելի իրաւամբ հարստութիւնս պիտի զոհեմ:

—Ի՞նչ ըսել կուզէք:

—Ըսել կուզեմ թէ խիստ հարուստ կեանքի մը բոլոր հեշտութիւնները չճանչնալնուդ համար կ'ուզէք մեռնիլ: Մորել, հարիւր միլիոնի մօտ հարստութիւն ունիմ, զորս ձեզի կը նուիրեմ. այսպիսի հարստութեամբ ձեր բոլոր նպատակները կրնաք հասնիլ: Եթէ փառասէր էք, ամէն աստիճաններ ձեր առջեւ պիտի բացուին. աշխարհիս բոլոր զուարճութիւնները վայելեցէք և ուզածնիդ ըրէք, բայց ապրեցէք:

—Կոմս, խօսք տուիք, պատասխանեց Մորել պաղարիւնութեամբ, և ժամը տասնըմէկ ու կէսն է, աւելցուց ժամացոյցը նայելով:

—Մորել, իմ աչքերուս առջեւ և տանս մէջ այդպիսի բան մը ընել կը խորհիք:

—Ուրեմն ձգեցէք որ մեռնիմ, ըսաւ Մաքսիմիլիէն տրտնջութեամբ, եթէ ոչ՝ պիտի կարծեմ թէ չէք սիրեր զիս:

Ու ոտքի ելաւ:

Շատ լաւ, ըսաւ Մոնթէ-Քրիսթօ, աւելի զուարթ դէմք

մը առնելով. Մորել, ուրեմն կ'ուզէք և անխախտօրէն մըտքերնիդ դրած էք. այո՛, խիստ թշուառ անձ մըն էք դուք, և ինչպէս ըսիք, միայն հրաշք մը կրնայ բուժել ձեզ. նստեցէք ուրեմն, Մորել, և սպասեցէք:

Մորել հնազանդեցաւ. Մոնթէ-Քրիսթօ ոտքի ելաւ, զգուշութեամբ գացուած պահարանի մը մօտեցաւ, որուն բանալին ոսկի շղթայով մը իր վրայ կը կրէր, և անոր մէջէն չքեղօրէն դրուագուած արծաթի արկղիկ մը հանեց. արկղիկին անկիւնները չորս կնոջ պատկերներ կը ներկայացընէին:

Արկղիկը սեղանին վրայ դրաւ, բացաւ զայն և անոր մէջէն ոսկի տուփ մը հանեց, որուն կափարիչը գաղտնի զսպանակէ մը սեղմուելով կը բացուէր:

Այդ տուփը կէս լայն իւղային նիւթի մը կը պարունակէր, որուն գոյնը տուփը զարդարող փայլուն ոսկիին, չափիւղանիւթին, սուսամկներուն և զմրուխտներուն գոյներուն հետ խառնուելով, անկարելի էր նկարագրել:

Կապոյտի, ծիրանիի և ոսկեգոյնի ճաճանչներ ունէր ան:

Կոմսը ոսկեզօծ դգալով մը այդ նիւթէն քիչ մը առաւ և Մորելի տալով երկար նայուածք մը սեւեռեց անոր վրայ:

Այն առեն նիւթին կանաչ գոյն ունենալը տեսան:

—Ահա ձեր խնդրածը, ըսաւ կոմսը, և ահա ձեզի խոստացածս:

—Դեռ չմեռած, ըսաւ երիտասարդը, Մոնթէ-Քրիսթոյի ձեռքէն դգալը առնելով, որուն չնորհակալ եմ ձեզի:

Կոմսը երկրորդ դգալ մը առաւ, ոսկի տուփին մէջէն լեցնելով զայն:

—Ի՞նչ պիտի ընէք, բարեկամ, հարցուց Մորել, անոր ձեռքը բռնելով:

—Մորել, ատուդիս, ես ալ ձեզի չափ կեանքէն ձանձրացած եմ, մանաւանդ որ աւիրը ինքնին կը ներկայանայ, պատասխանեց կոմսը ժպտալին:

—Կեցէ՛ք, գոչեց երիտասարդը. ա՜հ, դուք որ փոխադարձ սէր կը զգաք և յուսոյ կը հաւատաք, իմ ըրածս մի՛

ընէք. ձեզի համար մեղք մը կրնայ համարուիլ: Մնաք բարով, աղնիւ և մեծսիրտ բարեկամս, ես պիտի երթամ Վալանթինին ըսելու ինչ որ դուք ըրիք ինծի համար:

Մորել առանց երկմտութեան և դէպի կոմսը երկնցուցած ձեռքը սեղմելով, Մօնթէ-Քրիսթոյին տուած գաղտնի նիւթը կլլեց, կամ աւելի ճիշդ կ'ըլլայ ըսել, ախորժակով ճաշակեց:

Ան առեն երկուքնին ալ լուռ մնացին: Սկի լռութեամբ և զգուշութեամբ ներս մտաւ, ծխախոտ և ծխափողներ բերաւ, սուրճ հրամցուց անոնց և անհետացաւ եղաւ:

Կամաց կամաց մարմարէ արձաններուն ձեռքը եղած ճրագներուն լոյսը Մորելի համար աղօտացաւ, և խնկամանները բուն անուշ հոտերը նուազ ազդու դարձան:

Մօնթէ-Քրիսթօ անոր դիմաց՝ աոուերին մէջ նստած՝ երեսը կը նայէր: Մորել կոմսին վայելուն աչքերէն զատ բան չէր տեսներ:

Երիտասարդը անհուն վշտով մը համակուեցաւ. ծխափողը ձեռքէն կը սահէր կարծես. առարկաները անզգալի կերպով իրենց ձևն ու գոյնը կը կորսնցընէին. իր այլայլած աչքերուն այնպէս կ'երեւէին թէ գոներն ու վարագոյրները կը բացուէին:

—Բարեկամ, ըսաւ, կը զգամ մեռնիլս. չնորհակալ եմ:

Վերջին անգամ մը իր ձեռքը կոմսին երկնցնելու փորձ ըրաւ, բայց իր վատոյժ ձեռքը վար ինկաւ:

Ան առեն իրեն այնպէս երեւցաւ թէ Մօնթէ-Քրիսթօ կը ժպտէր, բայց ոչ իր սարօրինակ և սոսկալի ժպիտովը, որ չատ անգամ այդ խորամիտ անձին գաղտնիքը յայտնած էր իրեն, այլ այն մարդասէր խանդաղատանքով, զոր հայրերը ցոյց կուտան անմիտ խօսքեր ընող իրենց փոքր ազգ նկատմամբ:

Նոյն միջոցին կոմսը իր աչքերուն առջեւ կը մեծնար. ահոր հասակը գրեթէ կրկին բարձրութիւն առնելով, կարմիր վարագոյրներուն վրայ կը նկարուէր. սեւ մազերը ետին ձգած էր, և սեզ կեցուածքով մը, վերջին դատաստանին օրը չարեբուն սպառնացող հրեշտակներէն մէկուն պէս կ'երեւէր:

Մորել, ուժասպառ, թիկնաթոռին վրայ թաւալեցաւ. իր

ամէն երակներուն մէջ մեղմ թմրութիւն մը սիրեց: Իր տեսածը երազ մըն էր. իրեն այնպէս կ'երեւէր թէ մահուան առաջնորդող տարտամ զառանցանքին մէջ կը գտնուի:

Անգամ մըն ալ իր ձեռքը կոմսին երկնցնել ուզեց, բայց այս անգամ ձեռքը չշարժեցաւ իսկ. ուզեց վերջին ողջոյն մը տալ, բայց իր լեզուն գերեզմանի մը վրայ փակուած քարի մը պէս իր կոկորդին մէջ դարձաւ ծանրութեամբ:

Իր ակարացած աչքերը ակամայ գոցուեցան. սակայն իր արտեւանունքներուն տակէն պատկերի մը չարժիլը տեսաւ. աչքերուն մթագնութեանը մէջ հասկցաւ որ կոմսն էր ան և դուռ մը կը բանար:

Իսկոյն մօտակայ սենեակի մը, կամ աւելի ճիշդը, հիանալի պալատի մը մէջ վառուած խիտ պայծառ լոյսը այդ սբրահը յորդեց, ուր Մորել իր քաղցր հոգեվարքին մէջ կը գտնուէր:

Ան առեն սրահին սեմերուն վրայ հիանալի գեղեցկութեամբ կին մը տեսաւ, որ գունատ էր և մեղմ ժպիտով մը իրր գթութեան հրեշտակ կ'երեւէր իրեն:

— Սրդեօք երկինքն է որ առջիս կը բացուի, մտածեց հոգեվարքը. այս հրեշտակը իմ կորսնցուցածիս կը նմանի:

Մօնթէ-Քրիսթօ մատովը ծաղկաոի կիսով ցոյց տուաւ այն բազմոցը, որուն վրայ Մորել կը հանգչէր:

Կինը, ձեռքերը միացուցած և ժպիտը դէմքին վրայ, յառաջացաւ:

—Վալանթին, Վալանթին, գոչեց Մորել իր սրտին խորէն:

Բայց Մորել ուրիշ բան չըսաւ. ներքին յուզման հետ իր բոլոր ուժը միացուցած՝ հառաչանք մը հանելով՝ աչքերը գոցեց:

Վալանթին անոր քով վազեց:

Մորելի չրթունքները կը չարժէին դարձեալ:

— Ձեզ կը կանչէ, ըսաւ կոմսը, իր քունին մէջէն, որուն ձեր բախտը վստահեցաք, և որմէ մահը կ'ուզէր զրկել ձեզ. սակայն բարեբախտաբար ձեր քովն էի ու մահուան յաղթեցի: Վալանթին, այսուհետեւ իրարմէ պիտի չբաժնուիք երկրի

վրայ, որովհետեւ ձեզ դանելու համար դերեզման մտնել կ'ուզէր: Եթէ ես չըլլայի՝ երկուքդ ալ մեռած էիք. ես կը միացնեմ ձեզ. Աստուած բարեհաճի ինծի չնորհել ազատած երկու անձերուս վարձքը:

Վալանթին Մօնթէ-Քրիսթոյի ձեռքը բռնեց, և իր անդուլ ուրախութեան եռանդէն, իր չրթունքներուն մօտեցուց զանոնք:

—Ո՛հ, չնորհակալ եղիք ինծի և մի՛ ձանձրանաք ձեր չնորհակալութիւնը կրկնելու, ըսաւ կոմսը. չատ անգամ ըսէք որ ես երջանիկ ըրի ձեզ. չէք գիտեր թէ ո՛րչափ պէտք ունեմ այդ աստղութեան:

—Ո՛հ, այո՛, այո՛, բոլոր սրտովս չնորհակալ եմ ձեզի, ըսաւ Վալանթին, և եթէ իմ երախտագիտութեանս անկեղծութեանը վրայ կը կասկածիք, Հայտէէին հարցուցէք, իմ սիրելի քրոջս, որ Ֆրանսայէն մեկնելէս ի վեր ձեր վրայ խօսելով, այսօրուան երջանիկ օրուան համբերութեամբ ապասցընել տուաւ ինծի:

—Ուրեմն կը սիրէ՞ք Հայտէն, հարցուց Մօնթէ-Քրիսթօ այնպիսի յուզումով մը զոր անկէ զաղտնի պահել կ'ուզէր:

—Ո՛հ, բոլոր սրտովս:

—Ուրեմն մտիկ ըրէք, Վալանթին, ըսաւ կոմսը. չնորհք մը պիտի խնդրեմ ձենէ:

—Ի՛նչ կ'ըսէք, արդեօք այնչափ երջանիկ եմ որ...:

—Այո՛, Հայտէն ձեր քոյրը կոչեցիք, թո՛ղ իրօք ձեր քոյրը ըլլայ, Վալանթին. ինչ որ կը կարծէք թէ ինծի պարտաւոր է՝ անոր ըրէք. Մորել և դուք պաշտպանեցէք զայն, որովհետեւ (քիչ մնաց որ կոմսին ձայնը իր կոկորդին մէջ պիտի մարէր) այսուհետեւ առանձին պիտի մնայ աշխարհի վրայ...:

—Ինչո՞ւ առանձին պիտի մնայ, յարեց կոմսին եռեւէն ձայն մը:

Մօնթէ-Քրիսթօ եռին դարձաւ, և Հայտէն տեսաւ, որ դունատած և սարսռագին, խորին ապշութեամբ կոմսին կը նայէր:

—Որովհետեւ աղջիկս, վաղը դուն ազատ պիտի ըլլաս, պատասխանեց կոմսը, և քեզի արժան եղած պատիւը պիտի ընդունիս. վերջապէս չեմ ուզեր որ իմ ճակատագիրս քուկդ նսեմացնէ: Մ'վ իչխանուհի, օրդ հարստութիւնները և անունը կը վերադարձընեմ քեզի:

Հայտէ դունատեցաւ, ինքզինքը Աստուծոյ յանձնող կոյսի մը նման իր սպիտակ ձեռքերը բացաւ և լալէն այլայլած ձայնով մը ըսաւ.

—Ուրեմն, ախր իմ, պիտի թողո՞ւս զիս:

—Հայտէ՛, Հայտէ՛, դուն ծագկատի և գեղեցիկ, մինչեւ իսկ անունս մոռցիր և երջանիկ եղիր:

—Շատ լաւ, ըսաւ Հայտէ, հրամաններդ կը կատարեմ, ախր իմ. մինչեւ իսկ անունդ պիտի մոռնամ և երջանիկ պիտի ըլլամ:

Ու մեկնելու համար քայլ մը ետ գնաց:

—Տէր Աստուած, գոչեց Վալանթին, Մորելին թմբլած գլուխը իր ուսին կոթնցընելով, կոմս, չէ՞ք տեսներ ինչպէս դունատեցաւ, և չէ՞ք հասկընար որ ըսածներդ չափազանց կը վիրաւորէ զայն:

—Ի՞նչպէս կ'ուզէք որ հասկընայ, քոյր իմ. միթէ իմ ախրս չէ՞, և ես անոր ապաստարին չե՞մ. բան մը չտեսնելու իրաւունք ունի:

Կոմսը Հայտէին ձայնին այդ հնչիւնէն սարսռաց, որ մինչեւ սրտին խորը ազդեց. իր աչքերը նորատի աղջկան աչքերուն հանդիպեցան և չկրցան անոնց կրակին դիմանալ:

—Աստուած իմ, Աստուած իմ, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, ուրեմն սասյդ է կարծածս: Հայտէ, ինչ չքաժտուելով երջանի՞կ պիտի ըլլաս միթէ:

—Ծաղկատի եմ դեռ, պատասխանեց Հայտէ մեղմ ձայնով, կը սիրեմ կեանքը, զոր միշտ քաղցր երեւցուցիր ինծի, և մեծ ցաւով պիտի մեռնիմ:

—Ուրեմն ըսել կ'ուզես որ եթէ ես քենէ բաժտուիմ, Հայտէ...

—Պիտի մեռնիմ, տէր իմ։

—Ուրեմն կը սիրե՞ս զիս։

—Վալանթին, կը հարցնէ թէ զինքը կը սիրեմ, Վալանթին, ըսէ անոր թէ Մաքսիմիլիէնը կը սիրե՞ս դուն։

Կոմսը իր կուրծքին ընդլայնիկը և սրտին ուռիկը զգաց. թևերը բացաւ, և Հայտէ ճիչ մը արձակելով անոնց մէջ նետուեցաւ։

—Ո՛հ, այո՛, կը սիրեմ քեզ, կը սիրեմ քեզ, ըսաւ, ինչպէս մարդ կը սիրէ իր հայրը, եղբայրը և ամուսինը։ Իմ կեանքիս պէս կը սիրեմ քեզ, որովհետեւ դուն ինծի համար աշխարհիս ամենէն զեղեցիկ, ամենէն ընտիր և ամենէն մեծ մարդն ես։

—Ուշադիր պէս թո՛ղ ըլլայ ուրեմն, սիրելի հրեշտակս, ըսաւ կոմսը։ Աստուած որ իմ թշնամիներուս դէմ յարոյց զիս և յաղթող հանդիսացուց, յայտնի կը ցուցընէ թէ չուզեր որ յաղթուածներուն մէջ զղջամ. կ'ուզէի ինքզինքս պատժել, բայց Աստուած կը ներէ ինծի։

«Սիրէ՛ զիս ուրեմն, Հայտէ. ո՛վ գիտէ՝ գուցէ քու սէրդ մոռցընել տայ ինծի ինչ որ պէտք է մոռնամ։

—Բայց ի՞նչ կ'ըսես, տէր իմ, հարցուց նորատի աղջիկը։

—Կ'ըսեմ թէ քու մէկ խօսքդ, Հայտէ, իմ քանի տարուան գիտութենէս աւելի միտքս լուսաւորեց. միայն քեզ ունիմ աշխարհիս վրայ, Հայտէ, քեզմով պիտի ապրիմ նորէն, քեզմով պիտի կրնամ երջանիկ կամ դժբախտ ըլլալ։

—Կը լսե՞ս, Վալանթին, գոչեց Հայտէ. կ'ըսէ թէ ինձմով դժբախտ պիտի ըլլայ, մինչ իմ կեանքս կուտամ անոր համար։

Կոմսը վայրկեան մը լուռ մնալով ինքզինքին եկաւ։

—Սրտեօք ճչմարի՞տ է գուշակածս, ըսաւ։ Ո՛վ Աստուած իմ, կ'ընդունիմ այդ ճակատագիրը թէ վարձատրութեան և թէ պատիժի համար։ Եկաւ, Հայտէ, եկաւ...։

Ու իր թևէն ծաղկատի աղջկան մէջքին անցընելով, Վալանթինի ձեռքը սեղմեց և անբեւեռացի եղաւ։

Գրեթէ ժամ մը անցաւ։ Վալանթին ոգեսպառ, անձայն և աչքերը սեւեռուն, Մորելի քով կեցաւ։

Վերջապէս զգաց որ անոր սիրտը սկսած էր բաբախել, հազիւ զգալի չնչառութիւն մը անոր շրթունքը բացած էր, վերակենդանութիւնը յայտնող թեթեւ սարսուռ մը պատելով երիտասարդին բոլոր մարմինը։

Վերջապէս աչքերը նորէն բացուեցան, բայց ապուշի և յիմարի նայուածք մը ունէին. պահ մը ետքը յստակօրէն կը տեսնէր իր նայուածքին հետ զգացումը և զգացման հետ վիշտը վերստացած էր։

—Ո՛հ, գոչեց յուսահատական ձայնով, դեռ կենդանի եմ, կոմսը խարեց զիս։

Ու ձեռքը դէպի սեղանը երկարելով դանակ մը յափշտակեց։

—Սիրելիս, ըսաւ Վալանթին, իր խիստ քաղցր ժպիտովը, արթնցիր և երեսս նայէ։

Մորել սուր ճիչ մը արձակեց և զառանցանքի տարակոյսով լցուած, և երկնային երեւոյթէ մը չլացած կարծես, երկու ծունկերուն վրայ ինկաւ...։

Հետեւեալ առաւօտ, լուսնալուն պէս, Մորել և Վալանթին իրարու թեւ մտած, ծովեզերքին վրայ կը պտըտէին. Վալանթին Մորելին կը պատմէր թէ ինչպէս Մոնթէ-Քրիսթօ իր սենեակը մտնելով, ամէն բան իրեն յայտնած և հրաշքով զինքը մահուընէ ազատած էր, ամենուն հաւատացընելով թէ մեռած է։

Փարայրին դուռը բաց գտնելով դուրս ելած էին. գիշերուան վերջին աստղերը առաւօտեան արշալոյսին մէջ երկինքի երեսը կը փայլէին տակաւին։

Այն առեն Մորել մարդ մը տեսաւ, որ ժայռերուն քով կեցած, նշանի մը կը սպասէր որ մօտենայ, ու Վալանթինին ցոյց տուաւ զայն։

—Ո՛հ, ժագօպօն է, ըսաւ, չեղակայմին նաւապետը։

Ու նշան մը ընելով իրենց քով կանչեց զայն։

—Բան մը ունի՞ս մեզի ըսելու, հարցուց Մորել։

—Կոմսի՛ն կողմէ այս նամակը ձեզի պիտի յանձնեմ։

—Կոմսի՛ն կողմէ, մրմնջեցին Մորել ու Վալանթին։

—Այո՛, կարդացէք։

Մորել նամակը բացաւ և կարդաց.

«Սիրելի Մաքսիմիլիէն,

«Ձեզի համար նաեւ մը պատրաստ կը գտնուի, որ Լիվըռնո պիտի տանի ձեզ. հոն Պ. Նեւարթիէ իր թոռը օրհնելու կը սպասէ, ձեզի հետ ամուսնանալէն առաջ:

«Այդ քարայրին մէջ ինչ որ կայ, Շանզ-Էլիզէի տունս եւ Թրէբորի փոքր աչառարակ հարսանեկան այն ընծաներն են, զորս Էմմոն Տանթէս իր Մորել տերոջը որդւոյն կ'ընէ:

«Օրիորդ ըը Վիլֆոր ալ թո՛ղ բարեհաճի անոնց կէսը ընդունիլ. կը խնդրեմ որ Բարիզի աղքատներուն բաշխէ բոլոր այն հարստութիւնը, որ իր խենթեցած հօրը եւ իր մօրուն հետ սեպտեմբերի մէջ մեռնող եղբօրը կողմէ իրեն կ'իյնայ:

«Ձեր կեանքին վրայ հսկելու պատրաստուող հրեշտակին ըսէք, Մորել, որ աղօթք ընէ երբեմն այնպիսի մարդու մը համար, որ Սատանային նման տեսեր մը ինդիքը Սատուծոյ հաւասար կարծեց, եւ քրիստոնեայի մը խոնարհութեամբ ճանչցաւ որ Սատուծոյ ձեռքն է միայն գերագոյն իշխանութիւնը եւ անսահման խնամատարութիւնը:

«Այս աղօթքները գուցէ իր սրտին խղճի խայթերը մեղմացընեն:

«Իսկ ձեզի, Մորել, միայն սա գաղտնիքը ունիմ հաղորդելու. աշխարհիս մէջ ոչ երջանկութիւն կայ եւ ոչ դժբախտութիւն, այլ մէկ վիճակին միւս վիճակին հետ եղած բաղդատութիւնն է, եւ ոչ ուրիշ բան:

«Ցեսին դժբախտութիւն կրողը միայն կարող է կատարեալ երջանկութիւնը վայելել:

«Պէտք է մեռնիլ ուզել, Մաքսիմիլիէն, որպէս զի գիտնայ մարդ թէ ո՛րչափ քաղցր է կեանքը:

«Ապրեցէք ուրեմն եւ երջանիկ եղէք, ով սրտակից զաւակներս, եւ երբեք մի՛ մոռնաք որ մինչեւ այն օրը որ Սատուած պիտի բարեհաճի ապագան մարդուս յայտնելու, բոլոր

մարդկային իմաստութիւնը սա երկու բառերուն մէջ բովանդակուած է.

«Սպասել եւ յուսալ:

«Ձեր Բարեկամը
«ԷՏՄՕՆ ՏԱՆԹԷՍ
«ԿՈՄՍ ՄՕՆԹԷ-ՔՐԻՍԹՕ»:

Վալանթին այդ նամակէն իր հօրը խենթենալը եւ եղբօրը մահը իմանալով՝ հառաչ մը արձակեց եւ արտասուքի կաթիլներ յուսթեամբ իր այտերէն վար գլորեցան. իր երջանկութիւնը շատ սուղի նստած էր իրեն:

Մորել իր չուրջը նայեցաւ մտահոգութեամբ:

—Բայց տուգիս կոմսը իր առատաձեռնութեան չափը կ'անցընէ, ըսաւ. Վալանթին կրնայ իմ չափաւոր հարստութեամբս ալ գոհ ըլլալ: Ո՞ւր է կոմսը, բարեկամ, անոր քովը տար զիս:

Ժագօպօ իր ձեռքը դէպի հորիզոնը երկնցուց:

—Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, հարցուց Վալանթին, ո՞ւր է կոմսը, ո՞ւր է Հայդէ:

—Հոն նայեցէք, ըսաւ Ժագօպօ:

Երկու երիտասարդները նաւատախին մատնանշած կողմը նայեցան. հորիզոնին եւ միջերկրական ծովը երկինքէն բաժնող մութ կապոյտ կէտի մը վրայ նշմարեցին որոշ մը թեւերն ընդման սպիտակ առագաստ մը:

—Գնա՛ց, գոչեց Մորել, գնաց երթա՛ւ բարով, բարեկամս, հայրս:

—Գնա՛ց, մրմնջեց Վալանթին. մնա՛ւ բարով, բարեկամուհիս, մնա՛ւ բարով, քոյր իմ:

—Ով գիտէ թէ մէյ մըն ալ զանունք պիտի տեսնե՞նք, ըսաւ Մորել, իր արտասուքը սրբելով:

—Սիրելիս, ըսաւ Վալանթին, միթէ կոմսը չէր ըսած որ մարդկային բոլոր իմաստութիւնը սա երկու բառերուն մէջն է.

«Սպասել եւ յուսալ»:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՏՈՐ

ԳԼՈՒԽՆԵՐՈՒՆ ՑԱՆԿԸ

Գլ.	Էջ.
Ա. Երեւոյթը	4
Բ. Լոկիւսթ	13
Գ. Վաշանիին	21
Դ. Մախմիիիէն	30
Ե. Տանկարի ստորագրութիւնը	43
Զ. Բեր-Լաշէզ գերեզմանատունը	58
Է. Բաժանումը	77
Ը. Առիծներու փոսը	98
Թ. Դատաւորը	109
Ժ. Եղեռնագոյն ատեանը	122
ԺԱ. Ամբաստանագիրը	130
ԺԲ. Ներումը	140
ԺԳ. Մեկնումը	152
ԺԴ. Անցեալը	170
ԺԵ. Բէրթիւս	187
ԺԶ. Լուիճի Վանրայիի կերակուրներուն գիրը	203
ԺԷ. Ներումը	213
ԺԸ. Հոյետեմբեր հինգը	221

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՏԻՄԱ

Կ'արժէ որ Մօնթէ-Քրիսթոյի սա վերջին հատորին մէջ Ֆրանսացի աշխարհահռչակ վիպագրին գրական գործունէութիւնը և ներքին կեանքը պարզենք ամփոփ կերպով, գաղափար մը տալու համար մեր ընթերցողներուն, որովհետեւ Տիւմա մեր մէջ ժողովրդական անուն մը ունի և իր վէպերը ամենէն աւելի շատ կը կարդացուին։ Ապացոյց իր շատ մը վէպերուն թարգմանութիւնները, որոնք միշտ լաւ ընդունելութիւն գտած են հայ ընթերցող հասարակութեան կողմէ։ Ոչ մէկ օտար վիպագիր այնքան հաճոյքով ու չհագեցողութեամբ

կարգացուած է որքան Տիւմա, որուն հայերէնի թարգմանուած վէպերը մէկէ աւելի տպագրութիւններ ունեցած են:

Ահաւասիկ հայերէնի թարգմանուած իր գործերը.

Ամօրի, Բօլին, Բօլ նաւապետ, Երեք հրացանակիրները, Քսան տարի եմբ. Պրաժլոն Դեկոմս, Թագուհւոյն մանեակը, Մօնթէ Քրիսթօ, Ժօզէֆ Պալսամօ, Տիկին Մօնսօրօ (psrq·), Քաթէրին Հօուարս (psrq·), Ֆերնանս, Սեւ Ժեռան կոմսուհին, Պրենվիլիէ մարթիզուհին, Պօրնիայֆ, Լորս Պիբրնկեմին եւեի բուսեէրէ, Բասթիլի առումը, եւ Մեծասաանի այօրին:

Տիւմա ծնած է 1803 Յուլիս 29ին, Վիլլէր-Քօթըրէի մէջ և մեռած 1872 ապրիլ ամսուն: Հայրը, Ալեքսանդր Տէվի, Մեծն Նաբօլէոնի առեն, երեւելի հանգիսացած է զանազան պատերազմներու մէջ: Զորս տարեկանին, Ալեքսանդր Տիւմա որբ մնացած է: Փոքր ժառանգութեամբ մը մայր ու աղայ հազիւ կրնային ապրիլ: Ապագայ հռչակաւոր վիպագրին ուսուցիչը եղած է Վիլլէր-Քօթըրէի երէցը, որմէ քիչ մը յունարէն, քիչ մը լատիներէն և ոտանաւորներ սորված էր: Մաթեմաթիքական գիտութիւնը չէր կրնար ըմբռնել, միտքը երեւակայութեամբ տոգորուած ըլլալով կանուխէն:

Բան տարեկանին, լաւ ուսում առած չէր տակաւին. բայց լաւ ձի կը հեծնէր ու որսորդութիւն կ'ընէր: Այդ միջոցին մայրը Բարիզ ղրկեց զաւակը, յիսուն ֆրանք դնելով անոր ձեռքը, իբր ճամբու ծախք: Բարիզի մէջ հօրը բարեկամներէն զօրավարի մը դիմեց, գործ մը գտնելու համար: Զօրավարը տեսաւ որ լաւ դիրէ մը գտած ուրիշ բան չէր գիտեր Ալեքսանդր, ուստի իբր ընդօրինակիչ 1200 ֆրանք տարեթոշակով Օրլէանի դուքսին քով դրաւ զայն: Տարի մը պաշտօնավարելէ յետոյ ուզեց ուսումը առաջ տանիլ: Բնագիտութեան ու քիմիագիտութեան հետեւեցաւ, քժիշկէ մը դաս առնելով: Դիւցերները ութնօրեան աշխատութեամբ մը կը պարապէր, մեծ մատենադիրներու գործերը վերծանելով:

Անգղիացի դերասաններ այդ միջոցին Բարիզի մէջ Համլէթը կը ներկայացնէին:

Այդ թատերախաղը մեծ ապատրուքիւն գործեց Ալեքսանդր Տիւմայի նորափթիթ երեւակայութեան վրայ, որ դեռ նոր կ'արթնար, ուժգին ազդեցութենէ մը ցնցուած: Տիւմա սապէս կը նկարագրէ այդ առթիւ զգացած տպաւորութիւնը. «Երեւակայեցէք կոյր մը, որ յանկարծ աչքերը բանայ ու իր առջեւ գտնէ աներեւակայելի աշխարհ մը. երեւակայեցէք Ադամի արթնալը ստեղծումէն յետոյ...: Ո՛հ, վնտռածս սա էր. չնորհակալ եմ, Շէյքսփիր»: Այդ միջոցին սկսաւ գրել Սբօֆօլմ ու Ֆօնթենըպլօ և Հաների Գ. թատերախաղերը: Հաների Գ. 1829 Փետրուարին առաջին անգամ բեմ հանուեցաւ Թէաթրը Ֆրանսէի մէջ: Այդ թատերգութեամբը Տիւմա նոր ձեւ մը ներմուծած է թատերական արուեստին մէջ, վարպետ թատերագրի մը համբաւը չահելով իրաւամբ: Իր թատերախաղին հիւսուածքը ճարտար, տեսիլները տպաւորիչ և զգացումները ճշդիւ կերպով արտայայտուած են: Այդ թատերախաղը մեծ ընդունելութիւն գտաւ առաջին ներկայացումին իսկ: Հանդիսականները խանդավառ ցոյցեր ըրին երրորդ արարուածէն յետոյ մանաւանդ: Թատրոնը որոտընդոստ ծափահարութիւններու մէջ կը թնդար: Տիւմայի առաջին յաղթանակն էր:

Երիտասարդ հեղինակը զեղեցիկ համբաւի մը տիրացած էր, որ դէպի փառքի գագաթը կ'առաջնորդէր զինքը: Տիւմա նիւթապէս ալ օգտուած էր: Միայն Հաների Գ. թատերախաղին ներկայացումէն 30,000 ֆրանք չահեցաւ: Ու իր յաջողութիւններէն արբչիւ, սկսաւ զեղխ կեանք մը վարել Բարիզի մէջ: Տիւմա վառաւոր հացկերոյթներ կուտար, ձիեր ու կառքեր կը գնէր, զերասանուհիներու չնորհները կը վայելէր:

Վերջապէս անհաչիւ կը ծախսէր, բարիզեան տենդոտ ու հեչտագրգիռ կեանքը վայելելով անյագօրէն:

Հակառակ վարած անկանոն կեանքին, Տիւմա անխոնջ թափով մը ու անսպառ կորովով մը կը չարունակէր իր գրական արտադրութիւնները, որոնք անընդհատ իրարու կը յաջորդէին, մանաւանդ որ Օրլէանի դուքսին թանգարանապետ կարգուելով, աւելի դիւրութիւն կ'ունենար աշխատելու: Հաների Գ. էն

զատ իր գրած չատ մը թատերախաղերուն մէջէն ամենէն կարեւորներն են.—Նէլի Աշտարակը, Անթօճին, Շարլ Է., Թէրեզա, Անժէլ, Բիւար Տարլինկթըն, Քալիկուլա, տը Սենսիր-օրիոդները, Հերման կոմսը, Քաբէրին-Հօուարս, Նաբօլէօն: Այդ թատերախաղերուն մէջ ամենէն կատարեալ գործն է Նէլի Աշտարակը որ մեծ ընդունելութիւն գտած է ժամանակին և մինչեւ այսօր իր ժողովրդական համբաւը չէ կորնցուցած: Պոլսոյ մէջ ալ չատ ներկայացուած է այդ թատերախաղը, յաւ ընդունելութիւն մը գտնելով: Տիւմա առանձինն չէ գրած այդ թատերախաղը, այլ Օկիւսթ Մաքէի աշխատակցութեամբ:

Թատերգութիւններէն յետոյ Տիւմա լոյս ընծայեց Ուղեւորութիւն դէպի Զուիյերիա անուն հատոր մը, ուր պարզ և հաճելի լեզուով մը գրի առած է իր ճամբու տպաւորութիւնները: Այդ թուականէն, այսինքն 1835էն ետքն է որ Տիւմա ձեռնարկեց վէպերու երկար չարքի մը հրատարակութեան, պատմական ու սիրային վէպեր, որոնք մեծ հաճոյքով կը կարդացուէին: Այդ չրջանին գրած վէպերուն մէջէն յիշենք ամենէն գլխաւորները. Կոլ և Ֆրանս, Ժօզէֆ Պալսամօ, տը Շարնի կոմսուհին, Սալվաթօր, Ժօրժ, Դժոխքին ծակը, Կեանքը ածապատիճ մէջ, Անթօնիի յիշատակները, Բօլ Նաւապետ, Ժաք Օրթիս, Բօլին, Ասմանիօ, Սիլվանիր, Ամօրի, Ֆերնանս, Լուի Ժէ. ի օրով ամուսնութիւն մը: Վաթսուն հատորի չափ վիպասանութիւն գրած էր վեց տարուան միջոցին: Սակայն իր մաքին բեղունութիւնը չէր սպառած· ընդհակառակը՝ հազիւհազ կ'աւելնար, ա՛լ աւելի չահագրգռական ու ժողովրդական գործեր արտադրելու համար:

Տիւմա, 1841ին, Սիէֆլ թերթին մէջ սկսաւ իր թերթօն հրատարակել Երեք Հրացանակիրները անուն վէպը, որ անհամբերութեամբ ընդունելութիւն մը գտաւ ժողովրդեան ամէն դասակարգերուն մէջ: Վէպին հերոսները, Արամիս, ա'Արթանեան, Աթոս և Բօրթոս, ժողովրդական անուններ դարձան, իրր մարմնացումը դիւցազնութեան ու ասպետական ոգիի: Երեք Հրացանակիրները անցագ հետաքրքրութեամբ մը կը կարդացուէր: Տիւմա չատ մը նամակներ կը ստանար, որոնցմով կը խնդրուէր իրմէ վէպին չորս հերոսները չմեռցնել, այլ հարիւր տարի ապրեցնել զանոնք: Ընթերցողներուն լարուած ուշադրութեան դոհացում տալու համար, Տիւմա երկարեց վէպը, իր հերոսները ապրեցնելով Քսան տարի եսէր ու Պրաժլոն Դեկոմս անուն հատորներուն մէջ, որոնք նոյնքան համով հոտով կարդացուեցան: Վէպերու այդ չարքին հրատարակութեան չորրիւ Սիէֆլ թերթին բաժանորդները մեծապէս աւելցան: Տիւմա ալ նիւթապէս չատ նպաստաւորուեցաւ: Տարին 100,000 ֆրանք կը չահէր իր վէպերուն հրատարակութենէն, ինչ որ անօրինակ յաջողութիւն մըն էր իր ժամանակին համար: Նիւթական յաջողութենէն զատ, վիպագրին հռչակը ոչ միայն Ֆրանսայի մէջ, այլեւ օտար երկիրներ ծաւալեցաւ, իրր ամենէն ժողովրդական հեղինակը: Արդարև, մինչեւ այսօր ամէն երկրի մէջ միևնոյն ախորժով կը կարդացուին իր գործերը: Բայց գանուեցան նախանձոտներ, որոնք բանադրութիւն համարեցին Երեք Հրացանակիրները, ըսելով թէ հարիւր տարի առաջ հրատարակուած Արթանեանի յիշատակները անուն գրքէ մը քաղուած է այդ վէպը: Տիւմա չվնասուեցաւ այդ անխմաստ քննադատութենէն: Ընդհակառակը, իր վէպը աւելի սուր հետաքրքրութեամբ կարդացուեցաւ ու մինչեւ այսօր ալ կը կարդացուի: Տիւմա առանց կարեւորութիւն ընծայելու յաչադկոտ քննադատներու այդ խծբծանքին, իր բեղուն գրչին արտադրութիւնները չարունակեց, Մօնթէ-Քրիսթօյի հրատարակութեան ձեռնարկելով: Այդ վէպը որ Տիւմայի գլուխ գործոցներէն մէկն է, առաջին անգամ իրր թերթօն հրատարակուեցաւ Բարիզի Տեպա լրագրին մէջ, անագին ընդունելութիւն մը գտնելով: Ընթերցող հասարակութիւնը յառաջուն հետաքրքրութեամբ մը կը լսէր զայն: Մօնթէ-Քրիսթօ հինգ լեզուներու թարգմանուած էր ֆրանսերէնը հրատարակուելէն երեք ամիս յետոյ: Մարսիլիա գացողներուն համար պատմական Իֆ դղեակը փառք ուխտատեղի մը դարձած էր: Աւելորդ պիտի ըլլայ Մօնթէ-Քրիսթոյի ներքոյը հիւսել հոս:

Հայ ընթերցողները այս նոր թարգմանութեան չնորհիւ անգամ մըն ալ պատեհութիւնը կ'ունենան ըմբռնելու այդ սրատեսդ ու չհապշտապական վէպը, որուն ճարտար հիւսուածքը ու զգայուն պատմուածքը մեծապէս կ'ազդեն ամէն մարքերու վրայ։

Տիւմա չատ դրամ չհեցաւ Մօնթէ-Քրիսթոյի հրատարակութենէն։ Այդ միջոցին վիպագիրը Ֆիօրէնցայի Բիթ պալատան մէջ կը բնակէր Բօրթ-Սէն-Մարթէն թատրոնի պարուհի Իդա Ֆէրիէրի հետ։ 1842ին ամուսնացած էր այդ պարուհիին հետ։ Մօնթէ-Քրիսթոյի հրատարակութիւնը աւարտէ յետոյ, Տիւմա Սէն-Ժէրմէն անտառին մօտ գեղեցիկ դղեակ մը չինել տուաւ, որուն յատակագիծը կայ իր վէպերէն մէկուն մէջ։ Վիպագիրը չատ դրամ ծախսեց այդ դղեակին համար, որ հոյակապ չէնք մըն էր։ Բայց Տիւմա չկրցաւ երկար տանն վայելել զայն, որովհետեւ թատերական ձեռնարկի մը մէջ անպէտ ներքուստ մտնուելով սոխուեցաւ ծախել, իր պարտքերը վճարելու համար։

Ֆրանսական երկրորդ յեղափոխութիւնը ո՛չ միայն նիւթապէս վնասեց վիպագրին, այլ և բարոյապէս։ Տիւմա այդ շրջանէն յետոյ չատ մը վէպեր գրեց, բայց անոնք բաղդատաբար տկար ու անարժէք գործեր էին։ Վիպասանը մեծ չահ մը չըրաւ իր նոր վէպերու հրատարակութենէն։ Ուստի լրագրութեան մէջ մտնելով, կը ժուռնալ տէ ժուռնալը սկսաւ հրատարակել, որ նմանապէս ընդունելութիւն չգտաւ։ Հարկադրուեցաւ այդ թերթը դադրեցնել և անոր տեղ ձեռնարկեց հանդէսի մը հրատարակութեան, Հրացանակիր անունով։ Ս.Ք. բողջովին ինք կը խմբագրէր այդ հանդէսը, հոն հրատարակելով իր վէպերը ու յիշատակները։

Տիւմա, վաւ երեւակայութեամբ, անսպառ ու բեղուն մտքով մը օժտուած, դրելու արտակարգ դիւրութիւն ունէր։ Տիւմայի մտքին բեղմնաւորութիւնը բացատրելու համար կը բաւէ ըսել թէ 257 հատոր վէպ և 25 հատոր թատերգութիւն գրած է, իբր աշխատակից ունենալով չատ մը գրագէտներ,

ինչպէս Օկիւսթ Մաքէ, Բոլ Մօրիս, Օքթաւ Ֆէօյիէ, Ժէրար տը Նէրվալ եւայլն։ Իրաւ է որ այդ արտակարգ օրէնն չափազանց բեղմնաւորութիւնը վնասած է իր յորդահոս տաղանդին։ Այդ պատճառաւ Տիւմայի կարգ մը գործերը, գրական ո և է արժէք զուրկ, այսօր մոռցուելու դատապարտուած են։ Ֆրանսացի վիպագիրը տակաւ իր մեծ համբաւը կորնչուցած էր իր վերջին գործերուն պատճառաւ, որոնք անխնամ ոճով մը ու հիւսուածքով մը պատրաստուած էին, ուրիչ հեղինակներու աշխատակցութեամբ։ Իր հակառակորդները հեգնօրէն կ'ըսէին թէ Տիւմա և իր ընկերները վիպասանութեան գործարան մը հաստատած էին։ Արդարեւ Տիւմա գրական հրապարակը կ'ողողէր իր արտադրութիւններով։ Տիւմա գրական բծախնդրութիւն չունէր բնաւ։ Իրեն համար անդիմադրելի պէտք մը եղած էր թուղթին վրայ յորդելու բոլոր գաղափարները ու մտածումները, որոնց նեղ կուգար իր գանկը։ Հետաքրքրական է խմանալ մեծ վիպագրին աշխատութեան եղանակը։

«Օրուան քանըչորս ժամերէն տասներկուքը յատկացուցած էի աշխատութեան, երեքը՝ ընթերցումի, երկուքը՝ ճաշի և խօսակցութեան, մէկը՝ պտոյտի ու վեցը՝ անակնկալ դէպքերու և քունի...։ Տասներկու ժամ աշխատութեամբ մարդ կրնայ մէկ տարուան մէջ գրել չիտուն հատոր վէպ տե երկու-երեք կամ նոյն իսկ չորս թատերախաղ... իսկ եթէ ժամ կարդալով՝ յաջորդ տարուան համար մարքին մէջ կը պատրաստէ չիտուն հատորներ...։ Բոլոր թատերախաղերը մարքս մէջն են... Ուզեղիս այս լուսթեան չնորհիւ, երբ թատերագէտ մը ինծի դիմումի ընէ, ո և է նիւթի վրայ, թատերախաղ մը գրելու համար սկսեալ Պրիամոս թագաւորէն մինչեւ Լուի-Ֆիլիպ, մէկ տարիէն, վեց ամիսէն, երեք չաբաթէն և նոյն իսկ ութը օրէն կրնամ հասցնել զայն...։ Գործը ո՛չ լատագոյն կ'ըլլայ և ոչ ալ դէշ, չուտ պատրաստուած ըլլալուն համար. միայն գրելու համար տեղն կը վատնեմ...։ Երբ յղացումի պահը գայ, գրուածքը գանկիս պատերուն զարնուելով դուրս ելլել կ'ուզէ, երախայի մը նման,

որ մօրը արգանդը ծծելով իմաց կուտայ թէ ծնելու ժամանակը հասած է»։

Քիչ մըն ալ վիպագրին ներքին կեանքին վրայ խօսինք, ուր գեղեցիկ դրուագները չեն որ կը պակսին։ Իրիկուն մը, ժամը ութին, Տիւմա առանձինն կը ճաշէր, երբ երիտասարդ գրող մը, որուն անունը հազիւ ճանչցուած էր քանի մը յօդուածներով, ներս մտաւ արցունքոտ աչքերով։

—Ինչ ունիս, բաւ Տիւմա, ոտքի կանգնած։

—Տղաս մեռաւ։

—Խեղճ մարդ, յարեց վիպագիրը, ինք ալ ողբալով տղուն մահը։

—Սիրելի վարպետ, ամենէն գէշը և ամենէն անհանդուրժելին սա է որ յուղարկաւորութեան համար դրամ չունիմ, բաւ երիտասարդը։

Տիւմա քիչ մը խորհելէ յետոյ, պատասխանեց.

—Այո՛, գէթ հարիւր ֆրանքի պէտք կայ յուղարկաւորութեան համար...։ Մե՛ղք, ազնիւս ալ հոս չէ որ անկէ փոխ առնեմ։ Ինծի նայէ՛, Իւմպէ՛ր, հրաապարակիչս ի՛րը պիտի բերէ 12,000 ֆրանքը, բաւ վիպասանը, խօսքը ծառային ուղղելով։

—Վաղը ժամը չորսին։

—Վա՛ղը մի, երեք ոսկի ալ չկայ վրաս... ինչ որ է, առաւտուն ինծի եկո՛ւր, դրամը կուտամ։

Խեղճ հայրը մեկնեցաւ քիչ մը սիրտնուաճած և յաջորդ օրը որոշեալ ժամուն ներկայացաւ։

—Առ սա դրամը, բաւ Տիւմա, պանքոմս մը դնելով երիտասարդին ձեռքը ու քիչ մը մխիթարելով զայն։

—Մե՛ռ, ինչպէս պիտի կրնամ երախտագիտութիւնս յայտնել ձեզի։

—Ինծի չնորհակալ մի՛ ըլլար։

—Որո՞ւ ըլլամ ուրեմն։

—Իւմպէրին հարցո՛ւր։

—Բայց Իւմպէր պատասխան չի տար։

—Ուրեմն ես պատմեմ, յարեց Տիւմա։ Երբ հոսկէ գացիր երէկ, խորհեցայ որ ժամանակամիջոցը քիչ էր և առեն ալ չկար բարեկամէ մը դրամ ուզելու. ուստի նախընտրեցի ժամացոյցս գրաւի դնել Մօն-սը Բիէթէ և քեզի պէտք եղած դրամը փոխ առնել։ Իւմպէր տեսաւ այդ գործը։

×

Տիւմա այդ կարգի չատ մը բարեգործութիւններ ըրած է։ Ազնիւ ու գթոտ հոգի մը, զգայուն և խանդաղատող սիրտ մը ունէր խակապէս, որոնք անկարելիւ չէին մնար մարդկային թշուառութիւններուն առջեւ։ Առանց ապագայի իր նիւթական ապահովութեանը վրայ խորհելու, չայլօրէն կը ծախսէր ո՛չ միայն իր անձնական հաճոյքներուն համար, այլ և կարօտներու օգնութեան հասնելով։ Երբ դրամի համար դիմում ընէին վիպագրին, ամբողջ քսակը կը յանձնէր առանց տատամսումի։ Այսպէս գրագէտներու այրի կիներուն և որբերուն մէյ մէկ թոշակ յատկացուցած էր։ Ֆրանսայի վիպագիրը եւրոպական արքունիքներու մէջ մեծ պատիւներու արժանանալով՝ զանազան թագակիր գլուխներու ձեռքը սեղմած էր։ Կ'ըսուի թէ Աւստրիոյ կայսրը Տիւման իր տեղը հրամցուցած էր։ Ու Տիւմա, առանց չանալու այդ սիեզերական համբաւէն, միշտ նոյն խոնարհ ու բարեսիրտ մարդը կը մնար։ Մ. Նահանգներու պատերազմին առեն Տիւմա մեծակակ գումար մը ղրկած է կուսի դաշտին վրայ մեռնող զինուորներու ընտանիքներուն համար։ Մ. Նահանգներու նախագահ Լինքօլն չնորհակալութիւն յայտնելով խնդրած էր որ Տիւմա հարիւր օրինակ ձեռագիր ղրկէ Ամերիկա։ Առանց իւրաքանչիւրը 600 ֆրանքի ծախուած է։ Ալ կրնաք երեւակայել թէ Տիւմա ինչ մեծ փառքի տիրացած է թէ՛ իբր գրագէտ և թէ իբր ազնուասիրտ անհատ։

Տիւմա միակ զաւակ մը ունեցած է իր ամենէն աւելի սիրած կնոջմէն, Մլա Մաքէնէ, զոր ամբողջ հոգւովը կը պաշտէր։ Տիւմա Որդի իր հօր արժանաւոր զաւակը եղած է, իբր նուրբ գրագէտ մը, որուն վիպական ու թատերական գործերը Ֆրանսական ժամանակակից գրականութեան գեղեցիկ

զարդերը կը կազմեն: Տիւմա որդիի կարեւոր գործերէն ոմանք հայերէնի թարգմանուած են: Գլխաւորներն են՝ Դամելիազարդ Տիկին, Կնոջ մը Վէպը, Անքօճին:

Անհատական այն դեղեցիկ և յուզիչ նամակը, զոր մեծանուն բանաստեղծ Վիքթոր Հիւկօ ուղղած է Տիւմա Որդիին, իր հօր մահուան առթիւ.—

ԲԱՐԻԶ, 15 Ապրիլ 1872

«Սիրելիդ իմ եղբայրակից,

«Լրագիրներէ կ'իմանամ որ վաղը, ապրիլ 16, Ալեքսանդր Տիւմայի յուղարկաւորութիւնը պիտի կատարուի ի Վիլեր-Քօթրէ:

«Հիւանդ զաւկի մը մօտ մնալու ստիպուած ըլլալով՝ չպիտի կրնամ Վիլեր-Քօտրէ երթալ: Սորուն կաւ մըն է այս ինծի համար:

«Բայց գոնէ ձեր մօտ և ձեզի հետ սրտովին գանուելու կը փափաքիմ: Այն վշտալի արարողութեան ժամանակ չգիտեմ թէ արդեօք պիտի կարենայի՞ խօսիլ, սրտիս մէջ կսկծալի այլայլութիւններ կը դիզուին, և արդարեւ չատ ու չատ գերեզմաններ հետզհետէ կը բացուին իմ առջեւ. սակայն դարձեալ քանի մը խօսք ըսելու փորձ պիտի փորձէի: Թոյլ տուէք ուրեմն գրել ինչ որ փափաքելի է ինձ խօսելու:

«Այս դարուս մէջ՝ չկայ ժողովրդականութիւն մը որ Ալեքսանդր Տիւմայինը գերազանցած ըլլայ, իր յաջողութիւնները՝ յաջողութիւններէ գերիվեր են, յաղթանակներ են. փողի չունէն ունին: Ալեքսանդր Տիւմայի անունն ո՛չ միայն գաղղիական, ո՛չ միայն եւրոպական՝ այլ տիեզերական է: Իր թատրը համայն աշխարհի տեսարանն եղած է, իր վէպերն ամէն ազգերու լեզուաւ թարգմանուած են:

«Ալեքսանդր Տիւմա այն մարդոց մին է զոր կարող ենք քաղաքակրթութեան սերմանիններն անուանել. առողջ կը գործէ, կը զարգացնէ նա միտքերը չգիտեմ ինչ տեսակ աշխոյժ և կորովի պայծառութեամբ. հոգիները, ուղեղները, իմացականութիւնները կ'արգասաւորէ նա. կարդալու ծարաւը

կը գրգռէ, մարդկային սիրտը կը բրէ և զայն կը սերմանէ: Սերմանածը գաղղիական գաղափարն է: Գաղղիական գաղափարը մարդասիրութեան ա՛յնչափ քանակութիւն կը պարունակէ իր մէջ որ թափանցած տեղը յառաջդիմութիւն կ'արտադրէ: Սակայն Ալեքսանդր Տիւմայի պէս մարդոց անքառ ժողովրդականութիւնը:

«Ալեքսանդր Տիւմա կը հրապուրէ, կը թովէ, կը գրաւէ, կը զուարճացնէ և կը հրահանգէ: Իր ամէն գործերէն, որ այնքան բազմապատիկ, այնքան կենդանի, այնքան չնորհազեղ, այնքան զօրաւոր են, կը ծագի լոյս մը որ միայն Ֆրանսայի յատուկ է:

«Տրամայի ամենէն ազդու այլայլութիւնները, կատակերգութեան ամէն հեգնութիւններն ու խորին զննութիւնները, ամէն վերլուծութիւնները, պատմութեան ամէն ակնյայտնի տեսիլները՝ սա բեղմնաւոր և ճարտար ճարտարապետին յօրինած հիանալի ձեռակերտին մէջ կը գանուին:

«Այս ձեռակերտին մէջ ո՛չ խաւար, ո՛չ գաղտնիք, ո՛չ մեքենայութիւն, ո՛չ հանելուկ, ո՛չ ցնորք կան. Տանթէի գոյնը չունի, այլ Վօլդէրի և Մօլիէրի ամենուրեք փայլուն, ամենուրեք բաց արեւ, ամենուրեք պայծառութեան թափանցում: Իր կարողութիւնները բազմատեսակ են և անհամար: Քառասուն տարի այս ոգին աշխատեցաւ իրրեւ սքանչելիք մը:

«Ո՛չինչ չպակսեցաւ իրեն. ո՛չ պայքար, որ է պարապիք, ո՛չ յաղթութիւն, որ է երջանկութիւն:

«Այս ոգին կարող էր ամէն հրաշալիք գործելու, մինչև անգամ ինքզինքը կտակելու, մինչեւ անգամ ինքն իրմէ ետք ապրելու: Մեկնելու առեն՝ մնալու հնարը գտաւ: Այս ոգին մենք չկորուսինք, դուք ունիք զայն:

«Ձեր հայրն ի ձեզ է, ձեր համբաւն իր փառքը կը չարունակէ:

«Ալեքսանդր Տիւմա և ես, ի միասին դեռատի էինք: Ես կը սիրէի գինքն և նա զիս կը սիրէր: Ալեքսանդր Տիւմա սրտով նուազ բարձր չէր քան ոգւով: Մեծ ու բարի հոգի մ'էր:

«Չէի տեսած վինքը 1857էն ի վեր. եկեր էր տարագրիս կրակարանին մօտ՝ ի կէրնաէյ՝ նստելու, և իրարու ժամադիր եղեր էինք ապագային և հայրենեաց մէջ:

«1870ին՝ ժամն հասաւ, պարտաւորութիւնն ինձի համար այլափոխեցաւ. Ֆրանսա դարձայ յօժարակամ:

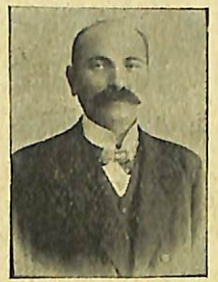
«Ախո՜ս, միեւնոյն հովը ներհակ հետեւութիւններ ունի:

«Մինչդեռ ես Բարիզ կը մանէի, Ալեքսանդր Տիւմա անկից նոր ելեր էր: Վերջին անգամ մըն ալ անոր ձեռքը չսեղմեցի:

«Այսօր իր վերջին հանդէսին ներկայ չեմ գտնուիր: Բայց անոր հոգին իմս կը տեսնէ: Քանի մը օրէն, — չատ չանցնիր, յուսամ թէ պիտի կարենամ, — այս պահուս ընել չկրցածս պիտի ընեմ. պիտի երթամ, մենաւոր այն հողն ուր կը հանգչի, և իմ աքսորանաց վայրն ըրած այցելութիւնը պիտի տամ իր գերեզմանին:

«Սիրելի եղբայրակից, բարեկամիս որդին, ձեզ կը համբուրեմ:

ՎԻՐՖՕՐ ՀՈՒԿՕ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ
Ց. Կ. Ա. Շ Ճ Ե Ա. Ն

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос Библиотека
ՀԱՍՌ-Арм ССР
Ա. ՄՄ. Ա. Мясникяна
Ա. ՄԵԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎ.

3.—

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0312044

5711